

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
BUCUREȘTI

1969

XIII

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

XIII

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1969

50 DE ANI DE LA UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

<i>Ștefan Pascu</i> — Ideea, tendințele, lupta și desăvârșirea unității național-politice a poporului român	7
<i>S. Retegan</i> — Lupta națională a burgheziei române din Transilvania în anii negocierii pactului dualist	25
<i>Ion Șendrulescu</i> — Activitatea lui Vasile Goldiș pentru unirea Transilvaniei cu România	41
<i>V. Popeangă</i> — Destrămarea aparatului administrativ în Banat în timpul luptei pentru unire (toamna anului 1918).....	53
<i>Carol Göllner</i> — Semnificația adunării de la Mediaș a reprezentanților sașilor (ianuarie 1919)	63

Istoria României

<i>Alexandru Andronic</i> — Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România	67
<i>Pavel Bieder și Arnold Huttmann</i> — Românii din Brașov în epoca Reformei.....	79
<i>Matei D. Vlad</i> — Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (secolele XVII—XVIII)	95
<i>Dimitrie Gh. Ionescu</i> — Date privitoare la evoluția teritorială, urbanistică și demografică a orașului Buzău din secolul al XV-lea pînă în 1944.....	117
<i>Florin Salvan</i> — Mișcări țărănești din satele dependente de orașul Brașov în anii 1848—1849	135
<i>C. Căzănișteanu</i> — Fraternizarea unor soldați cu țărani în timpul răscoalei din 1888	151
<i>N. Bîrdeanu</i> — Greva muncitorilor din portul Sulina din luna mai 1913.....	167

Miscellanea

<i>Thomas Năgler</i> — Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII—XIII.....	181
<i>I. Scurtu</i> — Din activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret.....	187

<i>Florea Stănculescu</i> — Participarea cadrelor didactice la luptele din anii 1916—1917	205
<i>Gh. Z. Ionescu</i> — Cu privire la tergiversarea aplicării reformei agrare din 1921.....	217
<i>Gheorghe Oancea și Traian Bunescu</i> — Din lupta muncitorimii bănățene împotriva exploatării burghezo-moșierești (1938—1940)	229

Istorie universală

<i>Radu Manolescu</i> — Geneza feudalismului în Europa apuseană.....	241
--	-----

Metodică

<i>Maja Philippi</i> — Educația estetică prin studiul istoriei în școală.....	269
---	-----

Cărți noi

<i>L. Demény</i> — <i>Călători străini despre țările române</i> , vol. I.....	283
<i>Dumitru Almaș</i> — Acad. D. Prodan, <i>Supplex Libellus Valachorum</i>	287
<i>I. Gh. Șendrulescu</i> — I.D. Suciu, <i>Revoluția de la 1848—1849 în Banat</i>	291
<i>L. Dumitrescu</i> — N. Adăniloae, Dan Berindei, <i>Reforma agrară din 1864</i>	295
<i>Venera Teodorescu</i> — Acad. P. Constantinescu-Iași, <i>Lupta pentru formarea Frontului popular în România</i>	299
<i>V. Bobocescu</i> — Nicolae Titulescu, <i>Documente diplomatice</i>	303

Bibliografie

<i>Constantin Șerban și Victoria Șerban</i> — Bibliografie uzuală didactică-științifică.....	309
--	-----

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI (redactor responsabil), N. ADĂNI-
LOAIE (redactor responsabil adjunct), V. MACIU, membru corespondent al
Academiei Republicii Socialiste România, ȘT. PASCU, membru corespondent
al Academiei Republicii Socialiste România, D. ALMAȘ, D. BERCIU, D. BERIN-
DEI, I. DRAGOMIRESCU, TR. IONESCU, A. IORDĂNESCU, R. MANOLESCU,
GH. MATEI, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, A. PETRIC, GH. SMARANDACHE,
FL. STÂNCULESCU, C. ȘERBAN, VENERA TEODORESCU, C. VELICHI
(membri); ELVIRA PEDA și ION ȘENDRULESCU (secretari de redacție).

—50 DE ANI DE LA UNIREA TRANSILVANIEI— CU ROMÂNIA

IDEEA, TENDINȚELE, LUPTA ȘI DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONAL-POLITICE A POPORULUI ROMÂN

ȘTEFAN PASCU
membru coresp. al Academiei

Există permanențe care străbat istoria popoarelor ca un fir roșu, de-a lungul veacurilor. Una dintre acestea a fost conștiința unității etnice, lingvistice, culturale, economice și spirituale a poporului român, a teritoriilor locuite de el din vremuri străvechi. Originea comună a poporului român și a limbii sale, comunitatea de limbă, de obiceiuri, legăturile economice în întreg evul mediu. Umaniștii veacurilor al XV-lea — al XVII-lea o consemnează ca pe un fenomen prezent în mintea și inimile cărturarilor, dar deopotrivă și în ale maselor populare.

Această prezență activă a constituit temelia străduințelor de unitate în vremea marilor voievozi ai secolului al XV-lea: Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare, a înfăptuirilor epocale săvârșite de mintea ageră și sabia vitează a lui Mihai Viteazul. Unirea țărilor române de către marele voievod la pragul de trecere de la veacul al XVI-lea la cel următor a constituit testamentul tuturor forțelor sociale progresiste și patriotice în întreg veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. Este urmărită realizarea lui prin numeroase legături de toate felurile dintre cele trei țări românești, prin proiectele unor voievozi mai clarvăzători din aceeași vreme. Este cultivată de învățații cărturari — cronicari și clerici cu vederi înaintate —, care subliniază nu numai originea comună a limbii și poporului, nu numai continuitatea neîntreruptă și unitatea poporului român pe teritoriul lui național, ci și lupta pentru libertate de sub stăpînirile străine.

Aceste realități, la care se adaugă și altele: numărul mare al românilor în Transilvania, mai numeroși decît toate celelalte populații la un loc, contribuția lor la susținerea societății, mai mare decît a tuturor celorlalți locuitori împreună, aceste realități au constituit suportul puternic al luptei pentru emancipare socială și națională a românilor din Transilvania. De la Inochentiu Micu, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pînă la importantul

memoriu de la sfârșitul aceluiași secol, cunoscut sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*, de la cei dintii cărturari ieșiți din școlile Romei (Gherontie Cotorea, Petru Pavel Aron, Grigore Maior) pînă la învățații Școlii ardelene, toți își concentrează eforturile spre această finalitate. Luptători cu condeii și cu fapta, aceștia și numeroși alți asemenea lor sînt în primele rînduri ale neînfricaților promotori ai luptei pentru drepturi naționale a poporului român.

Conștiința națională și ideea de unitate obțin valențe noi, mult sporite și potențate, tot mai limpede exprimate în programul numeroaselor societăți literare și culturale înființate în cele trei țări românești. Expresie a ideologiei luminilor, asemenea societăți aveau la temelie lor cultura națională unitară, aveau drept scop unitatea politică a poporului român. Astfel a fost „Societatea literară”, organizată la 1827 de boierul cu idei înaintate Dinicu Golescu și de învățatul cărturar Heliade-Rădulescu. Prin grija societății își publică, în anul următor, Rădulescu *Gramatica românească*, de întreită însemnătate: pentru dezvoltarea culturii românești, pentru susținerea necesității înființării unei „Academii” și pentru calda pledoarie la unitate a poporului român.

Anii 30 ai secolului al XIX-lea au fost deosebit de rodnici în promovarea ideii naționale și a unității poporului român. O afirmă Damaschin Bojincă, cel ce vedea „binele, cinstea și norocirea nației noastre în adunarea cugetelor într-o unire”. O revendică boierii munteni într-un memoriu înaintat diplomaților întruniți la Adrianopol pentru statornicirea păcii dintre ruși și turci (1829), cerînd ca „Valachia și Moldavia să se împreune și să facă împreună un principat”, neatîrnat de vreo altă putere. O exprimă în versuri Iancu Văcărescu, sub forma unui blestem îndreptat împotriva Milcovului, „pîriul fără putere, care împărțirea neamului el îndrăznea a cere”. O înscriu Regulamentele organice, ca o concluzie a originii comune, a comunității spirituale și lingvistice și a nevoilor comune, care toate cereau „nedespărțita unire”.

Erau toate acestea semne evidente ale maturizării componentelor principale ale națiunii române, materiale și spirituale, economice, sociale, politice, culturale și psihice. Însuși sensul conceptului de națiune se schimbă, se modernizează.

Constituirea națiunii române și transformarea conștiinței de neam în conștiință națională la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor explică cultura națională unitară și transformarea tendințelor în luptă activă pentru unirea politică a teritoriilor locuite de poporul român. Societăți și partide politice naționale includ în programul lor unirea și organizarea democratică a noului stat; foi cu caracter politic, cultural și economic o înscriu chiar în titlul lor; colaborarea la aceleași periodice a condeielor prestigioase din cele trei țări românești o realizează în domeniul cultural-ideologic. O exprimă limpede Nicolae Bălcescu în noaptea de Anul Nou 1847, declarînd că ținta luptătorilor pentru drepturile poporului român nu poate fi alta decît unitatea națională a românilor, unitate mai întii în idei și simțăminte, care să aducă apoi unitate politică. Noul stat trebuia să se întemeieze pe dreptate și egalitate, deoarece emanciparea națională fără emanciparea socială era socotită, pe bună dreptate, lipsită de trăinicie.

Era enunțat, astfel, programul care va aduna în jurul său forțele sociale și politice progresiste, care va imprima revoluției din 1848 caracteristicile comune definitorii: eliberarea țăranilor din șerbie și făurirea „Daco-României”. Astfel, în febra desfășurării precipitate a evenimentelor din acea „primăvară a popoarelor” patrioții români n-au neglijat nici însemnătatea programului unitar și nici importanța desfășurării sincronice a evenimentelor.

Încă în luna martie, când izbucnesc în Moldova și Transilvania cele dintii mișcări ce prefațează revoluția, unitatea acțiunilor și finalitatea scopurilor revoluției sînt prezente în mintea protagoniștilor revoluționari. Chemări la arme, legături între cele trei țări românești, programe cuprinzînd probleme primordiale ale tuturor românilor sînt prezente de o parte și de alta a Carpaților.

Prezența masivă a revoluționarilor moldoveni și a unor revoluționari munteni la adunarea din 3/15 mai de pe Cîmpia Libertății de la Blaj avea o semnificație ce n-a scăpat nici unui observator mai atent, în stare să intuiască realitatea. Adunarea de la Blaj a fost o manifestare fără precedent, prin maturitatea dovedită în cumpănirea lucrurilor și prin hotărîrile proclamate de mulțimile adunate din toate colțurile Transilvaniei: o viață omenească pentru mulțimile oprimate, drepturi naționale pentru poporul român, unirea politică într-un stat a ramurilor răzlețite ale națiunii române. Era prezent acest dezi-derat nu numai în mintea și în gîndurile cărturarilor transilvăneni, moldoveni și munteni prezenți pe Cîmpia Libertății, dar era proclamată de mulțimile care o purtau de multă vreme în conștiința lor și care cereau: „Noi vrem să ne unim cu țara”.

Sub această impresie își concretizează revoluționarii moldoveni statorniciți la Brașov, în fața teroarei dezlănțuite de domnitorul Mihail Sturdza, programul din 12/24 mai, intitulat simbolic *Printîpiile noastre pentru reformarea patriei*. Se cuprindea în cele 6 puncte ale programului, pe lîngă problemele social-politice primordiale, și problema politică dominantă: „Unirea Moldovei și Valachiei într-un singur stat neatîrnat românesc”.

Pentru realizarea acestui stat ce trebuia întregit și cu Transilvania, care din motive tactice nu putea fi inclusă în program, s-au străduit, toată vara și toamna anului 1848, patrioții luminați, ardeleni, munteni și moldoveni. Prezența unora dintre ei în Banat, la Eftimie Murgu, cunoscutul revoluționar de-abia eliberat din temnița de la Pesta, unde își ispășise pedeapsa pentru acțiunile sale îndrăznețe, asistarea la o altă adunare populară, întrunită pe o altă Cîmpie a Libertății, lîngă Lugoj, la 15/27 iunie, aveau semnificație identică prezenței lor la adunarea de la Blaj. După cum semnificativă era și trecerea unor moldoveni în Țara Românească pentru a statornici cît mai bine legăturile, ca și proiectul unei foi cu titlul simbolic „Daco-România”.

Era în vara anului 1848 o efervescentă revoluționară de o parte și de alta a Carpaților, care asigura nu numai desfășurarea sincronică a acțiunilor, ci și unitatea acestora. Succesul revoluției muntene după izbucnirea ei, ajutorul făgăduit de românii transilvăneni și bănățeni de a sări în ajutorul revoluției din Țara Românească și al celei din Moldova care se pregătea, toate urmăreau să asigure viitorul și existența „unei nații puternice și de sine stătătoare”.

Intențiile celor două puteri despotice, Rusia țaristă și Turcia sultanilor, de a interveni pentru înăbușirea revoluției muntene și a zădărnici rezbucnirea celei moldovene au avut darul să strângă și mai mult rîndurile revoluționarilor din cele trei țări, să potențeze și mai mult tendințele de unire.

Asemenea planuri erau împărtășite deopotrivă și de oamenii simpli, din popor. Cei de pe Tîrnave, de pildă, declarau că vor să se unească cu Țara Românească. Cei de pe Mureș, la rîndul lor, împotrivindu-se uniunii Transilvaniei cu Ungaria, afirmau că ei doresc să se unească cu Muntenia și Moldova. Preoțimea din multe sate din Hunedoara și de pe Cîmpie declara cu glas tare, în auzul oamenilor, că Ardealul de-acum nu mai e Ardeal, ci Românie.

Întreaga vară a anului 1848 a fost martora unor frămîntări fructuoase în rîndurile revoluționarilor români pentru găsirea drumului ducător la scop, pentru statornicirea programului unității național-politice. Presa revoluționară propagă asemenea idei în scopul formării unei opinii publice sprijinătoare a proiectelor îndrăznețe. Fruntașii revoluționari munteni, moldoveni și ardeleni făuresc programe, întocmesc manifeste și apeluri îndreptate către toți cei ce puteau ajuta în vreun fel cauza.

Un congres general al tuturor românilor era preconizat să se întrunească la București, în scopul stabilirii acțiunilor comune și unitare. Pentru aceeași cauză generală se străduiau ziarele revoluționare muntene, „Pruncul român” și „Poporul suveran”, care adresează chemări moldovenilor la revoluție și la unire, pentru ca întreaga „națiune română să alcătuiască un singur stat, un singur popor de frați”.

Din refugiul lor din Bucovina, fruntașii revoluției moldovene, pătrunși de aceleași sentimente și dorințe, se străduiau să realizeze mai întîi unitatea de acțiune cu cei rămași acasă, în Moldova, iar apoi cu toți revoluționarii români „pentru viitorul fericit al României întregi”. Este cuprinsă această dorință și tendință în articole, broșuri, corespondență. Este înscrisă în programa din august a moldovenilor refugiați la Cernăuți, sintetizată de mintea ageră și chibzuită a lui Mihail Kogălniceanu, sub titlul *Dorințele partidei naționale din Moldova*, în care Unirea Principatelor era socotită drept „cheia de boltă fără care s-ar prăbuși tot edificiul național”.

Coaliția forțelor retrograde din interior — boierimea reacționară — și dinafară — Rusia țaristă și Poarta otomană — a reușit să înăbușe revoluția din Țara Românească și să zădărnicească reinvierea ei în Moldova. N-a putut însă înăbuși ideea revoluției din mințile și inimile patrioților adevărați. Revoluția se concentrează acum în Transilvania. Aici, în toamna anului 1848, se petrec evenimente care mai alimentează nădejtile în izbînda finală. Adunări impunătoare, ca cea de la Blaj din luna septembrie, demonstrează voința de luptă pentru emancipare socială și națională a poporului român. Memoriul întocmit cu acest prilej, destinat parlamentului de la Viena, socotit mai democratic decît curtea imperială, îmbrățișa, în fond, cauza întregului popor român.

Vitejia mulțimilor conduse de tineri, transformați de evenimente în pricepuți comandanți de oști, a apropiat poporul român de realizarea aspira-

țiilor sale prin victoriile obținute, prin organizarea motilor de către Avram Iancu într-o putere populară, prin instaurarea unei administrații românești, aleasă în mod democratic, în Făgăraș, Hunedoara, Zarand, Alba, Cetatea de Baltă. Era începutul organizării Transilvaniei într-o țară românească. Spre consolidarea acestei țări românești se îndreaptă eforturile revoluționarilor români de pretutindeni, căutînd și propunînd proiecte, acționînd și luptînd cu cuvîntul și cu arma pentru îndeplinirea acestora.

*

Deceniul ce desparte revoluția din 1848 de Unirea Principatelor a însemnat un efort continuu al mării majorități a poporului român spre realizarea unității statale. Emigranții desfășurau o neobosită activitate prin organizațiile întemeiate: Comitetul democratic român, Comitetul revoluționar de la 1848, prin gazetele și revistele publicate: „România viitoare”, „Junimea română”, „Republica română”.

Activitatea diplomatică din timpul războiului Crimeii și mai ales după încheierea acestuia a prilejuit un nou impuls năzuințelor spre unire. „România literară”, „Steaua Dunării”, „Patria”, foile editate la Iași și București, articolele, broșurile, poeziile etc. se întreceau în propagarea unirii.

Puterile participante la Congresul de pace de la Paris din 1856 au fost silite să recunoască această puternică realitate și divanurilor ad-hoc din Principatele Române: îndreptățirea de a se rosti asupra voinței poporului român cu privire la forma de organizare politică.

Măreței opere, care virtual se putea socoti împlinită, trebuia să i se confere un temel legal. Aceasta era misiunea adunărilor ad-hoc. Acestea hotărâsc în 8 și 9 octombrie 1857: autonomia Principatelor, unirea acestora într-un singur stat cu numele România, prinț străin, neutralitate și adunare legiuitoare, propuse de Kogălniceanu și aprobate cu 81 de voturi (2 contra) în Moldova, de C. Crețulescu și aprobate cu unanimitatea glasurilor în Țara Românească.

Conferința de la Paris, întrunită în 1858, nu mai putea ignora această hotărîre fermă. Sprijinitoarele Unirii, Franța și Rusia, apoi Sardinia și Prusia, au reușit să învingă împotrivirea Turciei și Austriei. Conferința de la Paris a hotărît însă calea de mijloc, a unui compromis nefiresc între unire și situația mai veche. S-a ajuns la această situație deoarece cei ce hotărîră, chiar și dușmanii, își dădură seama de un adevăr cunoscut de ei, anume că românii nu se mai lăsau abătuți cu nici un preț de la ideea mare a Unirii, că ei erau în stare să provoace o nouă revoluție, să aprindă din nou focul abia stins, că erau gata la toate sacrificiile pentru împlinirea acestui ideal.

Măreața operă, de fapt, era înfăptuită; trebuia să i se confere doar un temel legal din punct de vedere juridic. Aceasta era misiunea adunărilor electivă și aceea apoi de a alege un singur domn. Acesta a fost colonelul Alexandru Ioan Cuza, candidatul partidei naționale, proclamat, la 5 ianuarie 1859, domn al Moldovei în unanimitatea glasurilor din adunarea electivă. După

veacuri de dureri, umiliri și degradări, Moldova și-a putut exprima dreptul său strămoșesc de a-și alege singură domnul.

Evenimentele se desfășoară într-un strâns paralelism și în celălalt principat românesc, Țara Românească, deoarece aceleași erau și năzuințele poporului și ale celor ce-l reprezentau. La București, ca și la Iași, poporul și-a spus cuvântul și și-a făcut ascultată voința. „Necesitatea absolută” de a-i copia „întocmai”, pe care le-o cereau moldovenii muntelui adunării electivă din Cuza ca domn al Moldovei, explică rezultatul votului adunării electivă din București: toate cele 64 buletine introduse în urnă, în ziua de 24 ianuarie, au fost pentru Cuza.

Unirea n-a fost, așadar, un dar al marilor puteri, n-a fost nici opera unuia sau altuia dintre oamenii politici ai vremii, oricâte merite și-ar fi câștigat unii dintre ei. Unirea a fost un act revoluționar, realizat de popor, de patriotismul sincer al celor mulți, doritori de a se vedea uniți la un loc, într-o singură țară, independentă și suverană. De aceea nimeni și nimic nu o mai putea zădărnici.

Națiunea care a înfăptuit Unirea semnifica forțele progresiste în întregimea lor — țărănimea, muncitorimea, meșteșugăria, intelectualitatea înaintată — din Moldova, Țara Românească și Transilvania deopotrivă. Față de asemenea voință cvasiunanimă, mai ales după înfrângerea sa în războiul pentru independența și unitatea Italiei, Austria nu mai era în situația de a se împotrivi; de asemenea, nici Turcia, rămasă singură. Adeziunea fără reținere a întregului popor român față de Unire a silit marile puteri, după ce-l recunoscă de fapt, să recunoască și de drept actul de la 24 Ianuarie, prin protocolul de la 6 septembrie de la Paris.

Cea mai mare realizare fiind împlinită, mai rămăneau de săvârșit altele, pentru a se putea socoti lucrarea deplină: înlăturarea rămășițelor feudale din relațiile agrare și politice dinlăuntru și a celor din raporturile internaționale. Sub presiunea opiniei publice progresiste din țară și străinătate, Cuza, în urma vizitei la Constantinopol, a obținut recunoașterea îndoitei alegeri și a întregirii Unirii prin unificarea instituțiilor politice: guvernele și adunările legislative. Putea deci anunța domnitorul, în proclamația sa din 11 decembrie 1861: „Români! Unirea este înfăptuită! Naționalitatea română este întemeiată! ... Alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie. Vă iubiți patria, veți ști dar a o întări! Să trăiască România!”. Din punct de vedere politic și constituțional nu mai existau de acum Moldova și Țara Românească, ci o singură țară, România. O altă zi de 24 ianuarie, cea din 1862, se înscrie cu litere strălucitoare în cartea de aur a neamului: primul parlament al României se deschidea la București, simbolizând Unirea definitivă, apariția pe scena istoriei a unui nou stat.

•

Unirea Principatelor și urmările acestei mari înfăptuiri au constituit o irezistibilă forță de atracție și pentru românii din Transilvania, care întrezăreau mai limpede apropierea împlinirii gândului de multă vreme urzit.

Al. Papiu-Ilarian, martor ocular și participant activ la evenimente, afirma că „românii din Transilvania numai la Principate privesc”, iar când a fost ales Cuza domn, entuziasmul acestora „era poate mai mare decât în Principate”. Cuza însuși nu era străin de această dorință. Acest înțeles l-au avut cuvintele sale adresate oștirii din tabăra de lângă Ploiești în vara anului 1859: „vă stă în mână ca, într-o zi, țara noastră să vă poată datori mărirea”. Era un consens între toți cei apropiați domnului de a nu scăpa nici un prilej de a acționa în această direcție. Asemenea gânduri și fapte întăreau și mai mult dorința și tendința de unire a românilor transilvăneni. Ele se manifestau când se juca *Hora Unirii* la serbările din Transilvania, în lecțiile de istorie și geografie ale profesorilor ardeleni, în poeziile ocazionale sau festive, în tablourile unor pictori, în împodobirea caselor țărănești cu portretul lui Cuza și în multe alte ocazii.

*

Împlinindu-se și cea de-a doua revoluție, Unirea Principatelor și formarea României moderne, mai trebuia înfăptuită și a treia, independența României. Aceasta este pregătită vreme de un deceniu și jumătate, zi de zi, prin progresele înregistrate în toate domeniile de noul stat român, prin eforturile conjugate ale poporului. Când o nouă conjunctură internațională s-a dovedit favorabilă, creată ca urmare a mișcărilor de eliberare a popoarelor balcanice și a războiului ruso-turc, independența este proclamată. O voia burghezia radicală, care, prin presă, pregătea opinia publică în acest sens. O propagau cercurile muncitorești și socialiste, care mobilizau muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea la lupta pentru independență. Curentul cuprinde tineretul universitar din București și Iași. Este susținut efortul pentru independența României de intelectualitatea română — mai însemnată sau mai modestă — din Transilvania, prin presă, întruniri, societăți și asociații. Voiau cucerirea independenței mai ales soldații, dorobanți și roșiori, care — după spusele unui participant activ la evenimente — erau atît de voioși încît credeau că nimic nu le va putea rezista.

Evenimentele au dezmințit această credință, nu însă și curajul și eroismul ostașilor români. Declarația de război a Rusiei și înaintarea oștilor sale spre Dunăre au fost urmate de răspunsul nehibzuit al guvernanților turci, care, fără temeii, au săvîrșit acțiuni de vădită ostilitate față de România. Concluzia nu putea fi decît una singură: Poarta otomană începuse războiul fără a-l fi declarat pe cale diplomatică. Măsurile se impuneau neîntîrziat. Și ele au fost luate. Ratificarea convenției româno-ruse de către corpurile legiuitoare a avut loc la 16 aprilie 1877. Camera deputaților din București votează o moțiune la 29 aprilie care proclamă starea de război cu Imperiul turcesc, recomandînd guvernului de a nu ocoli nici un efort și de a lua toate măsurile necesare pentru a apăra și asigura existența statului român, în așa fel ca, la viitorul tratat de pace, România să aibă o poziție politică bine definită și ca națiunea independentă să-și poată împlini misiunea sa istorică. Proclamarea de fapt a independenței prin moțiunea Camerei a fost săvîrșită la 9 mai 1877,

cînd Adunarea deputaților votează cu 79 voturi și 2 abțineri următoarea moțiune: „Camera, mulțumită de explicările guvernului asupra urmărilor ce a dat votul ei de la 29 aprilie anul curent;

Ia act de rebelul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacarea lor oficială“.

Un nou stat independent se înscria pe harta politică a Europei. Un stat care dovedise de foarte multe ori că e vrednic să-și cucerească independența și care va dovedi că e tot atît de vrednic să și-o apere. Botezul focului a început curînd după marele act istoric. Întreaga țară era alături, cu tot entuziasmul și cu toată hotărîrea de a nu socoti de prisos nici o jertfă. Țara aceasta nu se oprea însă la linia Carpaților. Cuprindea deopotrivă și Transilvania. Și pe bună dreptate, deoarece nu exista nici o deosebire de o parte și de alta a munților în acele zile hotărîtoare: nici în ce privește entuziasmul, nici ajutoarele de toate felurile și nici chiar participarea la război. Românii trebuie să se bată pentru onoarea steagului românesc, afirma „Gazeta Transilvaniei“ de la Brașov la mijlocul lunii iulie, dînd asigurări cu glas tare că „dorințele cele mai bune și cele mai fierbinți ale fraților voștri de dincoace de Carpați vă acompaniază“. Apărarea independenței a cerut însă jertfe grele. Oastea română, răspunzînd chemării marelui duce Nicolae, trece Dunărea. O parte se îndreaptă spre Plevna și spre redutele înconjurătoare de la Grivița, alta spre Rahova. Au fost lupte grele, zile în șir, cu mii de morți și răniți de amîndouă părțile. Soldații români care-și deschiseră drum, strecurați prin plumbi și săbii, roiau mereu, răsăriți ca din pămînt, cucerind cu jertfe grele cele mai mari izbînzii din acel sector. Aceste victorii au fost hotărîtoare pentru soarta Plevnei.

Putea, cu deplină îndreptățire, anunța Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe, cabinetelor europene că România, după ce s-a proclamat independentă, a participat la războiul împotriva Imperiului otoman, atît pentru a rezolva cu armele diferendele cu Înalta Poartă, cît și pentru a dovedi lumii că aspirațiile sale sînt pe deplin întemeiate, că independența pe care și-o proclamase a plătit-o cu cel mai prețios singe, că felul cum a participat la război, jertfele și curajul, toate dovedesc în chip elocvent atît voința, cît și capacitatea de a-și trăi propria viață pe picior de egalitate în marea familie europeană.

Voința și capacitatea de care vorbea ministrul de externe au fost dovedite pe deplin și de unitatea conștiinței naționale, demonstrată și de data aceasta, ca și în toate prilejurile însemnate, între toți românii. Numeroși tineri din Brașov, Făgăraș, Sibiu, Orăștie, Hunedoara, din Banat, de pe Tîrnave și din Munții Apuseni, alții din Bucovina și-au părăsit îndeletnicirile și au alergat cu însuflețire peste Carpați, pentru a-și vîdi vrednicia în lupta pentru independența României, socotită deopotrivă și țara lor. Entuziasmul, demonstrațiile și manifestațiile din diferite orașe, la București, la Ploiești și în altele, ocazionate de sosirea voluntarilor ardeleni și bucovineni, luată asemenea amploare încît au provocat intervenția Ministerului de Externe al Austro-Ungariei pentru extrădarea voluntarilor, ceea ce, firește, nu s-a întîmplat.

Colectele de bani, îmbrăcăminte, încălțăminte, medicamente, hrană pentru răniți s-au întins în cele mai depărtate orașe și sate, numărul celor consemnate în documente numai întrecând cifra de 400, iar sumele adunate depășind 125000 de franci aur. Peste tot, intelectuali, muncitori, țărani, meseriași, tineri și vîrstnici, bărbați și femei desfășurau o activitate entuziastă, animați de sentimente umanitare, dar și de „legătura de sînge în care sîntem cu frații noștri cei de dincolo de Carpați” — cum declara manifestul românilor sălăjeni. Amploarea acțiunilor exprimate sub felurite forme a zădărnicit încercările oficialității de a le opri. Intră în arenă cele mai încercate condeie și cele mai respectate voci. Se ridică la înălțimea momentului, ca și, de atîtea alte ori, aceea a prestigiosului Nestor al presei române, George Barițiu, care declara în „Gazeta Transilvaniei” că „femeile române vor merge înainte, cu pași siguri, pe calea ce le arată inima lor, voința națională și exemplul Europei luminate, disprețuind orice metehne ale tiraniei și egoismului ucigător de patrie”. Procesul de presă intentat „Gazetei” și redactorului ei a fost folosit ca un bun prilej de manifestare a solidarității naționale, după cum a fost folosită în același scop bravura ostașilor români și mai ales căderea Plevnei, sărbătorită prin entuziaste manifestări populare la Brașov, Sibiu, Blaj, Gherla, Năsăud, Beiuș, Arad etc. Erau tot atîtea ocazii de a demonstra că e „o cauză generală română cauza ostașului român”, iar „victoria lui e a întregii națiuni”.

*

Independența României a constituit unul din factorii stimulatori de prim ordin în potențarea și mai mult a luptei pentru drepturi naționale pe seama românilor din Imperiul austro-ungar și, implicit, pentru unitatea politică a poporului român. Memoriile înaintate Curții imperiale de la Viena între 1881 și 1892, publicarea lor în presă și traducerea lor în diferite limbi de mare circulație erau completate cu altele, adresate de-a dreptul opiniei publice europene. Și unele și altele au prilejuit manifestări puternice de solidaritate a opiniei publice din România cu cauza românilor subjugăți. Ziare, care prin titlul lor semnificau un program, apar în acest timp: „Dacia viitoare”, „Emanarea”, „Carpații”, „Unitatea națională”, „România iredentă”, „Națiunea”, „La Roumanie” etc. „Liga culturală”, ce-și începe activitatea la 24 ianuarie 1891, grupînd în jurul ei personalități politice și culturale de prestigiu, desfășoară o activitate neobosită, iar conducătorii ei nu scapă nici un prilej de a afirma necesitatea unirii. Partidul Național Român din Transilvania, unificat la 1881, este recunoscut ca exponent legitim al românilor din monarhia dualistă.

Toate pregăteau acțiunea memorandistă din anii 1892—1894 de încincită însemnătate: a dezvăluit cu curaj racilele de care suferea Imperiul austro-ungar, a răscolit cu putere nemulțumirile populare, a prilejuit o solidaritate impresionantă de o parte și de alta a Carpaților, a demascat în fața Europei politica de opresiune față de națiunile nemaghiare, prilejuind protestul unor

personalități proeminente (Emil Flourens, Georges Clemenceanu, Ernest Lavisse, Emile Picot, Giosuè Carducci, François Mistral, Émile Zola etc., etc.) și a determinat o și mai strânsă colaborare a acestor națiuni. A lipsit puțin să nu izbucnească o nouă revoluție în mai 1894, cu ocazia procesului frunțășilor politici români, autorii memorandumului înaintat împăratului, dar în același timp adresat și lumii întregi. Poporul era atât de agitat în sate și orașe, pe străzile Clujului — orașul unde a avut loc procesul —, solidaritatea cu memorandiștii atât de puternic manifestată pînă în cele mai depărtate sate, încît era așteptat doar conducătorul îndrăzneț care să adreseze chemarea. Lipsa acestuia și intensificarea măsurilor represive (concentrarea armatei în locurile socotite mai primejdioase, sporirea jandarmeriei) au fost cauzele neizbucnirii revoluției.

Întemnițarea memorandiștilor și interzicerea Partidului Național Român n-au fost în stare să pună stavilă mișcării. Dimpotrivă, mișcarea protestatară ia proporții, asociindu-se și unele personalități progresiste maghiare. Naționalitățile oprimate au tras unele concluzii din ultimele întâmplări. Astfel, organizarea coordonată a acțiunilor devenise o necesitate stringentă. De aici Congresul naționalităților întrunit la Budapesta în august 1895 și hotărîrea de a acționa unit față de Curtea de la Viena și de opinia publică europeană.

Mișcarea memorandistă își dezvoltă însemnătatea atât pentru vremea desfășurării ei, cît și pentru deceniile viitoare. Cauza poporului român din monarhia habsburgică a fost îmbrățișată de întreaga națiune română; granițele politice ale vremii dispar în fața solidarității impresionante a totalității națiunii. Iar prin ecoul stîrnit în străinătate, problema românilor din Transilvania și în general a națiunilor oprimate ia amploare europeană. Mișcarea memorandistă a demonstrat, în același timp, falimentul politicii memoriilor adresate împăratului și a dezvăluit totodată criza adîncă a regimului dualist.

Înlăturarea acestui regim, care se mai menținea doar prin forța armatei, prin jandarmerie și prin administrație, impunea continuarea luptei prin diferite mijloace. Alte căi se cuveneau urmate, alte metode folosite, altă atitudine adoptată. Era necesară o activitate cultural-politică mai intensă, o atitudine mai intransigentă și o colaborare cu celelalte naționalități mai bine organizată. Se cerea cu necesitate revizuirea tacticii de luptă a românilor din Monarhia dualistă, reinviată activitatea politică parlamentară, pentru a dezvoltă chiar în sînul parlamentului sistemul opresiv. Generația tînără își manifestă voința de a se arunca în vîltoarea luptei politice. Unii dintre reprezentanții burgheziei își dau seama de importanța politică a clasei muncitoare, străduindu-se pentru închegarea unei colaborări organizate în vederea smulgerii unor reforme democratice: votul universal, reforma agrară și drepturi pentru muncitorime.

O nouă etapă se inaugurează în 1905: reluarea activității parlamentare și înființarea secției române a Partidului Social-Democrat. Colaborarea dintre reprezentanții burgheziei și ai clasei muncitoare este tot mai frecvent manifestată în jurul problemelor cu caracter democratic: votul universal, egalitate în drepturi a naționalităților, folosirea limbii acestora în școală, administrație și justiție, dreptul de întrunire și asociere, împrăștierea țăranilor, drepturi

pentru muncitorime și dreptul de autodeterminare a popoarelor ca o condiție primordială a unirii Transilvaniei cu România. Activitatea social-politică era întregită de mișcarea cultural-națională, care cunoaște o eferescență deosebită în primul deceniu al secolului al XX-lea, atât în Transilvania, cât și în România, cu obiective identice (îndeosebi în 1905 — serbările de la Sibiu cu prilejul aniversării a 18 secole de la cucerirea Daciei de romani, 1906 — expoziția jubiliară de la București, 1909 — semicentenarul Unirii Principatelor, 1911 — serbările de la Blaj prilejuite de semicentenarul „Astrii” etc.).

Asemenea tendințe n-au putut fi stăvilite și abătute de la drumul lor nici prin măsurile de înăsprire a opresiunii (politice, economice și culturale) și nici prin tratativele unor reprezentanți ai Partidului Național Român cu guvernul maghiar și cu Curtea de la Belvedere a principelui moștenitor Franz Ferdinand. Dimpotrivă, activitatea tinerilor radicali, sprijiniți de secția română a P.S.D. și de cea mai mare parte a opiniei publice, impulsionează și mai mult mișcarea pentru drepturi democrat-burgheze și pentru autodeterminare.

Cînd, ca urmare a accentuării contradicțiilor dintre puterile capitaliste, izbucnesc războaiele balcanice (1912—1913) și România acționează independent de puterile centrale, românii din Imperiul austro-ungar își manifestă cu curaj și îndrăzneală tendințele de autodeterminare și de unire cu România, prin presă, conferințe, întruniri publice. Această dorință și voință nu poate fi împiedicată de izbucnirea războiului mondial, dezlănțuit de puterile imperia-liste. Nici mobilizarea și trimiterea pe frontul de luptă a sutelor de mii de tineri sau rechiziționarea bunurilor țărănimii, nici înăsprirea opresiunii naționale sau întemnițarea unui însemnat număr de intelectuali, muncitori și țărani nu mai erau în stare să oprească mersul evenimentelor.

Perioada celor doi ani de neutralitate a României (1914—1916) a fost folosită de forțele patriotice pentru pregătirea momentului ce se întrevede acum mai limpede la orizont. Un rol însemnat în desfășurarea în acest sens a evenimentelor l-au avut emigranții români ardeleni așezați în România, în frunte cu O. Goga și V. Lucaciu, care au desfășurat o activitate neobosită prin presă, conferințe, în fruntea „Ligii culturale”, care se transformă acum în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”. Schimbarea programului, alegerea lui Lucaciu ca președinte al ligii, programul ei, care se concentrează de fapt asupra problemei celei mai mari, au adunat în jurul ligii cele mai însemnate personalități culturale și politice ale vremii, peste deosebirile de apartenență politică de partid. Formarea, din tineri ardeleni fugiți în România, a unei legiuni de voluntari sporea și mai mult semnificația strădaniilor. Presa din Transilvania și unii fruntași politici ardeleni se simt încurajați în refuzul lor de a semna declarații de fidelitate, pretinse de guvernanții maghiari, anulînd valoarea celor smulse prin mijloace silnice.

Intrarea României în război, la sfîrșitul lunii august 1916, a sporit și mai mult nădejtile în apropierea ceasului realizării unității politice, deoarece poporul român nu a participat la acest război cu intenții de cotopire și anexiuni teritoriale, ci cu dorința realizării dezideratului unității statale. Intrarea

armatei române în Transilvania a stîrnit un mare entuziasm și o mare nădejde. Acestea n-au putut fi înăbușite prin dramaticele întîmplări din toamna anului 1916 și din anul 1917, cînd cea mai mare parte a teritoriului României a fost ocupată de armatele puterilor centrale, cînd noi măsuri represive au fost luate împotriva românilor ardeleni, cînd alte declarații de fidelitate au fost smulse frunțașilor politici. În aceste vremuri de restriște, vocile prestigioase ale unor personalități culturale și politice din România și din țările Antantei, rezistența la presiuni a unor neînfricați patrioți ardeleni și mai ales credința tare a poporului, a soldaților, fii ai aceluiași oameni simpli cei mai mulți, au constituit temelia puternică a învingerii greutăților.

Cea dintîi manifestație și proclamație oficială, adresată popoarelor, guvernelor și presei de pretutindeni, cu privire la hotărîrea de unire a provinciilor subjugate a fost cea de la Darnița, din imediata apropiere a Kievului. În numele celor 13 000 de voluntari români, foști prizonieri din armata austro-ungară, *Proclamația-manifest* din 26 aprilie 1918 de la Darnița, întărită prin 500 de semnături, aducea la cunoștința lumii hotărîrea voluntarilor de a uni tot poporul, tot teritoriul românesc din monarhia austro-ungară în una și nedespărțită Românie liberă și independentă, clădită „pe bazele celei mai înaintate democrații”. Sosirea la Iași, în 8 iunie 1917, a primelor detașamente de voluntari cu scopul de a se integra armatei române, refăcută și pregătită pentru noi jertfe spre apărarea țării, manifestațiile prilejuite cu ocazia depunerii jurămîntului au avut o semnificație ce n-a scăpat contemporanilor, după cum tot atît de semnificative au fost și participarea batalioanelor de voluntari ardeleni și bănățeni și jertfele acestora în marile bătălii victorioase (din luna august 1917) de la Mărăști, Mărășești și Oituz, unde au fost înfrînte armatele germane de sub comanda mareșalului Mackensen.

Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie din Rusia, principiile de egalitate și autodeterminare a popoarelor, proclamate de tînărul stat sovietic, înfrîngerea armatelor puterilor centrale pe diferite fronturi de luptă sporesc nădejtile națiunilor oprimate și încurajează lupta acestora pentru întregire națională. Muncitori, soldați, țărani din toate țările europene sînt cuprinși de greve, revolte și mișcări. Cele două categorii de revendicări: social-politice — drepturi democrat-burgheze, salarii și condiții de muncă mai bune, pace și dreptate pentru cei mulți — și naționale — dreptul la autodeterminare și unitatea de stat — se contopesc. Pacea de la Brest-Litovsk, din 3 martie 1918, impusă de puterile centrale Rusiei sovietice, lovită din toate părțile prin acțiunile conjugate ale țărilor capitaliste, și pacea înrobitoare de la Buftea-București, din 5 martie — 8 mai 1918, impusă României slăbite și izolate, nu au avut decît valoarea efemeră a ultimelor eforturi cotropitoare ale Triplei Alianțe.

În pofida acestui „succes” aparent, puterea armată și coeziunea internă a Imperiului austro-ungar erau puternic zdruncinate. Mișcările cu caracter social și național dinlăuntru, înfrîngerile de pe fronturile de luptă și activitatea emigranților în țările Antantei și în Statele Unite ale Americii grăbesc dezastrul general. Din foștii prizonieri de război ardeleni și bănățeni se con-

stituie legiuni de voluntari în Franța și Italia, care cer cu insistență intrarea în acțiune pentru a contribui și ei la înfrîngerea puterilor centrale și la realizarea unității național-politice. Congresele reprezentanților națiunilor oprimate, întrunite în primăvara și vara anului 1918 în diferite orașe din țările Antantei, presa acestora și activitatea desfășurată în Franța, Italia, Anglia și Statele Unite au reușit să creeze o opinie publică favorabilă unității statale a cehoslovacilor, iugoslavilor, polonezilor și românilor. Oameni de cultură și oameni politici sprijină cauza unității popoarelor respective. Guvernele țărilor Antantei se declară în mod oficial împotriva menținerii Austro-Ungariei și în sprijinul unității naționale a popoarelor din acest imperiu.

Constituirea, în toamna anului 1918 (6 septembrie), la Paris, a Consiliului Național Român, transformat peste o lună în Consiliul Național al Unității Române, sub președinția lui Take Ionescu, avînd ca vicepreședinți pe ardelenii Vasile Lucaciu și Octavian Goga și pe Constantin Angelescu și Jean Florescu, recunoașterea consiliului din partea guvernelor Antantei ca reprezentant politic oficial al tuturor românilor semnifică recunoașterea pe plan internațional a îndreptăririi unirii.

În asemenea conjunctură, voința de unire a transilvănenilor se manifestă în acțiuni concrete. Organizați într-un comitet național, aceștia se întrunesc la Iași, în 6 octombrie 1918, într-o „adunare națională”, formulîndu-și declarația de a se constitui într-un stat unitar liber.

Conferința comitetului central al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, întrunită la 12 octombrie la Oradea, oficializează toate manifestările și acțiunile de pînă atunci, cuprinzîndu-le într-o hotărîre de însemnătate istorică: pe temeiul dreptului firesc al fiecărei națiuni de a dispune și hotărî singură și liberă de soarta sa, națiunea română își arogă dreptul „să hotărască singură așezarea sa printre națiunile libere” și să stabilească legături cu celelalte națiuni libere, să fie reprezentată la congresul de pace de reprezentanții săi, aleși de propria adunare națională. Hotărîrea declara nule și fără valoare toate hotărîrile și acordurile luate și încheiate fără aprobarea organelor alese de adunarea națională a românilor. Hotărîrea de la Oradea, prin proclamarea dreptului de autodeterminare a națiunii române, are valoarea unei declarații de despărțire a teritoriilor locuite de românii din Imperiul austro-ungar. Însemnătatea hotărîrii sporește și mai mult prin faptul că a fost sprijinită de declarațiile din ziua următoare, 13 octombrie, ale muncitorimii române, care, prin glasul autorizat al reprezentanților săi, pretindea pentru români „dreptul de liberă dispunere asupra sorții lor”, în sensul că „ei singuri să-și hotărască forma de stat în care vor să trăiască”. Cele două hotărîri, prin identitatea punctelor de vedere, dovedesc clar că formula autodeterminării popoarelor era singura justă în condițiile vremii.

Hotărîrea de autodeterminare a națiunii române, citită în ședința din 18 octombrie 1918 a parlamentului de la Budapesta, a produs o puternică impresie asupra opiniei publice din întreaga monarhie, asupra celorlalte națiuni oprimate și un mare entuziasm asupra românilor de pretutindeni, din Transilvania și România și asupra celor din străinătate. A contribuit

într-un grad superior la grăbirea procesului de lichidare a unui regim despotic și agresiv, la dezmembrarea Imperiului austro-ungar. Consiliile naționale ce iau ființă peste tot: în Cehia și Slovacia, în Slovenia și Croația, în Ungaria, Galiția, Transilvania, preiau puterea politică. Armata, cuprinsă de nemulțumiri și de revolte, nu mai ascultă de autorități. Țărâtimea și muncitorimea, nemulțumite din cauza opresiunii burgheziei și moșierimii și a comportamentului reprezentanților acestora, îi alungă, făcându-și singure dreptate. O adevărată revoluție cu caracter burghezo-democratic cuprinde țări și provincii, popoare și națiuni.

Aspirațiile de unitate național-politică se realizează rînd pe rînd: la 28 octombrie este proclamată independența Cehiei, iar peste două zile unirea Slovaciei cu Cehia; tot la 28 octombrie se hotărăște unirea Galiției cu statul polonez; la 29 octombrie se proclamă statul iugoslav independent.

Românii din Transilvania, la rîndul lor, se străduiesc să realizeze hotărîrea de la Oradea din 12 octombrie. Un sfat național se formează la 28 octombrie la Cluj, care, printr-o proclamație, cheamă pe oameni la arme pentru unirea tuturor românilor. Cu o zi mai tîrziu, la 29 octombrie, prizonierii români din Rusia, constituiți într-un corp de voluntari la Celiabinsk, aduc la cunoștința lumii, printr-o proclamație, voința de unire cu România a provinciilor românești din Austro-Ungaria.

Evenimentele se desfășoară într-un ritm precipitat. La 28 octombrie România reintră în război, anulînd, astfel, tratatul de la Buftea-București, pe care, de altfel, nici nu-l ratificase. În aceeași zi se constituie Consiliul Național Român din Transilvania, format, pe bază de paritate, din 6 reprezentanți ai Partidului Național Român și din 6 ai Partidului Social-Democrat. Consiliul Național, cu sediul la Arad, va exercita timp de o lună guvernarea asupra teritoriilor locuite de români. Pe baza dreptului de autodeterminare, națiunea română își constituie propriile organe politice-administrative în locul celor vechi. Paza ordinii și a bunurilor oamenilor este încredințată Consiliului Național Militar și gărzilor naționale județene și comunale, formate din țărani, muncitori și intelectuali. În multe locuri, în gărzile naționale românești s-au încadrat și tineri maghiari și sași, după cum aveau o compoziție mixtă și unele consilii naționale județene și comunale. Entuziasmul manifestat cu prilejul constituirii consiliilor și gărzilor naționale a însemnat cea mai concludentă dovadă cu privire la voința unanimă a poporului român de a-și lua soarta în propriile mâini și de a-și hotărî viitorul după veacuri de opresiune națională și socială. Prin preluarea administrației și asigurarea ordinii de către națiunea majoritară se repara o nedreptate multiseculară.

Se desfășura penultimul act al unui îndelungat proces istoric, a cărui împlinire se apropia cu pași grăbiți. Poporul român, înstăpînîndu-se asupra puterii, înțelegea să acorde libertăți și drepturi egale tuturor naționalităților conlocuitoare. Toate dispozițiile Consiliului Național Român și ale Consiliului Militar, adresate consiliilor și gărzilor naționale județene și comunale, toate textele jurămîntului prestat cu prilejul înființării consiliilor și gărzilor naționale afirmă subliniat asemenea principii democratice. Astfel, poporul

român, în acele împrejurări hotărîtoare pentru viitorul său, a declarat și a dovedit, prin măsurile luate, că nu vrea să devină, din asupra, asupra.

Erau vremuri revoluționare, răsturnătoare de rîndieli politice, sociale, economice, administrative, culturale învechite. Puterea revoluției se sprijinea pe mișcările maselor populare. Muncitorimea are inițiativa, prin mișcările din prima jumătate a lunii noiembrie din numeroase orașe și centre muncitorești. Pe lângă problemele social-economice, revendicările muncitorimii cuprind și revendicări național-politice, dreptul la autodeterminare și la unitate națională a popoarelor. Țărănimia îi urmează exemplul și sub influența soldaților întorși de pe front. Mișcări și răscoale locale împotriva moșierilor, autorităților (notari, prim-pretori), împotriva jandarmilor încep în Banat și se răspîndesc în toată Transilvania. Ca și în cazul mișcărilor muncitorești, tot astfel și în al celor țărănești, caracterul social se împletește cu cel național. Revendicările țărănimii pentru pămînt și alungarea moșierilor și autorităților, în mare majoritate maghiare, și înlocuirea acestora cu români aveau și caracter social, și național în același timp, iar dorința de unire cu România, exprimată în numeroase ocazii în luna noiembrie, confirma și mai limpede gîndurile țărănimii. Procesul de destrămare a vechiului regim nu mai putea fi împiedicat de măsurile represive organizate în mai multe locuri de moșierime cu ajutorul jandarmeriei și al unor gărzi induse în eroare și ațîțate de propaganda naționalistă a burgheziei.

Revoluția burghezo-democratică se desfășura fără oprire. Manifestările de autodeterminare și de unire cu România cuprind satele, centrele muncitorești și orașele din Transilvania, cuprind studențimea universitară; unirea este susținută în străinătate de „Consiliul Național al Unității Române”. Cercurile oficiale din țările Antantei, convinse de necesitatea dezmembrării Austro-Ungariei și a formării statelor naționale unitare, susțin cu hotărîre aceste principii.

Sub impulsul evenimentelor interne și externe, hotărîrea de unire a provinciilor locuite de români domină gîndurile tuturor românilor, peste deosebirile sociale și de clasă.

Consiliul Național Român din Transilvania, numit și Sfat Național, printr-o notă ultimativă redactată de Vasile Goldiș și adresată Consiliului Național Maghiar și guvernului revoluționar maghiar, declară preluarea efectivă a „puterii depline de guvernare asupra teritoriilor locuite de români”, pe baza dreptului de „liberă dispozițiune a neamurilor”. Libera dispozițiune însemna hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România, susținută și de muncitorimea română, întrunită în adunări în mai multe orașe și centre muncitorești, care pretindea ca, „nu numai o clasă, ci întreaga națiune să fie eliberată, iar unirea să se facă cu România”, care „să pornească pe drumul democrației celei mai largi”. Aceste principii au stat la baza discuțiilor laborioase, de două zile (13—14 noiembrie), dintre reprezentanții Consiliului Național Român și ai Consiliului Național și guvernului maghiar. Aceste principii fiind incompatibile cu vederile reprezentanților maghiari, care ofereau doar soluții provizorii de organizare cantonală, după sistemul elve-

țian, reprezentanții românilor declară că „națiunea română pretinde cu tot dreptul independența sa de stat și nu admite ca acest drept să fie întunecat de rezolvări provizorii”, garantînd recunoașterea tuturor drepturilor pe seama minorităților.

Statornicite principiile și calea de urmat, se impuneau cu necesitate grabnică măsurile concrete spre realizarea acestora. O adunare națională era chemată să-și spună cuvîntul. O adunare care „să întruchipeze în mod cît se poate de demn și norocos toate straturile națiunii noastre democratice”. La 20 noiembrie este convocată, pentru 1 decembrie 1918, marea Adunare națională la Alba-Iulia, oraș cu mari rezonanțe în istoria poporului român: capitala uneia din cele trei provincii ale Daciei romane, centrul statului unificat la 1600 de Mihai Viteazul, locul martiriului conducătorilor marii răscoale populare din 1784, Horea și Cloșca, orașul unde a fost întemnițat și maltratat eroul revoluției din 1848, Avram Iancu.

La Adunarea de la Alba-Iulia urmau să participe 1 228 de delegați oficiali: aleșii cercurilor electorale, reprezentanții Partidului Social-Democrat, reprezentanții bisericii, ai societăților culturale, economice și studentești, ai reuniunilor de femei, meseriași și învățătoarești, ai școlilor de toate gradele, ai gărzilor naționale. Erau reprezentate toate clasele și păturile sociale, toate instituțiile culturale, economice și bisericești. Caracterul democratic al acestei „istorice adunări” — cum o caracterizau pe drept cuvînt organizatorii ei — sporea și mai mult prin participarea poporului în număr cît mai mare, de la orașe și sate, țărani, muncitori, meseriași, intelectuali.

Cele zece zile dintre data convocării și data întrunirii Adunării naționale de la Alba-Iulia au fost cele mai entuziaste și mai emoționante din istoria românilor din Transilvania și chiar a întregului popor român. Nimeni și nimic nu mai putea înăbuși acest entuziasm, nu mai putea înfrînge această voință de a învinge toate piedicile.

Social-democrații își afirmă adeziunea lor la unirea Transilvaniei cu România, în schimbul unor garanții pentru muncitorime, declarîndu-și „acordul perfect” pentru „unirea tuturor românilor”, garanția progresului și a fericirii. Reprezentanții progresiști ai sașilor se alătură acestor năzuințe, cerînd înlăturarea elementelor compromise și colaborarea cu românii prin recunoașterea dreptului de autodeterminare.

Statornicit acordul între reprezentanții poporului român, obținută adeziunea sașilor, zădărnice acțiunile diversioniste și dușmănoase ale burghezo-moșierimii maghiare prin acțiunile țărănimii și muncitorimii, pregătirea pentru noua adunare națională a românilor se desfășoară cu febrilitate. Adunările de alegere a delegaților la adunare, la care participă intelectuali, muncitori, meseriași și țărani, bărbați și femei, vîrstnici și tineri, au fost prilejuri de afirmare a patriotismului curat și a voinței nestrămutate de unire. Mandatul celor aleși era de a vota unirea într-o țară liberă și democratică. În localitățile cu populație mixtă participă la adunările de alegere a delegaților și maghiari și sași. Pe lîngă delegații oficiali, alți numeroși țărani, muncitori, orășeni, intelectuali își manifestă hotărîrea de a participa la adunare.

Pentru a fi prezenți la hotărârile adunării, cu o săptămână înainte pornesc spre Alba-Iulia mulțimile din părțile mai îndepărtate. Cu căruțele, pe jos, cu trenul, cetele se îndreaptă spre orașul de pe Mureș, considerat atunci Mecca poporului român. În haine de sărbătoare, cu drapelul tricolor, însoțiți de cîntece naționale, mulțimile curg valuri-valuri din toate părțile, de pe toate văile și din Cetatea Munților.

Pe porțile cetății, unde cu 319 ani în urmă intrase triumfător Mihai Viteazul, în ziua de 1 decembrie se revărsa nestăvilit poporul într-o ordine impresionantă. O impresie adîncă a produs coloana de vreo 10 000 de muncitori mineri de pe Valea Jiului, conduși de președintele sindicatului Iosif Cizer. Se adunaseră pe cîmpul lui Horea din marginea cetății peste 100 000 de oameni. Cei 1 228 de delegați oficiali, la care se adaugă reprezentanții presei și cine s-a mai putut strecura, pătrund în sala ce se va chema de atunci a Unirii.

În această sală se vor desfășura lucrările oficiale sub îndrumarea unui prezidiu, în frunte cu președintele Partidului Național Român, octogenarul Gheorghe Pop de Băsești. Se perindă la tribună pentru a înfățișa voința de unire a românilor din Transilvania reprezentanții autorizați: Ștefan Cicio-Pop, președintele Consiliului Național Român, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu, Iosif Jumanca. Unanimitatea celor prezenți subliniază, prin entuziaste manifestări, cuprinsul cuvîntărilor.

Cu un entuziasm de nedescris este aprobată hotărîrea de unire, discutată și definitivată în ziua premergătoare și citită în adunare de Vasile Goldiș: „Adunarea națională decretează unirea românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească și teritoriile locuite de ei cu România“. După această declarație principială, urmează unele precizări: teritoriilor respective li se rezervă autonomia provizorie pînă la întrunirea Constituintei, aleasă prin vot universal; se recunoaște deplină libertate și drepturi egale tuturor naționalităților conlocuitoare, de a se instrui, administra și judeca în limba proprie, de a face parte din corpurile legiuitoare și de a participa la guvernarea țării în proporția numărului lor; egalitate și libertate confesională; regim democratic în toate domeniile vieții publice; vot universal, direct, egal și secret pentru ambele sexe, de la vârsta de 21 de ani; libertatea presei, de asociere și întrunire; reforma agrară radicală; drepturi pentru muncitorimea industrială asemenea celor de care se bucură muncitorimea din cele mai avansate state industriale; asigurarea, de către Congresul de Pace, a dreptății și libertății pentru toate națiunile mari și mici deopotrivă; eliminarea războaielor ca mijloc de reglementare a raporturilor internaționale; instituirea unui Mare Sfat Național Român pentru conducerea afacerilor națiunii române din Transilvania și Banat, îndreptățit să reprezinte națiunea română față de toate națiunile lumii. În încheiere, adunarea națională a poporului român din Transilvania și Banat declară unirea acestor provincii românești cu România pentru „toate veacurile“.

Se săvîrșea, astfel, într-o atmosferă înălțătoare, prin chibzuința matură a unui popor pentru întâia oară chemat a-și hotărî soarta, cel mai însemnat

act din istoria milenară, dramatică și eroică a poporului român. Lepădînd resentimentele și amărăciunile acumulate de veacuri, națiunea română se prezenta în fața lumii matură și hotărîtă, senină și chibzuită, dînd uitării, în acele clipe mărețe, suferințele îndurate, nedreptățile suferite, chemînd la marea sărbătoare pe toți cei cu care era sortit să trăiască și să muncească. Națiunea română se dovedea vrednică de marile răspunderi pe care și le asuma.

Adusă la cunoștința mulțimilor ce așteptară răbdătoare, ceasuri întregi, în zăpadă și lapoviță, de crainici vestitori, hotărîrea a fost primită cu tot entuziasmul de care era capabil un popor chemat pentru înția oară a-și rosti voința cu privire la viitorul său. A fost cea mai măreață manifestare a suveranității naționale, nu numai prin covârșitoarea mulțime participantă, ci și prin însuflețirea și demnitatea omenească. Hotărîrea de la Alba-Iulia, cele manifestate în același timp în alte sate și orașe de cei ce n-au putut participa la marile adunări cuprînd tot ce a frămîntat o națiune în veacurile de restriște, poava adîncă a trecutului și în aceeași măsură credința neclintită în adevărurile luminoase ale umanității.

Ceea ce a urmat în zilele și săptămînile următoare n-a fost decît consfințirea marilor hotărîri. Marele Sfat Național, compus din 150 de membri, adunarea legiuitoare a Transilvaniei și Consiliul Dirigent, alcătuit din 15 membri, guvernul provizoriu al acesteia au îndeplinit sarcinile guvernării provinciei pînă la unificarea definitivă a administrației. Cîrmuirea plină de răspundere a constituit o garanție și pentru viitorul naționalităților minoritare. De aceea sașii, întruniți într-o adunare la Mediaș, în 8 ianuarie 1919, recunosc în unanimitate unirea Transilvaniei cu România, declarîndu-și fidelitatea față de „noua patrie”. Aderă la hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România evreii, prin organizația lor politică. Își reafirmă hotărîrea și-și reinnoiesc adeziunea de unire sașii în alte adunări din vara anului 1919. În acest sens se pronunță și șvabii din Banat în adunarea de la Timișoara din 10 iulie 1919, pentru ca congresul, întrunit în acest oraș la 10 august, să-și exprime dorința ca Banatul să fie unit României.

În fața acestor manifestări puternice și repetate, reprezentanții puterilor aliate, întruniți în Congresul de Pace de la Paris, confirmă, prin tratate internaționale, hotărîrile împlinite de fapt.

La capătul unui lung proces, cu suișuri și coborîșuri, cu jertfe și sacrificii, cu bucurii și mîhniri, a învins dreptatea popoarelor, care voiau să trăiască în state naționale unitare, mult mai propice pentru dezvoltarea lor în toate domeniile.

LUPTA NAȚIONALĂ A BURGHEZIEI ROMÂNE DIN TRANSILVANIA ÎN ANII NEGOCIERII PACTULUI DUALIST

S. RETEGAN

Pentru românii transilvăneni, anii negocierii pactului dualist au însemnat începutul ultimei, dar și a celei mai grele perioade de dominație străină: perioada dualismului austro-ungar.

Încercarea cercurilor habsburgice de a ajunge la un compromis cu nobilimea și burghezia maghiară s-a făcut simțită încă de la începutul anului 1865, pentru a se contura tot mai precis pe măsură ce evenimentele interne și externe veneau să agraveze criza în care se zbătea imperiul. Deși definitivarea tranzacției nu s-a făcut decît peste aproape doi ani, din vara anului 1865 fiecare nouă schimbare politică apropie îndeplinirea ei. Cursul procesului se accelerează după înfrîngerea suferită de Austria, în iulie 1866, din partea Prusiei și Italiei și se încheie în februarie 1867, prin numirea lui Andrassy ca președinte al guvernului maghiar.

Una dintre stipulațiile principale ale pactului dualist era și uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Ca și în 1848, uniunea, „expresie politică a intereselor unei minorități dominante de clasă”¹, a fost decretată la Pesta și Viena fără consimțămîntul, mai mult, în pofida opoziției declarate a majorității populației acestei provincii: națiunea română. Ca și atunci, decretarea ei a trezit în rîndul românilor o adîncă nemulțumire. Îndeplinirea ei a atras într-adevăr după sine o agravare nemaicunoscută a situației lor naționale.

*

Orientarea politicii vieneze spre o înțelegere cu Ungaria a însemnat o grea lovitură pentru burghezia română în dezvoltare. Lovitura era cu atît mai grea cu cît era mai neașteptată. Ea a survenit într-un moment cînd

¹ C. Daicoviciu ș.a., *Din istoria Transilvaniei*, II, Buc., 1961, p. 232.

pătura conducătoare românească se găsea la culmea traiectoriei sale politice. Cei abia cinci ani ai regimului liberal au fost pentru români anii unor realizări deosebite. Înainte de toate, prin legile dietei de la Sibiu, națiunea română și confesiunile ei au fost recunoscute, pe cale constituțională, ca egale în drepturi cu celelalte națiuni și confesiuni ale Transilvaniei, iar limba română a fost decretată limbă oficială a provinciei, alături de limbile germană și maghiară. Ajutată fiind de o conjunctură generală favorabilă, burghezia română, însuflețită de mari speranțe, pornise așadar, începând din 1863, pe drumul înnoirii vechiului edificiu constituțional al Transilvaniei, într-un spirit mai democratic. Dar așa-numita dietă românească de la Sibiu se găsea, în 1865, abia la începutul realizării programului său legislativ. Dintre cele 11 propozițiuni regești supuse dezbaterii sale, abia două fuseseră transformate în legi.

În afară de aceste drepturi politice, națiunea română, pornită acum să dărime obstacolele care-i stăviliseră atîta vreme înaintarea, a înregistrat, între anii 1860 și 1865, în toate domeniile de activitate, progrese pe care nu le făcuse în întreaga perioadă dinaintea revoluției. Mai mult însă decît aceste cuceriri, care de altfel s-au dovedit șubrede după instaurarea dualismului, perioada regimului liberal a întărit în inima poporului român conștiința dreptului său de a hotărî singur asupra soartei sale și, de asemenea, a întărit în mintea conducătorilor săi conștiința vie a importanței poporului pe care îl reprezentau.

Negocierile de la Pesta și Viena au stîrnit de la început o vie îngrijorare în sînul burgheziei românești transilvănene. În fața ei se deschidea, în toamna anului 1865, o grea alternativă: să se supună fără crîcnire poruncilor „bunului împărat”, să primească fără apărare amenințările care se revărsau asupra ei, sau să se retranșeze pe o linie de rezistență, să încerce să se apere, chiar dacă șansele de izbîndă erau foarte mici. După consternarea care a urmat decepției firești a începutului, starea de spirit a „inteligenței” românești se mișcă incert, în funcție de interese și poziții, spre supunere sau protest. În timp ce o parte a ei se acomodează noii situații, majoritatea se opune, dintru început, cu mijloacele care-i stăteau la îndemînă, dualismului. Ea înscrie în programul său lozinca redobîndirii autonomiei Marelui principat, în care vedea, în condițiile de atunci, garanția sigură a dezvoltării nestingherite a poporului român.

În paginile care urmează ne propunem să prezentăm lupta națională purtată de pătura conducătoare românească în anii pertractării pactului dualist, urmărindu-i cursul pe toate arenele în care s-a desfășurat ea: dieta de la Cluj în 1865, adunările comitatense și parlamentul maghiar în 1866 și 1867. Ne propunem de asemenea o analiză mai adîncită, față de ceea ce s-a scris pînă acum, a acțiunii memorandiste susținută în această perioadă, a memoriului din 31 decembrie 1866 mai ales.

Prefacerile care aveau să ducă, peste doi ani, la instaurarea noului sistem de guvernare au fost începute în Transilvania la 1 septembrie 1865, prin convocarea dietei de la Cluj. Convocarea unei diete noi, atunci cînd cea de la Sibiu era încă la începutul activității sale, și mai ales modul în care aceasta trebuia să fie compusă au arătat limpede intențiile curții vieneze. Și mai clar apăreau acestea din scopul pentru care a fost convocată ea: revizuirea legii despre uniunea Transilvaniei cu Ungaria, elaborată în 1848, la Cluj.

Noua dietă urma să fie aleasă pe baza legii electorale feudale din 1791, lege casată de însăși nobilimea maghiară în 1848. Acestei legi i s-au adus acum, este adevărat, unele amendamente impuse strict de cerințele epocii, dar atît de puține și neesențiale, încît ele au schimbat prea puțin conținutul și spiritul legii electorale feudale. Conform prevederilor rescriptului de la 1 septembrie, trebuia deci să se constituie o dietă formată mai degrabă din vechile *status et ordines* decît una întemeiată pe principiul reprezentativ, o dietă care să nu aducă nici o surpriză în ceea ce privește acceptarea uniunii. Și, într-adevăr, dieta întrunită la 19 noiembrie 1865 a corespuns pe deplin chemării sale. Majoritatea ei, formată din reprezentanții aristocrației și burgheziei maghiare — în totalitatea lor unioniști —, s-a pronunțat pentru valabilitatea uniunii decretate în 1848. Față de aceștia, deputații români, care reprezentau majoritatea precumpănitoare a provinciei, nu constituiau decît o infimă minoritate. Propunerea lor, precum și aceea a sașilor, a fost respinsă.

Convocarea dietei de la Cluj a pus intelectualitatea românească într-o situație foarte asemănătoare aceleia în care se găsea în primăvara anului 1848. Atunci, ca și acum, națiunea se găsea în fața proclamării uniunii. Atunci, ca și acum, pătura sa conducătoare trebuia să înceapă lupta pentru apărarea autonomiei Transilvaniei, pentru întocmirea unui program prin care să-și asigure securitatea națională față de prefacerile ce se apropiau. Dacă în primăvara anului 1848, în condițiile existenței unei situații revoluționare, s-a ajuns la stabilirea unei poziții solidare a întregii burghezii române, datorită adunării de la Blaj în primul rînd, în 1865 mișcarea națională pornește de la două programe și de la două tactici diferite. Din toamna acestui an „inteligenta” românească se dezbină tot mai evident în două tabere politice deosebite, activismul și pasivismul. Ceea ce separă cele două orientări sînt metodele diferite de luptă pe care le preconizau pentru asigurarea drepturilor naționale: în și prin parlament activiștii, înafara și împotriva lui adepții pasivismului.

Marea majoritate a păturii culte românești, formată din învățători, preoți, notari, dependenți toți nu atît de stat cît de comunitățile care-i întrețineau, a înclinat din capul locului spre adoptarea unei atitudini de opoziție, de opoziție pasivă însă, față de regimul care se pregătea. Pentru aceeași poziție a optat și cărturărimea mai înaltă, profesorii școlilor superioare, clerul înalt în parte, precum și cercurile comerciale românești, concentrate aproape în exclusivitate în partea de sud a Transilvaniei. Principalii purtători de cuvînt ai acestei orientări au fost, fapt semnificativ, liber-profesioniști, ca George Barițiu, avocatul Ion Rațiu, redactorul „Gazetei Transilvaniei” Iacob

Mureșan. Adepții acestei orientări văd în menținerea, iar din 1867 în redobândirea autonomiei principalul obiectiv al luptei naționale. Acest obiectiv trebuia să fie atins prin neparticiparea, în semn de protest, a națiunii române la viața publică: a alegătorilor la alegeri și a aleșilor la lucrările parlamentului. Era deci vorba despre o combatere a dualismului, prin mijloace legale, despre o pasivitate parlamentară. Dacă, pe planul realizărilor practice, pasivismul s-a dovedit la fel de ineficient ca și activismul, el a avut totuși marele merit de a fi dat politicii românești „acea dârzenie care va menține trează conștiința drepturilor și a libertății naționale și o va călăuzi spre biruința din 1918”².

În opoziție cu curentul majoritar, grupul funcționarilor de stat, al „oficialilor”, subțire numeric, în ciuda tuturor progreselor, dar bucurându-se de o mare autoritate, s-a decis pentru acomodarea la împrejurări, pentru menținerea mișcării în limitele legalității. Ei propovăduiau deci participarea la viața publică. Chiar dacă nici unul dintre capii activiști nu recunoaște fățiș înglobarea Transilvaniei la Ungaria, participarea lor la activitatea legislativă implică o recunoaștere a uniunii. Nici pasivismul nu era însă o abdicare de la luptă. Amăgiți de pretinsul democratism al constituției maghiare, ei sperau să obțină prin intermediul parlamentului anumite drepturi pentru români. De asemenea, activitatea parlamentară putea să creeze conducătorilor români posibilitatea de a face cunoscută opiniei publice interne și externe chestiunea română. Între aceste două curente a avut loc, în acești ani, o puternică înfruntare în dorința de a-și impune hegemonia asupra conducerii mișcării naționale.

Cei care au luat primii inițiativa au fost fruntașii pasivismului. În 21 septembrie, la câteva săptămâni după publicarea rescriptului pentru convocarea dietei de la Cluj, profesorimea și clerul din Blaj, întruniți într-o consfătuire politică, au hotărât că națiunea română nu va participa la o dietă aleasă pe baza legii electorale din 1791. S-a mai hotărât aici să se convoace — pe data de 20 octombrie — o conferință națională care să stabilească programul cel mai adecvat noilor împrejurări³. Cei doi mitropoliți au fost însărcinați să facă, în colaborare, preparativele necesare. În lipsa unui organ reprezentativ central, așa cum, de exemplu, era Universitatea săsească, convocată tocmai atunci și tocmai în același scop, în lipsa unui partid politic, organizarea unei adunări naționale era singura modalitate prin care națiunea română se putea pronunța *in solidum* asupra obiectivelor luptei sale. Acesta fusese, în 1848, și rostul adunării de la Blaj din 3/15 mai. „De au avut cîndva lipsă națiunea noastră — scria mitropolitul Șuluțiu în 17 august lui Barițiu — de o coînțelegere preventivă, de o solidaritate, cu adevărat ... în chestiunea uniunii va avea cea mai mare lipsă”⁴.

Hotărîrea luată la Blaj a imprimat mișcării naționale o direcție pasivistă. Rînd pe rînd, centrele celei mai mari concentrări a „inteligentei” românești: Brașovul, Făgărașul, scaunul Sibiului, Munții Apuseni se declară

² V. N e t e a, *George Barițiu, viața și activitatea sa*, Edit. științ., Buc., 1966, p. 270.

³ „Concordia”, an. V, nr. 75, din 1.X.1865, p. 306.

⁴ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 132.

pentru boicotarea viitoarei diete și pentru grabnica întrunire a unei conferințe naționale. Iată ce declară, spre exemplu, un corespondent din Munții Apuseni al „Gazetei”: „Muntenii nu vor să știe cu nici un preț de alegeri și de participare la dieta conchemată pe 19 noiembrie. Părerea lor este că a participa la alegeri și dieta de acum ar însemna, nici mai mult, nici mai puțin, decât a se sinucide în momentul învierii”⁵. Această atitudine a fost apărută cu toată tăria și de către Barițiu, atît în presă, cît și în corespondențele purtate cu cei mai de seamă fruntași politici. Într-o scrisoare din noiembrie adresată inspectorului școlar Paul Vasici, el arată că românii nu pot conlucra la noile întocmiri, „fără a-și compromite tot ce au cîștigat la dieta din 1863—64 și fără a-și submina tot viitorul lor ca națiune”⁶. „Gazeta Transilvaniei” devine cel mai înfocat purtător de cuvînt al pasivității.

Răspunzînd invitației consfătuirii din 21 septembrie, mitropolitul Șuluțiu, încă a doua zi, îi face cunoscute lui Șaguna cele discutate la Blaj și-l roagă să-i comunice data și locul pe care le crede de cuviință pentru convocarea conferinței⁷. Fiind de părere că în împrejurările de atunci o conferință națională nu ar aduce decît prejudicii, Șaguna a refuzat însă categoric să colaboreze într-un fel oarecare la convocarea ei⁸. Hotărîrea sa a ascuțit rivalitatea dintre Sibiu și Blaj, devenită acum publică, și a contribuit în mare măsură la izolarea mitropoliților de mișcarea politică românească. Conducerea acesteia trece treptat în mîinile mirenilor. Deja în anul următor, cei care urmau să prezinte împăratului memoriul numit cel mare nu sînt Șuluțiu și Șaguna, cum ar fi fost de așteptat după o îndelungă tradiție, ci Rațiu și Barițiu.

Refuzul lui Șaguna nu a descurajat tabăra opoziționistă. Ce-i drept, Șuluțiu n-a îndrăznit să convoace singur o conferință națională fără încuviințarea autorităților superioare, așa cum s-a plănuțit inițial. El adresează însă guvernatorului Foillot de Creneville o petiție în acest sens. Deoarece cererea venită din Blaj a fost respinsă⁹, conferința proiectată pentru 20 octombrie nu s-a putut ține și nu se va putea ține nici mai tîrziu. Convocarea ei rămîne însă pentru multă vreme o dorință vie, care răzbate adeseori din corespondențele sosite din diferite colțuri ale Transilvaniei la redacțiile ziarelor românești.

În aceste împrejurări a început și s-a desfășurat, în octombrie 1865, campania electorală pentru dietă. După aprinse controverse dintr-o parte și din alta, s-a hotărît ca alegătorii români, puțini cîți erau, să nu participe la alegeri în circumscripțiile în care se găseau în minoritate față de cei maghiari și sași, dar să-și aleagă deputați proprii acolo unde ei formau majoritatea. Alegerile, cum era de așteptat, s-au soldat cu rezultate mici pentru români. Conform rescriptului din 1 septembrie, dreptul de vot îl aveau nobilii, iar dintre nenobili numai acei care îndeplineau un cens de 8 florini. Întrucît

⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXVIII, nr. 87, din 15.XI. 1865, p. 357.

⁶ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 132.

⁷ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, III, Sibiu, 1905, p. 776—779.

⁸ *Ibidem*, p. 779—780.

⁹ Arh. ist. a Fil. Cluj, Acad. R.S.R., Arh. Blaj, doc. nr. 10 652.

dintre români nobili erau puțini, iar censul foarte ridicat de 8 florini excludea marea masă a poporului de la dreptul alegerii, întreaga putere legislativă a fost pusă în mîna aristocrației maghiare. În toată Transilvania românii n-au putut alege decît 14 deputați, față de 58 maghiari și 31 sași¹⁰. Situația lor era și mai nefavorabilă în ceea ce privește corpul neales al dietei. Lista regaliștilor nu cuprindea decît 34 români între 157 maghiari și sași¹¹.

Deschiderea la 20 noiembrie a dietei a pus în fața conferinței dietale românești, constituită în acele zile din totalitatea deputaților și regaliștilor români, alternativa imediată a participării sau neparticipării la lucrările ei. S-a creat astfel prilejul unei înfruntări deschise între cele două orientări din mișcarea națională. Erau de față conducătorii ambelor tabere: A. Șaguna, I. Pușcariu, I. Alduleanu de o parte și Ioan Rațiu și I. Antonelli de cealaltă. Dintre aceștia din urmă lipsea doar Barițiu, cel mai credincios apărător al pasivității, organizatorul principal al întregii acțiuni opoziționiste care pornea să se înfiripeze. Refuzase atît candidatura scaunului Sebeș¹², cît și *litteras regales* a împăratului¹³. „Demnitatea mea proprie — scrie el în refuzul invitației de regalist — nu ar suferi să fiu martor unor acte la care eu, ca român, nu aș putea lua parte, iară ca lipitură, nu aș voi să iau“¹⁴.

Deosebiri de vederi care s-au manifestat în ceea ce privește convocarea congresului și alegerile au apărut și în sinul conferinței¹⁵. Grupați în jurul lui Ioan Rațiu, adepții opoziției s-au străduit să impună tactica boicotului. Majoritatea conferinței însă, fiind formată din funcționari, s-a postat pe poziția „activității“ propovăduite de Șaguna. Conferința dietală a hotărît ca deputații și regaliștii prezenți la Cluj — 32 din 46 — să ia parte la ședințele dietei, spre a apăra aici autonomia Principatului și drepturile națiunii române.

Adoptarea tacticii activiste se explică prin motive de oportunitate politică. Se urmărea prin aceasta să se evite o ruptură pe față a conducerii mișcării naționale, ruptură care ar fi fost inevitabilă dacă nu s-ar fi ajuns la îmbrățișarea unuia și aceluiași *modus procedendi*. Hotărîrea se înscrisa de asemenea pe linia politicii tradiționale a burgheziei române, care, din supunere sau încredere în împărat, n-a refuzat nici unul din prilejurile care i-au dat putința să participe — pe cale oficială — la viața publică a Transilvaniei. S-a folosit de aceste prilejuri chiar și atunci cînd ele nu corespundeau întru totul intereselor sale, deoarece acestea îi dădeau posibilitatea unei lupte *intra muros*, posibilitate de care fusese complet privată pînă în 1848. Altcum ea nu-și putea apăra cauza decît pe drumul *extra muros*, al petițiilor și demersurilor, drum bătut de atîtea ori fără nici un rezultat.

Dezbaterile desfășurate în cele patru ședințe dietale au scos la iveală trei curente de opinii în ceea ce privește revizuirea legii despre uniune. Fiecare

¹⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 781.

¹¹ I. Pușcariu, *Notițe despre împlinirile contemporane*, Sibiu, 1913, p. 90.

¹² Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 132.

¹³ *Ibidem*, f. 125.

¹⁴ *Ibidem*, f. 127.

¹⁵ *Ibidem*, f. 134.

dintre acestea s-a concretizat în câte o propunere deosebită. Majoritatea dietei, formată din reprezentanți ai aristocrației și burgheziei maghiare, a susținut principiul ca, uniunea votată la 1848 la Cluj fiind încă valabilă, împăratul să cheme pe trimișii Transilvaniei la parlamentul din Pesta, singurul în măsură să hotărască asupra acestei chestiuni¹⁶.

În numele românilor, mitropolitul Șaguna a propus dietei să ceară împăratului sancționarea legii electorale întocmită în 1864 la Sibiu și să convoace apoi, pe baza ei, o nouă dietă a Transilvaniei pentru pertractarea propoziției privitoare la uniune¹⁷.

Cea mai mare parte a deputaților sași au fost de părerea ca problema uniunii să fie rezolvată printr-un tratat de stat bilateral, negociat între dieta din Cluj și parlamentul din Pesta, prin care să se garanteze drepturile sașilor și ale „celorlalte naționalități”¹⁸. Aceste trei propuneri principale au fost supuse la vot în ședința din 6 decembrie, ultima ședință propriu-zisă a dietei. A fost acceptată cu o imensă majoritate de voturi propunerea nobilimii maghiare, care a devenit astfel hotărârea dietei. Propunerile românilor și sașilor au rămas în minoritate.

Participarea reprezentanților românilor la dieta de la Cluj nu a însemnat recunoașterea legalității, precum nici a hotărârii sale. Dimpotrivă, a fost un mijloc pentru a demasca nedreptatea și ilegalitatea acesteia, un prilej pentru reafirmarea răspicată a principiului proclamat cu 17 ani înainte la Blaj: *nihil de nobis sine nobis*. Din prima ședință dietală, deputații români, Andrei Șaguna în primul rând, apoi Ioan Rațiu, Șuluțiu, Alex. Bohățel, au contestat legalitatea unei diete care consfințea supremația absolută a nobilimii maghiare în viața publică a Transilvaniei. Chestiunea transilvană — arătau ei — nu se poate soluționa prin simple deducții juridice, prin simpla readucere la viață a unei legi care încalcă cele mai elementare principii de drept. O chestiune de importanța acesteia nu putea fi rezolvată decât prin consultarea liberă a majorității populației provinciei, prin intermediul unei diete democratice. A unei diete în care națiunea română să fie reprezentată pe măsura importanței sale. Dieta chemată la Cluj nu putea avea însă în nici un caz o asemenea îndreptățire.

Apoi, și mai ales, activitatea deputaților români a constituit un protest verbal, dar și scris, împotriva uniunii care se pregătea. Folosindu-se de posibilitatea așa-numitului „votum curiatum”, noțiune deseori întilnită în istoria dreptului public transilvan, deputații români, ca, de altfel, și cei sași, au înaintat împăratului o adresă dietală separată. Actul, scris în 9 decembrie de către 29 de deputați și redactat în formă de protest, declară și argumentează ilegalitatea dietei clujene. Semnatarii pretind, în consecință, constituirea unei diete democratice. Este însă de la sine înțeles că o dietă constituită pe baze democratice mai largi, asemănătoare aceleia de la Sibiu, o dietă cu majoritate românească

¹⁶ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 92.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 788.

s-ar fi împotrivit uniunii. Adevărata semnificație a votului separat al românilor este tocmai aceasta.

Decizia împăratului asupra celor trei adrese dietale a sosit mai repede decât se aștepta: la numai 7 zile după expedierea acestora. Drept răspuns la cererea majorității dietei, Francisc Iosif „concede”, în 25 decembrie 1865, „iubitului său Mare Principat Transilvania” să-și trimită reprezentanții la dieta de încoronare a Ungariei¹⁹. Pentru a preveni o eventuală opoziție a românilor și sașilor, sau, în tot cazul, pentru a amorți temerile lor, împăratul condiționează acum înfăptuirea uniunii de realizarea înțelegerii dintre Austria și Ungaria, dar și de garantarea drepturilor „deosebitelor naționalități și confesiuni”. Dieta întrunită în noiembrie este prorogată pînă la o altă dispoziție. În aceeași zi se ordonă guvernului să ia măsuri urgente pentru organizarea, pe baza legii electorale din 1848, a alegerilor de deputați.

Publicarea rescriptului din 25 decembrie a pus în fața păturii culte românești problema de a hotărî cum să procedeze față de noile dispoziții și, înainte de toate, față de alegerile pentru parlamentul maghiar.

Deosebiri de vederi apărute în toamna anului 1865 încep să se facă simțite iarăși. Hotărîrea conferinței dietale române de la Cluj a putut să le reducă la tăcere un timp oarecare, dar n-a putut să le anuleze. Era de prevăzut încă de atunci că vor apărea din nou. În timp ce masa burgheziei românești, formată în cea mai mare parte dintr-o burghezie rurală: învățători și preoți, într-o comunitate aproape deplină cu poporul, era aplecată spre rezistență, pătura funcționarilor și clerul înalt, cel ortodox în primul rînd, erau pentru supunere, pentru o moderată opoziție parlamentară cel mult. „De la domnii oficiali — scria vicarul Făgărașului Antonelli — nu putem aștepta nimic; totul se reazimă pe preoțime și inteligență”²⁰. Nu s-ar putea afirma totuși că funcționarii ar fi avut interese opuse poporului din sinul căruia se ridicaseră abia. În perioada precedentă au fost în primele rînduri ale luptei naționale. Cu totul alta era situația acum. Știindu-se dependenți de mijloacele oferite de către stat, s-au ferit în general să atragă asupra lor suspiciunile autorităților. La fel ca în noiembrie 1865, s-au postat din nou pe principiul activității. Conducătorii pasiviști nu înțelegeau însă să meargă mai departe pe calea concesiilor făcute activismului. Dacă, din motive de oportunitate, s-au putut hotărî să participe la ședințele dietei de la Cluj, nu se puteau hotărî să ia parte la lucrările parlamentului maghiar. Chiar dacă aristocratică, dieta din Cluj fusese totuși o dietă a Transilvaniei, principalul atribut al autonomiei sale. Participarea la parlamentul ungar ar fi însemnat recunoașterea desființării forțate a individualității istorice a Transilvaniei. Acum însă, mai mult decât oricînd, lupta aripii pasiviste se identifică cu lupta pentru apărarea autonomiei.

Inițiativa aparține și la începutul anului 1866 frunțașilor pasivității. Chiar la 1 ianuarie, Ioan Rațiu expediază din Turda „Gazetei Transilvaniei”

¹⁹ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 788.

²⁰ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 992, f. 38.

un important articol de orientare — *O rezumare a situației* — în care pledează pentru boicotarea parlamentului. „Românii — conchide el — nu pot participa la nici un fel de dezbateri privind uniunea pînă cînd aceasta nu se va revedea într-o dietă a Transilvaniei, constituită după principiul egalei îndreptățiri naționale. Ceea ce românii n-au recunoscut de la 1848 încoace pînă în 1865 inclusive... de bunăvoie nu vor putea recunoaște nici în viitor”²¹. În 18 ianuarie, Rațiu revine asupra tacticii boicotului. Ideea este apărută cu multă căldură și de către alți reprezentanți ai pasivismului: profesorul din Blaj Ioan Bob, vicarul Ioan Antonelli.

Argumentele pasivității sînt cele deja cunoscute. Autonomia Marelui Principat poate fi salvardată numai prin intermediul unei diete proprii. Participarea românilor la lucrările parlamentului ar răpi națiunii dreptul de a revendica în viitor autonomia. Oricît și oricum ar acționa deputații români în parlament, ei vor rămîne întotdeauna doar o minoritate neînsemnată, deci dinainte înfrinți. Experiența parlamentară de la Cluj a convins pe mulți conducători că, în orice condiții, o minoritate dietală rămîne neputincioasă față de o majoritate potrivnică. Soarta protestului celor 29 de deputați români, trimis la Pesta drept „material de studiu”, o dovedea îndeajuns.

Adepții luptei parlamentare nu întîrzie nici de data aceasta să-și spună cuvîntul. Pasivitatea — declară ei — este o armă puternică în mîna celui puternic, dar lipsită de importanță în mîna celui slab. Pentru români, națiune de scurt timp dezrobită, este nu numai nepractică, dar și imposibilă. Ea nu va face — cum declară un corespondent „de sub Cetatea de piatră” — decît să învelescă cu pămînt chiar și pietrele fundamentale ale edificiului național²². Ziarul prin excelență activist a fost „Telegraful român”. Aceasta a fost, din punctul de vedere al românilor, atmosfera în care s-a desfășurat, în primele două luni ale anului, campania electorală pentru alegerile parlamentare.

Din motive diferite, ambele orientări politice au sprijinit de la început alegerile. Fiecare orientare căuta să se folosească de ele pentru atingerea unui scop specific: activitatea parlamentară, de o parte, și constituirea unei reprezentanțe naționale, de cealaltă. Se simțea și acum necesitatea unui congres sau conferințe naționale. În astfel de împrejurări s-a lansat ideea de a se constitui o reprezentanță națională din totalitatea deputaților și candidaților români, aleși sau desemnați de către alegători. „Acești aleși români din toată țara — declara un corespondent din Brașov al „Gazetei” — ne pot fi congresul și universitatea românilor din Ardeal”²³. Era deci vorba de a suplini într-un fel oarecare lipsa adeseori resimțită pînă la înființarea Partidului Național Român, în 1869, a unui organ politic central.

Mai mult decît oricare dintre centrele românești, participarea la alegeri a fost sprijinită de către intelectualii din Blaj. Prima și cea mai importantă datorie a viitorilor deputați români era aceea de a întocmi un mare memoriu

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 4, din 24.I.1866, p. 13.

²² *Ibidem*, an. XXX, nr. 12, din 24.II.1867, p. 46.

²³ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 14, din 3.III.1866, p. 53.

către împărat. Urma să se ceară iarăși convocarea unei diete democratice sau cel puțin a unui congres național²⁴. De data aceasta să se arate însă deschis că aleșii românilor nu vor pași peste granițele Transilvaniei pînă cînd autonomia acesteia nu va fi garantată. Intenția, rămasă acum nerealizată, va da naștere memoriului prezentat curții în decembrie 1866. Ea a provocat însă în ianuarie și februarie o aparentă unitate a mișcării naționale, sub lozincă participării la alegeri. A început astfel o largă campanie publicistică pentru pregătirea temeinică a acestora.

Un episod plin de semnificații, petrecut la începutul acestui an, a fost participarea românilor la ședințele comitetelor comitatense și scaunale, convocate pentru a pregăti alegerile. Cu toate că se găseau peste tot în minoritate, trimișii lor au apărut cu mult curaj, cauza națională. Cazul cel mai răsunător s-a întîmplat în comitatul Turda. În 27 ianuarie, avocatul I. Rațiu a protestat vehement împotriva legii electorale din 1848, după care urmau să aibă loc alegerile, și a cerut convocarea unei noi diete a Transilvaniei²⁵. Cîteva zile mai tîrziu, membrii români ai comitetului comitatens Tîrnava protestează și ei împotriva aceleiași legi²⁶. Cei 26 de români din comitatul Solnocul inferior protestează solemn împotriva uniunii și a legii electorale, improvizate în 1848 la Cluj²⁷.

Alegerile parlamentare s-au desfășurat în luna martie. În majoritatea circumscripțiilor, românii au participat la ele, dînd dovadă de multă maturitate politică. Chiar și în locurile unde erau în minoritate, au votat pentru candidații proprii. Printre candidații căzuți se găsesc numele unor cunoscuți conducători de la 1848, ca: Simion Balint (Alba de Jos), Axente Sever (Rupea), Ion Pinciu (Cetatea de Baltă). Alegerile au adus o mare surpriză pentru români. În ciuda tuturor pregătirilor, nu le-au fost cu nimic mai favorabile decît cele precedente. Fapt concludent, pe baza legii electorale „liberale” din 1848 ca și pe aceea a legii feudale din 1791, au fost aleși abia 14 deputați români. Oricît erau de deosebite prevederile celor două legi, ele se întemeiau pe un principiu comun. Ambele erau în așa fel alcătuite, încît să excludă populația românească, dacă nu cu totul, atunci în imensa sa majoritate, de la exercitarea drepturilor politice. Aplicarea acestei legi, „rugină a trecutului și batjocură a prezentului”, cum a numit-o Rațiu, a provocat o mișcare generală de protest. „Acest articol de lege — declară comitetul districtului Năsăud — este una dintre cele mai mari nedreptăți din cite s-au făcut pînă acum clasei popoului transilvan și deosebit națiunii românești”²⁸. Ca semn de protest împotriva acestei nedreptăți și a rescriptului din 25 decembrie, alegătorii români din scaunul Săliștei au refuzat să participe la alegeri²⁹. O atitudine similară au avut și locuitorii Abrudului³⁰.

²⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 18, din 17.III.1866, p. 70.

²⁵ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 7, din 3.II.1866, p. 25.

²⁶ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 10, din 17.II.1866, p. 38.

²⁷ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 7, din 3.II.1866, p. 26.

²⁸ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 975, f. 162.

²⁹ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 6.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 17, din 14.III.1866, p. 66.

După încheierea alegerilor, opinia publică românească aștepta din partea mandatarilor săi să hotărască asupra problemei controversate a atitudinii față de parlamentul ungar. Ioan Pușcariu, și el unul dintre cei vizați, vorbește despre convocarea unei conferințe naționale în ziua de 21 aprilie la Cluj. Cel care a încercat să o convoace a fost Ilie Măcelariu, aflat atunci la Cluj în calitate de consilier gubernial. Încercarea a rămas însă fără rezultat. Unul după altul, deputații români, aproape toți funcționari, și-au prezentat mandatele la Pesta. Preferau, pentru a-și asigura pozițiile, unii, pentru a și le crea, alții, să înfrunte oprobiul opiniei publice, dar să nu refuze invitația împăratului. Cei dintii au fost deputații scaunului Orăștie, I. Tulbaș și I. Balomiri, apoi cel al Ocenei Sibiului, Ioan Moldovan³¹. Până în iunie li s-au mai adăugat alți trei: Iosif Hossu (Cluj), Ioan Boeriu (Alba superioară) și Ilie Măcelariu (scaunul Miercurea). Au răsunat astfel în gol chemările pornite din Brașov, Blaj, Făgăraș, Solnoc, Tîrnave și din alte părți pentru întrunirea unei conferințe naționale³². Același efect l-a avut și apelul solemn al „Gazetei” din noiembrie 1866³³.

După redeschiderea sa în 19 noiembrie, deputații români, acum în număr mai mare, au intrat din nou în parlamentul pestan, unde activează pînă în decembrie 1866, cînd se încheie sesiunea parlamentară. Împotriva lor s-a dezlănțuit în Transilvania o aprigă campanie publicistică. Atacurile împotriva lor s-au întetit în anii 1867 și 1868 prin lansarea unor manifeste tipărite pe foi volante³⁴ și prin inițierea unor „voturi de neîncredere”, subscrise de alegătorii români³⁵. Cu excepția „Telegrafului”, presa românească este străbătută de un adevărat val de proteste și condamnări la adresa deputaților aflați la Pesta. Treptat, aceștia s-au văzut excluși din rîndurile conducătorilor politici ai românilor. Ilie Măcelariu a fost singurul care a reușit să-și mențină, chiar să-și mărească prestigiul de care se bucura, datorită talentului și curajului cu care a știut să apere în parlament cauza națională.

Un eveniment care a reînsuflețit un timp mișcarea națională a fost înaintarea memoriului din 31 decembrie. Această idee s-a precizat mai clar în vara anului 1866, cu ocazia adunării generale a „Asociațiunii” de la Alba-Iulia. Prilejul a fost folosit pentru ținerea unei consfătuiri politice, mai cu seamă că erau de față aproape toți fruntașii politici români: I. Rațiu, I. Hodoș, S. Balint, Ioan Bob, Basiliu Pop. Rațiu a cerut trimiterea unei mari delegații la Viena pentru a prezenta împăratului un memoriu în apărarea autonomiei Marelui Principat.

Refuzul celor doi mitropoliți, prezenți amîndoi la Alba-Iulia, de a sta în fruntea unei asemenea delegații a făcut ca problema să rămînă nerezolvată. Ea nu a fost totuși abandonată. Într-o altă consfătuire, ținută de data aceasta

³¹ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 101.

³² „Gazeta Transilvaniei”, an. XXIX, nr. 24, din 11.IV.1866, p. 94.

³³ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 90, din 11.XI.1866, p. 94.

³⁴ B. Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în *Anuarul Inst. de ist. din Cluj*, 8/1965, p. 173—205.

³⁵ Biblioteca Academiei, imprimat nr. 975, f. 392.

la Cluj, sarcina a fost preluată de George Barițiu și Ioan Rațiu. Rămînea să fie atrasă la acțiune masa mare a intelectualității românești. Întreprinderea nu era dintre cele mai ușoare. Pentru prima dată se iniția o acțiune de mare amploare fără participarea celor doi capi bisericești. Erau de așteptat obiecții, care vor și apărea, după cum rezultă din scrisorile lui Antonelli către Barițiu³⁶. Spre a le anihila, Rațiu, dar mai ales Barițiu, au întreprins lungi călătorii. Între 20 și 23 august, Barițiu este la Cluj, între 10 și 13 septembrie la Blaj, între 30 septembrie și 5 octombrie la Tg. Mureș și, câteva zile mai târziu, la Turda³⁷. Concomitent, o vastă corespondență a făcut legătura dintre Brașov și celelalte localități importante. Cel care răsfoiește corespondența lui Barițiu din acești ani, numai cea aflată la Biblioteca Academiei din București, de pildă, rămîne uimit de prodigiozitatea sa. „Gazeta” din Brașov, „Albina” din Viena, „Concordia” din Pesta nu pregetă să se pună în slujba acestui plan. A început pregătirea memoriului. La Cluj și Hațeg, în districtul Făgăraș, la fel ca și în comitatul Turda, la Dej și Mediaș, în secuime, la fel ca și în Munții Apuseni, preoții și învățătorii, clericii și profesorii, negustorii și micii proprietari întocmesc cîte o „plenipotență” pentru cei doi mandatarii ai națiunii, purtînd fiecare semnăturile „onorațiilor” din ținuturile, orașele și comunele în numele cărora au fost date. În scaunul Mureș, secuii se îmbie să semneze alături de români³⁸. Au fost expediate pe adresa lui Barițiu, în septembrie, octombrie și noiembrie, 37 asemenea „plenipotențe”. Printre acestea, și aceea întocmită în numele celor 17 293 de locuitori ai scaunului Gheorghieni³⁹. Datorită termenului scurt pentru adunarea iscăliturilor și a piedicilor puse de organele de stat, numărul total al semnăturilor a fost de 1 493, mic deci față de populația românească, ori chiar și numai față de „inteligenta” sa. S-au mai adăugat la acestea și instrucțiunile mitropolitului Șaguna adresate credincioșilor săi de a nu semna petiția. Sub influența sa și a propagandei contrare desfășurată de „Telegraful român”, mulți dintre sibieni au refuzat să iscălească împuternicirea întocmită aici în 15 octombrie, iar 18 brașoveni, amenințați și ei din Sibiu, și-au retras-o pe a lor⁴⁰. Funcționarii superiori, la rîndul lor, s-au desolidarizat de o acțiune potrivnică politicii oficiale, dezaprobată de guvernul din Cluj, care a făcut tot posibilul pentru a o zădărnici.

Memoriul întocmit în decembrie 1866 exprimă vederile aripii mai radicale a burgheziei române aflate sub influența „partidei Gazetei”. În numele celor 1 493 de semnatori, autorii actului — Barițiu și Rațiu — cer menținerea individualității istorice a Marelui Principat Transilvania. Consecința ei firească era redeschiderea dietei transilvane. Este cea de-a doua cerere a memoriului. Se cerea, evident, convocarea unei diete democratice, conformă prevederilor electorale stabilite la Sibiu. În sprijinul acestor două cereri, autorii

³⁶ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 992, f. 41 — 42.

³⁷ Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Arh. Blaj, doc. nr. 10 545.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Sibiu, 1891, p. 431.

⁴⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 433.

nu aduc atît argumente istorice și juridice, caracteristice memoriilor, ci mai cu seamă motivări oferite și probate de realitățile economice și politice ale Transilvaniei din acei ani. Actul devine astfel un adevărat rechizitoriu la adresa „partidei feudale” și nu mai puțin a guvernului aflat în slujba ei. Transilvania — declară autorii — nu are atît nevoie de reglementarea relațiilor sale externe cu Ungaria sau imperiul, ci mai ales de a celor interne. Călea pentru reglementarea acestora este cea pe care s-a pornit în 1863. Nu numai românii și sașii, dar și majoritatea populației maghiare consideră legislația de la Sibiu ca singura în măsură să aducă Transilvaniei refacerea politică și prosperitatea economică. Să fie dar reluată și dusă la bun sfîrșit opera dietei din Sibiu.

Ideea fundamentală a memoriului este aceea a existenței Transilvaniei ca unitate administrativ-politică autonomă în cadrul imperiului. Actul se leagă astfel de principalele momente ale luptei anterioare a burgheziei române. Condamnarea uniunii cu Ungaria, uniune impusă fără consimțămîntul națiunii majoritare, a fost una dintre hotărîrile principale ale adunării naționale de la Blaj. Întreaga activitate desfășurată între 1860 și 1865 se reazemă pe principiul autonomiei. Votul din 9 decembrie 1865, chiar dacă indirect, se pronunță de asemenea împotriva uniunii. Memoriul reafirmă această opoziție într-un moment cînd la Viena și Pesta se perfectau condițiile dualismului. În această privință, purtătorii de cuvînt ai burgheziei românești nu făceau decît să exprime poziția masei țărănești, dintotdeauna potrivnică uniunii. „Uniunea Ardealului cu Ungaria, adevărul mărturisindu-l—scrie în 1867 „Gazeta”—, încă și acum este tot așa uricioasă înaintea majorității poporului din Ardeal ca și înainte cu 17 ani.”⁴¹ Un an mai înainte, după mărturia lui Barițiu, țărani puteau fi auziți spunînd: „Oricum va fi, mai rău nu poate fi decît cum a fost odată; numai unia să nu se facă, pentru că a poi iarăși ne vor încălca”⁴².

Apărarea principiului autonomiei, care apare în memoriul din 1866 și în pronunțamentul de la Blaj, doi ani mai tîrziu, dar care apare pe primul loc și în programul Partidului Național Român din 1881 și, tot acolo, în cadrul memorandumului din 1892, nu poate fi ruptă de speranțele, întotdeauna existente, în înfăptuirea unității politice a statului român. Privind în perspectiva intereselor generale ale poporului român, autonomia Transilvaniei trebuia să fie o condiție care să favorizeze, în alte împrejurări istorice și raporturi de forțe, unirea ei cu România.

Conținutul social al memoriului este mai vag precizat decît aspectul său politic. Actul este totuși și sub acest raport unul dintre cele mai interesante. El îmbrățișează revendicări specific burgheze: justa reprezentare a românilor în administrația provincială, reglementarea justiției, dar și revendicări privind îmbunătățirea situației țărănimii. Pe linia celor dintii, plenipotența brașovenilor împuternicea pe Barițiu și Rațiu „să fie cu toată luarea aminte și la starea cea decăzătoare a industriei și comerțului”⁴³. Printre cele

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXVIII, nr. 48, din 1.VII.1865, p. 189.

⁴² *Ibidem*, an. XXIX, nr. 54, din 25.VII.1866, p. 213.

⁴³ *Ibidem*, an. XXIX, nr. 100, din 21.XII.1866, p. 398.

din a doua categorie se numără revendicarea revizuirii și completării patentei urbariale din 1854, în special în ceea ce privește folosirea pădurilor, răscumpărarea prestațiilor jelerilor, a așa-numitei *siculica hereditas*.

Memoriul prezentat împăratului la 31 decembrie de Ioan Rațiu, Barițiu fiind bolnav, a rămas fără nici o urmare. O rezolvare favorabilă ar fi putut fi primi numai dacă s-ar fi potrivit socotelilor politice ale curții, cazul petițiilor din anii 1860—1861, sau dacă ar fi constituit o amenințare serioasă la adresa ei. Nu îndeplinea însă nici una din aceste condiții. În consecință, actul nu a făcut decît să indice regimului oamenii pe care să-i supravegheze în mod deosebit. Este de altfel greu de crezut că inițiatorii lui ar fi scontat vreun rezultat practic. Barițiu, sufletul întregii acțiuni, o declară deschis mai tîrziu: „Numai așa am judecat și noi acel pas — scrie el în *Părți alese* — ca cerut de onoarea și reputațiunea națională”⁴⁴. În afară de aceasta, memoriul trebuia să fie, și a fost într-adevăr, un mijloc de agitație politică. Principalul lui merit constă tocmai în aceasta. Actul a fost publicat, fragmentar sau în întregime, de toate marile ziare din Viena, Budapesta și Praga, aprobat sau condamnat în funcție de interesele pe care acestea le apărau. În Transilvania, el a avut de asemenea un puternic răsunet. „Orice rezultat ar avea petițiunea voastră — îi scria din Cluj Iacob Bologa lui Barițiu — ea a fost la timpul său și în consonanță cu anteactele noastre naționale. Zbiere, latre, cît le va ieși prin gură foile străine și ale noastre cele pîrjolite de interese particulare: învingerea vă e de-acum asigurată prin consimțămîntul tuturor românilor iubitori de adevăr și dreptate”⁴⁵. Tipărit în 2 500 de exemplare, memoriul a fost răspîndit în cele mai îndepărtate colțuri ale provinciei⁴⁶. Guvernul însuși a contribuit în mare măsură la popularizarea lui prin ordonarea unor investigații pentru verificarea autenticității celor 1 493 de semnături.

Restaurarea, în 17 februarie 1867, a constituției maghiare din 1848 a hotărît și soarta autonomiei Transilvaniei. În aceeași zi cu numirea lui Andrásy ca ministru-președinte, a fost desființată cancelaria aulică transilvană, iar teritoriul Principatului a fost pus sub autoritatea discreționară a guvernului din Pesta. Guvernul provincial a fost menținut în mod excepțional pînă în mai 1869. În fruntea lui a fost numit, în locul guvernatorului Creneville, un comisar regal special, în persoana lui E. Pécsy, supranumit de români, pentru comportarea și puterea care i-a fost atribuită, Pécsy-vodă.

Evenimentele din februarie 1867 și situația deosebită în care a fost menținută Transilvania la începutul perioadei dualiste au accentuat și mai mult nemulțumirea burgheziei române. Acestei stări de spirit i-au dat glas în parlament deputații Ilie Măcelariu și Iosif Hodoș. Încă de la sfîrșitul lui ianuarie 1867, I. Măcelariu, în înțelegere cu Rațiu, a făurit planul ca deputații români transilvăneni, printre care se număra și el, să protesteze energic împotriva desființării autonomiei, iar apoi să părăsească lucrările parlamentului. Era, de fapt, singura cale pentru reabilitarea lor politică. În acest scop a

⁴⁴ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 441.

⁴⁵ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 993, f. 329.

⁴⁶ Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.S.R., Arh. Blaj, doc. nr. 10 545.

plecat la Pesta, în 7 februarie, după cum însuși povestește într-o scrisoare adresată lui Barițiu ⁴⁷. Întrucît n-a reușit să atragă de partea sa pe ceilalți cinci deputați aflați acolo, datorită opoziției obstinate a căpitanului suprem al districtului Făgăraș, I. Pușcariu, a făcut singur actul de răsunet pe care opinia publică românească îl aștepta din partea deputaților. Pînă în martie aceștia s-au abținut atît de a vota, cît și de a lua cuvîntul. În ședința din 7 martie, printre vorbitori s-a înscris și Ilie Măcelariu. S-a adresat însă adunării, spre furia acesteia, în limba română. La scurt timp părăsește apoi ședințele și totodată protestează în scris împotriva desființării forțate a autonomiei Transilvaniei ⁴⁸. Un apărător hotărît și consecvent al autonomiei a fost și deputatul comitatului Zarand, Iosif Hodoș. Dintre discursurile rostite de el în apărarea acestei cauze, cel mai înflăcărat este cel pronunțat a doua zi după gestul de curaj al lui Măcelariu.

Actul fără precedent al lui Măcelariu și cuvîntările deputatului zărăndean au provocat în Transilvania un puternic suflu de entuziasm. Este semnificativă în acest sens adresa iscălită de 152 de români din scaunul Miercurei, una dintre multele adresate celor doi deputați: „Că vocea-ți nu a fost ascultată de majoritatea dietei — se spune în această adresă —, cu durere am înțeles, ne pare rău, dar fii convins că cu atît mai adînc a pătruns aceea în inimile noastre, care mai gata sîntem a muri decît a ne jertfi patria și a mai deveni suferiți pe pămîntul strămoșesc” ⁴⁹.

Vara anului 1867 a marcat o nouă reafirmare a mișcării naționale. Ea va răbufni cu prilejul vizitei comisarului Pécsy în Transilvania, iar apoi, cu mai multă tărie și cu alte mijloace, în adunările comitatense, scaunale și districtuale, convocate în vederea reorganizării administrative. Sosit la Cluj în 5 mai, comisarul regal a găsit util să întreprindă o călătorie de liniștire în părțile sudice ale provinciei. Din partea românilor a fost pretutindeni întîmpinat cu plîngeri și memorii. La Turda, Ioan Rațiu i-a declarat că românii sînt decîși să lupte și o sută de ani pentru autonomia Transilvaniei ⁵⁰. Reprezentantii comunelor din scaunul Sibiului prezintă comisarului un lung memoriu, prin care cer sancționarea legii electorale din 1864 și redeschiderea dietei. Se plîng totodată de neconținutele nedreptăți și abuzuri pe care le suferă ⁵¹. De un conținut asemănător era și memoriul iscălit de 140 de români din Brașov ⁵².

Definitivarea tranzacției austro-ungare a găsit pătura conducătoare românească nepregătită pentru o rezistență mai hotărîtă și eficientă împotriva regimului dualist. Datorită unor factori de ordin obiectiv, în primul rînd, și subiectiv, în al doilea, acțiunea sa politică prezintă un caracter moderat. În anii negocierilor dualiste, burghezia română, cu toate progresele făcute în

⁴⁷ Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 997, f. 40—48.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 40—48.

⁴⁹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXX, nr. 27, din 17.IV.1867, p. 107.

⁵⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 407.

⁵¹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXX, nr. 41, din 9.VI.1867, p. 161.

⁵² *Ibidem*, an. XXX, nr. 33, din 12.V.1867, p. 129.

ultimul deceniu, era încă foarte slabă față de adversarul său principal, aristocrația maghiară. Întrucît nu a reușit să-i impună acesteia, prin forța sa proprie, programul său politic — așa cum a făcut, de pildă, aristocrația și birocracia croată —, a încercat să obțină cel puțin sprijinul Vienei, iar atunci cînd s-a postat pe o poziție de ostilitate, împotrivirea ei s-a mărginit la o pasivitate parlamentară, puțin sau chiar de loc periculoasă pentru regim. O opoziție radicală, chiar numai în limitele pasivității, ar fi presupus nesupunerea față de autorități și legi, boicotarea impozitelor, nesupunerea la încorporări. Dar cît de departe era încă și de aici ideea luptei active în înțelesul propriu al cuvîntului! Moderatismul luptei burgheziei române se datorește, pe de altă parte, unor factori de natură subiectivă care vizează organizarea, programul și aderența la politica sa a masei proprii și a maselor populare. În această perioadă ea nu numai că nu a încercat, dar chiar s-a ferit de a pune în mișcare țărănimea. Cu drept cuvînt spunea N. Iorga, referindu-se la această chestiune, că „... tot ce s-a făcut de la 1866—1868 s-a petrecut în lumea cărturarilor“⁵³. Fără contribuția maselor, mișcarea națională era condamnată însă să rămînă o acțiune protestatară, lipsită de șansele succesului. Asupra ei greva și lipsa, în Transilvania, a celor mai elementare libertăți democratice, atît de importante oricărei activități politice. Diferența gradului de dezvoltare și a condițiilor istorice explică diferența dintre opoziția păturii conducătoare române și aceea susținută de burgheziile opozante din vestul imperiului. În Cehia, de pildă, anii 1868—1871 sînt anii marilor mitinguri populare, la care iau parte peste 1 milion și jumătate de oameni și care „desăvîrșesc procesul formării națiunii cehe moderne“⁵⁴.

Cu toate limitele și oscilațiile, inerente unei perioade de răsruce, cînd mișcarea națională își căuta un drum al său, lupta intelectualității românești are un caracter progresist. Ea corespunde aspirațiilor profunde de libertate națională ale maselor populare, din sinul cărora s-a ridicat și față de soarta cărora s-a simțit întru totul și singura răspunzătoare. Deși în domeniul cuceririlor imediate atît de deficitare, strădanile politice din acești ani prezintă în istoria luptei naționale a românilor transilvăneni o mare importanță. Votul separat din dieta de la Cluj și memoriul din decembrie 1866 popularizează cu hotărîre și curaj revendicările naționale și sociale românești, dezvoltînd de la început tendințele reacționare ale regimului dualist. Campania agitatorică sistematică care a însoțit aceste acte a făcut posibilă, în interior, antrenarea într-o acțiune comună a unor sfere mai largi ale burgheziei române, iar în exterior a început mobilizarea opiniei publice europene pentru cauza românilor din Transilvania. Ele constituie astfel, prin ele însele, după chiar afirmațiile contemporanilor, o victorie morală, prin aceea că sădesc idei, întăresc credințe și formează exemple. Mai presus decît toate acestea însă, anii 1865—1868 au arătat necesitatea înființării unui partid politic românesc care să preia conducerea mișcării naționale.

⁵³ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, II, 1915, p. 232.

⁵⁴ S. Zwitter, I. Sidak, V. Bogdanov, *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourgs*, Belgrad, 1960, p. 103.

ACTIVITATEA LUI VASILE GOLDIȘ PENTRU UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

ION ȘENDRULESCU

Unirea Transilvaniei cu România, înfăptuită acum o jumătate de veac, în decembrie 1918, este un act de mare importanță istorică pentru poporul român, prin ea desăvârșindu-se unitatea politică a statului român creat în 1859.

La făurirea acestui măreț act național au contribuit din plin masele largi populare din întreaga țară, în frunte cu o serie de oameni politici și cărturari, susținători ai intereselor naționale ale poporului român. „Unirea — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R. și președinte al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România — a fost încununarea victorioasă a luptei seculare dusă de cele mai înaintate forțe ale poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, de cărturarii și marii gânditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor român”¹.

Printre cei care au adus o contribuție de seamă la înfăptuirea unirii teritoriilor românești de peste Munții Carpați cu România se numără și profesorul și omul politic Vasile Goldiș.

Născut la 25 noiembrie 1862 în satul Seleuș, din comitatul Arad, ca fiu al preotului Isaia Goldiș, el și-a făcut studiile primare în Inău, în Pănatul Nou și la școala evanghelică din Arad, iar pe cele secundare la Liceul de stat din același oraș, unde exista și o catedră de limba română².

Terminându-și studiile liceale în anul 1881 ca premiant I „cu eminentă”, Vasile Goldiș și-a început studiile universitare la Facultatea de litere a

¹ Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Măvășeștilor*, Editura politică, București, 1967, p. 10—11.

² I. Clopoșel, *Figuri reprezentative de la noi. Notă introductivă. Vasile Goldiș*, Cluj, 1934, p. 43. Date biografice asupra lui Vasile Goldiș mai găsim și în alte lucrări: Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș luptătorul și realizatorul politic*, Sibiu, 1936; I. Lupaș, *Trei generații în politica românească din Ardeal*, Sibiu, 1926.

Universităţii din Budapesta, le-a continuat la Universitatea din Viena (anul II şi III) şi le-a terminat tot la Budapesta, alegîndu-şi ca studii de bază istoria universală şi limba latină. În anul 1885 a fost membru al corpului didactic de la Liceul model de stat din Budapesta, unde se pregăteau profesori pentru şcolile secundare, însă la stăruinţele episcopului Popazu de la Caransebeş a venit ca profesor la Şcoala normală confesională din acel oraş, unde „a învăţat temeinic gramatica românească, a studiat literatura şi istoria noastră, cu o sârguinţă de fier, şi a început să urmărească cu atenţie dezvoltarea politică a României independente”³.

În timpul politicii de asupraire naţională promovată de cercurile guvernante de la Budapesta, V. Goldiş a avut prilejul să cunoască „toată gama de decepţii ale contemporanilor săi mai bătrîni”⁴ şi, pe măsură ce şi-a lărgit orizontul prin studii şi experienţă, s-a convins pe deplin de nedreptatea ce se făcea poporului român, care constituia majoritatea populaţiei din teritoriile de peste Carpaţi.

În notele sale din tinereţe, el recunoaşte solidaritatea naţională ca „o primă condiţie a succesului” în lupta împotriva asuprairii naţionale. „Rău facem cu toţii cînd ne înstrăinăm unii de alţii prin urite certuri personale”⁵ scria Vasile Goldiş.

De la Şcoala normală a eparhiei din Caransebeş, unde a funcţionat ca profesor de istorie, Vasile Goldiş a trecut în toamna anului 1889 ca profesor de istorie şi de limba latină la Liceul „Andrei Şaguna” din Braşov, unde a funcţionat 12 ani⁶.

În timpul activităţii profesionale, desfăşurate la Caransebeş, Vasile Goldiş şi-a făcut şi ucenicia politică, ca secretar politic al generalului Traian Doda⁷, unul dintre apărătorii intereselor românilor din monarhia austro-ungară. Acest început l-a continuat la Braşov, participînd activ la cenaclul condus de Diamandi Manole şi de profesorul Ghiţă Pop, iniţiindu-se încetul cu încetul în tainele politicii româneşti⁸.

În anul 1893, devenind membru al Partidului Naţional Român din Transilvania, Vasile Goldiş a intrat în arena vieţii politice, ca apărător al intereselor poporului român. În acest sens a publicat în ziarul „Tribuna” din Sibiu diverse foiletoane, în care dezaproba politica pasivistă dusă de conducerea Partidului Naţional Român, a colaborat activ la ziarul „Tribuna poporului” scoasă de I. Rusu-Şirianu la Orăştie şi apoi la Arad, iar în anul 1895 a participat ca delegat la Congresul naţionalităţilor⁹ ținut la Budapesta.

În 1900, unchiul său, Iosif Goldiş, fiind ales episcop al diocesei Aradului, Vasile Goldiş a primit invitaţia făcută de amicii săi politici în frunte cu pro-

³ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 5.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁶ I. Clopoşel, *op. cit.*, p. 44.

⁷ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 6.

⁸ *Ibidem*, p. 6–7.

⁹ *Ibidem*, p. 8.

fesorul Vasile Mangra de la Seminarul teologic din Arad și s-a mutat în acel oraș, ca secretar consistorial¹⁰. Aici, împreună cu I. Rusu-Șirianu au dat o nouă dezvoltare ziarului „Tribuna poporului“, atrăgând colaboratori de seamă, ca: Octavian Goga, I. Lupaș, Ghiță Pop, Sever Bocu ș.a., făcînd-o să devină „o înaltă tribună de politică românească“¹¹.

Venirea lui Vasile Goldiș la Arad a avut loc într-un moment cînd centrul politic de apărare a intereselor poporului român începea să se mute de la Sibiu în acel oraș, unde politica devenise o preocupare de căpetenie¹². În acest frumos oraș de pe malul Mureșului el a desfășurat o activitate politică intensă, pusă în slujba cauzei românești. În 1903 a condus campania pentru alegerea episcopului Aradului, iar în 1905 a participat la conferința națională a Partidului Național Român, care s-a ținut la Sibiu și care a decretat „modificarea politicii pasiviste, prin transpunerea luptei în însăși incinta parlamentului unguresc din Budapesta“¹³. Cu acel prilej a fost ales membru al Comitetului de conducere al Partidului Național Român¹⁴.

În anul 1906, cînd guvernul de coaliție de la Budapesta a intensificat ofensiva împotriva naționalităților și a pus în aplicare un nou plan de oprimare, Vasile Goldiș a fost ales deputat în circumscripția Radna. În această calitate a dus o luptă consecventă împotriva legilor școlare ale lui Apponyi, organizînd adunări populare și redactînd majoritatea moțiunilor care erau îndreptate împotriva politicii național-șovine. Cînd s-au dezbătut în parlamentul din Budapesta legile școlare ale lui Apponyi, Vasile Goldiș a rostit 22 de discursuri împotriva acestor legi. Declarațiile programatice și răspunsurile la mesaj, prin care se fixa atitudinea Partidului Național Român din Transilvania față de politica guvernului maghiar, au fost redactate de cele mai multe ori tot de Vasile Goldiș¹⁵.

În 1910 a participat la tratativele pe care le-a dus contele Tisza cu fruntașul român dr. Ioan Mișu, apărînd interesele românilor din monarhia austro-ungară. În ianuarie 1911, conducerea Partidului Național Român din Transilvania, apreciind că nu mai putea avea încredere în „Tribuna“, a editat la Arad ziarul „Românul“, sub conducerea lui Vasile Goldiș. O dată cu apariția acestui ziar, s-au conturat două orientări politice: „a intransigenților“, care, mergînd pe linia vechii „Tribune“, nu acceptau nici un fel de înțelegere cu guvernul maghiar, și cea a fruntașilor cu poziții economice în conducerea instituțiilor culturale, înclinați să facă concesii, între care cea mai importantă era mărirea mandatelor în dietă¹⁶.

¹⁰ I. Clopoșel, *op. cit.*, p. 46.

¹¹ *Ibidem*, p. 46–47.

¹² Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 9.

¹³ *Ibidem*, p. 10.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ D. Vatamanic, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 446–447.

Prin ziarul „Românul“, V. Goldiș a demască politica de asuprire națională dusă de guvernul de la Budapesta și a criticat sever pe unii lideri ai Partidului Național Român care manifestau tendințe conciliatoare față de guvernele de la Budapesta și Viena. A fost adoptat un program politic și cultural de luptă care urmărea în esență „desprinderea Transilvaniei de Ungaria și unirea tuturor românilor într-o singură țară”¹⁷. Această idee a fost sprijinită și prin declarația-manifest apărută în același ziar, la 1/14 noiembrie 1912, sub semnătura „a peste 40 de scriitori și literați”¹⁸.

În cadrul discuțiilor purtate în 1913–1914 între reprezentanții guvernului maghiar și Partidul Național Român a fost adoptat ca bază de discuție memoriul elaborat de Vasile Goldiș, memoriu din care se desprindea ideea că „tratativele și eventuala tranzacțiune politică să se facă de la națiune la națiune, de la egal la egal”, iar existența și activitatea Partidului Național Român erau socotite de V. Goldiș ca „singura garanție a posibilității unei îndreptări spre bine a soartei poporului românesc în statul ungar” și se cerea să fie asigurate în viitor¹⁹.

În timpul primului război mondial, Vasile Goldiș s-a afirmat ca un luptător dîrz pentru apărarea drepturilor românilor din Austro-Ungaria. Alături de alți fruntași ai Partidului Național Român, ca: dr. Vasile Lucaciu, poetul Octavian Goga și Gh. Pop de Băsești, V. Goldiș a combătut concepția prohabzburgică a lui Al. Vaida, autorul unui manifest prin care îndemna poporul român „să răspundă cu credință la ordinul monarhului” privind mobilizarea la război²⁰.

În același timp, Vasile Goldiș a urmărit cu atenție noua orientare politică a României, vizita țarului Nicolae al II-lea al Rusiei la Constanța, excursia făcută de Ionel Brătianu, șeful guvernului român, la Predeal, împreună cu ministrul rus Sazonov, precum și evenimentele dramatice care au urmat după asasinarea arhiducelui Francisc Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei.

La propunerea sa, Comitetul executiv al Partidului Național Român s-a întrunit la Budapesta și a hotărît „să întrerupă orice activitate politică, susținîndu-și însă integral programul politic, iar națiunea română revendicîndu-și cu neschimbată energie libertatea sa națională”²¹. Această hotărîre, citită în parlamentul din Budapesta de deputatul român Th. Mihali, a fost apreciată de istoricul Silviu Dragomir ca un mijloc de a feri „pe conducătorii națiunii române din Transilvania de greșeli” și de a scuti națiunea română de dincoace de Carpați „de aventuri și angajamente, care ușor i-ar fi putut săpa mormîntul”²².

¹⁷ *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 134.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 13.

²⁰ *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 133.

²¹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 14.

²² *Ibidem*.

În 1915, cînd trimisul împăratului Francisc Iosif, deputatul Erzberger, a sondat terenul pentru o soluționare a problemei românilor din Transilvania, Vasile Goldiș a declarat că, în situația respectivă, nu se putea da un răspuns clar „deoarece partidul național a luat hotărîrea că se va abține de la orice declarație. Numai un congres al tuturor românilor—spunea el —, căruia i s-ar garanta libertatea de întrunire și exprimare a voinței sale, ar putea modifica hotărîrea luată de partid”²³.

La începutul anului 1917, cînd unii dintre oamenii politici români din Transilvania, în parte constrînși de autorități, au lansat un manifest prin care făceau cunoscut popoarelor civilizate că „nu vor să fie eliberați”, Vasile Goldiș a refuzat să semneze acest manifest, deoarece contravenea aspirațiilor poporului român din Transilvania²⁴.

În cursul lunilor mai, iunie și iulie 1917 au avut loc la Brașov, în Valea Jiului, la Timișoara și la Oradea puternice manifestații populare „pentru pace, pîine și votul universal”. Aceste acțiuni s-au intensificat sub influența evenimentelor revoluționare din Rusia și mai ales în urma victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie²⁵. Revoluția burghezo-democratică se extindea, cuprinzînd întreaga Transilvanie, creînd condiții favorabile luptei poporului român pentru desăvîrșirea unității politice.

În vara anului 1918, cînd războiul încă nu se terminase, Vasile Goldiș a redactat o lungă declarație, pe care urma s-o citească în parlamentul de la Budapesta deputatul român Ștefan Cicio-Pop. Considerînd că această declarație nu exprima voința întregului popor român din Transilvania, Vasile Goldiș și-a propus să elaboreze un nou memorandum, dar, evenimentele precipitîndu-se și Austro-Ungaria dînd semne de prăbușire, a renunțat la această idee²⁶.

În cursul lunii octombrie 1918, monarhia austro-ungară, în urma lovirilor cauzate de largă mișcare revoluționară și a înfrîngerilor militare suferite pe front, începe să se destrame.

În asemenea condiții, conducerea Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria a ținut la 12 octombrie 1918 o întrunire la Oradea, la care au participat: Teodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop, Al. Vaida-Voievod, Vasile Goldiș, A. Vlad, A. Lazăr, I. Suciu și I. Ciortaș. La această întrunire, Al. Vaida-Voievod a adus un proiect de declarație dactilografiat, însă cei prezenți, nefiind de acord cu ea, au pus în discuție și-au adoptat declarația elaborată de Vasile Goldiș. În această declarație, precizîndu-se atitudinea poporului român față de Ungaria, se spunea: „Pe temelul dreptului firesc că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liberă soarta ei — un drept care este acum recunoscut și de către guvernul ungar prin propunerea de armistițiu a monarhiei —, națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește acum să

²³ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 15.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ N. Adăniloiaie, *Formation de l'État National Roumain*, București, 1965, p. 100—101.

²⁶ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 16.

facă uz de acest drept și reclamă în consecință și pentru ea dreptul ca, liberă de orice înfrîurire străină, să hotărască singură plasarea ei printre națiunile libere, precum și stabilirea legăturii de coordonare a ei cu celelalte națiuni libere”²⁷.

Parlamentul și guvernul Ungariei nu erau considerate „ca reprezentante ale națiunii române... la Congresul general de pace”, acest mandat fiind încredințat de românii din Transilvania și Ungaria „numai unor factori designați de propria lor adunare națională”²⁸.

În încheiere, declarația arăta că numai „organele delegate de adunarea națională sau alese din mijlocul ei” și Comitetul executiv al Partidului Național Român erau îndreptățite „să trateze și să hotărască în treburile care se raportează la situația politică a națiunii române”²⁹. Orice decizii luate fără aprobarea acestor organe erau declarate „nule și fără valoare”, iar națiunea română din monarhia austro-ungară cerea „afirmarea și valorizarea drepturilor nestrămutate și inalienabile, la deplina viață națională”³⁰.

În concluzie, din conținutul declarației elaborate de Vasile Goldiș și adoptată de Comitetul executiv al Partidului Național Român la 12 octombrie 1918 se desprind două idei importante: afirmarea dreptului de autodeterminare și necesitatea convocării unei adunări naționale care să desemneze reprezentanții națiunii române la Congresul de pace.

Vasile Goldiș se numără printre membrii fondatori ai Consiliului Național Român din Transilvania. Încă de la începutul lui octombrie 1918 el a participat la întâlnirea de contact, care a avut loc la Budapesta, între Comitetul Central Român al Partidului Social-Democrat din Ungaria și conducerea Partidului Național Român și unde ambele părți „s-au pronunțat favorabil pentru colaborarea celor două partide în cadrul unui consiliu comun”³¹. Acest consiliu, constituit la Budapesta sub numele de Consiliul Național Român, și-a început activitatea la 31 octombrie 1918 la Budapesta, iar la 2 noiembrie 1918 și-a mutat sediul la Arad, unde V. Goldiș era directorul ziarului „Românul”. Ca membru marcant al acestui consiliu, el a desfășurat o activitate susținută pentru unirea Transilvaniei cu România. În noiembrie 1918 Vasile Goldiș a redactat în numele Consiliului Național Român din Transilvania o notă, care a fost telegrafiată guvernului de la Budapesta. În această notă cerea să se recunoască deplină suveranitate Consiliului Național Român asupra teritoriilor locuite de români în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, „și anume asupra a 23 de comitate și a părților române din alte trei”, subordonându-se autorității sale „toate instituțiile și administrațiile de stat de pe aceste teritorii, suspendându-se orice altă autoritate”³².

²⁷ „Românul”, nr. 1 din 26 octombrie/8 noiembrie 1918, p. 1.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 170.

³² „Românul”, anul VII (1918), nr. 5 din 1 noiembrie.

Acest memorandum, redactat în termeni categorici, era de fapt un ultimatum prin care națiunea română își revendica recunoașterea drepturilor sale legitime. Răspunsul din partea guvernului maghiar era așteptat pînă în ziua de 12 noiembrie 1918, ora 6 p.m.

Între timp, guvernul de la Budapesta, condus de Károly Mihali, semnează armistițiul cu reprezentanții Antantei la Belgrad și este nevoit să accepte să ducă tratative cu Consiliul Național Român. Aceste tratative s-au desfășurat în zilele de 13—15 noiembrie 1918 la Arad; din delegația Consiliului Național Român a făcut parte și Vasile Goldiș, alături de Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Iosif Jumanca ș.a. În timpul discuțiilor purtate, conducătorul delegației guvernului maghiar, ministrul Oszkar Jászi, a oferit provizoriu doar „o autonomie cantonală de tip elvețian” și a cerut delegaților români să nu îngreueze tratativele „prin introducerea în discuție a problemelor de suveranitate sau politică externă”³³, atrăgîndu-le atenția să cumpănească cu rezervă situația internațională.

Vasile Goldiș, luînd cuvîntul în numele delegației Consiliului Național Român, a respins propunerile făcute de Oszkar Jászi, declarînd că: „națiunea română pretinde cu tot dreptul independența sa deplină de stat și nu admite ca acest drept să fie întunecat prin rezolvări provizorice...”.

„Națiunea română — sublinia el — recunoaște competența Congresului de pace la fixarea limitelor definitive reclamate de această națiune pentru statul său propriu, precum își ia obligația ca, față de celelalte popoare conlocuitoare pe acest teritoriu, să respecte principiile wilsoniene și este gata să asigure pentru fiecare popor condițiunile liberei dezvoltări naționale...”³⁴.

În propunerea făcută de delegația guvernului de la Budapesta, Vasile Goldiș vedea limpede negarea independenței de stat, cerută de românii din Transilvania. În asemenea împrejurări, Consiliul Național Român, neprimind propunerile făcute în numele guvernului respectiv, îi lăsa „plenitudinea răspunderii pentru evenimentele ce pot să urmeze...”³⁵. În încheierea cuvîntului său, Vasile Goldiș declara că Consiliul Național Român „...va face tot posibilul, ca să păstreze ordinea publică, siguranța averii și a vieții pe teritoriile locuite de români”³⁶.

Tratativele duse între delegații guvernului maghiar și reprezentanții Consiliului Național Român au mai continuat, dar fără a se ajunge la un rezultat favorabil românilor din Transilvania. Ele au fost rupte definitiv în ziua de 15 noiembrie 1918.

După eșuarea acestor tratative, Consiliul Național Român de la Arad a adresat un apel „Către popoarele lumii”, pe care l-a publicat în ziarul „Românul” sub semnătura lui Ștefan Cicio-Pop și Gh. Crișan. Redactarea acestui apel aparține, desigur, tot lui Vasile Goldiș.

³³ *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 180.

³⁴ „Românul”, nr. 7 din 3/16 noiembrie 1918.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

În partea introductivă a apelului se precizează că națiunea română din Transilvania „... a declarat voința sa de a se constitui în stat liber și independent spre a-și putea valida neclintit forțele sale în serviciul culturii și al libertății omenesti”³⁷. În continuare, după ce se face un scurt istoric al politicii de asuprire națională și socială din timpul dualismului austro-ungar, se arată că „trebuie să ne luăm dreptul nostru cu forța” și că „națiunea română... protestează înaintea lumii întregi împotriva guvernului maghiar, care o împiedică de la constituirea sa în stat liber și independent”³⁸.

Considerîndu-se națiunea română ca o expresie a întrupării „democrației celei mai desăvîrșite”, se precizează că aceasta „este gata a asigura fiecărui popor deplină libertate națională”, iar „organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației”³⁹.

În partea finală a apelului amintit, puterile lumii sînt anunțate că națiunea română din Transilvania și Ungaria „este hotărîtă a pieri mai bine, decît a suferi mai departe sclavia și atîrnarea” și-și exprimă speranța că va fi ajutată de „întreg neamul românesc cu care una voim a fi de aci înainte în veci”⁴⁰.

În acest final răzbate puternic ideea desăvîrșirii unității politice a tuturor românilor pentru care milita Vasile Goldiș în acea vreme, împreună cu întregul popor român.

După ce Consiliul Național Român din Transilvania s-a transformat în Marele Sfat al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania și a adresat manifestul „Către popoarele lumii”, mișcarea de eliberare națională a românilor de peste Munții Carpați s-a accentuat tot mai mult, atingînd punctul culminant la sfîrșitul lunii noiembrie 1918.

În condițiile extinderii acestei puternice mișcări de masă, cu un puternic caracter burghezo-democratic, Consiliul Național Român a convocat, la 18 noiembrie/ 1 decembrie 1918, Adunarea națională de la Alba-Iulia, care avea să hotărască unirea Transilvaniei cu România.

Un rol important în convocarea acestei adunări a reprezentanților românilor din Transilvania l-a avut și Vasile Goldiș. El a protestat împotriva părerii care se ivise la un moment dat în cadrul Consiliului Național Român de la Arad, ca „unirea să o proclame acel consiliu” și să se renunțe la Adunarea națională. Referitor la aceasta, Vasile Goldiș scria că marea Adunare de la Alba-Iulia a fost convocată „chiar împotriva încercărilor unor importanți factori ai Partidului Național Român, care cereau în ultimul moment să se renunțe la adunare”⁴¹.

³⁷ „Românul”, nr. 10 din 7/20 noiembrie 1918.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii și la Asociația culturală „A S T R A”*, București, 1928, p. 21.

La această adunare au participat, în afară de cei 1 228 de delegați cu vot deliberativ, peste 100 000 de oameni din toate regiunile transilvane și din toate clasele sociale — între care și 7 000—10 000 muncitori ⁴².

Vasile Goldiș a combătut părerea că „Adunarea națională de la Alba-Iulia ar fi fost un fel de congres al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania“ și o consideră „adunarea națiunii române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș“ ⁴³.

Descriind compoziția acestei adunări, Vasile Goldiș arăta că au fost reprezentate prin delegațiile lor „toate circumscripțiunile electorale din cele 27 de județe cu populațiune românească, fără considerare de partide“ ⁴⁴. În afară de acești delegați, au fost invitați și-au venit acolo „toți episcopii celor două biserici românești“..., „delegații tuturor episcopiiilor desemnați de către consiliile eparhiilor ortodoxe și de către capitlurile bisericii unite“, societățile culturale românești, peste o sută de asociațiuni de tot felul, între care și asociațiunile învățătorilor confesionali români, cîte un reprezentant de la fostele școli secundare, normale și de la seminarii, delegații reuniunilor de meseriași, ai reuniunilor de femei, ai tinerimii universitare, ai ofițerilor români, studenți și studente ⁴⁵.

Prin urmare, în rîndurile celor 1 228 de delegați erau reprezentanți din diferite categorii sociale, care, în numele celor care i-au ales, urmau să ceară unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România.

Ținînd seama de o astfel de compoziție a delegaților și de cei peste 100 000 de reprezentanți ai românilor din teritoriile amintite, Vasile Goldiș a apreciat în mod just că Adunarea națională de la Alba-Iulia a reprezentat „cu adevărat conștiința națională a patru milioane de români“ ⁴⁶.

În cadrul acestei mărețe adunări, prezidată de Gheorghe Pop de Băsești, Vasile Goldiș, în numele națiunii române din Transilvania, a făcut un bilanț politic istoric al perioadei de la 1848 la 1918, a dat o replică conducătorilor burgheziei române, care în adunarea de la Blaj de la 3/15 mai 1848 juraseră credință împăratului de la Viena și patriei (Austriei). Relevînd rezultatele acestui jurămint de credință, el a spus: „Împăratul ne-a înșelat, patria ne-a ferecat și ne-am trezit că numai credința în noi înșine, în neamul românesc ne poate mîntui: să jurăm credință de aci înainte numai națiunii române, dar tot atunci să jurăm și civilizației umane“ ⁴⁷. De aici se vede că Vasile Goldiș, ca om politic și de cultură, cu vederi burghezo-democratice, se angaja să apere interesele națiunii române, care era dominantă în Transilvania, respectînd în același timp drepturile naționalităților conlocuitoare. Concepția politică a lui Vasile Goldiș cu privire la problema națională fusese conturată mai de mult. Astfel, într-o expunere pe care a făcut-o în 1911, în cadrul cercului „Darwin“, al radicalilor din Oradea, al cărui colaborator devenise, el se

⁴² Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preujma unirii...*, p. 21.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 24.

declara un adept al ideii de solidaritate națională a românilor de pe cele două versante ale Munților Carpați. În acest sens, el scria că „procedul politicii guvernamentale față de naționalități împiedică și democratizarea instituțiilor de stat. ... Toți românii culți, indiferent unde ar locui, se consideră ca membri ai aceleiași națiuni”⁴⁸.

După prezentarea raportului politic, Vasile Goldiș a expus din însărcinarea Consiliului Național Român proiectul de rezoluție cu privire la unirea românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș cu frații lor din România.

Această misiune încredințată lui V. Goldiș avea în vedere nu numai calitățile sale oratorice și publicistice, ci și faptul că, în acel moment politic deosebit de important, el „reprezenta platforma mai largă de grupare atît a majorității P.N.R., cît și a majorității C.C.R. — P.S.D.U. în vederea înfăptuirii unirii Transilvaniei cu vechea Românie”⁴⁹.

De fapt, Vasile Goldiș, prin orientarea sa politică și cu sprijinul social-democraților, jucase un rol foarte activ alături de Aurel Lazăr și Ioan Suciuc în pregătirea, organizarea și desfășurarea Adunării naționale de la Alba-Iulia.

În această rezoluție elaborată și expusă de Vasile Goldiș în fața delegaților consiliilor naționale și a celor peste 100 000 de reprezentanți ai românilor se preciza de la bun început că „Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, decretază unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România”⁵⁰.

Propunînd unirea acestor teritorii cu România, Vasile Goldiș avea în vedere principiul că „națiunile trebuie să fie libere ca astfel între egale drepturi și condițiuni să poată încheia acea mare unire a popoarelor...”.

Declarîndu-se partizanul eliberării națiunilor și arătînd că lumea întregă recunoștea dreptul națiunii române din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș de a fi liberată, Vasile Goldiș cerea „unirea tuturor românilor într-un singur stat”⁵¹, exprimînd astfel dorința de veacuri a poporului român.

Pînă la întrunirea unei constituante, aleasă pe baza votului universal, teritoriile de peste Munții Carpați, locuite de români, care se uneau cu România, urmau să aibă o autonomie provizorie.

În rezoluție erau expuse principiile fundamentale pe care Adunarea națională de la Alba-Iulia le proclama pentru alcătuirea noului stat român, după cum urmează: a) deplina libertate națională pentru minoritățile conlocuitoare și dreptul de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării, în proporție cu numărul lor; b) deplina libertate și autonomie confesională; c) votul universal, direct, egal și secret, în mod proporțional pentru

⁴⁸ *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 115–116.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 186.

⁵⁰ I. Clopoșel, *Frământările unui an (1918)*, Sibiu, 1919, p. 71; vezi și „Românul,” anul VII, nr. 20 din 20 nov./3 dec. 1918, p. 4.

⁵¹ V. Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii...*, p. 16–17.

ambele sexe, de la vârsta de 21 de ani, la reprezentarea în comune, județe și parlament; d) libertate desăvârșită pentru presă și dreptul de asocieri, întrunire și propagandă; e) reformă agrară radicală; f) asigurarea de drepturi și avantaje pentru muncitorii din industrie, așa cum există în cele mai avansate state industriale din Apus.

În continuarea rezoluției era exprimată dorința Adunării naționale de la Alba-Iulia ca Congresul de pace să asigure dreptatea și libertatea „pentru toate națiunile mari și mici” și să elimine în viitor „războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale”⁵².

Participantii la marea Adunare națională de la Alba-Iulia salutau cu entuziasm eliberarea națiunilor care fuseseră subjugate de Austro-Ungaria. Ei cinsteau memoria celor care căzuseră în luptă pentru înfăptuirea unității politice a statului român⁵³.

În încheiere, rezoluția arăta hotărîrea Adunării naționale de a institui un „Mare Sfat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricînd și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile, pe care le va afla necesare în interesul națiunii”⁵⁴.

Din analiza conținutului acestei rezoluții se desprind clar concepțiile social-politice burghezo-democratice ale lui Vasile Goldiș, autorul hotărîrilor adoptate de Adunarea națională de la Alba-Iulia, la 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Relevîndu-i meritele în făurirea acestui mare act național, istoricul I. Lupaș spunea că Vasile Goldiș „... ar fi trebuit să-și ia în mod firesc rolul de conducere, chiar din ziua de 1 decembrie 1918”, dar „a fost cu destulă răbdare și modestie”⁵⁵.

Concepția burghezo-democratică a lui Vasile Goldiș în ce privește rezolvarea problemei naționale în România a fost subliniată și de I. Nistor, arătînd că acesta a cerut în Adunarea națională de la Alba-Iulia „să asigurăm tuturor indivizilor conlocuitori pe pămîntul românesc aceleași drepturi și aceleași datorii. Civilizațiunea care ne-a eliberat pretinde de la noi respectul pentru dînsa și ne obligă să înlăturăm din noul nostru stat orice privilegiu și să statornicim ca fundament al acestui stat munca și răsplata ei integrală”⁵⁶.

Acest principiu a fost susținut de Vasile Goldiș și în discursul pe care l-a rostit la 14 decembrie 1918, cînd a predat actul unirii în mîinile regelui Ferdinand I arătînd că „unirea integrală a națiunii române pe de o parte va trebui gradat să înfăptuiască egalitatea condițiilor de viață pentru toți indivizii, care o alcătuiesc, pe de altă parte ea va trebui să se întemeieze pe principiul libertății și egalei îndreptățiri a neamurilor”⁵⁷.

⁵² I. Clopoșel, *op. cit.*, p. 72; vezi și „Românul”, anul VII, nr. 20, din 20 nov./3 dec. 1918, p. 4.

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ I. Lupaș, *Trei generații în politica românească din Ardeal. Discurs rostit în Congresul Partidului Național Român ținut la Sibiu în ziua de 2 mai 1926*, p. 10.

⁵⁶ I. Lupaș, *Politica de unitate națională. Discurs la mesajul tronului*, 1923, p. 70. Vezi și V. Goldiș, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁷ Vasile Goldiș, *op. cit.*, p. 27.

Rămînînd consecvent apărător al principiului libertății naționale pentru toate popoarele, pe care îl susținuse încă din 1912⁵⁸, Vasile Goldiș a reafirmat în 1928 că a profesat această credință cînd făcea „parte dintr-un neam oprimat” și că n-a renegat-o și n-o reneagă⁵⁹.

Vasile Goldiș a fost un luptător activ pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș de sub dominația austro-ungară și pentru unirea lor cu România. El a avut o contribuție importantă în cadrul Consiliului Național Român din Transilvania pentru apărarea drepturilor naționale ale poporului român și a participat activ la pregătirea, organizarea și desfășurarea Adunării naționale de la Alba-Iulia, care a hotărît unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România, adunare socotită de el ca fiind a întregii națiuni române de peste Munții Carpați⁶⁰.

În activitatea desfășurată în această direcție el s-a bucurat de sprijinul social-democraților și al maselor largi populare.

Deși s-a pronunțat pentru respectarea drepturilor naționalităților conlocuitoare, Vasile Goldiș n-a pus însă problema republicii democratice și, lăsîndu-se influențat de sfaturile și indicațiile lui Ionel I.C. Brătianu, el a acceptat, alături de alți fruntași ai Partidului Național Român, ca unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România să fie făcută sub dinastia de Hohenzollern, față de care a depus jurămint de credință.

Cu toate aceste limite, care au dus la nerespectarea în întregime de către cercurile guvernante de la București și dinastie a principiilor fundamentale pentru alcătuirea noului stat român pe care le votase Adunarea națională de la Alba-Iulia⁶¹, Vasile Goldiș rămîne totuși un luptător activ pentru desăvîrșirea unității politice a statului și a poporului român, de la înfăptuirea căreia se împlinesc cinci decenii.

Caracterizîndu-i activitatea pe care a desfășurat-o în slujba poporului român, istoricul Silviu Dragomir scria că „Vasile Goldiș a fost cu adevărat un ursitor de gînduri pentru țară..., un luptător zi de zi..., un părinte al patriei”⁶².

Mărețul act național înfăptuit acum 50 de ani la Alba-Iulia și la care Vasile Goldiș și-a adus o deosebită contribuție face să vibreze și astăzi în inima fiecărui român cuvintele rostite de acest luptător pentru cauza poporului român: „Cu cît se vor strecura în cursul vremii veacurile — spunea el — (cu) atît mai luminos va pătrunde în conștiința națiunii române înfăptuirea de la Alba-Iulia și ca moment al celei mai noi file din viața ei și ca izvor în veci nesecat de înțeleaptă îndrumare pe cărarea desăvîrșirii și astfel a fericirii și măririi sale”⁶³.

⁵⁸ În lucrarea *A nemzetiségi Kérdésről* (Problema naționalității), Arad, 1912.

⁵⁹ V. Goldiș, *op. cit.*, p. 24–25.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 22.

⁶¹ *Destrămarea monarhiei austro-ungare...*, p. 187.

⁶² Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 16.

⁶³ Vasile Goldiș, *op. cit.*, p. 21.

DESTRĂMAREA APARATULUI ADMINISTRATIV ÎN BANAT ÎN TIMPUL LUPTEI PENTRU UNIRE (TOAMNA ANULUI 1918)

V. POPEANGĂ

În timpul primului război mondial se intensifică procesul de oprinare națională și socială a populației românești din Banat. Aplicarea legislației de război e resimțită în primul rînd de populația românească, care constituia majoritatea în structura demografică a acestei provincii. După datele statistice din 1910, în cele trei comitate din Banat se aflau 592 049 de români, 387 545 de germani, 284 329 de sîrbi, 242 152 de maghiari și 76 058 de locuitori de altă naționalitate¹. Cu toate colonizările făcute în perioada dualismului austro-ungar, românii constituiau majoritatea populației din această provincie, iar dorința de unire cu frații din România a cuprins masele largi populare. Măsurile legislative pe care guvernarea de la Budapesta le-au luat n-au putut înăbuși conștiința națională a românilor din această provincie, care și-au afirmat cu hotărîre și energie idealul de libertate națională și socială în cursul zbuciumatului an 1918.

Aparatul administrativ a constituit în Banat, ca și în întreaga Transilvanie, unul din stîlpii edificiului de asigurare națională și socială construit de clasele dominante maghiare. În 1917 a fost instituită procuratura mobilă în Transilvania și Banat. Procurorul din Timișoara, zelos în aplicarea legislației de război, aresta țărani, muncitori, învățători și preoți, care erau chemați în fața instanțelor judecătorești pentru „crima de infidelitate”, „agitație contra statului”, „clătinarea credinței glotașului” în împărat etc.².

Accentuarea exploatării muncitorilor și țăranilor bănățeni, intensificarea asupririi naționale, înăsprirea legislației de război, abuzurile organelor locale ale administrației de stat, suferințele îndurate de familiile ostașilor aflați pe front au constituit factorii care au contribuit la creșterea avîntului revoluționar al maselor românești din Banat, care vedeau în unirea acestei

¹ George Mironescu, *Problema Banatului*, București, 1919, p. 51.

² Arhiva Mitropoliei Banat, fond. Episcopia Caransebeș, doc. III—284—1917.

provincii cu România soluția politică firească și necesară care le-ar asigura dezrobirea națională și socială. Pe măsură ce crește spiritul revoluționar al maselor, asistăm la un proces de dezorganizare a aparatului de stat.

Populația satelor din Banat și din întreaga Transilvanie fusese lăsată la discreția organelor locale ale puterii de stat. „Și cu cât satele erau mai îndepartate de centru, cu atât mai mult făceau să se simțească usturimea acestui regim al bunului plac“, notează un cronicar al întâmplărilor din toamna anului 1918³.

Speriate de starea de spirit a populației, autoritățile administrative iau măsuri menite să întărească aparatul de stat și să preîntâmpine dezorganizarea lui. Posturile de jandarmi din sate sînt întărite, iar în orașe se aduc unități militare de încredere. Astfel, în 28 septembrie 1918, magistratul orașului Caransebeș solicită corpului reprezentativ orașănesc să intervină pe lângă Ministerul de Război pentru a aproba reîntoarcerea în oraș a Regimentului 43 infanterie, care se afla, din 1915, la Biserica Albă⁴. Magistratura orașului se arată îngrijorată de faptul că Regimentul 2 honvezi, care se afla staționat în Caransebeș, urma să părăsească această localitate. Corpul reprezentativ al orașului a hotărît să înainteze Ministerului de Război un memorandum, care să fie înmînat ministrului de o delegație a forurilor administrative din Caransebeș⁵. Decizia forurilor administrative de la Caransebeș, asemănătoare cu a multor altor organe administrative din Banat, oglindește îngrijorarea profundă de care ele erau cuprinse în perioada în care insuccesele militare de pe front și spiritul de revoltă al maselor asuprite din interior prevesteau destrămarea imperiului. Chiar unii oameni politici maghiari vorbesc de dezagregarea imperiului. Într-un articol publicat în „Aradi Hirlap“, reprodus în „Drapelul“ sub titlul *Dreptul de dispunere proprie al popoarelor*⁶, Varjassi Lajos face un aspru rechizitoriu oamenilor politici maghiari care au nesocotit ideea autodeterminării popoarelor. El reproșează fruntașilor politici maghiari lipsa de perspicacitate politică. Prăbușirea monarhiei apare ca un fapt de neînlăturat și în declarațiile contelui Károlyi Mihaly.

Insuccesele militare de pe fronturile de luptă au impulsionat lupta din interior împotriva aparatului administrativ, grăbind prăbușirea monarhiei. Banatul se află între primele din regiunile locuite de români în care procesul de dezagregare a monarhiei se manifestă cu intensitate deosebită. Manifestările muncitorilor din Timișoara se țin lanț între 20 și 29 octombrie 1918. În 26 octombrie manifestanții dărîmă statuia generalului Scudier, iar în ziua următoare monumentul lui Coronini⁷. În aceeași zi, membrii partidului socialist din Timișoara au convocat o adunare în fața primăriei. Aici au vorbit, printre alții, Iosif Gabriel și V. Teodorescu, cerînd un guvern în care să fie reprezentați și muncitorii⁸. Consiliul comunal întrunit în ziua următoare

³ Victor Bîrlea, *Revoluția din anul 1918*, în „Semenicul“, nr. 5, an. II, 1929, p. 11.

⁴ Arh. st. Caransebeș, fond. Primăria, doc. 5 388/1918.

⁵ Ibidem.

⁶ „Drapelul“, nr. 99, an. XVIII, 20 septembrie 1918.

⁷ N. Ilieșu, *Timișoara, monografie istorică*, I, Timișoara, 1943, p. 107.

⁸ Ibidem.

cere independența Ungariei. Lupta hotărâtă pentru libertate și suveranitate națională pe care o duceau masele românești din Banat împingea însă evenimentele politice într-o nouă direcție și dădea istoriei Banatului un alt curs.

În condițiile create de mișcarea revoluționară la sfârșitul lunii octombrie 1918, unii fruntași politici maghiari se gândesc la formule politice abile menite să salveze integritatea Ungariei. Una din aceste formule a fost republica bănățeană autonomă în cadrul Ungariei⁹, pe care însă masele românești n-au acceptat-o. Această republică n-a „satisfăcut năzuințele maselor revoluționare, care cereau o republică în care revendicările democratice și libertatea națională să fie asigurate prin fapte”¹⁰. Unirea românilor din Transilvania și Banat cu frații lor de peste Carpați a constituit obiectivul pe care ei l-au urmărit cu perseverență. Acțiunile revoluționare ale maselor au avut ca urmare distrugerea aparatului administrativ care executa pe plan local politica de asuprire națională și socială inițiată de cercurile conducătoare de la Budapesta. Soldații care se întorceau de pe front erau purtătorii ideilor revoluționare. Când ajungeau acasă, ei luau sub scutul lor familiile consătenilor care suferiseră în timpul războiului exploatarea nemiloasă a moșierilor și abuzurile notarilor și ale întregului aparat administrativ aflat la adăpostul baionetelor jandarmilor.

Începând cu ultimele zile ale lunii octombrie 1918, mișcările țărănești din Banat devin tot mai puternice, măturând din calea lor aparatul administrativ. În noaptea de 29 spre 30 octombrie, Răcăjdia devine locul unde se petrec evenimente care anunță prăbușirea puterii de stat. Soldații reînțorși de pe front și invalizii din comună strigă lozinci revoluționare. De la un capăt la altul al comunei se aude strigătul „Țăriască România!”¹¹. În dimineața zilei următoare, ostașii au dat jos de pe frontispiciile instituțiilor din Răcăjdia inscripțiile în limba maghiară, au eliberat pe cei arestați de jandarmii din localitate și au înlocuit autoritățile comunale: primar, notar, jurați. Soldații au chemat pe săteni la o adunare și le-au cerut să vorbească despre conduita notarului în timpul războiului¹².

La începutul lunii noiembrie 1918, tot Carașul e în fierbere. Țăranii din Moldova Veche și Prigor au alungat notarii. Flacăra revoluției se extinde cuprinzând satele: Ticvaniu Mare, Secaș, Greoni, Broșteni, Goruia, Comoriște, Forotic, Sasca Montană, Potoc, Ilidia etc. În satele aflate pe domeniile întreprinderii „Steg”, țăranii atacă depozitele acestei societăți. Atacarea numeroaselor ei depozite a fost un fenomen general în Banat din cauză că direcțiunea întreprinderii milita pentru integritatea teritorială a statului ungar și pentru menținerea Banatului în cadrul acestuia. Lupta muncitorilor și țăranilor din satele de pe domeniul societății „Steg” a avut ca obiectiv dărîmarea atotputer-

⁹ Iakabffy Elemér és Páll György, *A Bánságy Magyarorság husz éve Romániában 1918—1938*, Budapest, 1939, p. 12.

¹⁰ *Din istoria Transilvaniei*, II, Editura Academiei, p. 366.

¹¹ E. Novacovici, *Răcăjdia în războiul mondial, revoluție și sub ocupațiunea sîrbească de la 1914—1920*, Oravița, 1923, p. 13.

¹² *Ibidem*, p. 13.

niciei economice a societății. În cadrul acestei lupte muncitorii și țărani români au afirmat cu energie ideea unirii.

Revoluția a cuprins cu repeziciune și satele din jurul Oraviței. În primele zile ale lunii noiembrie sătenii din localitățile apropiate s-au adunat în fața băncii „Orăviciană” din Oravița, strigând, între altele, „Trăiască România”, „Trăiască națiunea română una și nedespărțită!”. În ziua de 4 noiembrie, lozincă e difuzată în toate comunele din Caraș¹³. Trei ofițeri români au mers la primăria Oraviței și au înlocuit autoritățile locale. Pe cazarma din localitate a fost arborat drapelul românesc. În cazarmă s-au instalat noile autorități, care și-au început activitatea administrativă: numiri în serviciu, înlocuiri, detașări, organizarea serviciilor etc. Pentru a putea exercita în condiții mai bune funcțiile organizatorice și de conducere a administrației locale, a fost editată o foaie oficială intitulată: „Legiunea română”¹⁴. Noile autorități administrative au preîntîmpinat cu hotărîre încercările diversioniste ale conducerii societății „Steg” de a paraliza acțiunile revoluționare ale maselor românești și de a le ralia ideii menținerii Banatului în cadrul statului maghiar. Directorul societății „Steg” a venit personal la Oravița, urmărind să împiedice activitatea românilor desfășurată în vederea unirii cu România.

Acțiunile jandarmeriei pentru a apăra organele locale ale administrației de stat din comunele din cercul Bozovicului n-au putut opri nici aici procesul de dezagregare a vechii administrații. În comunele din acest cerc, soldații reînțorși de pe front au dezarmat forțele jandarmerești și după aceea au înlăturat pe funcționarii financiari și pe notari. În Prilipeț, de exemplu, țărani și soldații din comună și din satele învecinate i-au cerut fostului notar comunal să justifice sumele de bani încasate de la locuitorii din Prilipeț, Pătaș și Borloveni Vechi pentru chiria localului în care funcționa notariatul cercual. Sumele încasate între anii 1913 și 1918 fuseseră însușite de notar¹⁵. Notarul din Pîrvova a părăsit și el comuna. Țărani s-au adunat și au constituit consiliul național local depunînd jurămint față de națiunea română pe steagul național¹⁶. După ce au întonat cîntece naționale, țărani și-au manifestat dorința lor de unire cu România¹⁷.

În timpul revoluției, toți notarii din comunele învecinate cu Reșița au fost alungați de masele revoluționare. Notarul din Soceni cu greu a ajuns la Reșița. De asemenea, notarii din Carașova și Clocotici au fugit pentru a scăpa de judecata țăranilor și a soldaților reînțorși de pe front. La Văliug, locuitorii din comună au atacat depozitul de alimente al societății „Steg” și vila direcției. Chiar din primele zile ale revoluției în județul Caraș-Severin rămăseseră numai doi notari în funcție¹⁸. Ceilalți notari fuseseră alungați, fapt care arată intensitatea acțiunilor revoluționare ale maselor populare. La Sasca Montană, ca de altfel și în alte comune, după constituirea consiliului

¹³ Mihai Groșianu, *Revoluția anului 1918 din Oravița-Caraș*, Timișoara, 1935, p. 4.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului, „Ecouri din toamna anului 1918 din Prilipeț”.

¹⁶ Ibidem, „Date documentare privind parohia Pîrvova”.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ „Temesvári Hirlap”, an. XVI, nr. 252/1918.

național, pe edificiul primăriei e arborat drapelul românesc. În 14 noiembrie e difuzată din Ilidia o proclamație în care se afirmă: „Români! A sosit ceasul libertății noastre naționale!” . În apel se arată că scopul final al luptei e unirea românilor¹⁹. Fenomenul alungării autorităților locale se generalizează în întregul Banat. Mișcarea revoluționară cuprinde și orașele Caransebeș și Lugoj. Primăria orașului Caransebeș se vede nevoită să ceară, după cum s-a mai arătat, ajutorul Sfatului bănățean din Timișoara și sprijinul armatei pentru menținerea vechilor autorități²⁰.

Toate eforturile făcute de vechea administrație pentru a-și menține autoritatea și pentru a-și exercita funcțiile au fost zadarnice. Masele populare românești nu mai dădeau ascultare organelor administrative ale Imperiului austro-ungar. În însuflețite adunări populare, populația românească din Banat, ca și din întreaga Transilvanie, își manifesta azeziunea la politica Consiliului Național Român. În adunarea publică organizată în ziua de 7 noiembrie 1918 la Caransebeș, locuitorii români ai orașului au ales sfatul lor național, care, se subliniază în documentul de constituire, „începînd cu ziua de azi, ca organ reprezentativ al românilor caransebeșeni, ia asupra sa apărarea drepturilor acestora, avînd cetățenii orașului a se supune întru toate dispozițiilor luate de acest sfat”²¹. Consiliul Național Român din Caransebes, în cadrul căruia au activat fruntașii locali Ștefan Jianu, Andrei Ghidiu, Petre Barbu, Cornel Corneanu, Iuliu Vuia, George Labonțiu, Gh. Neamțu și alții, a exercitat funcții organizatorice pe care nu le mai puteau executa vechile servicii administrative ale orașului. Membrii consiliului rezolvau, între altele, cereri și reclamații ale populației din oraș, care vedea în consiliu „reprezentantul unei ere mai bune și mai drepte”²².

În adunări însuflețite, populația română din Banat își exprima încrederea în dreptatea cauzei naționale și convingerea că unirea românilor într-un stat unitar va constitui o premisă pentru democratizarea vieții de stat, înfăptuirea reformei agrare, vot universal și alte libertăți democratice. Astfel, în ziua de 3 noiembrie 1918 a avut loc la Lugoj o mare adunare publică, în care populația română a manifestat cu însuflețire pentru programul elaborat de Consiliul Național Român²³. Nici aici autoritățile administrative nu-și mai puteau menține controlul asupra vieții publice. În acest timp, și în comunele din plasa Lugoj autoritățile locale părăsesc în masă posturile lor sub presiunea maselor populare. Pretorul plășii Lugoj raportează comisarului guvernamental din Lugoj că autoritățile comunale au fost alungate²⁴. Țăranii din Brebu, de pildă, au atacat primăria și au distrus documentele care le aminteau asupra suportată. Îngrijorat de proporțiile acțiunilor revoluționare ale țăranilor

¹⁹ Ilie Groșianu, *Sasca Montană (1918–1919)*, în „Analele Banatului”, an.IV, nr. 1, 1931, p. 115.

²⁰ Arh. st. Caransebeș, fond. Primăria, doc. 6 159/1918.

²¹ Arh. st. Buc., fond. C.N.R. Caransebeș, doc. 11/7 199/1918.

²² G. h. Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș*, Caransebeș, 1927, p. 24.

²³ *Adunarea de la Lugoj*, în „Drapelul”, an. XVIII, nr. 113/1918.

²⁴ Arh. st. Lugoj, fond. Pretura plășii Lugoj, doc. 5 513/1918.

români, comandantul unității de jandarmi din Lugoj raporta forurilor superioare că în plășile Lugoj, Făget și Birchiș acțiunile țăranimii nu pot fi împiedicate de forțele de care el dispune ²⁵.

În unele comune, în timpul revoluției masele au solicitat autoritățile locale să împartă celor îndreptățiți fondurile existente în casa comună, să distribuie ajutoarele bănești cuvenite văduvelor și orfanilor de război. Astfel, consiliul național din Goruia a hotărât ca notarul să predea gestiunea comunei, să împartă celor îndreptățiți ajutoarele de război și să achite drepturile locuitorilor care au contribuit la terminarea construcțiilor societății „Pomăria” ²⁶. În același timp, acest consiliu național a cerut notarului să-i comunice toate dispozițiile și îndrumările primite de la autoritățile comitatense și centrale. Într-o ședință ulterioară, Consiliul Național Român din Goruia a luat hotărârea de preluare a serviciului notarial din comună, motivând acest act prin poziția politică a consiliului. În hotărârea sa, consiliul precizează: „Comitetul național e forul suprem azi nu numai în comuna noastră, ci în toate locurile locuite de români”. Consiliul Național Român comunal arăta notarului și motivele înlocuirii sale: „Până la alăturarea și organizarea noastră în toată formalitatea cu frații noștri din România veche, noi nu avem lipsă de notar. Din motivul acesta și din cauza trecutului d-tale atît de păcătos am purces la hotărârea aceasta” ²⁷.

Consiliile naționale române locale au exercitat funcțiile organizatorice-administrative ale organelor pe care le înlocuiseră. În satele în care mișcarea revoluționară a țăranimii înlăturase din primele zile ale revoluției primării și notarii abuzivi, consiliile naționale au vegheat la instalarea noilor autorități locale, confundîndu-se adesea cu acestea. Pretorii plășilor se arătau alarmați de vigoarea acestei acțiuni. Pretorul plășii Caransebeș raporta comisarului guvernamental al județului Caraș-Severin că în plasa pe care o conduce în aproape toate comunele au fost înființate consilii naționale care au cerut înlocuirea primarilor ²⁸. Același fenomen e raportat superiorilor săi și de pretorul plășii Orșova. El informează pe comisarul guvernamental al județului Severin că au fost înființate consilii naționale române în comunele Plugova, Iablanița, Globucraiova, Mehadia, Topleț, Ieșalnița și Orșova, care exercită atribuții organizatorice-administrative. Membrii antistiilor comunale au fost alungați și în locul lor consiliile au încadrat alte persoane ²⁹.

Alungarea notarilor și a celorlalți reprezentanți ai administrației locale are loc și în părțile Timișoarei și în zona de cîmpie a Banatului încă de la sfîrșitul lunii octombrie 1918. Mișcarea revoluționară care cuprinsese Timișoara s-a propagat cu repeziciune în zona învecinată. Soldații care veneau de pe front și se îndreptau spre satele lor duceau cu ei armament. Ajunși în sate, ei inițiau acțiuni revoluționare. Primele obiective ale acțiunilor lor revo-

²⁵ L. V a i d a, *Documente despre mișcările țăărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5/1957, p. 149.

²⁶ Arhiva Mitropoliei Banatului, doc. IV – 27 – 1919.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Arh. st. Lugoj, fond. Prefectura județului Severin, doc. 7 461/1918.

²⁹ Ibidem, doc. 36/1918.

luționare erau, ca și în celelalte părți ale Banatului, dezarmarea jandarmilor și schimbarea notarilor. Astfel, țăranii din Sacoșul Turcesc au înlocuit pe notarul Ștefan Darvaș; la Gherteniş răsculații au atacat primăria și au alungat pe notar, care a fugit la Timișoara³⁰. Notarul comunal din Ghilad, care se compromisese grav în timpul războiului prin atitudinea sa inumană în problema rechizițiilor, a fost de asemenea înlocuit³¹. La Igriş, comună situată pe malul stîng al Mureșului, soldații au dezarmat pe șeful de post. În ajutorul lui au venit jandarmii din Periam, care au rănit 11 țărani³². Țăranii din Chevereșul Mare au distrus arhiva ocolului silvic, pentru a face să dispară listele care consemnau amenzile la care au fost impuși.

Participanții și martorii evenimentelor din toamna anului 1918 descriu în culori vii procesul de destrămare a autorității de stat în satele bănățene. Preotul din Vermeș notează în istoricul comunei sale în toamna anului 1918 fapte emoționante: „În toamna anului 1918, luna noiembrie, ziua a doua, a ajuns acasă de pe front prima trupă de soldați, care noaptea intrînd în comună au sculat pe consătenii lor cu un strigăt strident de „Să trăiască România Mare!”, slobozind mereu la salve, vestind prin aceasta celor de acasă că s-a depus armistițiul și războiul s-a terminat. Aceste știri au umplut de bucurie pe toți locuitorii comunei...”

„Cei de acasă la rîndul lor se jeluiau cîte șicanări au suferit în urma multor recvirări făcute de primărie, rămînîndu-le sacul gol de făină și copiii fără pic de pîine în casă. Pe cît de mare era duișia celor de acasă pentru suferințele avute de cei din război, pe atît se revoltau soldații la auzirea celor povestite și suferite de cei de-acasă în urma deselor recvirări și neplătirea mii a văduvelor de război. În urmare, încă în dimineața aceea au luat hotărîrea să tragă la răspundere funcționarii primăriei pentru aceste fapte și să le restituie bucatele: grîu, făină, porumb etc. recvirate și adunate în magazie, iar pensia văduvelor să se achite imediat. Spre acest scop, Iacob Drăgoiescu, zis Bina, cu alți soldați a dezarmat mai întîi pe plutonierul Sigismund Rab și ceilalți tovarăși ai lui și le-a tăiat parolele și, fără a mai aștepta răspunsul primăriei, au deschis ușa magaziei și au împărțit bucatele aflate după cum au crezut ei de cuviință”³³.

Ca urmare a aplicării legii Apponyi, în școlile populare din Banat se introdusese predarea în limba maghiară. Limba română a devenit doar un obiect de studiu în planul de învățămînt. Revizorii școlari din comitatele Banatului urmăreau cu perseverență respectarea de către învățătorii români a legislației școlare. În noiembrie 1918, autoritatea acestora se destramă. În comune, consiliile naționale române locale introduc predarea în școală în limba română. Astfel, Consiliul Național Român din Bogîltin a hotărît în 12 noiembrie 1918 ca în școala din localitate predarea să se facă în limba română. La

³⁰ „Temesvári Hirlap”, an XI, nr. 249/1918.

³¹ Muzeul Banatului, fond. N. Ilieșu, Comune din județul Timiș, caietul II, p. 315.

³² Ibidem.

³³ Arhiva Mitropoliei Banatului, dos. 1918, „Istoricul comunei Vermeș din toamna anului 1918”, însemnări făcute de pr. A. Aldan.

fel au procedat și consiliile naționale române din Mehadia, Rudăria, Răcăjdia, Obreja etc.

Acțiunea de emancipare a învățătorilor români de sub tutela revizorilor școlari maghiari a fost inițiată de învățătorii din fosta graniță militară. Învățătorii George Neamțu, Iosif Olariu, Nicolae Gavrilă și Romulus Boc au chemat învățătorii de la fostele școli din regiunea de graniță a Banatului la o consfătuire programată pentru data de 21 noiembrie 1918. În apelul pe care l-au trimis colegilor lor în 12 noiembrie 1918, cei patru învățători subliniază faptul că întreaga lume e în mișcare și popoarele se luptă pentru a pune baze democratice vieții lor viitoare: „Neamul românesc de mult a așteptat ziua aceasta mare, în care singur să-și hotărască locul între celelalte popoare, pentru că de veacuri a fost lipsit de libertate națională. În fața acestor evenimente epocale, toate corporațiunile se organizează, strângându-și rîndurile, ca marile schimbări sociale și politice să nu-i afle neorientați și nepregătiți”³⁴.

Învățătorii de la școlile din fostul confiniu militar s-au întrunit în ziua de 21 noiembrie 1918 și au hotărît să constituie Sfatul învățătorilor români din graniță. Prin această hotărîre, ei nu mai recunoșteau autoritatea Reuniunii comitatense a învățătorilor, organizație care susținea politica cercurilor guvernamentale. Învățătorii români din Banat au recunoscut autoritatea Consiliului Național Român, ca unicul for politic chemat să conducă mișcarea națională a românilor din Transilvania. În adunarea lor, învățătorii români din Banat au hotărît să difuzeze în masele populare românești ideile autodeterminării și suveranității naționale, promovate de națiunile subjugate din Imperiul austro-ungar.

Autoritățile guvernamentale au încercat zadarnic să apere organele administrației locale în fața mișcării revoluționare din toamna anului 1918. Pentru a salva situația, guvernării de la Budapesta au recurs și la forța armată. Represaliile forțelor armate staționate în Banat n-au putut împiedica însă dezagregarea aparatului administrativ. Autoritățile locale (notari, primari, jandarmi, casieri, funcționari financiari etc.) au fost izgonite. Consiliile naționale române au inițiat pe plan local o vastă acțiune de reorganizare a aparatului administrativ pentru a face din el un factor de realizare a unității național-politice. Au instalat noi autorități locale și au cerut introducerea limbii române în administrația de stat. Instalarea noilor autorități locale e concepută ca o expresie a dreptului de autodeterminare. Ideea suveranității naționale a fost subliniată cu energie în marile manifestații care au avut loc la începutul lunii noiembrie 1918 la Timișoara, Lugoj, Reșița, Anina, Oravița etc.

Prin lupta lor hotărîtă, masele românești au zdrobit puterea locală a statului și, în baza principiului de autodeterminare, au ales noi autorități locale. Procesul a fost intensificat și datorită faptului că în Banat se întâlnește o puternică influență a Partidului Social-Democrat. În luna noiembrie 1918 au avut loc în Banat adunări populare la care au participat reprezentanți ai

³⁴ Apelul e publicat de G. h. Neamțu în lucrarea *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș*, p. 52.

conducerii Partidului Social-Democrat, care au impulsinat acțiunea revoluționară a masele populare. Nu s-a produs numai un fenomen de zdruncinare a aparatului administrativ, de anihilare parțială și temporară a funcțiilor sale, ci unul de zdrobire totală a acestui instrument de exploatare a statului austro-ungar și de înlocuire a autorităților locale cu altele noi, care au devenit factori activi în lupta pentru desăvârșirea unității noastre politice. Sprijinind masele populare românești, noile organe militează pentru unirea Banatului și a întregii Transilvanii cu România. După ce s-au organizat consiliile naționale în Banat, lupta pentru unire a dobândit un caracter mai dinamic. Izgonirea vechilor autorități și instalarea unor noi autorități administrative, la a căror alegere au participat masele populare, constituie un aspect al destrămării vechilor organe de stat.

Masele populare românești din Banat au participat cu entuziasm la alegerea delegaților pentru Adunarea națională de la Alba-Iulia. Toate cercurile electorale din Banat au fost reprezentate la Adunare prin delegați aleși în adunările de alegeri. Din Banat au mai participat la Alba-Iulia reprezentanți ai Partidului Social-Democrat, ai Comunității de avere, ai fostului Regiment de graniță nr. 13, ai Fundației Nedelcu din Lugoj, delegați ai presei din Banat, ai societăților de lectură din Caransebeș, Reșița, Timișoara, Lipova și Lugoj, ai Reuniunii de cântări și muzică „Armonia” din Bocșa, ai Societății de cântări și muzică din Caransebeș, ai Reuniunii de cântare a plugarilor români din Făget și ai reuniunilor de muzică din Lugoj, Reșița și Cilnic. De asemenea, au fost reprezentate la Adunarea națională Societatea tineretului studențesc și Societatea financiară „Poporul” din Lugoj, reuniunile de femei și institutele teologice din Caransebeș, Lugoj și Timișoara, Sfatul învățătorilor din fosta graniță militară și reuniunile meseriașilor și ucenicilor din Lugoj și Timișoara.

Semnificativă prin dorința și lupta pentru unire a fost prezența la Alba-Iulia a țărănimii bănățene. Înfruntând greutățile drumului și ale vremii aspre de iarnă, țărănimea română din Banat a mers la Alba-Iulia pentru a participa la mărețul eveniment care a desăvârșit unitatea statului național român. Convoaie de căruțe din comunele din cîmpia Banatului luau drumul Aradului și, de la Arad, de-a lungul Mureșului, înfruntau asprimea vremii și greutățile drumului pentru a merge la Alba-Iulia. Alte convoaie de la Oravița, Reșița, Caransebeș, Lugoj și Făget ieșeau în lunca Mureșului la Săvîrșin și Ilia. La Alba-Iulia au participat țărani și intelectuali din Beba Veche, Becicherecul Mic, Igrîș, Belinți, Beregsăul Mic, Budinți, Chișoda, Comloșul Mare, Cuveșdia, Felnac, Fibiș, Ghertenis, Giulvăz, Jadani, Obad, Pesac, Șanovița, Șag, Șoșdea, Topolovățul Mare, Apadia, Doclin, Doman, Macoviște, Mercina, Ocna de Fier, Ramna, Slatina-Nera, Valeapai, Vasiova, Văliug, Vărădia, Vermeș, Vrani și din alte sate din părțile Lipovei, Făgetului, Oraviței și Orșovei³⁵. Prezența la Adunarea națională de la Alba-Iulia a unui impunător număr de delegați din Banat și a mii de țărani din părțile bănățene reflectă lupta și năzuința de unitate național-politică afirmate de masele românești din această provincie.

³⁵ Muzeul Banatului, fond. N. Ilieșu.

SEMNIFICAȚIA ADUNĂRII DE LA MEDIAȘ A REPREZENTANȚILOR SAȘILOR (IANUARIE 1919)

CAROL GÖLLNER

După Marea adunare națională din Alba-Iulia, unde poporul român s-a pronunțat cu mare însuflețire pentru unirea Transilvaniei cu România, puterea politică este preluată în Transilvania de Marele Sfat Național Român și de Consiliul Dirigent¹. Cu aceste organe de stat Consiliul Național Săsesc are mai multe convorbiri. După întrevederea din 1 ianuarie 1919, în comunicatul dat publicității, Consiliul Național Săsesc subliniază importanța aderării „delegaților poporului român întruniți la Alba-Iulia la statul român“; în același timp, Consiliul Dirigent „constată cu bucurie recunoașterea de către populația săsească a noii orînduiri politice, socotind-o ca veșnică“².

Acest punct de vedere a fost adoptat și de adunarea lărgită din Mediaș convocată de Consiliul Național Săsesc („Sächsischer Nationalrat“) la 8 ianuarie 1919. Iată un pasaj semnificativ din rezoluția adunării: „poporul săsesc din Transilvania se pronunță, conform principiului de autodeterminare, pentru unirea Transilvaniei cu România. Salută cordial poporul român și îl felicită pentru împlinirea idealurilor sale naționale. Poporul săsesc ia act nu numai de un proces istoric de importanță mondială, ci și de dreptul legitim al poporului român pentru unire și formarea unui stat“³.

Discuțiile purtate la Mediaș, concretizate într-o rezoluție cu mult răsunet, au oglindit interesele comune ale țărănilor, muncitorilor și intelectualilor progresiști germani și români, dorința lor de libertate socială și națională. Încă înainte de adunarea de la Alba-Iulia, Amos Frîncu publicase în

¹ *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, București, 1964, p. 188.

² „S. D. Tageblatt“, 2. I. 1919.

³ „Mediascher Zeitung“, 11.I.1919; „S. D. Tageblatt“, 9.I.1919. „Das sächsische Volk in Siebenbürgen, entbietet dem rumänischen Volke seine brüderlichen Grüsse und herzlichen Glückwünsche zur Erfüllung seiner nationalen Ideale. Das sächsische Volk Siebenbürgens trägt damit nicht nur der weltgeschichtlichen Entwicklung, sondern auch dem inneren Recht des rumänischen Volkes auf Vereinigung und Staatenbildung Rechenschaft“. Vezi și *Deutsche politische Hefte*, Sibiu, 1921, an. I, nr. 1, p. 16.

acest sens în „Kronstädter Zeitung“ un „salut către frații germani din Transilvania“. El propovăduia o cât mai bună înțelegere cu populația germană din Transilvania. Același ton de caldă simpatie caracterizează și răspunsul intelectualilor sași, publicat de asemenea în presă: „În spiritul unei sincere și cinstate democrații și al dragostei frățești, dorim să colaborăm cu românii, străduindu-ne sincer să înnodăm mai strâns legăturile reciproce dintre aceste două popoare. Acest postulat dictat de rațiune va fi fundamentat de sentimente“⁴.

Rezoluția de la Mediaș, prin care sașii s-au pronunțat răspicat pentru unirea Transilvaniei cu România — înainte de recunoașterea noilor frontiere prin tratatele de pace —, a fost pozitiv comentată în presa germană. Aici au apărut articole ca: *Pentru motivarea hotărârii săsești*⁵, *Hotărârea Adunării Naționale din Mediaș*⁶ și *Unirea noastră cu România*⁷. Această temă este dezbătută și de „Kronstädter Zeitung“⁸, precum și de „Mediascher Zeitung“⁹.

Desprindem din aceste adeziuni următoarele: „Înainte poporului nostru stă un nou ideal: patria nouă. Acesteia îi vom pune la dispoziție forța și voința noastră de muncă. De la patria nouă așteptăm în schimb respectarea drepturilor noastre naționale și sprijinirea culturii noastre naționale. Avem încredere în hotărârile de la Alba-Iulia ... Avem încredere în poporul român care ieșind din starea de oprinare națională a realizat obiectivul său național sublim“¹⁰. Presa săsească s-a pronunțat deci pentru actul unirii, socotind că hotărârile adunării de la Alba-Iulia sînt menite să restabilească drepturile politice ale poporului român și să îplinească năzuințele sale seculare spre unitatea statală.

Asemenea atitudini sînt desigur apreciate și de presa română¹¹. „Gazeta poporului“ subliniază „cuvîntul cald și plin de înțelegere pe care l-au rostit sașii...“, arătînd că, „dacă românii și sașii își întind mîna și se înfrățesc pentru a-și clădi o viață mai fericită, atunci trebuie să facă aceasta cu convingerea fermă și absolut sinceră“¹². Și unele ziare maghiare din Transilvania, ca „Kolozsvári Hirlap“ și „Ellenzék“, acordă atenția cuvenită hotărîrilor luate de sași în adunarea de la Mediaș¹³.

⁴ „Kronstädter Zeitung“, 20.XI.1918.

⁵ „S. D. Tageblatt“, 11.I.1919.

⁶ Ibidem, 10.I.1919.

⁷ „Schässburger Zeitung“, 18.I.1919.

⁸ „Kronstädter Zeitung“, 23.I.1919.

⁹ „Mediascher Zeitung“, 18.I.1919.

¹⁰ „S. D. Tageblatt“, 11.I.1919.

¹¹ „Telegraful român“, 28.XII/10.I.1919; „Gazeta Transilvaniei“, 30.XII/12.I.1919; „Neamul românesc“, 3/17.I.1919; „Viitorul“, 18.I.1919.

¹² „Gazeta poporului“, 26.I.1919.

¹³ Ziarul „Ellenzék“ din 14.I.1919 menționează: „A nemzetgyűlés szózata kimondja, hogy a szász nép az önrendelkezési jog alapján állva, meghajlik a világtörténelmi események előtt és kimondja csatlakozását a román királysághoz. A szászok ennél fogva román állampolgároknak tekintik magukat“ (Apelul adunării populare declară că sașii respectă principiul autodeterminării, se înclină în fața evenimentelor de importanță mondială și se declară de acord cu unirea cu Regatul român. Sașii se consideră deci ca cetățeni români); vezi și „Kolozsvári Hirlap“, 14.I.1919; „Ellenzék“, 21.I.1919.

Scurt timp după apariția sa, ziarul „Wahrheit”, organ sibian al Partidului Social-Democrat, a preluat din „Socialismul” „Declarația Partidului socialist și Uniunii sindicale”, ce saluta cu bucurie dezrobirea națională a poporului român de pe teritoriul eliberat al fostei monarhii austro-ungare. „Partidul socialist din România — relevă declarația —, ducînd mai departe ideea unirii, face apel la toate forțele proletare și socialiste din țară pentru unificarea lor spre realizarea dezrobirii proletariatului de exploatarea burgeziei”¹⁴. La aniversarea unui an de la Marea adunare națională din Alba-Iulia, același ziar publică un articol comemorativ, în care apreciază ca un eveniment istoric deosebit unirea Transilvaniei cu România¹⁵.

Pentru înfăptuirea rezoluției de la Mediaș, o delegație, compusă din A. Schullerus, R. Brandsch, R. Schuller și A. Polony, s-a prezentat în ziua de 10 ianuarie 1919 la Consiliul Dirigent din Sibiu cu rugămintea de a transmite adeziunea sașilor la actul unirii, forurilor în drept din București. Ca urmare, „președintele Consiliului nostru Dirigent, luînd în primire deciziunea predată, a tîlmăcit deputațiunii bucuria sa și a întregului popor românesc, pentru hotărîrea reprezentanței națiunii săsești. A trimis în numele românilor poporului săsesc salutul plin de dragoste frățească și a declarat că era privilegiilor a trecut, a răsărit o eră nouă, a egalei îndreptățiri naționale a popoarelor mari și mici, și națiunea săsească poate fi asigurată că poporul român, care a luptat veacuri de-a rîndul pentru libertatea națională, va respecta și ocroti totdeauna drepturile naționale ale harnicului popor săsesc”¹⁶.

În aceeași zi, o delegație s-a prezentat la Sibiu și generalului Berthelot, asigurîndu-l de devotamentul populației săsești față de noua patrie¹⁷. Tot în cursul lunii ianuarie, G. Gündisch și H. Kalmar au explicat la Viena profesorului Coolidge, membru al delegației americane la Conferința de Pace, semnificația hotărîrilor din Mediaș¹⁸.

Rezoluția adunării de la Mediaș a fost înmînată atît regelui, cît și președintelui Consiliului de Miniștri, M. Pherekyde, în ziua de 30 ianuarie 1919. O copie a documentului a fost înaintată prin delegația română Conferinței de Pace de la Paris¹⁹.

Deși marea majoritate a populației din Transilvania s-a pronunțat la Alba-Iulia și la Mediaș categoric pentru unirea cu România, n-au lipsit unele încercări dușmănoase de a crea prin agenți străini în sinul populației săsești un curent potrivnic rezoluțiilor de la Mediaș. Răspunsul la asemenea provocări a fost prompt. În adunările populare din martie 1919, sașii și-au reafirmat hotărîrea de a fi cetățeni leali ai statului român.

¹⁴ „Wahrheit”, Sibiu, 16.III.1919.

¹⁵ Ibidem, 7.XII.1919; cf. și S. Fuchs, *Die Zeitungen „Wahrheit“ und „Der Kampf“* (manuscris).

¹⁶ Arh. st. București, fond. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 21/918, f.2; Arh. st. Sibiu, fond. Consiliul Național Săsesc, mapa 5, f. 1—2/1919—1920.

¹⁷ „Ellenzék”, 11.I.1919.

¹⁸ „Volkswille”, Timișoara, 25.I.1919.

¹⁹ „S. D. Tageblatt”, 28.I., 5.II.1919.

Și unii diplomați străini au încercat să discrediteze prin zvonuri tendențioase hotărârile de la Alba-Iulia și de la Mediaș. Astfel, în vara anului 1919 apăruse în Transilvania profesorul american Story; Wilson era contrariat de afirmațiile unor membri ai delegației maghiare din Paris care susțineau că adeziunea sașilor la unire cu România s-ar fi făcut sub presiune. Primarul orașului Brașov K. E. Schnell însă, cu care profesorul american avusese o întrevedere, califică asemenea afirmații drept „minciuni sfruntate” („wahrer Unsinn”). Ca participant al adunării de la Mediaș, el relevă: „Nici o presiune n-a determinat redactarea adeziunii de la Mediaș. Sașii apreciază deci unirea tuturor românilor ca rezultat al unui proces firesc și legitim”²⁰.

Rezoluția de la Mediaș și poziția leală a sașilor din primăvara anului 1919 l-au determinat pe Nicolae Iorga să-și exprime convingerea că aceștia „nu vor fi mai puțin fii credincioși ai patriei lor nouă, decît sînt confrății lor români”²¹.

²⁰ K. E. Schnell, *Aus meinem Leben*, Brașov, 1934, p. 193.

²¹ N. Iorga, *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal*, București, 1919, p. 50.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PRIVIND UNELE CURȚI DOMNEȘTI ȘI CETĂȚI MEDIEVALE DIN ROMÂNIA

ALEXANDRU ANDRONIC

După aproape douăzeci de ani de cînd și-au început lucrările principalele șantiere de arheologie feudală de la Suceava și București, cercetările din acest domeniu s-au amplificat treptat, cuprinzînd o serie de puncte din întreaga țară, iar rezultatele obținute au fost concretizate în monografiile¹, studii și articole și mai ales generalizate în noul tratat de *Istoria României*².

Orientarea nouă a arheologiei românești a dus la abordarea problemelor de arheologie feudală prin organizarea în prima etapă a principalelor șantiere de arheologie feudală, iar în a doua etapă prin cuprinderea și a celorlalte șantiere, caracterizîndu-se în primul rînd printr-o participare activă și a istoricilor medievști.

Rezultatele obținute în prima etapă se remarcă prin elucidarea — deocamdată parțială — a unor foarte importante probleme de istorie medievală privind începuturile feudalismului în spațiul extracarpatic al Republicii Socialiste România, stabilirea în această regiune a relațiilor feudale dominante, originea cetăților și a curților domnești și boierești. Istoriografia din țara noastră s-a îmbogățit cu noi date și argumente care au contribuit din plin la infirmarea teoriilor neștiințifice din trecut privind originea străină a cetăților și orașelor din țara noastră, considerate fără temei un rezultat direct al colonizării elementelor alogene.

Cercetarea sistematică și a altor așezări întărite, avînd ca obiectiv direct săpături sistematice în cetăți și curți domnești, a constituit caracteristica etapei următoare în dezvoltarea arheologiei feudale, cînd s-au obținut date de o deosebită valoare privind rolul jucat de curțile domnești în procesul de organizare a unora din principalele tîrguri medievale din Țara Românească

¹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările românești*, vol. I, București, 1959; G. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I și II, București, 1963, 1965.

² *Istoria României*, vol. II, București, 1962; vol. III, 1964.

și Moldova, crearea unui sistem de fortificații defensive mai ales în lupta împotriva expansiunii străine, apariția unor fortificații temporare de pământ în cadrul sistemului general de apărare al țărilor românești, precum și rolul jucat de unele curți domnești, adevărate cetăți, în perioada cuceririi otomane.

Date extrem de prețioase au fost obținute cu prilejul cercetărilor arheologice sistematice din Dobrogea, unde la Păcuil lui Soare³ s-a descoperit o cetate bizantină, construită la sfârșitul secolului al X-lea. Această cetate, ca și alte fortificații de pe Dunăre, a jucat un rol important în dezvoltarea relațiilor dintre populația autohtonă de la Dunăre de Jos cu Imperiul bizantin⁴, în urma revenirii stăpînirii bizantine în aceste părți, după evenimentele din anul 971⁵. La fel prezintă un mare interes și recente săpături de la cetatea Enisala⁶, mai ales în ceea ce privește problema influențelor sud-dunărene asupra arhitecturii militare din Țara Românească și Moldova.

În Transilvania, deși *Anonymus* a menționat fortificațiile de la Biharia, Satul Mare, Orșova și Cetatea lui Gelu pe Someș, încercările istoricilor de a le identifica s-au redus doar la interpretarea izvoarelor scrise și la o sumară cercetare de teren⁷. Abia în ultimii ani cercetările referitoare la fortificațiile din epoca prefeudală și din feudalismul timpuriu, aparținînd populației băștinașe.

Astfel, ca urmare a săpăturilor arheologice efectuate la Morești, Moldovenești, Moigrad, Dăbîca, Șirioara, Fîrtoș, Jigodin II, Tușnad și Îndeosebi la Tilișca, Breaza și Tăuți, precum și la Piatra Craivei, Șprengghi, Șieu-Magheruș, Oncești și cetatea Arieșului s-a putut stabili în linii generale evoluția arhitecturii militare din Transilvania atît din perioada premergătoare marii invazii mongolice din 1241, cît și din perioada imediat următoare.

Evoluția planului fortificațiilor din Transilvania din epoca prefeudală și din feudalismul timpuriu a fost cercetată de specialiști în funcție de perfecționarea tehnicii ofensive și defensive, precizîndu-se că cele mai vechi fortificații sînt reprezentate de cetățile de pământ cu șanț și val de apărare, fără palisadă. Într-o fază mai evoluată aceste cetăți au palisadă, deci sînt cetăți de pământ și lemn. Ele aparțin populației băștinașe și datează în general din

³ Vezi rapoarte de săpături și studii în *Materiale și cercetări de arheologie*, V, 1959, p. 587—592; VI, p. 653—666; VIII, p. 713—721; *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 202—212; *SCIV*, XVI, 1965, 2, p. 291—305.

⁴ Al. Andronic, Румыны, болгары, русские и византийцы на Нижнем Дунае в конце X века, comunicare prezentată la al VII-lea Congres internațional de științe pre și proto-istorice de la Praga din 21—27 august 1966.

⁵ N. A. Oikonomides, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube au Xe siècle: la Mésopotamie de l'Occident*, în *RESEE*, III, 1965, 1—2, p. 57—79.

⁶ Rezultatele săpăturilor efectuate de I. Barnea urmează a fi publicate.

⁷ Vezi, în acest sens, rezultatele obținute de K. Horedt, *Zur Siebenbürgischen Burgenforschung*, în „Südost-Forschungen”, VI, 1941, p. 576—614.

⁸ Vezi rapoarte de săpături și studii în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 307—310; II, 1951, 2, p. 302—304; IV, 1953, 1—2, p. 298 și urm.; VI, 1955, 3—4, p. 662 și urm.; *Materiale...*, V, p. 215—216; VI, p. 667—668; VIII, p. 637—639; „Revista muzeelor”, II, 1965, nr. special, p. 440, 451—452; „Apulum”, V, p. 309—322; *Studii și cercetări maramureșene*, I, p. 1—27.

a doua jumătate a secolului al IX-lea și pînă în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Avînd o formă neregulată, triunghiulară sau ovală, ele ocupă de regulă un bot sau pinten de deal.

După pătrunderea ungarilor în Transilvania, tipul de cetate de pămînt și lemn se menține, după toate probabilitățile, pînă la marea invazie tătarască din anul 1241, cînd aceste cetăți, regale și nobiliare, vor cădea pradă năprasnicei năvăliri.

Astfel, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, dar mai sigur în a doua jumătate a secolului respectiv, începe în Transilvania construirea cetăților de piatră⁹. Avînd un plan oval alungit sau rotund, cetățile de piatră au în faza inițială turnuri pătrate. În faza următoare turnurile sînt rotunde. De regulă, aceste cetăți sînt de dimensiuni mici și pot fi considerate cetăți de pază și, eventual, de refugiu.

În secolul al XIV-lea cetățile de piatră se lărgesc printr-o curtină exterioră, iar în secolul al XV-lea se procedează la îngroșarea zidurilor și la construirea bastioanelor semicirculare, conform noilor cerințe defensive impuse de perfecționarea artileriei.

Cetățile de piatră din Transilvania se dezvoltă apoi treptat în decursul secolelor XIV—XV, iar funcția lor strategică a fost preluată de orașele transilvănene fortificate, ca urmare a pericolului otoman. Orașele distrug chiar unele cetăți. Așa este cazul cu Brașovul, care distruge cetatea *Brasovia*. La fel se petrec lucrurile și cu cetățile Tilișca și Rășinari, anunțînd fortificarea Sibiului.

De asemenea, invazia turcilor dă semnalul construirii tipului aparte al cetăților țărănești, înălțate de obicei în jurul bisericilor sau pe înălțimi masive, ca Rupea, Rîșnov și Slîmnic¹⁰.

Astfel, cercetările arheologice din ultima vreme din Transilvania, confirmînd deplin izvoarele scrise, completează știrile referitoare la arta de a construi de pe teritoriul țărilor române¹¹.

În stadiul actual al cercetărilor privind spațiile extracarpatiche, de o deosebită importanță au fost săpăturile întreprinse la Slon, care au scos la iveală în Țara Românească fortificații din epoca feudală timpurie¹². Existența unor cetăți în munți, puse în legătură cu folosirea unor căi de acces între Țara Românească și Transilvania și de legătură cu regiunile dunărene, deschide perspectiva unor serioase cercetări privind fortificațiile din țările române. Nu trebuie deci să ne surprindă faptul că specialiștii semnaleză la cele mai vechi cetăți de piatră prezența atît a unor elemente sud-dunărene, după toate probabilitățile bizantine, cît și a celor apusene.

⁹ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958.

¹⁰ Vezi și O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, Editura Meridiane, București, 1964.

¹¹ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, p. 56.

¹² M. Comșa, *Descoperirile de la Slon și importanța lor pentru studiul începuturilor feudalismului la sud de Carpați*, comunicare prezentată la sesiunea științifică a Institutului de arheologie din 15—21 mai 1961; cf., *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 200—201; I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii*, XV, 1962, 6, p. 1436, n. 2.

S-ar părea deci că în această regiune trecerea de la fortificația permanentă de pământ la cea de piatră s-a produs din cauza strânselor relații cu sudul Dunării în primul rînd, în secolele X—XIII, avîndu-se în vedere existența cetăților de piatră din munți înainte de marea invazie mongolică.

Recent s-a emis ipoteza că *Iaski-torg* din lista orașelor moldovenești, cuprinsă în cele mai vechi cronică rusești, pe care noi l-am identificat cu orașul Iași¹³, ar fi existat încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea ca un centru orășenesc¹⁴. Aici și-ar fi avut un feudal reședința sa și, probabil, o curte fortificată. Această ipoteză merită a fi reținută deoarece descoperirea în aceste părți ale Moldovei a unei curți boierești fortificate sau a unei cetăți de pământ ar oferi temeiurile necesare elucidării uneia dintre cele mai importante probleme ale feudalismului timpuriu de pe teritoriul patriei noastre.

Tot săpăturilor arheologice le revine sarcina lămuririi, într-un viitor apropiat, a existenței cetății Milcovului, despre care se presupune că ar fi fost distrusă de tătari în 1241.

Pe de altă parte, cercetările arheologice de la Bîtea Doamnei, de lângă Piatra-Neamț, par a indica prezența unei fortificații de pământ și lemn cu urme de locuire din secolul al XIII-lea¹⁵. Descoperirea aici a unor unelte agricole și meșteșugărești, precum și a unor importante piese de armament și harnașament, indică prezența, în această parte a țării, a unor feudali, într-o perioadă anterioară mării invazii mongolice. S-ar putea admite deci ca ipoteză de lucru apariția pe teritoriul Moldovei încă din secolul al XIII-lea a unor fortificații din pământ și lemn.

La sud de Carpați problema fortificațiilor pare mai clară, constatîndu-se, de pildă, la Turnu-Severin existența mai multor faze. Cetatea este considerată „un produs al artei militare autohtone, remarcîndu-se mai ales analogii cu cetatea Giurgiu”¹⁶. Planurile cetăților de la Poenari¹⁷ și Rucăr indică prezența în spațiul carpatic și a unor elemente apusene și sud-dunărene, documentîndu-se însă aici și o tradiție a fortificațiilor construite în piatră de meșteri locali din secolele XIII—XIV. În plus, recente săpături de la Cetățeni din Vale, din preajma cetății atribuită lui Negru Vodă, au scos la iveală două niveluri de locuire, dintre care primul datează din a doua jumătate a secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea și al doilea din secolul al XIV-lea¹⁸.

Ruinele de la Poenari mai păstrează un plan triunghiular, adaptat terenului, iar ruinele de la Rucăr prezintă, de asemenea, un plan neregulat, în formă

¹³ Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea, în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica”, XI, București, 1965, p. 203 și urm.

¹⁴ D. G. H. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești*, în *Arheologia Moldovei*, I, București, 1961, p. 245 și urm.

¹⁵ Vezi rapoartele de săpături și studii în *Materiale...*, VI, p. 364—366; *Materiale...*, VII, p. 346—348; *Dacia*, N. S., IX, p. 441 și urm.

¹⁶ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 109—110; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 209—211.

¹⁷ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 132. Cetatea a fost folosită din secolul al XIII-lea pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

¹⁸ D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 75 și urm.

romboidală și cu turn semicircular. Ca structură, ele apar mai degrabă cetăți muntene¹⁹.

Apariția în Țara Românească a cetăților încă din secolul al XIII-lea, ca cea de la Poenari, considerată o cetate de refugiu, deci cu caracter strict defensiv, inexpugnabilă și apărată de un mic număr de oameni, ca și Cetățuia, de la Cetățeni din Vale, constituie un element extrem de caracteristic pentru perioada formării statului feudal din Țara Românească.

Același element caracteristic este semnalat, e drept, ceva mai târziu, în Moldova, unde cetățile patrulatere de la Șcheia și din faza inițială de la Suceava și Neamț reprezintă cetăți de refugiu, inexpugnabile și apărate de o garnizoană redusă ca număr, corespunzând ca epocă perioadei de formare și consolidare a statului feudal moldovenesc. Nu este exclusă nici posibilitatea existenței din această perioadă și a cetății de pământ de la Baia²⁰, după cum rămîne să fie verificată, prin cercetări ample, ipoteza originii boierești²¹ a unor cetăți voievodale din Moldova, mai ales că în documentele moldovenești este amintită cetatea lui Duma Negru, care stăpînea și o curte probabil fortificată²².

Cercetarea curților boierești fortificate din Moldova pe baza izvoarelor scrise a contribuit la elucidarea uneia din cele mai interesante probleme ale organizării militare din Moldova în secolele XIV—XV, urmînd a fi continuată prin cercetări arheologice de teren. Curțile boierești fortificate din Moldova (o statistică pentru perioada de consolidare a statului feudal indică 5 curți din secolul al XIV-lea și din primele decenii ale secolului al XV-lea²³) dovedesc, pe lângă existența unei clase feudale dominante, înzestrarea lor cu forță de muncă și de apărare. Identificarea pe teren a unora dintre aceste curți sau chiar a cetății lui Duma Negru comportă indiscutabil o verificare pe teren mai îndelungată, atît prin cercetări de suprafață, cît și prin săpături arheologice metodice.

În ultima vreme, atenția arheologilor și medievistilor s-a îndreptat asupra curților domnești, efectuîndu-se săpături metodice la București, Tîrgșor și Tîrgoviște, la Suceava, Piatra-Neamț, Vaslui și Iași.

Săpăturile arheologice începute în 1953 la București au urmărit ca obiectiv principal descoperirea urmelor de cultură materială din epoca prefeudală și feudală, care să permită rezolvarea a două din cele mai dificile probleme ale așezării de aici: 1. determinarea acelor așezări rurale care în condițiile dezvoltării forțelor de producție au evoluat la faza de tîrg și 2. stabilirea în ce

¹⁹ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 132—134.

²⁰ Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 110; A. Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, în *BCMI*, II, 1909, p. 53—64; N. Iorga, *Cea dintîi vizită domnească la monumentele istorice și opera lui Matei Vodă Ghica*, în *BCMI*, XIX, 1926, p. 143—146.

²¹ N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești*, Iași, 1946, p. 9.

²² Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 64—66.

²³ G. Diaconu, *Rolul curților boierești și organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 551 și urm.

măsură Cetatea Dîmboviței din secolul al XIV-lea coincide cu cetatea București documentată în hrisovul lui Vlad Țepeș din anul 1459²⁴.

Rezolvarea primei probleme a oferit un bogat material arheologic, care documentează existența unui străvechi nucleu orășenesc anterior curții domnești, precizîndu-se și aici rolul jucat de curtea voievodului muntean în acce-lerarea procesului de urbanizare a așezării²⁵. Cealaltă problemă rămîne să fie rezolvată în viitor. Deocamdată, pe cale arheologică, s-a precizat că cel mai vechi nivel de construcție în piatră de la curtea veche datează din secolul al XV-lea. Ruinele din acest secol au fost cuprinse apoi de curtea lui Mircea Ciobanul, succedîndu-se prefacerile din vremea lui Matei Basarab, Constantin Brîncoveanu și îndeosebi din vremea lui Grigore Ghica²⁶.

Recentele descoperiri de la curtea domnească din Țîrgoviște²⁷ oferă suficiente date pentru a vorbi de o cultură materială înfloritoare aici în secolele XVI—XVII, ale cărei influențe se observă în ceramica ornamentală de la curtea domnească din Iași din aceeași vreme.

Cele mai interesante și concludente rezultate au fost obținute însă în cursul cercetărilor curților domnești din Moldova. Aici, mai ales prin săpăturile efectuate la Suceava, s-a dovedit existența unei curți domnești din vremea lui Petru Mușat, contemporană deci cu cetățile Șcheia și Neamț, precum și cu castelul Cetății de Scaun de la Suceava. De o importanță deosebită au fost constatările că, anterior stabilirii curții domnești, pe locul respectiv au existat locuințe ale orășenilor. Astfel, pe latura de nord a curții domnești, locuințele au fost distruse prin incendiu și terenul nivelat, probabil în vederea amenajării curții. Pe latura vestică, deși s-au descoperit resturi de locuire din secolul al XIV-lea, remarcîndu-se în mod deosebit fragmente ceramice de la mijlocul secolului al XIV-lea cu analogii în ceramica de la Baia, nu se observă totuși urme de incendiu, ci doar o răzuire parțială a nivelului corespunzător fondării incintei curții domnești. Săpăturile din anul 1960 au permis să se stabilească planimetria curții domnești, care apare în formă pătrată, cu latura de circa 40 m, precizîndu-se totodată și vechimea ei. În prezent apare destul de clară posibilitatea de a data la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea întregul complex cercetat.

La curtea domnească de la Piatra-Neamț cercetările au stabilit două faze în dezvoltarea curții, și anume: faza I, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea, și faza a II-a, pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea²⁸.

²⁴ I. Ionașcu, S. Morintz, Gh. Cantacuzino și D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic București*, în *Materiale...*, VII, 1961, p. 657.

²⁵ Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale în Țara Românească*, în *Studii*, XVI, 6, 1963, p. 1255 și urm.

²⁶ *Bucureștii de odinioară*, sub redacția I. Ionașcu, București, 1959, p. 147—165.

²⁷ N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra curții domnești din Țîrgoviște (secolele XIV—XVII)*, în *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 225 și urm.

²⁸ *Șantierul arheologic Piatra-Neamț*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 819 și urm.; *Materiale...*, IV, p. 261 și urm.

Pe locul curții domnești a fost identificat și un nivel de locuire din vremea lui Petru Mușat, care, eventual, ar putea fi pus în legătură cu existența aici a unei curți boierești încă de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Curțile boierești, focar de răzmeriță și de menținere a fărîmîțării feudale, dispar în epoca lui Ștefan cel Mare. În locul lor se dezvoltă curțile domnești de la Suceava, Hîrlău, Cotnari, Iași, Vaslui, Roman, Bacău, dintre care unele au fost cercetate prin săpături arheologice.

Cercetările întreprinse la Vaslui în vederea descoperirii temelilor curții domnești au dus la descoperirea unei construcții din piatră, cărămizi și paiantă din prima jumătate a secolului al XV-lea, distrusă de un puternic incendiu²⁹. S-a presupus că această construcție reprezintă curtea lui Ștefan II, care după împărțirea Moldovei din anul 1435 a locuit probabil la Vaslui. Distrugerea prin incendiu a acestei locuințe domnești ar putea fi pusă în legătură cu invazia tătarilor din decembrie 1440. Descoperirea într-o serie de gropi a unor cahle smălțuite, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, provenite probabil de la demantelarea curții domnești în vremea lui Ștefan cel Mare, oferă posibilitatea să se emită ipoteza că ruinele acestei curți s-ar afla probabil tot pe locul numit „Curțile domnești”, însă mult mai în apropierea bisericii Sf. Ioan Botezătorul, înălțată de Ștefan cel Mare în anul 1490.

Rezultate mult mai concludente s-au obținut la Iași, unde, în cursul cercetărilor arheologice efectuate pe locul vechii curți domnești, s-au precizat vechimea, fazele de construcție, precum și planimetria curții domnești, scoțîndu-se în evidență totodată rolul jucat de această curte în accelerarea procesului de urbanizare a așezării feudale Iași³⁰.

Săpăturile din 1960 și 1961 de la curtea din Iași au documentat niveluri de locuire din feudalismul timpuriu, cu analogii în materialul ceramic de tip Hlincea II (secolele X—XIII) și din feudalismul dezvoltat, începînd cu secolul al XIV-lea. De la începutul secolului al XV-lea datează și primele construcții de piatră ale palatului domnesc și ale curții domnești, la care foarte lacunar se referă documentul intern din 8 octombrie 1434³¹. Astfel, cele mai vechi ziduri ale incintei exterioare datează din vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi. De aceste ziduri, cu o grosime de 1 m, se leagă structural și alte complexe rămase necercetate, deoarece se află sub temeliele actualului Palat al Culturii. Pe latura săpată s-a putut observa cu deosebită claritate extinderea curții domnești în secolele următoare. Astfel, în secolele XVI și XVII se construiesc ziduri noi sau se adaugă altele la cele existente, realizîndu-se în unele părți, probabil mai expuse focului de artilerie, adevărate ziduri de cetate, cu o grosime de 2 m. Din secolul al XVII-lea datează bastioanele patrulater, construite masiv din piatră, cu un sistem de birne de stejar așezate în rețea.

²⁹ Al. Andronic, E. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale...*, VIII, 1962, p. 96—99.

³⁰ Al. Andronic, *La contribution des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Iassy*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965 p. 463 și urm.; Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile de la curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, p. 169—285.

³¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 398.

Aceste ziduri, semnalate de unii călători străini ³², au fost înfățișate în stampa tipărită la Augsburg în 1701, reprezentînd curtea domnească la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Curtea domnească din Iași, ca și cea de la Suceava, a jucat un rol important în viața așezării orășenești de aici. La Suceava, analiza materialului arheologic a permis să se constate două etape în dezvoltarea tîrgului, și anume: 1. înainte de mutarea capitalei și instalarea curții domnești, cînd a avut loc procesul de urbanizare a așezării, și 2. după mutarea aici a capitalei, cînd a avut loc procesul de consolidare a orașului ca atare prin creșterea nivelului producției meșteșugărești și a comerțului ³³.

Același fenomen se poate urmări și la Iași, unde instalarea curții domnești la începutul secolului al XV-lea a grăbit procesul de urbanizare a așezării.

În acest sens, același rol l-a jucat și curtea domnească din București, după cum un rol asemănător l-a avut în viața social-economică a Tîrgșorului existența aici a reședinței domnești. În condițiile dezvoltării forțelor de producție din Țara Românească, a creșterii populației și a intensificării schimbului de mărfuri pe marile drumuri comerciale, Tîrgșorul, numit și Tîrgul Nou (în actele latine *Forum novum*), atestat documentar în 1413, s-a dezvoltat treptat, ajungînd în secolul al XV-lea și reședință domnească ³⁴.

De la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea datează și cetatea de pămînt și lemn, în formă pătrată, cu palisadă și două șanțuri și valuri de apărare, de la Frumoasa, cercetată recent și care face parte din sistemul general de fortificații creat de Mircea cel Bătrîn în fața pericolului otoman ³⁵. Tot din vremea lui Mircea cel Bătrîn datează și Cetatea Giurgiului, unde cercetările au dus la identificarea zidului de incintă și la precizări de ordin stratigrafic privind nivelul de locuire, căutîndu-se să se facă mereu legătura dintre descoperirile de pe teren și informația izvoarelor scrise ³⁶.

Cetatea Giurgiului, construită de Mircea cel Bătrîn pe o insulă ³⁷, menționată documentar pentru prima dată în 1403 ³⁸, reprezintă în faza inițială o citadelă pătrată cu turnuri pătrate la cele patru colțuri. Fortul inițial din vremea lui Mircea cel Bătrîn, atît ca plan, cît și ca sistem de construire a turnurilor pătrate, îndreptățește presupunerea că meșterul care a proiectat cetatea cunoștea și fortificațiile existente la sud de Dunăre.

³² Gh. Bezziconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 35, 43.

³³ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 114.

³⁴ Gh. Diaconu, S. Morintz, D. V. Rosetti și Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la Tîrgșorul Vechi*, în *Materiale...*, V, 1959, p. 619.

³⁵ N. Constantinescu, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 731–743.

³⁶ I. Barnea, P. Cernavodeanu și C. Preda, *Șantierul arheologic Giurgiu*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 219 și urm.

³⁷ N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiu*, în *AAR*, seria II, t. XXXIII, 1916, Mem. Sect. Ist., p. 492.

³⁸ Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, I, 2, p. 824; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 282–283.

Cetatea Turnu, numită și Nicopolea Mică, prezintă un mare interes științific deoarece ea „reproduce în general cetatea romană zidită în vremea lui Constantin cel Mare”³⁹. Meșteri munteni au încercat să imite tehnica romană, iar faptul că în vremea lui Mircea cel Bătrîn s-au adăugat ziduri noi la cele existente ne obligă să reflectăm și asupra practicii folosite, e drept mult mai târziu, de meșterii moldoveni din vremea lui Ștefan cel Mare la Cetatea Sucevei. Aici se constată o dublare a curtinelor prin alăturarea zidurilor noi la cele vechi și construirea de turnuri semicirculare.

În Moldova, studiul cetăților de piatră a întâmpinat numeroase dificultăți, care sînt însă pe cale de a fi înlăturate, deoarece s-au putut obține date convingătoare privind vechimea și fazele de construcție ale principalelor cetăți mușatine, care cu timpul au fost lărgite și întărite sistematic.

Astfel, cercetarea pînă la epuizare a cetății de la Șcheia, prima cetate de plan patruleter, cu turnuri pătrate la colțuri, a făcut dovada construirii și folosirii ei în vremea lui Petru Mușat⁴⁰. Descoperirile de la Șcheia și cercetările concomitente de la cetățile Neamț și Suceava au adus în discuție problema originii planului patruleter în sistemul de fortificații din Moldova de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. S-a ajuns la concluzia că acest plan, la origine un plan al cetăților de cîmpie, reprezintă o adaptare la formele de teren înalte din Moldova⁴¹. De asemenea, cercetările arheologice de la Cetatea Neamțului au permis să se constate asemănarea planului cetății cu acela al cetăților mușatine de la Șcheia și Suceava, stabilindu-se cu certitudine că patruleterul Cetății Neamțului a fost construit în vremea lui Petru Mușat. Tehnica construcției, întregul material arheologic și stratigrafia au determinat pe cercetători să ajungă la concluzia că atît Cetatea Neamțului, cît și cetatea de la Suceava nu au nici o asemănare cu cetățile atribuite teutonilor⁴², infirmîndu-se în felul acesta teza falsă a istoriografiei din trecut privind originea teutonică a Cetății Neamțului.

În această ordine de idei, de o deosebită importanță sînt și descoperirile arheologice de la Suceava. Prezentăm în rîndurile ce urmează în linii generale etapele de dezvoltare ale Cetății de Scaun, care, indiscutabil, oferă posibilitatea rezolvării principalelor probleme referitoare și la celelalte cetăți moldovenești, din cadrul sistemului de fortificații medievale. Săpăturile de la Cetatea de Scaun au dus la precizarea că cetatea inițială, în formă de patruleter, cu turnuri pătrate la colțuri și pe laturile curtinelor la exterior, a fost construită în vremea lui Petru Mușat de meșteri locali. Această citadelă, așezată pe un bot de deal și apărată natural dinspre nord și vest, a fost izolată de restul platoului printr-un șanț de apărare dinspre sud și est.

³⁹ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 208; vezi și Gr. Florescu, *Cetatea Turnu*, în *RIR*, XV, 1945.

⁴⁰ Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 31 și urm.

⁴¹ *Ibidem*, p. 115—116.

⁴² N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 101.

Curînd după ridicarea cetății a început și construirea primei curți exterioare, care a fost concepută ca un sistem de apărare a porții de intrare de pe latura de sud, către care ducea un drum de acces ⁴³.

În refacerile ulterioare de la Cetatea de Scaun, care marchează etape precise în evoluția acesteia, fac evident efortul întregului popor, desfășurat în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în lupta împotriva cötropitorilor turci. În această vreme a avut loc prima lărgire a cetății, construindu-se primul zid exterior al cetății mușatine, care a permis organizarea unei curți exterioare cu o suprafață apreciabilă. Zidul înconjurător, gros de 2 m, construit pe talvegul șanțului I de apărare, avea la exterior contraforturi masive, precum și turnuri pătrate, care flancau curtile. Înălțarea primului zid exterior al cetății a necesitat și construirea unui nou șanț de apărare, ceea ce a făcut să dispară conturul șanțului de apărare din perioada mușatină, precum și amenajările inițiale ale platoului din fața cetății.

În forma aceasta, avînd deci un zid înconjurător foarte puternic, care scotea castelul mușatin de sub focul direct al artileriei inamicului, cetatea a rezistat asediului întreprins în anul 1476 de Mehmed II. Aceste ziduri ale incintei exterioare identificate de noi în cursul săpăturilor arheologice din 1959 și 1960 reprezintă *faza I Ștefan cel Mare* în organizarea și întărirea Cetății de Scaun de la Suceava ⁴⁴.

Constructorii din Moldova din a doua jumătate a secolului al XV-lea nu s-au mulțumit cu atît. În epoca cînd armele de foc se perfecționaseră și apăruse artileria, era normal să se pună problema adaptării cetății la situația creată de puterea de foc a noilor arme folosite, mai ales că „în decursul secolului al XV-lea au fost realizate îmbunătățiri considerabile atît în construcția gurilor de foc, cît și în întrebuințarea lor” ⁴⁵. Acestui fapt i se datorește „mărirea grosimii zidurilor și a diametrului turnurilor, în dauna înălțimii lor” ⁴⁶, ceea ce s-a observat foarte bine la Cetatea de Scaun în *faza a II-a Ștefan cel Mare*, identificată de noi de asemenea pe baza săpăturilor arheologice. Astfel, în perioada imediat următoare luptelor de la Vaslui și Războieni, Ștefan cel Mare îmbracă vechiul zid exterior cu un al doilea zid, care atinge o grosime de la 2 pînă la 4 m, avînd bastioane semicirculare, care sînt folosite și ca platforme pentru artileria din cetate ⁴⁷.

Întărită în acest fel, Cetatea de Scaun de la Suceava, avînd o formă stelară, cu 12 bastioane semicirculare, dintre care 9 mai există și astăzi, a

⁴³ M. D. Matei, M. Nicorescu, Al. Andronic, Gh. Arion, T. Martinovici și E. Neamțu, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale...*, VIII, 1962, p. 747 și urm.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 750, fig. 11.

⁴⁶ F. Engels, *Opere militare alese*, București, Edit. militară, 1962, p. 277.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 306.

⁴⁷ M. D. Matei, M. Nicorescu, Al. Andronic, Gh. Arion, T. Martinovici și E. Neamțu, op. cit., loc. cit., p. 750, fig. 11.

rezistat puternicului atac al polonilor din anul 1497, când aceștia au asediat-o 21 de zile și 21 de nopți ⁴⁸.

Sistemul de fortificații organizat de Ștefan cel Mare în Moldova a înglobat în primul rând vechile cetăți existente încă din epoca consolidării statului feudal. Pe lângă acestea, Ștefan cel Mare a mai construit și o serie de cetăți noi, ca, de pildă, Chilia sau Romanul (Novograd) ⁴⁹. În fine, altele, ca, de pildă, Crăciuna ⁵⁰, au fost cucerite de la munteni și înglobate în sistemul de fortificații permanente.

Pe lângă cetăți de piatră, Ștefan cel Mare a folosit în cadrul sistemului general de fortificații din Moldova și cetățile temporare de pământ, cum este aceea de la Bîrlad ⁵¹. Cetatea de pământ de la Bîrlad face parte din categoria fortificațiilor temporare ușoare, caracterizându-se prin palisadă, val și șanț de apărare. Construcția ei este pusă în legătură directă cu evenimentele din 1476, ca urmare firească a celor petrecute după zdrobirea turcilor la Vaslui în anul 1475, când Ștefan cel Mare a conceput un vast plan de construire a fortificațiilor în partea de sud a Moldovei. Cercetările arheologice au dovedit că cetatea a fost părăsită fără luptă și incendiată intenționat de moldoveni, deoarece, în conjunctura evenimentelor din 1476, cetatea nu-și mai îndeplinesc funcțiile sale defensive.

Astfel, în perioada de constituire a statului centralizat al Moldovei și de lupte îndârjite, mai ales împotriva turcilor, Ștefan cel Mare a acordat o deosebită atenție sistemului de fortificații.

Ca un bun cîștigat de istoriografia marxist-leninistă din țara noastră rămîne infirmarea, pe baze științifice incontestabile, a vechii teorii a originii străine, teutonice sau săsești, a cetăților din Moldova. Cercetările arheologice au dovedit cu prisosință că cetățile de la Șcheia, Neamț, fortul inițial al Cetății de Scaun de la Suceava sînt opera meșterilor locali, care au lucrat sub îndrumarea vreunui arhitect de origină italiană, deoarece se constată în Moldova, ca și în alte părți, o puternică influență apuseană.

În încheiere, putem afirma că, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, sistemul de fortificații a fost organizat temeinic la vremea respectivă, localnicii cunoscînd „fortificația permanentă”, sau procedeul de a pregăti în timp de pace terenul și a-l aduce într-o stare de apărare care să-l oblige pe inamic să recurgă la un asediu regulat, arta executării *asediului*“, precum și „fortificația de campanie”, sau construirea de lucrări pasagere cu scopul de a consolida

⁴⁸ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 37.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 34; L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor de la Ghidînji (r. Roman)*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 405—414.

⁵⁰ C. Cîhodariu, *Note despre cetatea Crăciuna*, în *SCȘ, Iași*, XIV, 1963, 1, p. 99 și urm.; L. Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 351 și urm.

⁵¹ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu Cetatea de pământ de la Bîrlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 117 și urm.; *idem*, *Săpăturile de salvare de la Cetatea de pământ de la Bîrlad*, în *Materiale...*, VII, 1961, p. 645 și urm.

un punct oarecare, ținând seama de importanța pe care el o poate căpăta vremelnic în împrejurările speciale ale campaniei”⁵².

Astfel, cercetările din domeniul arheologiei medievale, întreprinse de aproape douăzeci de ani sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România, au adus contribuții însemnate la cunoașterea și lămurirea unora din numeroasele probleme ale istoriei medievale românești, urmînd ca în viitor acestea să fie continuate și cu mai mult spor în direcțiile ce se degajă din problematica majoră a cercetării științifice a istoriei României.

⁵² F. Engels, *op. cit.*, p. 304.

ROMÂNII DIN BRAȘOV ÎN EPOCA REFORMEI

PAVEL BINDER și ARNOLD HUTTMANN

În epoca umanistă, forțele progresiste ale societății au dus și în țara noastră o luptă aprigă împotriva orînduirii feudale și în contra bisericii catolice. Negustorii sibieni și brașoveni întorși din Apus au început încă de prin anul 1520 să răspîndească noua învățătură luterană¹. După o evoluție plină de lupte, în anii 1542—1544 se decretează atît la Brașov, cît și la Sibiu trecerea la noua confesiune. Cu ocazia introducerii protestantismului se nasc de la început contradicții între variantele elvețiană și wittenbergiană și chiar înăuntrul formei luterane-melanchtoniene a confesiunii noi. Celebrul umanist transilvănean Johannes Honterus a introdus la Brașov o variantă a protestantismului, care conținea unele elemente ale nuanței elvețiene și acorda o influență hotărîtoare organelor laice orășenești în privința problemelor bisericesti și confesionale. La Sibiu și în ținutul Sibiului, preotul Matthias Ramser și adepții lui au introdus o variantă mai apropiată tezelor lui Luther, acordînd puteri mai mari organelor bisericesti².

Mai multe documente dovedesc că inițiatorii Reformei au vrut să introducă noua confesiune și în sînul românilor. În 1543 Universitatea săsească decretează ca toți locuitorii Pămîntului Crăiesc, indiferent de starea lor so-

¹ *Istoria literaturii române* I, București, Edit. Academiei, 1964, p. 30.

² În literatura de specialitate, atît în România, cit și în Germania, a stirnit un mare interes și discuții cartea teologului sas *Erich Roth*, *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*, în *Siebenbürgisches Archiv*, vol. 2 și 4, Köln-Graz, 1962 și 1964. Majoritatea teologilor și istoricilor germani au respins din motive teologice și istorice tezele lui Erich Roth. În revistele din țară noastră, opera lui Erich Roth a fost analizată de Șerban Papacostea în „Studii” 18, 1965, nr. 3, p. 718—719, și de L(u d w i g) B(i n d e r), în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 9, 1966, nr. 2, p. 144—146; Ludwig Binder, deși neagă pe baza analizei teologice a epocii influența „elvețiană” asupra lui Honterus, recunoaște existența unor lupte interconfesionale, bazate pe contradicții sociale, în epoca de adoptare în Transilvania a Reformei religioase. Șerban Papacostea amintește, printre altele, ca o lipsă a lui Erich Roth că n-a analizat influența Reformei religioase asupra popoarelor nesăsești din Transilvania.

cială și națională, să adopte „noua lege a Domnului”³. În 1544, Universitatea hotărăște ca acei care nu au primit noua confesiune s-o adopte⁴. Pentru a sprijini convertirea românilor la protestantism se tipărește la Sibiu în 1544 *Catehismul* românesc.

În epoca răspîndirii ideilor Reformei religioase, în Șcheii Brașovului exista o bogată și puternică orășenime românească. Biserica Sf. Nicolae din acest cartier românesc este menționată din secolul al XIV-lea, iar școala și dascălii ei, din veacul al XV-lea. Populația orășenească din Șcheii a fost strîns legată de Țara Românească și Moldova prin relații economice permanente. Cărturarii români din Brașov întrețineau legături culturale, politice și religioase cu confrății lor de peste Carpați. Cărturarii șcheii activau nu numai în slujba magistratului brașovean, dar și la unii dregători din Țara Românească, precum și la curțile unor nobili români din Transilvania (cum a fost cazul boierului din Comana, Ștefan Mailat, și chiar la curtea princiară din Bălgrad (Alba-Iulia)⁵. Preoții români de la biserica Sf. Nicolae din Brașov se hirotoniseau de obicei la mitropolitul Ungrovlahiei și unii din ei se retrăgeau la bătrînețe în unele mănăstiri din Țara Românească⁶. Cultura spirituală a românilor din Brașov era comună cu cea a conașionalilor lor din Țara Românească și Moldova.

Majoritatea dascălilor și preoților din Șcheii Brașovului au fost „scriitori la cetate”, adică scribi orășenești, angajații magistratului orașului Brașov. Cărturarii români conduceau „secția română” a cancelariei orășenești, redactau corespondența în limba slavonă și română, purtată de magistrat cu dregătorii și domnii din Țara Românească și Moldova, slujeau ca traducători. Ei conduceau de multe ori soliile orașului, fiind trimiși în țările române de peste Carpați. Lucrînd la casa sfatului, cărturarii români aveau relații multiple cu juzii și dregătorii orașului, legau prietenii cu cărturarii sași și învățau limba latină, germană, uneori și cea maghiară. Acești scribi au cunoscut îndeaproape toate frământările pricinuite de răspîndirea și adoptarea ideilor Reformei.

La Brașov — ca, de altfel, la toți românii care locuiau pe Pămîntul Crăiesc — influența Reformei religioase s-a manifestat în trei etape principale:

I. Etapa influenței „locale” (1542⁷— 1564), cînd ideile Reformei au fost propagate de dregătorii orașului Brașov.

³ Franz Michaelis, *Der sächsische Ursprung der ersten Druckschriften in rumänischer Sprache*, în „Siebenbürgische Vierteljahr-Schrift” 60, 1937, nr. 4, p. 276.

⁴ Friedrich Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1921, p. 243.

⁵ Nicolae Sulică, *Minunata cetate a Brașovului. Cărturari brașoveni ai secolului al XVI-lea, ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943, p. 18.

⁶ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, I, Brașov, Astra, 1943, p. 65.

⁷ Activitatea de reformare a religiei la Brașov a început din 1542. În acest an apare a treia ediție din *Rudimenta Cosmographiae* a lui Honterus, în care orașul Brașov este numit primul oraș european luminat de răsăritul soarelui care „urmează învățătura lui Hristos”, adică este protestant:

„... praecipitque sitam sub monte Coronam
Quam primam Europae Christi documenta sequentem
Sol oriens radibus lustrat propriis urbem”;

II. În a doua etapă, nuanţa calvină, şi în unele locuri cea unitariană a Reformei, a fost propagată de puterea de stat a principatului Transilvaniei, care a înfiinţat în acest scop o episcopie română calvinizantă (1564—1571).

III. A treia etapă a fost aceea când, sub domnia principilor catolici din familia Báthoreştilor, presiunea protestantă a slăbit simţitor, ideile Reformei fiind propagate mai ales de juziul luteran ai oraşului Braşov (1571—1581).

Primele încercări de a atrage pe români la ideile Reformei se datoresc lui Ştefan Mailat, stăpînul Făgăraşului, care, într-o scrisoare adresată soţiei sale în 1541, propune răspîndirea Reformei religioase în rîndul românilor din Ţara Oltului⁸. La Braşov, renumitul umanist Johannes Honterus (1498—1549) a manifestat de la început interes pentru credinţa românilor, în scopul atragerii lor la protestantism. Într-o scrisoare pierdută a lui Honterus, din 13 februarie 1544, adresată lui Johannes Bugenhagen (1485—1558), pe care o cunoaştem numai din răspunsul acestuia din 11 mai, se vorbeşte despre religia „grecilor”⁹. Honterus a cercetat viaţa religioasă din Şcheii Braşovului şi a remarcat apropierea religioasă dintre saşi şi români. „De altfel am aflat de la biserica bulgară (şcheiană — *n.n.*), care există în suburbia Braşovului — cităm din epistola sa adresată cosmografului şi ebraistului elveţian Sebastian Münster —, că ei au acelaşi botez, aceeaşi cuminecătură ca şi noi (adică saşii — *n.n.*), dacă nu cumva au adăugat unele ceremonii, care diferă de cele ale noastre”¹⁰. În această scrisoare, Honterus vorbeşte pe larg despre credinţa bogomililor, în care reformatorul Braşovului probabil a intuit o apropiere în scopul înnoirii bisericii. Este un fapt cunoscut că ideologia ereticilor din Europa occidentală şi centrală (waldensii, husiţii) — corespunzători bogomililor din lumea ortodoxă — a fost parţial adoptată de corifeii protestantismului. Coloniile bulgăreşti din Transilvania — refugiaţi bogomili — au adoptat religia luterană. Nu este exclus ca în Şcheii Braşovului, populat, pe lângă români autohtoni, şi de macedoromâni, Honterus să fi observat urme ale „ereziei” bogomile.

Influenţei bogomile i se datoreşte parţial şi traducerea în limba română a cărţilor populare cu tendinţe de exprimare a cultului în limba maternă şi cu unele învăţăături eretice cu caracter pronunţat de clasă¹¹. Prin urmare,

vezi Paul Philipp, „Christi documenta sequi”. *Eine Beobachtung, die siebenbürgische Reformationsgeschichte betreffend*, în „Neue Beiträge zur siebenbürgischen Geschichte und Landeskunde. Siebenbürgisches Archiv”, Dritte Folge, Band I. Köln-Graz, Böhlau Verlag, 1962, p. 102—112.

⁸ Z. Pîclişan, *Legăturile românilor ardeleni cu reformaţiunea în veacul al XVI-lea şi XVII-lea*, în „Cultura creştină”, Blaj, 1911, p. 518—523.

⁹ Joseph Dück, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, II, Braşov, Johann Gött, 1845, p. 31.

¹⁰ „Alioquin compertum habemus ex Bulgariensi ecclesia in Coronensi suburbio, quod habent idem baptismus quod nos, laudem quoque Cōnam dominicam, nisi quartum habet additas ceremonias, eorum (cōnam) a nostri distingrentos” cf. G. D. Teutsch, *Ein Schreiben von Honterus-angeblich-an Sebastian Münster*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, VI, 1883, nr. 6, p. 66—67.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*. Bucureşti, Edit. Academiei, 1965, p. 27 şi 104—108.

pare logic că adepții protestantismului au încercat să profite de tradiția bogomilă a românilor și a bulgarilor pentru a ușura trecerea lor la Reforma religioasă. În legiferarea Reformei religioase din Brașov, întocmită de Johannes Honterus („Reformatio Ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae“, MDXLIII) se vorbește și despre ortodocșii din Brașov¹².

Fruntașii Reformei din Brașov (Johannes Honterus, Valentin Wagner, Matthias Glatz și juzii orașului) nu s-au mărginit numai la încercarea de convertire a românilor, ci și-au extins propaganda asupra altor populații ortodoxe, în primul rând asupra grecilor. În 1544 apare la Brașov, în ediția lui Valentin Wagner, *Catehismul grecesc*¹³. Acest catehism a fost destinat atît comercianților greci din Brașov („... et cum Coronae multi Graecorum commorarentur...“), cît mai ales cărturarilor greci din toată lumea ortodoxă și din Constantinopol. Se știe că Valentin Wagner, unul din cei mai de seamă eleniști de la noi din acest timp, a trimis un exemplar al *Catehismului grecesc brașovean* patriarhului din Constantinopol, fără să primească însă un răspuns¹⁴. Reformatorii brașoveni, procedînd similar ca și conducătorii luteranismului din Wittenberg¹⁵, au vrut să întreprindă o acțiune mai largă pentru atragerea românilor la noua confesiune, elaborînd și tipărind cărți în spiritul Reformei religioase în limba oficială a patriarhului ortodox.

Precum este cunoscut, propaganda protestantă n-a prins rădăcini în nici o treaptă a ierarhiei bisericii ortodoxe. Convertirea unor dregători greci a influențat însă într-o oarecare măsură viața culturală a țărilor române. Ne gîndim aici în primul rând la domnul moldovean de origine greacă, protestantul Iacob Heraclide-Despot (1561—1563), care a încercat o operă de sprijinire a culturii în Moldova, înființînd școli, proiectînd tipografii de cărți românești, nu fără nădejdea de a introduce prin ele învățături ale Reformei religioase¹⁶.

Cercetările recente au arătat că introducerea protestantismului de către umanistul Johannes Honterus la Brașov a însemnat întărirea influenței dre-

¹² „Quod cum pro nostra mediocritate accuratius animadverteremus, et emporium Coronense in ultime partibus ecclesiae occidentalis constitutum, assidus frequentiori videamus a Graecis, Bulgaris, Moldavis et Valachis transalpinis, ac aliis orientales ecclesiae subjectis populis, qui tum multitudine altarium et simulachrorum, tum etiam ineptis quibusdam cerimoniis vehementer offenduntur, et variis disputationibus de religione pertinaciter nos oppugnant, adeo ut saepe quorundam animos a veritate seducant, et suis contentionibus ea quae comperitissima sunt, apud simplicis in dubium vocent: ne fides Christiana propter nostras consuetudines male audiat apud eos, qui suos qualescumque ritus sinceriores gloriantur, ac caeteris insolenter anteponunt, in quibusdam levioribus cedere coacti sumus propter conscientiam“ (cf. Joseph Trausch, *Beiträge und Aktenstücke zur Reformations-Geschichte von Kronstadt*, Brașov, Johann Gött, 1865, p. 26).

¹³ Béla Holl, *Die erste Ausgabe der κατήχησις Valentin Wagners (Kronstadt, 1544)*, în „Magyar Könyvszemle“, 1962, nr. 4, p. 293—302.

¹⁴ Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, III, Brașov, J. Gött, 1868, p. 470.

¹⁵ E. Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg, 1957, p. 163—164, și Idem, *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg, 1949.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 78.

gătorilor laici în problemele bisericii și ale școlii¹⁷. Documentele contemporane menționează „vizitări” ale bisericilor luterane din Țara Bîrsei, efectuate uneori chiar exclusiv de comisii formate din senatori și alți cărturari laici¹⁸. În această epocă este firesc ca propaganda pentru Reformă religioasă la românii din Șchei să nu fi fost inițiată de preoți, ci de judele orașului, bogatul și învățatul Hannes (Johannes) Benkner¹⁹. Pentru a realiza acest plan a fost nevoie ca să se pună în primul rând la dispoziția credincioșilor români catehismul în limba lor, conținând bazele învățaturii protestante. Pentru *Catehismul* românesc tipărit în 1544 la Sibiu și-a manifestat interesul și Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești. El a cerut brașovenilor această carte în 1556, însă, negăsind-o aici, magistratul a trimis după catehismul solicitat la Sibiu, trimițându-l după obținerea sa la Tîrgoviște²⁰.

Cronicarul contemporan Simon Massa²¹ relatează că la 12 martie 1559 judele Hannes Benkner, împreună cu ceilalți membri ai sfatului orașenesc, a introdus reformarea bisericii românești din Șchei și i-a pus la îndemână *Catehismul*, spre a putea învăța din el preceptele cele noi²². Acest eveniment este redat și de alți cronicari²³. În secolul al XVIII-lea, preotul Joseph Teutsch, avînd o privire de perspectivă asupra evenimentelor din 1559, adaugă că introducerea Reformei în sînul românilor a dat numai puține rezultate²⁴.

Tipărirea *Catehismului* brașovean de către diaconul Coresi s-a făcut după data de 12 martie 1559, încă în același an sau în 1560²⁵. Adoptarea Reformei religioase de către românii brașoveni, introdusă de judele Hannes Benkner, s-a făcut printr-un *Catehism* dedicat ierarhilor ortodocși, mitropoli-

¹⁷ Reforma religioasă la Braşov, pe lingă cărturarii J. Honterus, V. Wagner și M. Glatz, a fost introdusă de judele Johannes Fuchs și fânogiul (vilicul) Johannes Benkner (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon...* I, p. 103).

¹⁸ Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. III, Braşov, 1898, p. 387–388. În 1550, biserica săsească din Ghimbav a fost „vizitată de judele Benkner și de senatorii Joannes Kemmel, Lucas Griengras și Damasus Kraus” (cf. *Quellen...* vol. V, p. 132–134).

¹⁹ Johann Benkner (+ 11 iulie 1565) a fost jude al Braşovului în anii 1547, 1548, 1550–1552, 1555–1560, 1565 (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon...* I, p. 103).

²⁰ Arnold Huttmann și Pavel Binder, *Prima carte tipărită în limba română*, în „Căluza bibliotecarului”, 1965, nr. 2 (febr.), p. 95.

²¹ Simon Massa (+ 1605) a fost între anii 1563–1565 rectorul școlii latine din cetatea Braşovului, apoi preot luteran la Rîşnov și Braşov.

²² „1559. die 12. Martii Johannes Benknerus, iudex Coronensis, cum reliquis senatoribus reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos discenda illis proposuit” (cf. *Quellen...* vol. IV, 1909, p. 80; B. P. Hasdeu, *Cuvîntele din bătrîni*, II, p. 92).

²³ Cronicarul Johannes Fuchs, preotul protestant al oraşului, redă în felul următor actul din 12 martie 1559: „Anno 1559 d. 12 Martii Joh. Benkner cum reliquis senatoribus reformavit Ecclesiam Valachorum et Praecepta catecheseos illis discenda proposuit” (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon...* I, p. 105).

²⁴ „1559 die 12 Martii verordnet Herr Johannes Benkner, Croner Richter, den Wallachen bei der Stadt den Catechismus zu lernen und sie dadurch zu reformieren; es half aber wenig” (cf. *Quellen...* IV, p. 100).

²⁵ Ion Gheție, *Cîteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVII, 1966, nr. 5, p. 547–553.

tului Efreim al Ungrovlahiei și cu „știrea“ episcopului de la Geoagiul de Sus și aici s-au efectuat în același timp concesiile necesare, făcute ortodoxismului.

Tendința pentru introducerea limbii materne ca limbă cultă s-a manifestat la români încă înaintea începutului propagandei pentru reformă. Această manifestare culturală, pornită din Maramureș, a prins rădăcini adânci la orașenii români din Șcheii Brașovului. Textul slav cu traducerea românească interliniară a unui *Apostol*, care a făcut parte din biblioteca bisericii Sf. Nicolae din Șchei, a fost scris între septembrie 1559 și august 1560 de către popa Bratu²⁶. Diacul Oprea, dascălul școlii românești din Șchei, copiază în 1570 un *Octoih* românesc „scris depre izvodul ce iaste la besearca Șcheianilor de lângă Cetatea Brașovului de l-au scos din limba sîrbească (slavonească — n.n.) pre limba rumânească sfinții părinți cine au fost mainte întru acestu loc“²⁷.

Dintre tezele Reformei religioase, necesitatea unei culturi în limba maternă a fost acceptată de românii din Șchei, unde acest curent a favorizat procesul evoluției interne a limbii române. Nu putem nega marea importanță a decretelor emise de magistratul orașenesc al Brașovului, care aveau menirea să întărească pozițiile limbii românești. Una din principalele teze ale Reformei religioase, aplicată și în Transilvania, a fost sprijinirea învățămîntului în limba maternă. Diacul Oprea, în epilogul său din 1570, citat mai sus, elogiază activitatea sfatului brașovean pentru faptul că a înzestrat școala românească din Șchei cu cărți românești — printre care, adăugăm noi, au trebuit să fie și tipăriturile coresiene, executate la porunca lui Hanăș Begnăr (Hannes Benkner)—, îndemnînd dascălii să le folosească la predare: „*Așîdere în școală mearșterii și dascălii să inveațe mai vîrtos rumâneaste au poroncît den cărțile ce le deaderă boiarii cînstîtului sfat de mainte*“²⁸. Printre aceste cărți românești, donate de magistratul brașovean școlii din Șchei, au trebuit să se găsească și unele lucrări scrise în spiritul Reformei. În această direcție, tendința de sprijinire a culturii în limba maternă, propagată de dregătorii brașoveni, a coincis cu tendința orașenilor și cărturarilor din Șchei, fiind astfel acceptată de aceștia²⁹.

Cu totul alt efect a avut tendința propagatorilor Reformei de a schimba credința ortodoxă. Pentru românii din Transilvania ortodoxia n-a însemnat numai o dogmă religioasă, dar și un refugiu împotriva tendințelor de deznationalizare. Cronica bisericii Sf. Nicolae pomenește în această epocă despre lupta preoților români din Șchei care „s-au muncit cu multă osteneală, de au păstrat lucrurile legii de nu s-au schimbat“³⁰. Tot în acest timp pornește și un curent românesc de „contrareformă“, care — ca și cele similare catolice

²⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 127. În 1542 registrele brașovene menționează pe „Brathul alpopa“, probabil fiul Popii Pătru III (*Quellen...* III, p. 190). Acest Bratu, agent diplomatic în slujba magistratului brașovean, a primit numele de „alpopii“, spre a fi deosebit de ceilalți „șchei“ (Bulgarus) cu numele de Bratu.

²⁷ Nicolae Sulică, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României*, extras din „Omagiu lui Constantin Kirilșescu“, București, Cartea românească, f.a., p. 14.

²⁸ *Ibidem*, p. 14.

²⁹ *Istoria României*, II, București, Edit. Academiei, 1962, p. 1044.

³⁰ *Istoria literaturii române*, I, p. 316.

din Europa occidentală — foloseşte în polemică tot limba maternă. În 1569 popa Bratu vinde bisericii Sf. Nicolae un *Molitvelnic* slavon în manuscris, în care este intercalat un text românesc privind combaterea „legei... a lui Mărtin ereticul” (Martin Luther)³¹.

*

O importantă cotitură în istoria Reformei religioase din Transilvania o constituie sinodul de la Aiud din 1564, la care saşii, adepţi ai confesiunii de la Augsburg, s-au despărţit de maghiari, aceştia din urmă trecînd în majoritate la calvinism³². De acum înainte, sub domnia principelui Ioan Sigismund (1556—1571) — numit în epilogul cărţilor coresiene „Ianaş craiul cel tînăr, fiul marelui Ianaş craiul” —, propaganda Reformei va fi patronată de stat şi se înfiinţează o episcopie românească calvinizată³³.

După anul 1564, conducerea oraşului Braşov, deşi din punct de vedere religios era subordonată noului episcop luteran, ducea în rîndul şcheilor o propagandă religioasă de nuanţă calvină. Aceasta se poate explica, în parte, şi prin faptul că magistratul braşovean, continuînd tradiţiile Reformei introduse de Honterus în problemele bisericeşti, nu s-a supus încă din acest moment cu totul superintendentului Universităţii săseşti din Sibiu. În 1561 prim-parohul braşovean a fost Titus Amicinus, cunoscut pentru atitudinea sa filocalvină, fiind mai tîrziu alungat pentru această tendinţă. În 1565, renumitul umanist Johannes Sommer din Pirna, fostul conducător al şcolii latine din Cotnari, întemeiată de Despot-Vodă, a devenit rectorul liceului din Braşov. La Braşov, Sommer a întreţinut relaţii de prietenie cu Calixtus Honterus, fiul reformatorului Johannes Honterus, profesor la liceul latin din Braşov între 1565 şi 1567, iar mai tîrziu preot la Sînpetru. Sommer s-a mutat apoi la Cluj şi s-a convertit la confesiunea calvină, iar mai tîrziu la cea unitariană³⁴.

În această epocă apare la Braşov adeptul primului episcop român calvin. În anul 1565 se menţionează în Şchei un predicator român, ucenic al primului episcop român calvin (preotul înnobilit Gheorghe de Singeorz), trimis la Braşov, după expresia lui Candid Muşlea, „ca să obişnuiască pe ortodocşi cu învăţăturile calvine”. Nicolae Sulică a atras atenţia că acest predicator şi-a manifestat interesul pentru viitorii clerici, elevii şcolii româneşti din Şchei, veniţi „den ţara Bîrsei şi den tot ţinutul Ardialului”³⁵, care trebuiau să fie pregătiţi pentru propovăduirea credinţei calvine.

Nicolae Iorga a precizat că „Vlădica Gheorghe încă din 1565 în înţelegere cu statul făcu a se introduce un predicator român în Braşov”³⁶. Într-o altă

³¹ „Şi iarăşi să zici: dară lépezi-te de toată légea lătinească (catolică— *n.n.*) şi de a lui Mărtin ereticul şi de toate erezele lor şi de toate hulele lor?” (cf. P. P. P a n a i t e s c u, *op. cit.*, p. 129).

³² Karl Schwarz, *Die Abendmalsstreitigkeiten in Siebenbürgen*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, II, 1855, p. 263.

³³ *Istoria literaturii române*, I, p. 304.

³⁴ Joseph Dück, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, p. 146.

³⁵ Citat din epilogul *Octoiuhului* copiat în 1570 de diacul Oprea.

³⁶ N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 23.

lucrare, N. Iorga mai adaugă: „El era numit și propovăduitor al Evangheliei lui Hristos și vorbea la sărbători și duminică românilor din Șchei“³⁷. Într-adevăr, după cum reiese din unele date ale Arhivelor brașovene, acestui predicator i se repară în anul 1565, pe cheltuiala conducerii orașului, locuința și i se cumpără un pat și lenjerie de pat³⁸. Pentru biserica Sf. Nicolae se lucrează contrar obiceiurilor confesiunii ortodoxe, începînd cu data de 27 iulie 1565, bănci și un amvon³⁹. În anul 1566 aflăm că acest predicator s-a numit popa Woÿzzÿ (Văsii). El primește în anul 1567 salariu de la conducerea orașului⁴⁰.

Vlădica Gheorghe, într-o scrisoare din 14 ianuarie 1568, datată din Teiuș (sediul de atunci al episcopiei), laudă pe brașoveni că țin de trei ani „predicator român, fiind creștin, ucenic de-al nostru“⁴¹ și îi îndeamnă să facă „în sfînta casă toată slujba în limba românească, ca obștea să înțeleagă, precum poruncește Măria-Sa Craiul“⁴².

În acest răstimp, preoții ortodocși din Șchei primesc în anii 1566 și 1567 în continuare remunerațiile lor pentru serviciile aduse cancelariei magistratului⁴³. Se pare că rezistența lor, și mai ales cea a populației românești din Șchei, a fost mare, astfel încît popa Văsii a plecat din Brașov în ziua de 21 ianuarie 1568, primind pentru drum de la conducerea orașului 8 florini⁴⁴. Cronicile locale brașovene nu au consemnat pe popa Văsii în rîndul preoților care au păstorit în acest timp la biserica Sf. Nicolae din Brașov. După plecarea popii Văsii, ortodocșii din Șchei au înlăturat din biserica Sf. Nicolae băncile și amvonul.

Între timp, la dieta din 30 noiembrie 1566 de la Sibiu, s-a hotărît ca preoții români să treacă la Reformă și să asculte de episcopul Gheorghe de Sîngeorz⁴⁵. În 1567, la sinodul convocat de vlădica Gheorghe, se hotărăște scoaterea limbii slavone din biserică și ceva mai tîrziu aflăm că preoții români urmează noua credință și fac slujbele în limba română⁴⁶.

Începînd cu anul 1569, sub păstoria episcopului următor, Pavel Tordași, se intensifică propaganda calvină. Vlădica român vine de mai multe ori la Brașov, exercitînd un control asupra bisericii Sf. Nicolae. În acest timp, Popa Toma, fiul lui Popa Pătru II și frate cu Bratu, în tinerețe dascăl și sol în

³⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 80.

³⁸ Arh. st. Brașov, Registrul III, B 12, p. 555, 559, 561, 568.

³⁹ Ibidem p 550 și 569; Registrul III, B 13, p. 6.

⁴⁰ Ibidem, Registrul III, B 12, p. 644, 645.

⁴¹ I. Lupuș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 81. „A brassayak három esztendeie, hogy oláh praedicator tartanak kerezyéneket my discipulusunkat“ (cf. E. Hurmuzaki, *Documente XV/1*, București, 1900, p. 627).

⁴² E. Hurmuzaki, *Documente, XV*, partea I, nr. 1170, p. 627 – 628.

⁴³ Arh. st. Brașov, Registrul III, B 12, p. 641 și 646.

⁴⁴ Ibidem, Registrul III, C 11, p. 20.

⁴⁵ Sándor Szilágyi, *Monumenta Comitalia Transylvaniae*, II, Budapesta, 1876, p. 326–327, tradus și reprodus de Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 81.

⁴⁶ E. Hurmuzaki, *Documente, XV/1*, p. 625, nr. 1158, și *Istoria literaturii române*, I, p. 320.

slujba magistratului braşovean, părăseşte postul său de preot la Sf. Nicolae și se călugărește la mănăstirea Răncăciuv din Țara Românească. Succesorul său la biserica din Șchei a devenit Popa Dobre ⁴⁷.

Principalul obiectiv la Braşov al vlădiciei Pavel Tordași a fost întărirea influenței limbii române în biserica și în școala din Șchei. În 1570 diacul Oprea, „dascăl mai mare ucenicilor cine învață dascălie” la școala din Șchei, copiază un *Octoih* românesc la porunca vlădiciei Pavel: „Această dumnezeiască carte ce iaste osmoglasnic... acmu rumânaște scrisu-am eu Oprea diac zeat popei Dobre să fie de învățătură ucenicilor cine învață dascălie și să fie mai ușor spre înțeles oamenilor creștini cine cîntă cumu grăiește și David proroc și împărat psalom 46. cîntați înțelegîndu: — Că cu voia țării și cu știrea Măriei lui Craiu așa au porîncit vlădica Pavel cîrmuitoriu besearecilor rumânești de suptu despusul Măriei lui Craiu cîndu au fostu acice în cetate în Braşov să se mulțească cuvîntul lui. dumnezeu și să se adaugă, pînă va veni vriame și lesnire să scrie cu tipariul: Așistere în școală mearșterii și dascălii să înveațe mai vîrtos rumâneaște au porîncit, den cărțile ce le deaderă boiarii cînstitu-lui sfat de mainte și ce va de sfnîiia lui împreună cu alalți creștini buni că în școală, cumu să înțeleagă deacă învață în limbă striină de nu înțelege nimea...” ⁴⁸. Această acțiune a episcopului român de a întări pozițiile limbii materne în școală și biserică a fost acceptată de preoții și dascălii din Șchei. Din epilogul diacului Oprea mai reiese și sprijinul material acordat acțiunii de tipărire și de copiere a unor texte românești. Activitatea de copist a diacului Oprea a fost recompensată de cancelarul protestant al principelui transilvănean, Mihai Csáky-Românul, care a cumpărat această carte românească pentru uzul școlii din Șchei. „Iară sfinției lui (vlădiciei Pavel Tordași— *n.n.*) foarte plăcu deaca ceti și deade cartia să rămîne școalei și chelciugul (chel-tuiala — *n.n.*) au cerșut dela creștinul cela bunul și milostivul sfiatnic dentîiu și canțelariu Măriei lu Craiu jupînul Ceac Mihaiu den cetate den Bălgrad derepce că deade chelciug de-a se scrierea și altor beseareci”. Acțiunea de a sprijini bisericile și școlile cu cărți în limba maternă era o acțiune generală în toată Transilvania. În această acțiune vlădica român a fost ajutat de cancelarul transilvănean Mihai Csáky din Bihor, numit Mihai Românul de către colonelul Giovannandrea Gromo, comandantul gărzii italiene de la curtea lui Johann Sigismund ⁴⁹.

La opera de răspîndire a cărților religioase românești, efectuată cu sprijinul vlădiciei Pavel Tordași (care, după N. Iorga, își zicea „episcop pentru limba românească” ⁵⁰), a participat și diaconul Coresi. În spiritul reformei s-a

⁴⁷ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁸ Nicolae Sulică, *Cea mai veche...*, p. 14.

⁴⁹ Despre cancelarul Mihai Csáky-Românul vezi: Ion Lupaș, *Doi umaniști români în secolul al XVI-lea (Nicolae Olahus și Mihai Valahul)*, în *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, IV, 1926—1927, p. 345—353 și *Drei Briefe des Grafen Joseph Kemény an einen Freund, über Michael Csáky den vielvermögen Kanzler in Siebenbürgen zur Zeit des jungen Königs Johann Sigismund*, în „Vereinsarchiv”, Neue Folge, II, 1856, nr. 1, p. 75—127.

⁵⁰ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 177.

făcut și traducerea *Psaltirii*⁵¹, în cazul nostru a celei românești, tipărită de tipograful român la Brașov.

Pentru a dispune de cărți îndestulătoare propagării limbii românești în biserică, „episcopul valah” în ziua de 13 ianuarie 1570 vine la Brașov, fiind găzduit de către brașoveni pînă în ziua de 15 ianuarie⁵². Această vizită a episcopului este consemnată și în epilogul *Octoihului* românesc, copiat în 1570 de diacul Oprea: „Cîndu au fostu acice în cetate în Brașov... vlădica Pavel”, cînd acesta a citit și *Octoihul* lui Oprea. În ianuarie 1570 vlădica român a dus tratative cu tipograful Coresi și astfel el a putut promite dascălilor șchei cărți noi românești, „ce va de sfnția lui împreună cu alalți creștini buni”.

În urma comenzii făcute de vlădica Pavel, Coresi a executat între 6 februarie și 27 mai 1570 tipărirea *Psaltirii* românești⁵³. Aceasta este prezentată de diaconul Coresi ca o carte tipărită numai de el singur, subliniind necesitatea unei culturi în limba română: „Eu diaconu Coresi dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi, rumânii, n-avăm ...”⁵⁴.

După terminarea tipării acestei cărți, diaconul Coresi a executat și tipărirea *Liturghierului* românesc. În ziua de 31 august 1570, vlădica Pavel vine iarăși la Brașov, iar la 1 septembrie 1570 un sol al orașului este trimis la Alba-Iulia „cu cărțile episcopului valah”⁵⁵. *Psaltirea* și *Liturghierul* românesc, tipărite de Coresi la Brașov, după ce au fost achitate de vlădica Pavel („des walachischen bischoffs büchernn”), s-au împărțit preoților români la cel de-al treilea sinod de unire cu calvinismul, ținut la Cluj la data de 1 ianuarie 1571⁵⁶. Dintr-o scrisoare a lui Pavel Tordași, datată din reședința sa din Lancrăm, la 9 decembrie 1570, adresată bistrițenilor, se comunică, între altele, că preoții care vor veni la sinod să aducă cu ei bani pentru ca să poată cumpăra cărțile românești, și anume: *Psaltirea* (Soltar), costînd 1 florin, iar *Liturghierul* 32 denari⁵⁷. Unicul exemplar al *Liturghierului* cunoscut în zilele noastre provine din biblioteca bisericii Sf. Nicolae⁵⁸ din Brașov, unde a ajuns probabil prin donația vlădiciei Pavel, după cum precizează diacul Oprea

⁵¹ *Istoria literaturii române*, I, p. 305.

⁵² Arh. st. Brașov, Registrul vilicului nr. III, C 11, p. 194: „Dem walachisch Bischof brot, semel, fisch, wein asp. 21”, și E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 806.

⁵³ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche* I, p. 54, nr. 16 (mai jos, B.R.I.).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 55–56.

⁵⁵ Arh. st. Brașov, Registrul vilicului nr. III, C 11, p. 241: „1570 31 Augustj. Schikt ich dem walachischen Bischoff wein, brod, fisch, semel p. asp. 42. 1 Septembris M(elor) Crestel ist mit des walachischem bischoffs büchernn kehn weissenburg, czerung fl. 2” și E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 807.

⁵⁶ Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi la Brașov 1560–1561*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 11.

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 645–646, nr. 1197, și Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 84–85.

⁵⁸ Azi păstrat la Institutul teologic din Sibiu, cf. P. P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. 162.

în primăvara anului 1570: „... cărțile... ce va da (şcolii din Şchei— *n.n.*) sfinţia lui (Pavel Tordaşi — *n.n.*) împreună cu alaiţi creştini buni...”.

Deşi a fost executat la comanda episcopului calvinizant, *Liturghierul* lui Coresi din 1570 este, după aprecierea lui P.P. Panaitescu, o carte pur ortodoxă; „el descrie săvârşirea slujbei bisericeşti în biserica Răsăritului şi numai în această biserică, fără nici o influenţă a Reformei”⁵⁹. Deoarece analizele teologice ale textului efectuate pînă acum nu atestă nici o influenţă a calvinismului⁶⁰, trebuie să concludem că episcopul român Pavel Tordaşi a trebuit să se mulţumească cu răspîndirea unei cărţi în limba românească, care avea însă un conţinut ortodox.

Dintr-un alt pasaj al epilogului *Octoiului* românesc, copiat în 1570 de diacul Oprea, amintit de noi în repetate rînduri, se mai desprinde şi un alt aspect, privind vizita episcopului Pavel Tordaşi la Braşov. Vlădica Pavel a îndemnat pe şchei să solicite ajutor de la dregătorii Moldovei şi Țării Româneşti, pentru a se repara şcoala românească. „Şi încă şi alta porînci sfinţia lui, să strîngă preuţii milă de la blagocestivii voevodzi şi de la cinstitii boiari şi de la oameni creştini care cît se îndure de-a darea drept să rădice şcoala de iznoavă căce alomnul şi chiliile besereciei s-au vechit şi au scăzut de nu iaste ca mainte...”. Din citatul de mai sus reiese că, în ceea ce priveşte ajutorarea materială a instituţiilor culturale româneşti din Braşov, a existat o colaborare între vlădicia româno-calvină din Transilvania şi dregătorii din Țara Românească şi Moldova. Episcopii calvinizanţi în multe cazuri se mulţumeau cu propagarea cărţilor bisericeşti ortodoxe, cu singura condiţie ca ele să fie redactate în limba română. În 1570 diacul Oprea copiază un *Octoih* românesc ortodox tradus mai de mult şi citează chiar în epilog pe „sfinţi părintele nostru Ioan Demaschin”, dar fiindcă şi această carte contribuia la răspîndirea limbii române în şcoli şi biserici, „foarte plăcu” vlădiciei Pavel Tordaşi.

*

Începînd cu instaurarea lui Ştefan Báthory în demnitatea de principe al Transilvaniei („Ianăş Jicmon, craiul Ardealului”, moare la 14 martie 1571), s-a curmat calvinizarea forţată a bisericii româneşti. La 3 august 1572 noul principe catolic face cunoscut tuturor cîrmuitorilor ţării că noul episcop ortodox al Ardealului, Eftimie, fostul ieromonah din Mănăstirea Neamţului, a fost sfinţit la Ipec (Serbia) de către Patriarhul Macarie (1558—1577)⁶¹. Principele Ştefan a îngăduit lui Eftimie să propovăduiască în ţara sa religia ortodoxă, acesta ducîndu-se chiar la sate în cîştigare de credincioşi⁶².

După anul 1572 reînvie şi la Braşov viaţa spirituală ortodoxă şi cultura slavonă. Popa Voicu (1572—1578), autorul unui manuscris religios slavon⁶³,

⁵⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163.

⁶⁰ S. Cîndea, *Primul liturghier românesc*, în „Mitropolia Ardealului”, IV, 1959, p. 722—771, şi Dan Simonescu, *Precizări despre Liturghierul diaconului Coresi*, în „Limba română”, XI, 1962, p. 433—438.

⁶¹ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, p. 179.

⁶² Ştefan Meteş, *op. cit.*, p. 91.

⁶³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 165.

este trimis în 1572 în Moldova, iar alți doi popi brașoveni la mitropolitul Țării Românești ⁶⁴. După anul 1571, când diaconul Coresi tipărește mai multe cărți slavone la comanda domnilor munteni, Brașovul este vizitat de vlădici și episcopi din Țara Românească și Moldova ⁶⁵. Vlădica Eftimie al Ardealului se găsește la 29 octombrie 1573 la Brașov ⁶⁶, iar de aici continuă drumul la Tîrgoviște ⁶⁷.

În acești ani Brașovul, care adăpostea tipografia diaconului Coresi, este deseori vizitat de solii Țării Românești și ai Moldovei. La 11 iunie 1573 vine la Brașov un reprezentant al voievodului muntean Alexandru în treburi privind tipografia ⁶⁸.

În timp ce episcopii calvinizanti se mulțumeau să comande ocazional cărți la atelierul tipografic al diaconului Coresi, vlădica ortodox din Bălgrad a întemeiat o tipografie episcopală independentă. La 12 decembrie 1573 vine la Brașov diaconul tipograf al vlădiciei Cristofor (1574—1579) pentru o presă tipografică ⁶⁹, iar mai târziu episcopul Cristofor chemă la Bălgrad pe tipograful brașovean diacul Lorinț, în timp ce succesorul său Ghenadie (1579—1585) l-a preferat ca „tipograf vlădicesc” pe diaconul Coresi ⁷⁰.

Sub Băthoreștii catolici, diaconilor români din Transilvania li se fac înlesniri, ca să urmeze școli înalte ortodoxe. Prin anul 1572—1573 Mihai, fiul popii Dobre din Șcheii Brașovului, probabil cu învoiala vlădiciei Eftimie, pleacă la școala patriarhală de la Ipec în Serbia. Mihai se întoarce în 1576: „... și au venit Șcheaii de la Rijnov și l-au poftit la Sfat și la preoții de aici—scrie cronicarul din Șchei Popa Vasile, fiul lui Mihai—de l-au trimis în Țara Muntenescă de l-au preoțit și au fost preot la Rijnov un an și câteva săptămîni” ⁷¹. În acești ani, când preoții brașoveni erau sfințiți în Țara Românească, protopopiatul din Șchei, de care depindeau preoții din Țara Birsei, se găsea sub jurisdicția ierarhică a mitropolitului din Tîrgoviște și uneori sub cea a mitropolitului din Rîmnic ⁷².

Sfera de influență a episcopatului român calvin, condus de Mihai Tordași, începe să se restrîngă la unele regiuni din comitatele în care exista o numeroasă nobilime română (Hunedoara, Banat, Maramureș, Bihor). Iobagii români și țărani liberi, exceptînd cîteva sate (cum a fost, de pildă,

⁶⁴ E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 808—809.

⁶⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 136.

⁶⁶ E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 810.

⁶⁷ Eftimie a fost mai târziu numit de Ioan-Vodă cel Viteaz episcop de Roman.

⁶⁸ „War ein Popa kommen von Alexander Weyda der Druckerey wegen; ist bis auf den 4 ten Tag allhir beharret” (cf. E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 810).

⁶⁹ „Des Vlădica diaconus Buchdrucker selb fünf einer Press halben” (cf. Eugen von Trauschenfels, *Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Băthoris in Siebenbürgen (1571—1576)*, în *Sächsischer Hausfreund*, 1874, p. 95.

⁷⁰ *Istoria bisericii române*, I, București, 1957, p. 359.

⁷¹ Citat de C.C. Mușlea, *op. cit.*, p. 71.

⁷² Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 106—107.

Turdaş, din scaunul Orăştie), nu se lasă însă convertiţi ca o parte din mica nobilime română ⁷³. Pe teritoriul Pământului Crăiesc, această influenţă s-a resimţit mai ales în scaunele Sebeş şi Orăştie, unde, pe lângă români şi saşi luterani, au trăit şi maghiari calvini. În satul Lanocrăm din scaunul Sebeş şi-a avut sediul vlădica Pavel Tordaşi. Principala operă culturală românească a cărturarilor români, aflaţi sub ierarhie calvinizantă, a fost în această epocă *Palia de la Orăştie* (1582), tipărită de doi dieci braşoveni.

Mult mai limitat a fost rezultatul convertirii încercate în rîndul românilor de către saşii luterani. Pe Pământul Crăiesc nu a existat vreo pătură socială românească interesată în adoptarea Reformei religioase, iar oraşenimea românească, mai numeroasă în Şcheii Braşovului, avînd legături permanente cu conaţionali lor ortodocşi de peste munţi, nu a trecut la luteranism. În timp ce documentele menţionează existenţa unor preoţi şi nobili români trecuţi la calvinism, nu cunoaştem nici un român trecut la luteranism. Propaganda luterană în sînul românilor a fost făcută de saşi cunosători ai limbii române, căutînd în acelaşi timp să elimine din mentalitatea românilor de pe Pământul Crăiesc rămăşiţele influenţei calvine. Autorităţile braşovene cheamă în 1578 în oraşul lor, „pentru credinţa românilor noştri“, pe preotul şi tipograful Ioan Scherer ⁷⁴. Această chemare a avut deci un scop religios, Scherer nefiind chemat pentru a face concurenţă lui Coresi, cum s-a considerat în general pînă acum ⁷⁵. Cariera preotului luteran Ioan Scherer în unele comunităţi, în care a avut de suferit rivalitatea bisericii calvine, a îndemnat probabil pe senatorii braşoveni să încerce cu ajutorul său rezolvarea problemei convertirii la luteranism a românilor din Şchei. Prin urmare, chemarea lui Scherer la Braşov a avut totodată şi un caracter antic Calvin.

Sibianul Ioan Scherer-Nyirő, fiind un bun cunoscător al limbii române, a fost trimis în 1562 în solie la Petru cel Tânăr (1559—1568), domnul Ţării Româneşti. În 1576 „Johann Nyreus sonst Rasor“ este menţionat ca preot în satul Lanocrăm ⁷⁶. Acest sat, locuit pe atunci, pe lângă un mic număr de saşi, de români şi sudslavi, a fost sediul episcopului român calvinizant Pavel Tordaşi ⁷⁷. În anul 1576 sau 1577 Scherer a fost chemat din Lanocrăm la Cergău, sat iobăgesc, locuit de şchei protestanţi. În această comună, stăpînită de nobili unguri, a existat un mare pericol pentru ierarhia luterană, şi anume acela ca satul să fie trecut la calvinism. Prin strădania lui Scherer şi a succesorilor săi,

⁷³ *Istoria României*, II, p. 1037.

⁷⁴ „6 oct <1578> Es wardt der Hanusch Scherer her geruffen unserer Wallachen, ihres glauben halben, gab ihm zu beysstand in die Zerung fl 2“ (Arh. st. Braşov, Villicusrechnungen III. C 12, p. 453, citat şi de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 147).

⁷⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 148.

⁷⁶ Pavel Binder, *Şcheii (bulgarii) din Transilvania şi reforma religioasă*, manuscris.

⁷⁷ La 4 noiembrie 1570, Ioan Sigismund a dăruit lui Pavel Tordaşi casa, curtea, grădina din Lanocrăm ale vlădiciei ortodoxe Sava, care a părăsit ţara. Vlădica Pavel în 1574 îşi vinde posesia sa nobiliară „domnilor“ (magistratului) din Sebeş (cf. Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 84).

șcheii din Cergău au rămas luterani și satul a fost înglobat în decanatul sășesc al Secașului ⁷⁸.

Autoritățile brașovene, imediat după sosirea lui Scherer, la data de 3 decembrie 1578, plătesc suma de 2 florini și 40 denari pentru lucrarea unui amvon și a unui portativ („ein gestell“) în biserica Sf. Nicolae ⁷⁹. Acestea au fost necesare pentru oficierea ritului luteran de către Ioan Scherer în această biserică. Instalarea sa a fost ușurată prin faptul că protopopul ortodox al bisericii Sf. Nicolae, popa Voicul, murise încă la 26 ianuarie 1578, succesorul său devenind popa Iane. În socotelile brașovene din anii următori (1580—1581) Scherer figurează în calitate de salariat al orașului, primind leafa sa trimestrială ca și ceilalți angajați ⁸⁰. Se pare că pînă la urmă misiunea lui Ioan Scherer a eșuat și astfel el primește, la data de 31 mai 1581, pentru ultima oară, salariul, și anume 8 florini, iar separat 6 florini și 65 aspri pentru îmbrăcăminte ⁸¹.

La Brașov, Ioan Scherer-Nyirő a desfășurat și o activitate tipografică, executînd mai multe tipărituri latinești și maghiare.

La comanda judeului brașovean Lucas Hirscher, diaconul Coresi a tipărit între 14 decembrie 1580 și 28 iunie 1581 *Cartea care se chiamă evanghelie cu învățătură (Cazania a II-a)* ⁸². Nicolae Sulică considera că această carte reprezintă „reacțiunea cea mai puternică care s-a produs la Brașov în contra propagandei reformate“ ⁸³. Totuși, Dan Simonescu relatează că cercetătorul Rădulescu a constatat că din această carte lipsește predica destinată duminicii I din post ⁸⁴. Predica acestei duminici, „a ortodoxiei“, face elogiul cultului icoanelor, iar diaconul Coresi, care tipărea cartea cu banii protestantului Lucas Hirscher, a fost obligat de patronul său să scoată această predică.

Ca și în jurul anului 1559, prin 1580 propaganda protestantă în sinul românilor brașoveni nu este făcută de pastori luterani ⁸⁵, ci de magistratul și judele Brașovului. În *Cazania a II-a*, tipărită de Coresi la porunca „județul Brașovului și a tot Ținutul Bărsei“ ⁸⁶, fiind tradusă de cărturarii șchei Popa Mihai și Popa Iane, s-a accentuat necesitatea înțelegerii de către „mișelime“,

⁷⁸ G. F. Marienburg, *Verzeichniss der ältesten Pfarrer des Dekanatus de Sebus das ist des Unterwälder Kapitels aus urkundlichen Quellen zusammengestellt*, in „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde“, VIII, 1868, nr. 2, p. 334.

⁷⁹ Arh. st. Brașov, Registrul III. B 15, p. 411.

⁸⁰ Ibidem, Registrul III. C 13, p. 133, 174, 200, 217, 224, 239, 258, 261, 285, 325, 333, 352 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 120.

⁸¹ Arh. st. Brașov, Registrul III. C 13, p. 352.

⁸² *B.R.I.*, I, p. 85, nr. 29.

⁸³ Nicolae Sulică, *Cea mai veche școală...*, p. 26.

⁸⁴ Dan Simonescu, *Discuție în legătură cu „Evanghelia cu învățătură“ a lui Coresi*, in „Biserica ortodoxă română“ 7—8, 1960, p. 563, 566.

⁸⁵ Între anii 1572 și 1591 prim-parohul sașilor din cetatea Brașovului a fost dr. Petrus Apus Bogner, doctor al ambelor drepturi, un om învățat. El s-a remarcat printr-un accentuat spirit laic și purta chiar la slujbă haine laice.

⁸⁶ Lucas Hirscher a fost judele Brașovului în anii 1561, 1562, 1564, 1567, 1568, 1571—1576 și 1579—1588. El a murit la 30 aprilie 1590, în vîrstă de 71 de ani (cf. Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon*, II, p. 163).

adică de către popor, a textelor religioase ⁸⁷. Această carte, deşi a suferit unele modificări protestante, a fost răspândită în Moldova şi Ţara Românească şi exemplare din ea au fost cumpărate de către românii din Ţara Făgăraşului şi cei din jurul Sibiului ⁸⁸.

Spre sfârşitul veacului al XVI-lea, şi anume în 1593, biserica română din Transilvania, ajungând sub dependenţa mitropoliei Ţării Româneşti, nu a mai avut de luptat în contra protestantismului calvin sau luteran ⁸⁹. Când Mihai Viteazul a biruit în Transilvania, el a fost primit cu entuziasm de către românii din Braşov, care au văzut în unirea celor trei ţări româneşti şi chezaşia că vor putea păstra marea lor cucerire, şi anume folosirea limbii române în biserică şi în viaţa publică. La aceste evenimente se referă următorul text al cronicii braşovene atribuite lui Dimitrie Eustatievici (1780—1782): „Acest domn s-au numit Mihai Vodă cel Viteaz şi adevărat au fost, că acest Domn, avînd oaste cu Domnul ţării Moldovii, l-au biruit, aşijderea şi pe prinţipul ţării Ardealului şi așa s-a fost numind prinţip al ţării Muntenesti şi al ţării Moldovii şi al ţării Ardealului” ⁹⁰.

*

Deşi în alte părţi ale Transilvaniei propaganda calvină a continuat şi în secolul al XVII-lea, la Braşov biserica ortodoxă nu a mai avut de luptat cu alte confesiuni, sprijinite de stăpînire, pînă la pornirea propagandei pentru unirea ortodocşilor cu biserica catolică la începutul secolului al XVIII-lea.

⁸⁷ „Pentru sădirea cuvîntului lui Dumnezeu între săracul popor românesc al acestor ţări”.

⁸⁸ E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 656.

⁸⁹ *Istoria României*, II, p. 1037.

⁹⁰ Nicolae Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Scheii Braşovului*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. XII, Bucureşti, „Datina românească”, 1933, p. 67.

CAUZELE COLONIZĂRII RURALE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

(secolele XVII—XVIII)*

MATEI D. VLAD

Istoriografia noastră medievală și chiar cea din epoca modernă nu au stăruit prea mult asupra mișcărilor populației rurale, ci au vorbit, îndeosebi, de războaie și conducătorii lor. Este drept că uneori, dar aceasta numai în legătură cu războaiele sau cu unele calamități, s-a vorbit și de „bejenii“ ori de colonizări rurale, fără a se insista însă în lămurirea unor probleme importante, ca, de pildă, locul de unde au venit și unde s-au dus coloniștii sau cine a venit să ocupe locurile părăsite de ei, cauzele acestor colonizări etc. De altfel, în vechile sinteze de istorie a românilor sau în alte lucrări, s-a ținut prea puțin seama de influența acestor colonizări rurale și de însemnătatea lor din punctul de vedere constitutiv etnic al poporului nostru. Noi considerăm că de aceste „mișcări fără ecou în istorie“, cum bine le-a definit P. P. Panaitescu,¹ se leagă cauzele multor asemănări și deosebiri în grupările poporului nostru, ca obiceiuri, credințe, port, clădiri, sărbători etc., toate devenite comune la anumite grupări, numai din momentul când cauze vitale le-au pus în contact unele cu altele.

Cînd au început colonizările rurale la noi, nu putem arăta cu certitudine. Se pot totuși stabili anumite perioade pînă la care și de la care s-a început și a încetat intensitatea acestor colonizări. Astfel, în ultima sinteză de istorie românească s-a convenit, și pe bună dreptate, că, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al X-lea, populația de pe teritoriul patriei noastre înregistrează o creștere apreciabilă. Arheologii români au surprins într-adevăr prezența unei populații relativ numeroase, răspîndite în Transilvania, Muntenia, Dobrogea și Moldova². Creșterea populației pe teritoriul

* Studiul de față reprezintă un capitol din teza de doctorat, în curs de elaborare, intitulată *Contribuții la studiul satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*.

¹ Vezi articolul *O nouă optică despre cultura românească medievală*, în „Contemporanul“ din 3 martie 1967, p. 8.

² Cf. Ștefan Pascu, în *Istoria României*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 18.

românesc a contribuit, pe lângă alte cauze determinante, la întemeierea statelor feudale românești.

Sporul creșterii naturale a populației a fost însoțit, încă din vremea feudalismului timpuriu, de un val continuu de emigrări din Transilvania, la sud și est de Carpați. În răutățirea situației populației românești în această provincie — se arată într-un articol — a generat asemenea emigrări și a determinat regalitatea maghiară — prin diploma din 1247 — „să ia măsuri de interdicție a emigrărilor”³. Acestor emigrări de populație din Transilvania li s-a atribuit un rol însemnat, de altfel just, arătându-se că „ceea ce tradiția numește «descălecat» nu este altceva decât un curent de emigrare de populație din Transilvania la sud de Carpați, care, deși nu a creat statul Țara Românească, a avut un rol însemnat în creșterea potențialului uman al organizațiilor politice românești de la sud de Carpați, a fost un factor important în unificarea lor”⁴.

Presupuse ca terminate în secolul al XIV-lea, aceste emigrări de populație, în special din regiunile de margine, de unde se putea trece cu mai multă ușurință granița, au continuat să se exercite — de multe ori nebăgate în seamă — în tot timpul istoriei noastre medievale. Prin ele s-a populat o bună parte din cîmpia românească și tot prin ele s-au umplut, deseori, golurile lăsate prin „bejenirea” populației țărănești.

Pe lângă colonizările nebăgate în seamă, vom constata însă că întîlnim perioade cînd au loc emigrări de populație în masă, de obicei în strînsă legătură cu un eveniment social, petrecut la un moment dat și care a determinat asemenea emigrări. Astfel, după epoca relativ liniștită care a urmat formării și organizării statelor feudale românești, epocă de așezări și întemeieri de sate și orașe, care ține mai mult de un veac, o dată cu căderea țărilor române sub dominația otomană, îndeosebi după domnia lui Mihai Viteazul, începe o a doua serie de emigrări și colonizări, căreia pare a i se pune capăt, pentru moment, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, pentru a reîncepe iarăși și a ajunge la maximum de dezvoltare în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În studiul de față ne vom strădui să prezentăm cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

•

O dată cu secolul al XVII-lea și mai ales în cel următor, colonizarea începe să ocupe un loc central printre preocupările unor domnitori și în general ale statului. Acum, pe lângă elementele din țară, sînt invitați și locuitori străini, dinafara hotarelor. Care sînt atunci cauzele care stau la baza întemeierii de noi sate, a „sloboziilor”, cu o formă de organizare și cu rosturi oarecum neobișnuite, în tot cazul nu bine conturate pînă la înce-

³ Cf. Ștefan Ștefănescu, *Negrul Vodă, „întemeietorul” Țării Românești*, în „Magazin istoric”, anul I, nr. 6, septembrie 1967, p. 4.

⁴ *Ibidem*, p. 4, coloana a II-a.

putul veacului al XVII-lea? Cauza hotărâtoare care a determinat, începînd cu secolul al XVII-lea, o nouă atitudine a domniei în politica de colonizare a fost schimbarea situației clasei țărănești. Este vorba de creșterea, în proporții neobișnuite pînă acum, a exploatării țăranilor, ca urmare a cererii tot mai mari de grîne pe piața externă, care a avut drept consecință, printre altele, legarea lor de glie.

În asemenea împrejurări, cauzele colonizării din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea trebuie urmărite și cercetate numai în strînsă legătură cu problema lichidării dreptului de liberă strămutare a țăranilor dependenți de pe o moșie pe alta. Se știe că pînă în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, cu toate restricțiile impuse de plata așa-numitei „găleți de ieșire”⁵, țăranii dependenți se puteau totuși muta pe moșia altui feudal, îndeosebi atunci cînd erau chemați. Este îndeobște cunoscut faptul că, în secolele XV—XVI, în baza unei intense circulații interne a forțelor de muncă, boierii și mănăstirile au dus, cu ajutorul domniei, o politică în stil mare de colonizare a pămînturilor lor pustii. Această operă, care a avut drept rezultat întemeierea a zeci, poate sute de sate noi (avem în vedere în primul rînd Moldova), nu s-ar fi putut realiza fără deplina libertate a țăranilor de a se muta de pe un domeniu pe altul⁶. Totodată trebuie să nu uităm că boierii și stăpînii ecleziastici care-și colonizau moșile cu asemenea țăranii erau siguri că aceștia din urmă nu vor fi revendicați de stăpînii de pe ale căror moșii fugiseră, deoarece acțiunea de urmărire a iobagilor se manifestă mai puternic după lichidarea dreptului de liberă strămutare.

După cum s-a dovedit în cercetările din ultimii ani, legarea țăranilor de glie în Moldova corespunde în linii mari cu legarea celor din Țara Românească, adică ultimul deceniu al secolului al XVI-lea⁷.

În Țara Românească, ca de altminteri și în Moldova, limitarea și în cele din urmă desființarea dreptului de liberă strămutare a țăranilor dependenți au avut repercusiuni și în ceea ce privește opera de colonizare. După această dată, colonizarea în Muntenia și Moldova s-a înfăptuit atît cu forțe autohtone, luate din țară sau din rîndul celor fugiți peste graniță, cît și cu elemente străine, aparținînd unor populații de origine etnică diferită. Nu se căuta prea mult, în secolele XVII—XVIII, la limba și credința țăranilor, ci la munca și hărnicia lor⁸. Și nu era vorba a se atrage numai plugari, cultivatori ai pămîntului, ci încă meșteșugari, paznici, slugi etc.

⁵ D. M i o c, în *Istoria României*, vol. II, p. 856; cf. și Ș t. Ș t e f ă n e s c u, *Istorie și demografie*, în „Studii”, nr. 5, 1967, p. 940.

⁶ Cf. P. P. P a n a i t e s c u, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1956, p. 74—75.

⁷ Vezi P. P. P a n a i t e s c u, *opera citată mai sus*, p. 111; cf. i d e m, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova — Orînduirea feudală*, Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 13.

⁸ Precizăm însă că de multe ori, amestecați printre străini sau sub denumirea lor, pentru a se bucura de privilegiile acordate acestora, se reîntorceau la vetrele lor sau în altă parte, o dată cu străinii adevărați, și țăranii munteni sau moldoveni.

Legarea de glie, cu toate rigorile impuse, n-a putut opri circulația brațelor de muncă. Aceasta datorită faptului că circulația devenise „o stringentă necesitate economică”. Conform aprecierii de mai sus, „aceiași interes al nobilimii” care făcuse „necesară legarea de glie făcea necesară, chiar dacă nu în aceeași măsură, și eludarea ei”. Și pe bună dreptate, conchide autorul, afirmând că „migrația, fuga” s-au menținut „împotriva severității opreliștilor și pedepselor, fie ca o necesitate de evadare pentru iobag, fie ca o nevoie de achiziție pentru stăpîn”⁹.

În Țara Românească și Moldova, procesul de „evadare” a țăranilor, pentru că de el trebuie să ne ocupăm întâi, a îmbrăcat aspectul celei mai frecvente dintre formele luptei de clasă, fuga de pe moșii. Fuga, deși nu reprezintă forma superioară a luptei țărănești împotriva exploatării feudale, constituie totuși unul din mijloacele cele mai eficace și mai des utilizate de țăranii în veacul al XVII-lea. Țăranii dependenți, rumânii și vecinii, își părăsesc delnițele din cauza obligațiilor sporite, atât către stăpîni, cât și către domnie, tot așa cum fac și țăranii liberi, din pricina birului. Toți aceștia își găsesc refugiul și o vremelnică ușurare fie în alte sate și orașe din țară, fie mai ales în afara hotarelor¹⁰.

Pe lângă fuga individuală, atestată frecvent în documente, acestea mai pomenesc și despre „spargerea” și „pustiirea” unor sate întregi. Într-adevăr, un mare număr de acte din secolul al XVII-lea, și o să vedem că și din cel următor, vorbesc de risipirea multor locuitori și sate. Cauza principală a acestor „pustiiri” constă, desigur, în condițiile interne, fiscale și agrare din ce în ce mai apăsătoare pentru țăranime, dar și în cele externe, impuse de dominația otomană¹¹.

Încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, în ambele țări, procesul de „risipire” a populației țărănești tinde să atingă apogeul. În Țara Românească acest proces pare a fi fost mai puternic decât în Moldova. Aceasta, poate, și datorită vecinătății sale mai directe cu Imperiul otoman. Astfel, actul lui Mihai Viteazul, din 28 mai 1594, prin care acesta întărește fostului mare ban, Mihalcea, „părțile” unor săteni din satul Orlești, ne arată că aceștia, „mai înainte vreme, în zilele lui Alexandru-voievod ei au fugit toți peste Dunăre în țara turcească pentru birul care este de haraci al cinstitului împărat”¹². La 6 aprilie 1613, Radu Mihnea întărește mănăstirii Tismana niște rumâni care „mai de nainté vrême, au fost trecut Dunărea de multe nevoi și de răutăți”¹³.

⁹ Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1967, p. 486.

¹⁰ Cf. D. Mioc, în *Istoria României*, vol. II, p. 858.

¹¹ În privința cuantumului haraciului plătit de Țara Românească și Moldova Porții otomane în secolul al XVII-lea, vezi concluziile prof. M. Berza din studiul *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XI—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957, p. 44—45.

¹² *Documente privind istoria României*, B., sec. al XVI-lea, vol. VI, p. 121.

¹³ *Ibidem*, sec. al XVII-lea, vol. II, p. 166; în actul din martie 1614, Radu Mihnea dă drept lui Enache, mare postelnic, să-și întemeieze sat pe siliștea de la Vaideei pentru că „această mai sus zisă seliște s-a aflat domnească, a fost pustie, fără oameni, încă din zilele

Majoritatea mențiunilor cuprinse în actele din veacul al XVII-lea ne arată că cei mai mulți țărani fugeau de pe domeniile stăpînilor din cauza greutății birului sau a altor dări și obligații. Porunca lui Matei Basarab, din 6 mai 1636, ne dezvăluie faptul că locuitorii din Alimănești „ca niște oameni răi și fugari ei și-au lăsat dedinele și casele lor pustii și au fugit în altă țară pentru bir și pentru drahma împărătească”¹⁴. La 18 februarie 1641, același domnitor întărește lui Udrea logofăt din Rădăcinești stăpînirea asupra unor rumâni din satul Groși care, fiind „niște oameni răi, n-au vrut să șază pe moșiia lor ca să-și plătească birurile și dăjdiile lor și miere împărătească, ci au fugit și s-au răsipit și au rămas toate dăjdiile lor în spinare <a> domnii mele și a țării”¹⁵. Plata birului devenise o povară nu numai pentru țărani dependenți, dar și pentru cei liberi. Aceștia, din cauza imposibilității de a mai face față dărilor, își părăsesc ogoarele. Multe cărți domnești, îndeosebi din Țara Românească, sînt pline de măsuri drastice și de tot felul de învinuiri la adresa moșnenilor sau a răzeșilor fugari. Astfel, la 10 ianuarie 1644, Matei Basarab dăruiește lui Socol mare clucer și lui Nicola clucer să le fie „vecini statornici” acei „cnezi de pe acele sate”, din Bîra de Sus, Bîra de Jos și Văcărești, deoarece, „ca niște oameni răi și înșelători și puși pe fugă, nu s-au încrezut ca să șadă pe moșia lor și să plătească dăjdiile lor haraciul cinstitului împărat ca și cealaltă țară, ci toți s-au sculat de au risipit satele și au fugit”¹⁶.

Relatările din acte, privitoare la fugă, îmbracă uneori forma aprecierilor și a constatărilor generale, similare celor din cronici. Concludent în această privință mi se pare documentul emis de Ștefan al II-lea Tomșa, în aprilie 1623. Printre altele, actul arată că țărani moldoveni, „au fugit și s-au îndepărtat în toate părțile, unii, în mare număr, au plecat în Țara Ungurească și în Țara Leșească, alții în Țara Muntenească, iar alții împrăștiți și îndepărtați fiecare pe unde au putut să se ascundă și să apuce din pricina unor astfel de șerpi nesătui și veninoși, fără ocrotire din partea cuiva”. Hrisovul ne relevă totodată și măsurile luate de Ștefan Tomșa, care „a trimis cărțile domniei sale pretutindeni, în toate târgurile să glăsuiască și să dea de știre tuturor sârmanilor împrăștiți, să se strîngă de pretutindeni să vină fiecare în patrie și la ocina sa”¹⁷. Cu prilejul așezămîntului dat de Miron Barnovschi, la 12 ianuarie 1628, a avut loc o mare adunare a țării cu mitropolitul, episcopii, boierii mari și mici, de rangul al doilea și al treilea, cu mazilii, feciorii de boieri, slugile domnești etc., toți aceștia arătînd domniei că „li s-au pustiit satele și li s-au rășchirat vecinii prin slobozii și prin sate boerești și ei au rămas numai cu siliștile”¹⁸.

răposatului Mihail-voievod... pînă ... la acel de-al treilea an al domniei mele în Țara Românească, fac împreună ani atîta vreme, 20 de ani” (*ibidem*, p. 264).

¹⁴ Bibl. Academiei, LXXX/197, orig. slav.

¹⁵ *Ibidem*, ms. rom. 5728 f. 64v — 65 v.

¹⁶ Din actele particulare ale lui G.D. Florescu, fotocopie după original slav, la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei.

¹⁷ *Documente privind istoria României*, A, sec. al XVII-lea, vol. V, p. 205.

¹⁸ Bibl. Academiei, LXXXV/25, orig. rom.

Aproximativ în aceeași vreme, o situație similară exista și în Țara Românească. La ea face, probabil, aluzie autorul anonim al *Letopisețului Cantacuzinesc*, care spune că în timpul domniei lui Leon Tomșa, din cauza multor „biruri grêle ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate județele de preste Olt, fugind care încotro au putut”¹⁹.

Procesul de „spargere” și „risipire” a satelor este prezent, cu excepția unor perioade de relativă stabilitate, în tot cursul veacului al XVII-lea. Astfel hrisovul lui Șerban Cantacuzino, din 5 iunie 1679, ne arată că satul Oreavița din județul Mehedinți „fiindu sat de margene despre Dunăre... nu s-au putut căuta ci l-au fostu înpresurat toate nevoile mai cu asupră decît lé-u fost putere. Și ne mai putîndu birui nevoile ei s-au răsipit și au fugit cine-și încotro au putut fiindu atunce în zilele Ducăi voveod”²⁰.

Circa zece ani mai tîrziu, un document din vremea lui Constantin Brîncoveanu, din 5 februarie 1689, ce se referă la satul Cîinești din Vilcea, ne dezvăluie că locuitorii acestui sat „pentru multele dăjdi neputînd mai birui să mai dé nevoile s-au fost răsipit oamenii dentr-această slobozie de au fugit prenr-alte părți”²¹.

Fenomenul e la fel de frecvent și în Moldova. Aici, unii țărani, ca să scape de bir și de „vecinie”, se înscriau uneori ca ostași (fenomenul se întîlnește și în Țara Românească). Unii vor fi izbutit, dar cei mai mulți, în urma acțiunii întreprinse de foștii lor stăpîni, au fost urmăriți și readuși, cu cărți domnești, la moșile de unde pleaseră. În această privință, concludentă este o poruncă din 18 decembrie 1659, adresată de Ștefăniță Lupu unui aprod domnesc de a căuta vecinii din patru sate ale mănăstirii Tazlău, care „vecini s-au scris hănsari la Ghica vodă și și-au lăsat cîsla în satele sventei mănăstiri”²². În fine, hrisovul lui Constantin Cantemir, din 20 decembrie 1692, emis în favoarea mănăstirii Bîrnova, permite constatarea de ordin mai general, și anume că, „stricîndu-se țera și împrăștiindu-se ómenii”, mănăstirile au rămas „slabe și fără ajutor”²³.

Din exemplele citate mai sus, s-a putut observa că țărani fug fie în țară, fie peste hotare, de obicei în Imperiul otoman, în Transilvania, Polonia sau Ucraina. Se ridică însă întrebarea: cum se explică fuga țăranilor români în Imperiul otoman? Desigur, în Imperiul otoman, situația țărănimii era la fel de grea, dar, din cauza depopulării, țărani români, refugiați aici în masă, erau colonizați, obținînd o ușurare temporară prin scutirea de sarcini fiscale pe cîțiva ani²⁴. Pe de altă parte, în teritoriile stăpînite de otomani, creștinii puteau să trăiască în condiții oarecum mai bune, fiindcă dările erau relativ

¹⁹ *Istoria Țării Românești (1290–1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică, C. Grecescu și D. Simionescu. Edit. Academiei, 1960, p. 95–96.

²⁰ Arh. ist. centr. *Mitropolia Țării Românești*, CCXCV/12, orig. rom.

²¹ *Ibidem*, *M-rea Dîntr-un Lemn*, XLV/20, orig. rom.

²² *Ibidem*, *M-rea Sf. Sava-Iași*, XXXIV/17, orig. rom.

²³ V. A. Urechîă, *Notițe despre slobozii*, extras din „Analele Academiei Române”, Seria a II-a, tom. IX, Secția a II-a, Memoriile secțiunii istorice, București, 1888, p. 10.

²⁴ Cf. D. Mîioc, în *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 858.

mai mici. Totodată, în vechile provincii turcești, cum erau Bulgaria și Serbia, cultul religios, portul etc. s-au exercitat fără vreo teamă de asuprașori. De aceea Nicolae Iorga avea să spună că „era mai ușor să trăiești de-a dreptul sub turci“, decât în țările tributare lor²⁵. Tocmai din această cauză, locuitorii țărilor noastre, unde se știe că totul era arbitrar în strângerea dărilor, s-au refugiat de multe ori în regiunile sud-dunărene²⁶.

Procesul de scădere a populației s-a datorat nu numai luptei de clasă a țăranilor, sub forma „spargerii“ satelor, ci și altor cauze. Responsabile de această scădere au fost — este drept, într-o măsură relativ mai mică — și năvălirile frecvente ale turcilor, tătarilor etc., care nu numai că pîrjoleau satele, punînd oamenii pe fugă, dar se și înapoiau cu mare mulțime de robi în țara lor. Un număr însemnat de documente din această epocă se plîng de scăderea populației sau „arderea“ satelor ca urmare a expedițiilor de jaf ale turcilor, tătarilor, cazacilor etc.²⁷. Așa, bunăoară, la 11 iunie 1616, mănăstirea Cozia era volnică „să facă sat de milă“ cu „oameni striini“ pe hotarul siliștei Orlea, din județul Romanai, ce „au fost un sat pustiu încă mai denainté vréme, de în zilele răposatului Mihail voievod, de-au fost oameni robiți și fugiți preste Dunăre de-au rămas siliștea pustie“²⁸. La 20<septembrie—decembrie> 1625, Alexandru Coconul dă voie mănăstirii Banu să-și întemeieze un sat pe o siliște din județul Buzău cu „alți oameni streini“ decât cei care „au fostu lăcuiori de baștină den sat den Rușățul “ pentru că „au fostu robii tătării toți rumâni sfinți mănăstirii den Rușățul și-au rămas numai moșia și pămîntul pustiu“²⁹. În sfîrșit, hrisovul din 23 octombrie 1628, de repopulare a siliștei Cetățile, din județul Ialomița, precizează că „în zilele lui Alexandru voievod, fiul răposatului Radul voievod, tătării au robii pe toți vecinii din sat, de a rămas satul pustiu fără oameni, nimic, afară numai ocina pustie“³⁰.

Știrile cuprinse în documentele interne, cu privire la „spargerea“ și „risipirea“ satelor, sînt întărite și de mărturiile cronicarilor sau de relatările călătorilor străini. Urmărind cronologic aceste știri, aflăm, de pildă, la 1602, într-un raport al lui Aloisio Radibrad, privitor la Țara Românească, că „această provincie, în urma incursiunilor atîtor neamuri diferite, era stoarsă de toate bunurile...din această cauză mulți locuitori cu familiile și puținul lor avut, au trecut unii în Turcia, alții în Moldova, <iar> alții în munții Carpați“³¹. Petru Grigorovici Armeanul, într-un raport din 1604, referitor

²⁵ Cf. Nicolae Iorga; *Afaceri de hotare*, în „Studii și documente“, vol. X, București, 1905, p. 119.

²⁶ Cf. și G. h. Ibrahimov, *Răscoalele țărănești în Turcia în veacurile XV—XVI*, în „Vizantiiski Vremenik“, nr. VII, 1953, p. 145.

²⁷ *Documente privind istoria României*, A., sec. al XVI-lea, vol. III, p. 79.

²⁸ *Documente privind istoria României*, B., sec. al XVII-lea, vol. III, p. 28.

²⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 562.

³⁰ Arh. ist. centr. *M-rea Slobozia lui Enache*, II/8, orig. slav; cf. și actul din 11 ianuarie 1630, *Ibidem*, II/9, orig. slav.

³¹ Aloisio Radibrad, *Raport despre Țara Românească (1602)*, în *Relații de călători și mărturii directe despre țările române, sec. al XVII-lea*, vol. II, partea I, p. 28 (în manuscris la Institutul de istorie „Nicolae Iorga“ al Academiei).

la starea Țării Românești, spune că din cauza dărilor multe și grele „țărani se mută în altă parte, și de cele mai multe ori pleacă în Turcia și în Moldova”³².

Călătorul Marcu Sobiesky nota în jurnalul său de călătorie prin Moldova, septembrie 1602 că, în timpul celor două săptămâni de călătorie prin Moldova, nu a „văzut zece țărani; toți au fugit... din pricina tătarilor”³³. Aceeași remarcă o întâlnim la Iohann Wilden, care, în iulie 1611, spune că țărani moldoveni „n-au un ceas de liniște din partea tătarilor” și că din cauza lor „bieții țărani părăsesc pretutindeni satele și se ascund prin codrii cei mari”³⁴.

Radu Popescu, vorbind de o expediție tătarească ce a avut loc în Țara Românească, în vremea domniei lui Alexandru Coconul (1623—1627), spune că „tătarii fără veaste au robit țara pînă la Olt și mare pagubă au făcut în oameni și în dobitoace, cît s-au pustiit multe sate, ce pînă acum să văd”³⁵.

Aproximativ în aceeași vreme Giovanni Battista Montalbani, călătorind prin Moldova, ne spune în 1620 că țărani moldoveni „au suferit mari răutăți, asupri și tiranii din partea turcilor... deoarece turcii luau cu sila cele necesare traiului lor”³⁶.

Miron Costin, povestind a doua domnie a lui Moise Movilă (1633—1634), arată că, în timpul unor lupte dintre turci și polonezi, „țărănimea toată, cît era strînsă acolo (la cetatea Studenița — n.n.) ,au căzut în robie la turci și la tătari”³⁷.

O știre transmisă de călătorul Petru Bogdan Bakšić, referitoare la Țara Românească, spune că „în timpul voievodului Mihai erau 14 000 de sate în Țara Românească” (cifra este, desigur, exagerată), iar în 1640, cînd își nota impresiile, „nu mai sînt — spune el — nici 2 000; atît de multe a pierdut această țară, căci a fost în multe rînduri jefuită de turci și de tîlhari, și unii <locuitori> au fugit în Transilvania și în alte țări”³⁸. Bartolomeo Locadello susține în 1641 că Țara Românească era „redușă la stăpînirea a numai patru mii de sate de <cite> cincizeci de case în medie”³⁹. Trei ani mai tîrziu, în iunie 1644, Paul Beke spune că în Moldova „sînt multe și întinse ținuturi pustii din cauza deselor năvăliri din trecut ale turcilor și tătarilor” și că „Transilvania o întrece mult prin desimea locuitorilor”⁴⁰.

³² Petru Grigorovici Armeanul, *Raport despre domnul Țării Românești și starea țării acestuia (1604)*, în *lucr. cit.*, p. 74.

³³ Marcu Sobieski, în *lucr. cit.*, p. 148.

³⁴ Iohann Wilden, în *lucr. cit.*, p. 148.

³⁵ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție critică, Const. Grecescu, Edit. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 91.

³⁶ Giovanni Battista Montalbani, *Relație și informație adevărată despre Moldova*, în *lucr. cit.*, p. 198.

³⁷ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1944, p. 92.

³⁸ Petru Bogdan Bakšić, *Relație despre călătoria în Țara Românească, 1640*, în *lucr. cit.*, vol. II, partea a II-a, p. 480.

³⁹ Bartolomeo Locadello, *Descrierea pe scurt a Țării Românești (1641)*, în *lucr. cit.*, p. 586.

⁴⁰ Paul Beke, *Relație despre Moldova*, în *lucr. cit.*, p. 618.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, știrile din cronică vin de asemenea să întregească pe cele documentare. Astfel, cronică domniei lui Brîncoveanu, vorbind despre luptele dintre austrieci și turci, relevă faptul că „tătarii împrăștiindu-să pretutindenea au făcut jafuri și cazne oamenilor. Încă pă unii i-au și robit, de s-au făcut mare pustiire pământului despre amîndoaă părțile și despre nemți și despre tătari“⁴¹. O știre similară întîlnim despre Moldova la Nicolae Muste⁴².

Coroborînd datele din documentele interne cu cele transmise de diferiți cronicari sau călători străini, se poate conchide că fenomenul depopulării, sub forme particulare sau ceva mai generale, nu lipsește, cu unele excepții, în tot cursul secolului al XVII-lea. Adăugăm la aceasta frecvențele invazii străine, urmate, după cum am văzut, de robiri, jafuri, foamete, epidemii⁴³. Toate acestea au creat serioase depresiuni demografice. De altfel, numai așa se poate explica existența numeroaselor „siliști“ pe care stăpînii de pămînt, în baza hrisoavelor domnești, caută să le repopuleze cu locuitori aduși mai ales din afara hotarelor țării. Așa se explică și faptul de ce izvoarele din veacul al XVII-lea sînt aproape unanime în a dovedi că locuitorii coloniști se „așează“ acum nu atît în hotarul unor locuri „pustii“ (nelocuite și necultivate vreodată), ci în hotarul unor foste sate „risipite“ sau „sparte“ în împrejurările analizate mai înainte. De aceea putem spune, folosind aprecierile unor cunoscuți istorici medievaliști, că „istoria populării rurale pare a consta în esență în istoria depopulării rurale“ („l'histoire du peuplement rural nous semble consister essentiellement en l'histoire du dépeuplement rural“)⁴⁴. În această privință subliniem faptul că în Țara Românească și Moldova satele de colonizare s-au creat îndeosebi în ținuturile cu slabă densitate a populației, în special în cîmpie, unde, din cauza deselor incursiuni străine, fenomenul de „pustiire“ a satelor a fost mai frecvent⁴⁵.

Rărirea populației s-a produs într-o vreme cînd „achiziția“ brațelor de muncă devenise „o stringentă necesitate economică“ pentru stăpînii de pămînt care tindeau continuu la sporirea producției lor agricole. În acest caz politica de colonizare a satelor rămase pustii nu mai este lipsită de sens, ci, dimpotrivă, are la bază interese economice bine conturate. De altfel, considerăm, și cred că

⁴¹ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. Constantin Grecescu, Edit. științifică, București, 1959, p. 29.

⁴² Pseudo-Nicolae Muste, *Letopisețul Țării Moldovei (1662–1729)*, la Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ediția a II-a, tomul III, București, 1874, p. 14.

⁴³ Pentru epoca medievală, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, vezi Dr. Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciurma*, București, 1932, p. 27–238; mai recent, tot pentru evul mediu, vezi N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, Edit. științifică, București, 1966, 237 p.

⁴⁴ Jacques le Goff et Ruggiero Romano, *Paysages et peuplement rural en Europe après le XIe siècle*, în „Etudes rurales“, nr. 17, Paris, 1965, p. 10 (extras); considerații extrem de pertinente, privind colonizarea, vezi la Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe – XVe siècles)*, tome I–II, Paris, 1962, p. 153–169 și 553–556.

⁴⁵ Cf. Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii“, nr. 5, 1967, p. 939.

se poate admite fără rezervă, că numeroasele porunci de aducere „la urmă“ a fugarilor constituie nu numai un aspect al luptei domniei de a împiedica fuga dintr-un sat în altul, dar și o latură a politicii de colonizare a satelor pustii. În această privință, în veacul al XVII-lea au loc încercări de readucere a țăranilor fugiți chiar de peste hotare, prin înțelegere cu autoritățile regiunilor respective. Astfel, la 18 august 1632, dintr-o carte a lui Alexandru Iliăș către boierii săi Matei aga și Teodosie spătarul, rezultă că aceștia din urmă erau împuterniciți de principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi I, să scoată „toți rumânii de în țara Ardealului... să-i treacă muntele în țară“⁴⁶. Negocieri similare au loc și în timpul domniei lui Matei Basarab⁴⁷. Un moment important în politica de restituire reciprocă a țăranilor fugari între Țara Românească și Transilvania îl reprezintă permisiunea dată de Antonie-vodă din Popești autorităților de peste munți, în 1669, de a ridica din Țara Românească pe toți fugarii din Transilvania. Domnitorul își rezervă dreptul de reciprocitate în această privință⁴⁸.

În vremea lui Constantin Brîncoveanu s-a purtat o adevărată corespondență între el și boierii Țării Românești cu autoritățile brașovene pentru restituirea țăranilor fugari. Astfel, la 8 martie 1695, Constantin Brîncoveanu făcea cunoscut judeului Brașovului, Hanăș Mancăș, că a înțeles să-i restituie fugarii „den Tohani și den Zărnești, carii ar fi trecut“ în Țara Românească, dar cerea totodată să i se restituie țăranii „den satele noastre, de la Rucăr și de la Dragoslavele“, ce fugiseră în Transilvania. Deși domnitorul arată că „mai nainte obiceiul n-au fost ca să <ă> dea oamenii dentr-o țară într-alta“⁴⁹, totuși corespondența pe această temă continuă pînă către sfîrșitul anului 1700⁵⁰.

Goana stăpînilor de pămînt pentru acapararea de noi brațe de muncă, în condițiile procesului neîntrerupt de „spargere“ și „risipire“ a satelor, rezultă chiar și din cuprinsul unor acte privitoare la colonizare. Este semnificativ și nu întîmplător că, începînd din ultima treime a veacului al XVII-lea, în formularul unor acte apare o prevedere neechivocă ca sens, și anume de a se aduce coloniști „oricît de mulți“. Așa, de pildă, la 11 aprilie 1673, Ștefan Petriceicu învoiește să se înființeze o slobozie pe Sagna în ținutul Romanului cu „oameni străini dintr-alte țări... cît de mulți vor veni“⁵¹. La 12 ianuarie 1676, Antonie Ruset permite să se repopuleze siliștea Crețești din ținutul Fălciului cu „oameni străini de altă țară... să aibă a veni și a se strînge cît de mulți“⁵². Actul din 18 ianuarie 1679, privitor la colonizarea satului Vălcești din ținutul Suceava, ne arată cum mănăstirea Galata „chiema oameni străini,

⁴⁶ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, București, 1902, p. 105.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. X, București, 1905, p. 122–123, 125–126 și 128.

⁴⁸ Cf. Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. V., Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 254.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. X, p. 134.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 134–137, 139–140.

⁵¹ V. A. Urechiiă, *op. cit.*, p. 20.

⁵² *Ibidem*.

din țara leșească, din țara ungurească și dintr-alte părți, să vie cât de mulți”⁵³. În sfârșit, la 2 aprilie 1681, Gheorghe Duca împuternicește mănăstirea Cetățuia „să cheme oameni streini dintr-alte țări, oricît de mulți, și să-i așeze la siliștea de la Tătarca”⁵⁴.

Oprindu-ne aici cu exemplificările, putem spune fără nici o îndoială că apelul frecvent din acte, de a veni „*oricît de mulți*” coloniști, are la bază nu numai simple rațiuni de ordin pur demografic, ci, întii de toate, rațiuni de ordin economic și financiar, menite să contribuie prin colonizare la creșterea veniturilor vistieriei, deci ale domniei și statului, și în genere ale clasei dominante. În aceasta constă, credem, cauzele principale ale colonizării din această epocă.

În cursul veacului al XVIII-lea, colonizarea este determinată în general de aceleași cauze ca și în secolul precedent. Există totuși unele deosebiri izvorâte, pe de o parte, din stadiul atins în dezvoltarea forțelor și relațiilor de producție, iar pe de altă parte din condițiile economice, sociale și politice, apărute ca urmare a instaurării regimului fanariot.

În general vorbind, peisajul agrar al Moldovei și Țării Românești nu s-a modificat decît foarte puțin în raport cu cel existent în perioada anterioară. El oferă, și de data aceasta, observatorilor și călătorilor străini același contrast izbitor între fertilitatea extraordinară a solului și mizeria neagră a locuitorilor⁵⁵. Din cauza acestei mizerii crunte, veacul al XVIII-lea reprezintă pentru Țara Românească și Moldova epoca unor intense și frecvente fluctuații demografice, cu adînci repercusiuni în viața economică, socială, politică și chiar culturală. Cauzele acestor stări de lucruri sînt, ca și în veacul precedent, de ordin intern și extern. Cele interne rezidă în tot soiul de obligații și angarale, care, neputînd fi suportate, din cauza mulțimii lor și a caracterului lor arbitrar, obligau la fugă pe cei aflați în imposibilitate de a le face față. Ca urmare a acestui fapt, procesul de depopulare a celor două Principate a luat asemenea proporții, îndeosebi către mijlocul veacului, încît a ajuns să neliniștească chiar pe domnii fanarioți⁵⁶.

Într-adevăr, țărani, neputînd să mai îndure greutățile enorme ale impozitelor și ale diverselor obligații legale sau, mai ales, ilegale față de stat și de proprietarii moșilor unde trăiau, încep să fugă în alte regiuni din țară sau de peste hotare⁵⁷. Fuga masivă a țărănimii a devenit, cum pe bună

⁵³ *Uricariul*, vol. VII, p. 227.

⁵⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 8.

⁵⁵ Cf. acad. Andrei Oțetea, în *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 624.

⁵⁶ Pentru Țara Românească, vezi studiul lui G. h. I s c r u, *Fuga țăranilor — forma principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în „Studii”, nr. 1, 1965.

⁵⁷ Abuzurile slujitorilor de pe moșiile boierești și mănăstirești au fost uneori așa de mari, încît pentru curmarea lor a fost necesară intervenția categorică a domniei. (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 676—677).

dreptate s-a spus, una din constantele vieții interne a celor două Principate în veacul al XVIII-lea și totodată una dintre preocupările predominante ale conducerii țarilor⁵⁸.

Întrucît pentru secolul al XVIII-lea informația documentară este, chiar în cazul nostru, incomparabil mai bogată față de secolele anterioare, este necesar, pentru înțelegerea cauzelor colonizării, să recurgem la exemplele cele mai semnificative. O asemenea înțelegere implică însă, și de data aceasta, o prealabilă, dar succintă, trecere în revistă a procesului de „spargere” și „pustiire” a satelor. Ni se pare că acum, mai mult decît oricînd, colonizarea tînde să țină pasul cu depopularea, să-i anihileze consecințele economice și sociale, într-un cuvînt să devină factorul ei prohibitiv. De aceea considerăm că înțelegerea cauzelor colonizării ar deveni de-a dreptul greoaie și poate fără sens dacă am lăsa la o parte tocmai fenomenul pe care încearcă să-l oprească, să-l frîneze. Fără îndoială că procesul depopulării, care nu este în fond decît o formă a unei aprige lupte de clasă, a fost, la rîndul lui, determinat de multiple și diverse cauze de ordin intern și extern, în parte, deja amintite. Pe noi ne interesează însă mai puțin cauzele procesului depopulării și mai mult fenomenul în sine, adică proporțiile și consecințele lui pe plan economic și social.

Izvoarele care pomenesc de „pustiirea” satelor în veacul al XVIII-lea sînt numeroase. Vom cita o parte dintre ele. Astfel, la 19 iulie 1721, mănăstirea Sfîntul Ioan din București era împuternicită de domnie să ia măsurile necesare pentru păstrarea unor rumâni „fugiți de multă vrîme în țara turcească”⁵⁹. După aproape doi ani, la 4 martie 1723, ispravnicul Doljului era sfătuit să manifeste multă precauție pentru ca „oameni<i> dentr-acîte sate să șază la locul lor, să nu spargă satele”⁶⁰.

În Moldova, după cum ne informează actul din 25 februarie 1733, pe locul fostului sat Văscăuți, rămas pustiu, „au fost descălecat un vornicel slobodie domnească acolo la acel sat”⁶¹. La 21 aprilie 1742, Mihai Racoviță atrăgea atenția oamenilor din satul Cernele, județul Teleorman, ca „să nu șază răsipiți pin păduri”, ci să se adune „toți la un loc să facă sat unde va fi siliștea cea véche”⁶². Uneori fuga putea să aibă consecințe cu adevărat dramatice pentru cei în cauză. Așa, de pildă, în luna februarie 1744, un număr de „trei sate din țara de dincolo de Olt au vrut să fugă la Vidin, trecînd Dunărea înghețată, dar cînd au ajuns la mijlocul fluviului, gheața s-a spart și au căzut în apă cu nevestele, copiii și cu căruțele lor, fiind pînă la șapte sute de oameni”⁶³.

⁵⁸ Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. III, 1959, p. 250.

⁵⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 295.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 307.

⁶¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Edit. Academiei, 1966, p. 186.

⁶² *Ibidem*, vol. I, Țara Românească, p. 401.

⁶³ *Cronica Ghiculeștilor*, ediție critică de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 589.

Matei Ghica, domnul Moldovei, încuviința egumenului mănăstirii Voronețul, la 12 ianuarie 1755, să-și colonizeze satul Drăgoești din ținutul Suceava, pentru că foștii locuitori „s-au dus la alte locuri, nu să știe pe unde, cite de 20 ani și de 25 ani, unii și mai de mult, și n-au rămas nime”⁶⁴.

În secolul al XVIII-lea, izvoare de diverse categorii — ne referim la cele lipsite de exagerări sau intenții — arată că populația Țării Românești și Moldovei, din cauza fugii sau altor pricini, scădea văzînd cu ochii, uneori în proporții catastrofale⁶⁵. Așa, bunăoară, Moldova ajunsese, se pare, să aibă acum mai puțini locuitori decît în vremea lui Ștefan cel Mare⁶⁶. Totodată, o caracteristică a acestei epoci o constituie faptul că populația birnică a celor două Principate cunoaște fluctuații, ce se schimbă de la o perioadă la alta, într-un timp relativ scurt. Numărul birnicilor crește sau scade în raport invers cu exploatarea la care erau supuși, cu creșterea sau descreșterea apăsărilor fiscale și a altor împilări pricinuite de regimul turco-fanariot⁶⁷.

Și alte cauze, afară de cele discutate pînă aici, cum au fost epidemiile de ciumă, invaziile lăcustelor, seceta și foametea, războaiele purtate pe teritoriul celor două țări, robirile făcute cu aceste prilejuri, au contribuit într-o măsură importantă la accentuarea depresiunilor demografice⁶⁸. După cum vedem, cauzele care determină fuga în interior sau peste hotare sînt multiple și extrem de variate în secolul al XVIII-lea. Dintre acestea predomină însă totdeauna exploatarea fiscală, care are rolul principal și în același timp hotărîtor în spargerea sau pustiirea satelor⁶⁹.

La începutul deceniului al cincilea din veacul al XVIII-lea, situația demografică a celor două Principate era întrucîtva deosebită, la aceasta contribuind și politica diferită a celor doi domnitori aflați la conducere; este vorba de Constantin Mavrocordat în Moldova și de Mihai Racoviță în Țara Românească.

Constantin Mavrocordat a aplicat, după cum se știe, o politică menită să atenueze lupta de clasă și să oprească fuga țăranilor. De aceea emigrările

⁶⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 316.

⁶⁵ Nicolae Costin relatează că în timpul celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviță (1707 — 1709), din cauza fumăritului și a altor dări, „ticăloșii pămînteni mulți și-au stricat căs-ciarele de le-au răsipit din temelie” (Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, la Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, ediția II-a, tomul II, București, 1872, p. 57). Cronică Ghiculeștilor relatează, de pildă, că în timpul celei de-a treia domnii a lui Constantin Mavrocordat în Moldova din „șazeci de mii de fugari moldoveni” (cifra ni se pare mult exagerată) plecați „în țări străine” s-au făcut aici „mai multe sute de sate bine populate” (*op. cit.*, p. 635).

⁶⁶ Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 198 — 199.

⁶⁷ Ariadna Camaria no-Cioran, *Măsurile fiscale și administrative în Moldova (1753 — 1754)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 506.

⁶⁸ În timpul domniei lui Mihai Racoviță, domnul Moldovei, „din pricina foametei și ciumei foarte mulți au plecat din țară sau au murit, că mulți au căzut în robie la tătari” (*Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit. p. 227).

⁶⁹ În această privință, aspecte interesante se află în studiul acad. A. Oțetea, *Consi-derații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 307 — 386.

în Moldova în această vreme nu sînt așa de masive ca în Țara Românească, unde Mihai Racoviță a dezlănțuit chiar de la începutul domniei sale o exploatare cruntă ⁷⁰. Cum era și de așteptat, răspunsul la acest șir nesfîrșit de jafuri și împilări l-a constituit fuga populației. Indiferent însă de proporțiile pe care le-a luat fuga într-o țară sau alta, cert este că aparatul de stat, slab și corupt, n-a fost în stare s-o stăvilească. În fața unor asemenea situații grave, de nesigurantă și haos, domnia a fost forțată de împrejurări să treacă la aplicarea unei politici de reforme și înlesniri fiscale, concomitent cu o largă politică de colonizare. O preocupare deosebită pentru colonizarea Moldovei și Țării Românești a manifestat și Poarta otomană, ale cărei interese nu erau mai puțin lezate de exodul masiv de populație din veacul al XVIII-lea ⁷¹. Se înțelege că, în condițiile scăderii considerabile a numărului contribuabililor, Poarta, vrînd-nevrînd, a trebuit să-și tempereze pretențiile, să facă concesii, uneori mergînd pînă la păsuirea plății haraciului.

Constantin Mavrocordat a inițiat o serie de reforme, prima dintre ele fiind reforma fiscală, prin care a revenit la sistemul lui Constantin Brîncoveanu și la stabilirea unei sume fixe în raport cu puterea economică. În vederea acestei reforme a făcut, probabil, spre sfîrșitul anului 1739 catagrafia Țării Românești. Ajuns domn pentru a doua oară în Moldova, Constantin Mavrocordat a introdus și aici sistemul fiscal din Țara Românească, inițind catagrafia prevăzută în actul din 1741 ⁷². Ambele catagrafii au avut drept scop, pe de o parte, să pună ordine în finanțele Principatelor, iar pe de altă parte să oprească „spargerea satelor”, expresie a luptei de clasă din această vreme. Bauer spune că la începutul domniei lui Constantin Mavrocordat, în urma recensămîntului fiscal efectuat, numărul familiilor impozabile din Țara Românească era de 147 000 de familii, în 1745 numărul lor scăzuse la 70 000, pentru ca să coboare mai tîrziu la 35 000 de familii ⁷³. Louis Carra, fără a preciza anul, dă pentru ambele țări cifra de 170 000 de contribuabili: 70 000 în Moldova și 100 000 în Muntenia ⁷⁴. Deși cifrele nu concordă exact unele cu altele ⁷⁵ și par exagerat de mici, nu putem totuși neglija la această dată existența unei puternice scăderi a populației. În Moldova o depopulare serioasă s-a produs între anii 1743 și 1753, cînd numărul birnicilor s-ar fi redus, de la 50 000 la 18 000 ⁷⁶.

⁷⁰ Ariadna Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (august 1741 — decembrie 1742)*, în „Studii”, nr. 4, 1961, p. 964.

⁷¹ Vezi *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 689.

⁷² Cf. G. Retegan, *Tehnica de înregistrare a populației Principatelor Române la mijlocul secolului al XVIII-lea. Actul lui Constantin Mavrocordat din anul 1741 (?)*, în „Revista de statistică”, nr. 11, 1964, p. 40—46.

⁷³ Bauer Friedrich Wilhelm, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1778, p. 48.

⁷⁴ Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchâtel, 1781, p. 155.

⁷⁵ În această privință, vezi Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii”, nr. 5, 1967, p. 943; vezi și S. Papacostea, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit*, în „Studii”, nr. 5, 1966, p. 929—931.

⁷⁶ Cf. Ariadna Camariano-Cioran, *Rapoartele inedite ale capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat (august 1741 — decembrie 1742)*, în „Studii”, nr. 4, 1961, p. 964; cf. și *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit. p. 689.

Depopularea Principatelor dunărene a adus serioase prejudicii nu numai vistieriei, ale cărei venituri s-au micșorat considerabil, dar și stăpînilor de pămînt, care erau lipsiți de brațele de muncă ale fugarilor și nevoiți să lase moșiile lor neexploatate într-o epocă cînd tendința de sporire a producției agricole în vederea obținerii de cereale-marfă se accentua tot mai mult. O asemenea situație nu mai putea fi însă acceptată de toți factorii de răspundere ai clasei dominante din cele două țări. Trebuia găsită o soluție salvatoare sau menită să îndrepte cît de cît situația. În acest scop, domnia și divanul au găsit de cuviință să se treacă la noi concesii față de țărani fugari. Aceasta se impunea cu atît mai mult cu cît reformele fiscale, nerespectate nici chiar de Constantin Mavrocordat din cauza cererilor Porții turcești, își dovediseră ineficacitatea practică, neputînd să stăvilească marile fluctuații demografice cu consecințe economice și financiare atît de dezastruoase. Acesta este mobilul principal al reformelor sociale din 1746 în Țara Românească și din 1749 în Moldova.

De altfel, a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat în Muntenia (1744—1748) și a treia în Moldova (1748—1749) au fost aproape în exclusivitate dominate de problema colonizării satelor și a readucerii „bejenarilor”. Aceasta rezultă în mod expres din așezămîntul din 26 octombrie 1745, care, printre altele, precizează că domnul îndemna pe „cei înstriinați carii după unde să vor fi aflînd pentru binele și folosul lor, fără de nici o îndoire și fără de nici o sfiială să vie cîți ar vrea de mulți să să așeze în țară”⁷⁷. O dorință similară o exprimă și hrisovul cu data de 1 martie 1746, care arată că „voia, pohta și porunca” domnitorului era „să tragă și să adune pe toți fiii patriei cei risipiți din pămîntul lor”⁷⁸. Aceleași idei se degajă și din hrisovul pentru eliberarea tuturor rumânilor din 5 august 1746⁷⁹, precum și din actul din 6 aprilie 1749, pentru desființarea veciniei în Moldova⁸⁰, după ce Mavrocordat a fost transferat în această țară.

Se pare însă că nici reformele sociale îndeplinite de Constantin Mavrocordat, în 1746 și 1749, n-au fost în stare să ducă la rezultatele scontate de ocîrmuire, în ceea ce privește împiedicarea depopulării, deoarece izvoarele din a doua jumătate a secolului continuă să vorbească de spargerea și pustiirea satelor. Într-adevăr, un însemnat exod de populație în afara hotarelor sau „fuga din sat în sat și din ținut în ținut” caracterizează și această a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Un memoriu din anul 1754, deci la cîtiva ani după reforme, prezenta situația țărilor române în felul următor: „Cele două provincii sînt extrem de depopulate din cauza enormelor vexațiuni pe care domnii sînt siliți să le comită atît pentru a satisface lăcomia Porții, cît și pentru îmbogățirea lor și a oamenilor lor. Aceste vexațiuni devin cu atît mai

⁷⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 448.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 453.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 463—467.

⁸⁰ *Ibidem*, vol. II, Moldova, p. 287—289.

insuportabile pentru locuitori cu cît numărul lor se reduce și greutatele se împart între mai puțini”⁸¹.

Luînd cunoștință despre această stare de lucruri, Constantin Racoviță, domnul Moldovei, a hotărît să înlesnească revenirea „bejenarilor” la casele lor. Mai exact spus, situația gravă creată în țară, prin intensificarea luptei de clasă a țărănimii, l-a obligat pe Racoviță să facă unele concesii pentru prohibirea fugii și să emită hrisovul din 1756, cunoscut și sub denumirea de „Hrisov pentru bejenari”. După cum rezultă din cuprinsul hrisovului, se pare că domnia era decisă să cerceteze în amănunțime situația și să descopere adevăratele cauze ale depopulării. În acest scop a convocat divanul țării, străduindu-se mai întii să afle „prin mulți și cu multe chipuri de întrebări, din cé pricină în țara aceasta sînt prea multe locuri lipsă de oameni și siliști pustii”⁸². Boierii, membri ai divanului, au prezentat în cadrul dezbaterilor tot felul de argumente și explicații pe care hrisovul le-a rezumat sintetic, menționînd că unii dintre ei au arătat „un fél de chipuri, alții altéle, la care n-au putut da credință întru adivăr”. Mai semnificativ ni se pare faptul că unii dintre boieri au încercat să „afle” cauzele depopulării nu în condițiile și împrejurările contemporane lor, ci „în vechile vrémi”, ajungîndu-se chiar pînă la „răpăosatul domn Vasilie voievod și la alții mai înainte”. Atunci — spuneau ei — „s-au tîmplat de multe ori vremi tulburate și prăzi la țara aceasta de au pustiit locurile”. Împotriva acestor susținători s-a ridicat probabil nu numai domnitorul, dar și alți sprijinitori ai săi, care au combătut aceste păreri și au adus drept contraargument o altă idee, exprimată în chipul următor: „Poate că s-a fi tîmplat și aceasta, dar și de cînd s-au alinat lucrurile și s-au făcut pacé, cum de n-au mai venit și țara iar la starea ei?” În fața acestui contraargument, unii boieri, în mod ipotetic și într-o formă confuză și echivocă, au căutat vina în „pricina birului, fiind ace asupraială, piste puțința lăcuiitorilor” care „li-au dat pricini de stricăciune”. Neputîndu-se ajunge la concluzii unanime în privința cauzelor depopulării, s-au cercetat atunci și „părțile streine cu caré să megieșește țara aceasta” și s-a „aflat adivărul că în toate părțile... să află și moldoveni foarte mulți”. Aceasta era însă numai o simplă constatare și nu răspundea de loc scopului principal urmărit de domnie, adică de a descoperi cauzele depopulării. După îndelungi dezbateri pentru a „afla adivărul” și „găsi vreun chip de îndreptaré”, s-a hotărît să se recurgă la invitarea cîtorva reprezentanți ai fugarilor, lucru „care s-au și făcut”⁸³. Acestora li s-a cerut „să arăté tot adivărul, din ce pricină s-au stricat, s-au dus de aice din pămîntul Moldovei în părți streine, într-alte țări”. Reprezentanții „bejenarilor” au arătat că „teméiul stricăciunii lor” a fost „din pricina vrémelnicii nestări, adecă neștiind și nefiind hotărît ce să dea pré an și aceasta i-au strămutat de s-au dus în țări streine”⁸⁴. Prin aceste cuvinte, „bejenarii” condamnau în fond toate abuzurile ce se practicau cu prilejul încasării dărilor, abuzuri despre

⁸¹ Hurmuzaki, *Supliment I/I*, p. 654.

⁸² *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 334.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

care Alexandre d'Hauterive avea să spună, după aproape trei decenii, că acestea erau „mai împovărătoare decît greutatea tuturora“. Mai ales că — spunea el — „orice cerere neașteptată“ devenea „în ochii birnicului, și așa nemulțumit, o vătămare nesuferită“ pentru că țăranul „seamănă... numai odată“ pe an, iar „turmele nu i se înmulțesc într-o singură vară“⁸⁵.

După dezbaterile duse cu reprezentanții băjenarilor, Constantin Racoviță a emis hrisovul respectiv, prin care a acordat o adevărată amnistie pentru fugari, oferindu-le chiar unele scutiri de biruri și tot felul de avantaje, numai să se înapoieze la vetrele lor. Avantajele pe care le-a acordat domnia, și pe care le vom analiza cu un alt prilej, reflectă în mod pregnant intenția ocîrmuirii de a înlesni, cu orice preț, întoarcerea la vatră a „bejenarilor“ care părăsiseră țara tocmai din pricina abuzurilor și nedreptăților comise în detrimentul lor de către clasa dominantă. Măsuri similare s-au luat probabil și în Țara Românească, după cum arată numele topice, mai frecvente chiar decît în Moldova și care amintesc de colonizarea satelor rămase pustii⁸⁶.

Măsurile luate de domnie, de tipul celor prevăzute în „hrisovul pentru bejenari“, n-au contribuit însă decît într-o măsură foarte mică la statornicirea populației și la redresarea economică a celor două țări române. Că lucrurile nu s-au schimbat prea mult rezultă și din mulțimea izvoarelor care continuă să consemneze în cuprinsul lor fapte cu privire la „risipirea“ satelor. Vom cita numai cîteva. Astfel, la 6 iunie 1763, locuitorii din Suhașul, județul Vîlcea, ce „au fost sat mare cu mulți oameni“ din cauza multor „încercături și mîncături ce li să făcea de județii orașului, nemaiputînd suferi, s-au răsipit de au rămas numai trei oameni“⁸⁷. La 30 iulie 1772, divanul Țării Românești încuviința să fie adunați toți fugarii din satul Vlădeni, județul Ialomița: „Din înpercherea vremilor cu răzmiriți spărgîndu-să numita siliște, au fugit oamenii răsipindu-să, împrăștiindu-să care încotro au vrut“⁸⁸. În hrisovul din 31 iulie 1779, Alexandru Ipsilanti face constatarea, de ordin mai general, că „într-aceste trecute vremi mulți și-au fost lăsat pămîntul și căminul lor și s-au fost înstreinat prin alte țări nemernicindu ticăloși prin locuri streine“⁸⁹.

În Moldova, la 5 octombrie 1786, Alexandru Mavrocordat Firaris poruncește ispravnicilor de Iași să cerceteze dacă pe moșia Piscani sînt condiții potrivite pentru înființare de sat, întrucît „mai înainte vremi ar fi fost și lăcută cu oameni, dar din întîmplările vremilor trecute, împrăștiindu-să, ar fi rămas moșie slobodă“⁹⁰. O notă de la sfîrșitul lunii septembrie 1795 ne face cunoscut că „toți locuitorii părăsesc țara“ și că „hatmanul Constantin Ghica

⁸⁵ Alexandre d'Hauterive, *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru Vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787*, București, 1902, p. 101.

⁸⁶ Cf. Jorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 202; Ion Donat, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*, în „Fonetica și dialectologie“, vol. IV, 1962, p. 112—113.

⁸⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 555.

⁸⁸ *Ibidem* p. 585.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 655.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. II, Moldova, p. 540.

a pierdut 1 500 de oameni de pe moșiile sale; deși s-au pus străji pentru a împiedica această emigrare, țărani în grupuri forțează trecerile”⁹¹. La 29 februarie 1796, Alexandru Callimachi își manifestă îngrijorarea despre locuitorii din satele Seaca și Tîrzia, ținutul Suceava, ca aceștia, „să nu cumva să înprăștii vreunii dintre dinșii ca să să ducă aiure undeva”⁹². În sfârșit, la 10 martie 1798, locuitorii din satul Rădășeni reclamau domnitorului Moldovei că sînt asupriți de egumenul mănăstirii Slatina, arătînd, printre altele, că „de n-om fi odihniți de aicea, apoi alt chip nu ni mai rămîne decît, după cum hotarul Bocovinii ne este aproape, ne vom căuta de odihnă și de hrană prin alte țări străine”⁹³.

În acest caz considerăm drept îndreptățită concluzia că fenomenul „spargerii satelor”, cu unele excepții, mai mari sau mai mici, de relativă liniște și stabilitate, a fost aproape neîntrerupt în tot cursul veacului al XVIII-lea. În asemenea condiții era firesc ca și politica de colonizare din partea clasei dominante, respectiv a celor două state feudale, să capete un caracter constant, permanent. O impunea cu multă ardoare nevoia brațelor de muncă. În condițiile vremii respective și ale unor adînci depresiuni demografice, brațele de muncă nu se puteau recupera decît printr-o largă și sistematică politică de colonizare. Ca atare, colonizarea, prin concesiile făcute și prin scutiunile acordate, a constituit nu numai un factor prohibitiv, de menținere a populației birnice pe moșii, dar și unul recuperator, prin readucerea elementelor băștinașe în țară sau prin atragerea altor elemente străine de peste hotare. De altfel, și în cursul secolului al XVIII-lea, ca și în cel precedent, mulți stăpîni de moșii, singuri sau chiar cu ajutorul domniei, au încercat să-și rezolve nevoia brațelor de muncă, prin atragerea țăranilor de pe domeniile altor stăpînitori feudali. Lupta aceasta pentru achiziția brațelor de muncă, care stă permanent la baza colonizării, a luat o amploare deosebită în Oltenia, cît timp provincia a stat sub stăpînirea austriacă⁹⁴. Ea se manifestă însă și în restul Țării Românești, precum și în Moldova. Astfel, la 28 noiembrie 1722, Inochentie, egumenul mănăstirii Brîncoveni, obține un hrisov prin care este autorizat „să strîngă oameni de cei ce s-ar scoate du pen sate, să-i așeze la moșia mănăstirii, la Grădini, să facă sat de o sută de casă de oameni, iar mai mult nu”⁹⁵. La 10 decembrie 1742, Hrisoscul Credincer raporta că, mergînd cu banii peceților, a întîlnit „niște oameni bejenari rădicați de la satul Băhnarii, ținutul Vasluiului”. El i-a oprit „îmblînzindu-i cu voroava”, după care i-a „așezat la Rîpele Crasnii”. N-au putut însă rămîne aici deoarece Ștefan Ruset pahar-

⁹¹ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (seria nouă)*, vol. I. Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 706.

⁹² *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 635.

⁹³ *Ibidem*, p. 680—681.

⁹⁴ Multiple aspecte ale acestei probleme, vezi la Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. III, Edit. Academiei R.P.R. 1959, p. 233—299.

⁹⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 305.

nicul „i-au rădicat cu tot ce-au avut de i-au dus la Băhnari“⁹⁶. În cazul când asemenea țărani nu erau revendicați de fostul stăpîn, ei se stabileau pe noua moșie în calitate de coloniști. Folosirea frecventă a acestei practici a provocat includerea în formularul privilegiilor de colonizare a clauzei: „numai să fie oameni străini, fără de bir și de gîlceavă“. Stăpînii de pămînt n-au ținut însă seama de aceste clauze fixate de domnie. Astfel, la 5 septembrie 1763, Iordache Postelnicul deschide pîră împotriva lui Ianache Mavrodin, considerat vinovat că-i „ridicase“ celui dintîi oamenii din satul său Lăcenii, ducîndu-i pe moșia sa, unde „i-au ținut patru ani de am fost păgubaș.“ Pînă la urmă, Iordache Postelnicul și-a recuperat țărani, dar Ianache Mavrodin nu-i dădea pace — după cum precizează actul: „în toate zilele strigă asupra mea și supără și pe măriia ta“⁹⁷. Lupta dintre cei doi boieri pentru acapararea clăcașilor a continuat. O lună mai tîrziu, ei se aflau din nou în fața divanului, fiecare dintre ei căutînd să administreze tot felul de probe pentru a obține cîștig de cauză“⁹⁸. La 30 aprilie 1776, egumenul mănăstirii Motru și Iordache Păianu s-au înțeles să-și restituie reciproc țărani strămutați dintr-un sat în altul, angajîndu-se ca, pe viitor, „nici dumnealui să nu primească sătîni după moșia mănăstirii, nici eu sătîni să nu primesc după moșia dumnealui pã moșia mănăstirii“⁹⁹.

Din exemplele citate mai sus se poate observa cu ușurință că stăpînii de pămînt, aflați în criză de brațe de muncă, nu s-au mulțumit să aștepte în mod pasiv sosirea coloniștilor din țară sau de peste hotare. Anticipînd efectele colonizării, ei au recurs de multe ori la ademenirea și chiar la răpirea țăranilor de pe alte moșii. Aceasta, ca și acțiunile de aducere „la urmă“ a fugarilor, mult mai numeroase în veacul al XVIII-lea, nu pot fi desprinse de politica de colonizare, ci, dimpotrivă, considerate ca o latură fundamentală a ei.

În veacul al XVIII-lea, numărul străinilor colonizați în cele două țări a fost însă mult mai mare decît în secolul anterior. Aceasta a dus, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, la crearea unui adevărat sistem în ceea ce privește înscrierea lor la vistierie. În momentul sosirii lor în țară, coloniștii străini sau „cei de demult înstrăinați“ erau obligați să se prezinte ispravnicului de județ, pentru a fi luați în evidență, iar după aceea, cu o hîrtie la mînă, semnată de ispravnic, se prezentau la vistierie, unde li se dădea așa-numitele „pecetluituri roșii de ruptoare“¹⁰⁰. În această privință, de privilegiile deosebite s-au bucurat imigranții „ungureni“, adică românii veniți din Transilvania, care au întemeiat multe sate în Țara Românească și Moldova. Astfel, prin actul din 14 mai 1750, Grigore Ghica, domnul Țării Românești, admitea „ungurenilor“ să se stabilească „ori pe a cui moșie va pofti, pe loc gol, și să

⁹⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 265.

⁹⁷ *Ibidem*, vol. I, Țara Românească, p. 555—556.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 556.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 604.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 467.

pue ei dintre dînșii birăi adică pîrcălabi; și de cătră stăpînul moșii supărare pe lucru un an deplin să nu aibă”¹⁰¹.

Prin asemenea privilegii, de care ne vom ocupa cu altă ocazie, ocîrmuirea celor două țări urmărea să atragă un număr cît mai mare de coloniști, cărora să le acorde un regim fiscal de favoare (rupta) și să-i pună sub protecția unui organ special, isprăvnicatul străinilor¹⁰², menit să-i apere de abuzurile organelor administrative și fiscale. Această „protecție” a coloniștilor a izvorît din necesitatea acută a stăpînilor de pămînt de a-și coloniza satele „sparte” sau „pustiite”. Aceeași necesitate l-a determinat și pe Alexandru Șcarlat Ghica, domnul Țării Românești, să adreseze, la 26 iunie 1766, o chemare „tuturor celor striini și după vremi înstriinați din pămîntul țării”. Pentru a-i îndupleca să se reîntoarcă în țară, el le spune că „tot gîndul și scoposul domnii” a fost îndreptat cu „vîrtoasă rivnă și poftă” îndeosebi spre cei „înstriinați”, pe care îi îndeamnă să vină „la loc bun de hrană” și să „trăiască cu desfătare”¹⁰³. Același mobil a stat, probabil, și la baza hrisovului emis de Mihai Suțu, la 25 noiembrie 1783, în temeiul căruia oamenii străini de peste hotare puteau să vină și să întemeieze slobozii în Țara Românească. Deși acei „striini ce vor trage și vor veni spre lăcuință în pămîntu țării” erau calificați în așezămînt drept „niște nemernici și năimiți”, totuși li se promitea că dacă „vor veni aici în pămîntul țării, unde să vor așăza, să s<e> cheme slobozii domnești”. Extrem de importantă și nu lipsită de semnificații pentru problema cauzelor colonizării este precizarea pe care o face hrisovul, și anume că locuitorii coloniști aveau dreptul să se stabilească „la locul ce le va plăcea”, iar în caz că locul respectiv era locuit și ocupat de alți țărani băștinași, aceștia trebuiau „ridicați” și duși în altă parte. Prin urmare, domnia știa să aprecieze avantajele colonizării și era dispusă să favorizeze mai degrabă 50 sau 100 de noi coloniști, decît să lase la locul lor 10 sau 20 de țărani băștinași¹⁰⁴.

De altfel, dorința de a atrage un număr mare de coloniști de peste hotare rezultă din însăși formularul unor acte privitoare la colonizare. Vom cita cîteva exemple. La 4 martie 1701, Constantin Duca, domnul Moldovei, acordă lui Dumitru, mare vistier, dreptul să-și adune oameni străini la siliștea Petroasa „câți de mulți s-ar strînge și s-ar așeza la ace săliște”¹⁰⁵. În 9 martie 1705, Doni, mare căpitan de margine în Țara Românească, dă o carte mănăstirii Mărgineni „să strîngă oameni cîți va putea de mulți acolo la satul mănăstirii”¹⁰⁶. La 13 aprilie 1742, Constantin Mavrocordat scutește de dări pe timp

¹⁰¹ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 493.

¹⁰² În această privință vezi studiul publicat de G. D. I s c r u, *Un dregător mai puțin cunoscut: ispravnicul de „ungureni” în Țara Românească*, în „Revista arhivelor” XI (1968), nr. 1, p. 35—52.

¹⁰³ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 567—568.

¹⁰⁴ Cf. *ibidem*, p. 694—696.

¹⁰⁵ Arh. ist. centr., A.N., pach. CCXX, doc. 2, copie. (Acest document inedit și încă alte cinci, din veacul al XVIII-lea, ne-au fost puse la îndemînă de prof. V. M i h o r d e a, căruia îi mulțumim și pe această cale).

¹⁰⁶ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 211.

limitat pe „or câți de mulți streini ar vini și s-ar aședza la Codru“ în Moldova¹⁰⁷. În 28 ianuarie 1745, același domnitor permite lui Metodie, episcop de Buzău, să-și colonizeze satele Beceni și Furești cu „oameni striini dup' într-alte părți striine, cîți ar putea de mulți“¹⁰⁸. Constantin Racoviță încuviința mănăstirii Argeș, la 6 iunie 1763, să-și aducă în satul Suhașul „oameni streini din țara ungurească cîți va putea de mulți“¹⁰⁹. La 12 octombrie 1782, vistieria Moldovei acordă fraților Coruiu dreptul să-și facă slobozie la siliștea Cornești din ținutul Tutovei cu „oricât de mulți oameni streini“¹¹⁰.

Formula „oricît de mulți streini“, constantă și frecventă în mult mai multe acte privitoare la colonizarea din Țara Românească și Moldova, întărește concluzia noastră generală, și anume că în veacul al XVIII-lea, ca de altfel și mai înainte, la baza colonizării au stat întotdeauna interesele materiale ale clasei dominante sau ale statului.

La capătul acestei cercetări se impun și anumite încheieri. Mai întii trebuie să reținem, ca o concluzie generală, că, în toată perioada secolelor XVII—XVIII, dinamica operei de colonizare din Țara Românească și Moldova nu poate fi înțeleasă decît în strînsă legătură cu interesele economice ale clasei dominante, ale statului și chiar ale coloniștilor. Se înțelege de la sine, și noi am arătat, că aceste interese și, respectiv, ponderea cauzelor colonizării s-au schimbat de la o etapă la alta, în funcție de o serie întreagă de împrejurări ce au caracterizat, la un moment dat, istoria Moldovei și Țării Românești.

Oricum, o dată cu sfîrșitul secolului al XVI-lea și continuînd în celelalte două, care au făcut obiectul cercetării noastre, în condițiile dominației turcești și fanariote, ale crizei feudalismului din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, cînd domeniile au fost atrase treptat în sfera producției și a circuitului de cereale-marfă, predominante în opera de colonizare au fost în primul rînd interesele stăpînilor de pămînt și ale statului (firește, și ale domniei), care au urmărit în mod statornic sporirea brațelor de muncă. Această tendință s-a desfășurat în condițiile unor frămîntări sociale permanente, care au dus la spargerea și pustiirea a zeci și poate sute de sate (ne referim la secolul al XVIII-lea). Această luptă a dat naștere unui puternic dezechilibru demografic, între elementele consumatoare și cele productive, numărul celor din urmă scăzînd considerabil din cauza exodului masiv peste hotare. Din această cauză, colonizarea a jucat nu numai rolul de factor stabilizator și de prohibire a depopulării, dar, așa cum am mai spus, și unul recuperator, fiind chemată să refacă potențialul uman, îndeosebi pe cel productiv, pentru că de el depindea în ultimă instanță progresul economic, social, politic și cultural al Țării Românești și Moldovei.

¹⁰⁷ Bibl. Academiei, ms. rom. 237, f. 770 v. copie.

¹⁰⁸ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 425; cf. și *ibidem*, p. 449.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 555; vezi și *ibidem*, p. 568.

¹¹⁰ Bibl. Academiei, pach. DCCLXXXVII, doc. 23, orig.

DATE PRIVITOARE LA EVOLUȚIA TERITORIALĂ, URBANISTICĂ ȘI DEMOGRAFICĂ A ORAȘULUI BUZĂU DIN SECOLUL AL XV-LEA PÎNĂ ÎN 1944

DIMITRIE GH. IONESCU

Studii recente, scoțind în relief rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse de curînd la Bucov, Capidava, Garvăn și Păcuiul lui Soare — ilustrate prin existența unor activități meșteșugărești¹ și de schimb între nordul și sudul Dunării², ce depășesc cu mult, încă din perioada feudalismului timpuriu, ceea ce se poate întîlni în mod obișnuit într-o așezare rurală —, lasă să se întrevadă, pentru același interval de timp, începutul așezărilor urbane pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre.

Situarea prielnică a orașului Buzău în mijlocul unui grup numeros de sate, atestate documentar pentru secolele XIV—XVI³, ca și la răsăritul unor drumuri deservite de valea rîului, asigurînd circulația dintre munți și Dunăre, prezența monedelor bizantine din epoca Comnenilor (1081—1185), descoperite, întîmplător, la Pietroasele și Buzău⁴, mișcarea mărfurilor din această zonă spre Transilvania, confirmată de privilegiul acordat la 28 iunie 1358 de către regele Ludovic I al Ungariei negustorilor brașoveni, cărora li se limitează, drept culoar de trecere spre Dunăre, spațiul cuprins între rîurile Ialomița și Buzău⁵, îndreptătesc includerea Buzăului printre cele mai vechi orașe ale Țării Românești. De altfel, punctul acesta de vedere a fost exprimat,

¹ Șt. Olteanu, *Producția meșteșugărească în Moldova și Țara Românească în secolele X—XVII*, în „Studii”, XV, 1962, 4, p. 869—896.

² Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 359—384.

³ Ion Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii”, IX, 1956, nr. 6, p. 75—95.

⁴ Const. Preda, *Descoperiri monetare în raionul Buzău*, în „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, p. 465; Octav Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în S.C.N., op. cit., p. 455.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea I, p. 1—2.

în mod constant, de istorici ⁶ și admis recent de noua sinteză a *Istoriei României*⁷.

O delimitare strictă, astăzi, pe teren, a nucleului primitiv al orașului nu e cu putință. Observația directă descoperă însă fără greutate vechea vatră, ilustrată încă atât de pitoresc prin străduțele înguste, întortocheate, care converg spre cea mai veche biserică cunoscută din oraș — biserica popii Mihai, azi Negustori ⁸ —, prin casele înghesuite unele într-altele și prin hanul cu etaj, vegheat de clopotnița din apropiere, cu o curte interioară, pătrată, în care se intră trecînd pe sub o arcadă boltită.

Perimetrul vechiului îrg, avînd piața de mărfuri (pazarul) acolo unde str. Cuza Vodă cotește spre vechea hală, s-ar înscrie astăzi între Palatul comunal, Școala generală nr. 5, biserica Negustori inclusiv și hala veche, străbătut de la sud-vest spre nord-est de *Drumul Tîrgului* continuat peste iaz și rîu, prin Gura Cîlnăului, în *Drumul Bogdanului* ⁹.

Conform acestei delimitări, ar rezulta o suprafață construită de aproximativ 3—4 ha, ceea ce, pentru secolele XIV și XV, nu pare puțin, cunoscut fiind că dincolo de vatra tîrgului se întindea de jur împrejur moșia orașului cu suprafețe acoperite de grădini, vii, livezi, pășuni, heleșteie, ogoare și păduri, în care unii dintre orășeni defrișau, arau și semănau ¹⁰.

Pe de altă parte, delimitarea schițată de noi se sprijină și pe constatarea că, în faza la care ne referim, acolo se afla singurul spațiu disponibil și suficient unei așezări mai dezvoltate. De altfel, documentele interne din secolul al XVI-lea, situînd fără excepție mănăstirea Banu „den jos de tîrg” ¹¹, deci afară din oraș, spre sud, atestă amplasarea vechiului tîrg între Banu și Episcopie.

*

Nucleul primitiv a folosit terasa aluvionară a malului drept acolo unde se înregistrează cea mai ridicată cotă (99,90) ¹², str. Cuza Vodă, destul de apropiată de girla morilor, de lunca rîului, precum și de vadul de trecere spre Moldova.

Deocamdată, e greu de precizat în ce a constat activitatea meșteșugărească și de schimb a tîrgului Buzău în perioada sa preurbană, care, din punct de vedere cronologic, ar coincide cu feudalismul timpuriu, cîtă vreme nu s-au făcut aici săpături ca în alte părți, dar, date fiind marile resurse economice

⁶ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1922, p. 223; P.P. Panaitescu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, cap. *Orașele*, p. 414; Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în „Studii”, XVI, 1963, 6, p. 1279—1280.

⁷ Vol. II, București, 1962, p. 291.

⁸ Cf. Dimitrie Gh. Ionescu, *Biserici vechi din orașul Buzău*, în „Glasul bisericii”, XXIV, 1965, nr. 1—2, p. 72—111.

⁹ Menționat prima oară în doc. din 13.X.1619 (D.I.R., B., sec. XVII—2, p. 429).

¹⁰ Doc. din 14.II.1569, în D.I.R., B., sec. XVI-3, p. 309.

¹¹ D.I.R., B., sec. XVI—6, p. 34, 118, 124, 125, 398—400. Episcopia, așezată în partea de nord-vest, a rămas, pînă de curînd, afară din oraș.

¹² Arh. Primăriei Buzău, Ridicări topografice, 1955.

ale regiunii, ajunsă o adevărată zonă de întrepătrundere antropogeografică dinspre sud și nord-vest¹³, nimic nu ne împiedică să admitem, prin analogie, că procesul social-economic s-a desfășurat și în părțile Buzăului în aceleași forme întîlnite, concomitent, în alte regiuni ale țării: Cîmpulung — Tîrgoviște, Gheorghiuța — Tîrgșor, Argeș — Slatina etc.

Cît privește dispoziția tîrgului de atunci, nu ne-o putem închipui decît în legătură cu Drumul Moldovei, care-l străbătea de la vest spre nord-est, cu iazul morilor din apropiere, cu drumurile care-i asigurau legături continui cu satele dimprejur și *Crîngul* — strajă dinspre vest și sud-vest. Este de observat că-n această fază îndepărtată din istoria sa, deși tîrgul era mic și populația redusă, vatra tîrgului își trimite cele dintîi antene spre nord-est, unde se intersectau cele două căi de mare circulație (Ț. Românească — Moldova; Brașov — Brăila), cărora orașul le datorează, în mare parte, supraviețuirea.

În ce privește însă secolul al XV-lea, avem actul prin care orașul Buzău este atestat documentar, document deosebit de sugestiv, fiindcă prezintă Buzăul angrenat, alături de Brăila, Cîmpulung, Tîrgoviște etc., în vechiul circuit comercial al Țării Românești cu Transilvania. Ne referim la circulara lui Dan al II-lea, din 1431¹⁴, în care Buzăul e înfățișat ca tîrg și vamă, negustorii săi putînd exporta nestingheriți, la Brașov, ce vor (ceară, seu, argint, aur, mîrgăritar) și de unde ar aduce „cine ce dorește“, în așa fel, încît relațiile tuturor cu Brașovul să decurgă întocmai „cum fuseseră și pe timpul lui Mircea cel Bătrîn“.

Actul în sine este foarte concludent, deoarece, cuprinzînd în partea finală referiri la stări de lucruri mai vechi, care implicau: concentrarea populației; pronunțată diferențiere socială, cunoștințe de scris-citit-socotit, oarecare elemente de urbanistică și o individualitate proprie, fără de care nu se puteau efectua operațiuni de comerț extern, intern și de tranzit, dovedește că faza preorașenească din evoluția orașului Buzău fusese depășită înainte de 1400.

Așadar, datele de mai sus, sumar prezentate, impun constatarea că Buzăul devenise oraș în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, după ce Basarabii din Argeș își întind stăpînirea peste aceste părți răsăritene ale țării. Către această concluzie duc și alte mărturii istorice, puțin mai tîrzii. La 28 februarie 1470, Radu cel Frumos scrie „in oppido nostro Busso“, adică *în orașul nostru Buzău*, o scrisoare, după cum se vede, în limba latină, brașovenilor¹⁵.

Pînă la 1504, cînd devine reședință episcopală, orașul Buzău, deseori vizitat de domni însoțiți uneori de oști, începe să fie cunoscut mai mult ca o așezare comercială decît meșteșugărească, pentru ca în secolul următor, al XVI-lea, puternic angrenat în comerțul cu Brașovul, să apară ca organizare municipală

¹³ Cf. scrisoarea papei Grigore al IX-lea, din 14.XI.1234, către Andrei al II-lea, regele Ungariei (D.I.R., C., sec. XI—XIII—1, p. 275—276; N. Iorga, *op. cit.*, p. 222 și Dimitrie Gh. Ionescu, *Așezarea coloniștilor bulgari lângă orașul Buzău*, în Rsl., XI, 1965, p. 137—153).

¹⁴ Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, p. 39.

¹⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 329.

proprie¹⁶, cu piață de mărfuri¹⁷, mahalale¹⁸, întovărășiri de negoț¹⁹, 16 mori pe iaz, reprezentanți domnești și sediu al unei companii comerciale a grecilor-ciprioți — toate marcând avântul dezvoltării sale economice, sociale, demografice și culturale, în măsură să-i confere un fel de întietate în regiune²⁰.

De-a lungul celor două secole (XV, XVI) se fac progrese și-n dezvoltarea sa spațială, în care influența factorilor fizico-geografici se îmbină armonios cu influența factorilor economici, determinându-i extensiunea. În prima fază, creșteri teritoriale apreciabile sînt orientate spre căile de acces, spre sud și spre nord-vest, nu însă spre nord, unde sistemul de exploatare feudală pe care episcopia și l-a însușit i-a impus de la început crearea unei seniorii feudale în jurul incintei. E vorba de moșia „vatra Episcopiei”, care, acoperind toată latura nordică cuprinsă între tîrg și iazul morilor, întinderea către riu nu va mai fi posibilă²¹.

Călătorul englez Cawendish vede Buzăul, la 15 iulie 1589, pe cînd se întorcea de la Constantinopol, „...mare, (cu casele) de lemn, sediu al unei companii de negustori ciprioți”,²² de la care s-a aprovizionat cu merindele necesare drumului.

Urbanistic, doar cele două mănăstiri, cum le numesc contemporanii — Banu și Episcopia —, distanțate de tîrg și legate printr-o uliță (azi, str. Bistriței) perpendiculară pe ulița tîrgului, fiind, totuși, destul de aproape, puteau da, prin construcțiile lor masive în stilul românesc al secolului XVI, înconjurate de incinte, o impresie mai citadină aglomerației tîrgoveților din apropiere.

Trebuie adăugat însă că, deși în actele externe din secolul al XV-lea orașul e denumit *oppidum*²³, neputîndu-se verifica, deocamdată, arheologic, fundații de piatră sau de zid, nu-i putem semnală alte elemente proprii de urbanistică medievală; dar, dacă ideea de fortificații în legătură cu Buzăul apare și-n pragul secolului al XVII-lea, cînd domnii îl denumesc „castrum”²⁴, iar călătorii străini îl apreciază drept „o cetate vestită odinioară”²⁵, s-ar

¹⁶ D.I.R., B., XVI—2, p. 204.

¹⁷ Ibidem, 4, p. 192.

¹⁸ Ibidem, 2, p. 173.

¹⁹ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965, p. 205.

²⁰ În scrisoarea din 11 iulie 1598, adresată comisarilor imperiali, Mihai Viteazul vorbește despre o bănie a Buzăului și Brăilei, „pentru paza la răsărit” adaugă N. Iorga în notă (H u r m u z a k i—Iorga, XII, p. 373, nr. DLXVIII).

²¹ Cf. Dimitrie Gh. Ionescu, *Lufta orașenilor din Buzău cu episcopia (1550—1850)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, 1966, p. 94.

²² Din lucrarea în manuscris a lui Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Henry Cawendish în Balcani și Țările Române*.

²³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 329.

²⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII (1607—1613), București, 1935, p. 172.

²⁵ Solia ducelui Cristof de Zbaras, din 1612 (P. P. Panaitescu, *Călători poloni prin țările române*, București, 1939, p. 19; Giacomo Lucarri, *Caposo ristretto de gli Annali di Rigusa*, Veneția, 1605, p. 49).

putea admite existenţa aici a unor întărituri poate din cărămidă, poate din lemn şi pământ, ridicate din necesităţi de ordin strategic, încă din etapa sa preurbană, în calea tătarilor.

*

Linia vădit ascendentă a dezvoltării oraşului Buzău din secolul al XVI-lea nu a continuat în acelaşi ritm şi-n secolul următor, stagnările fiind explicabile numai prin împrejurări de natură politică, specifice acelor vremuri. De exemplu, în anii războaielor purtate de Mihai Viteazul cu turcii, tătarii, moldovenii şi polonii, ţinutul Buzăului e pîrjolit în câteva rînduri ²⁶.

Cu toate aceste grele împrejurări, dezvoltarea comerţului şi a meşteşugurilor nu pare să fi fost prea mult stînjinită, de vreme ce faptele o dovedesc: într-un document din 10 ianuarie 1624 apare în oraşul Buzău o a doua piaţă permanentă de mărfuri numită *Tîrgul de Jos* ²⁷, expresie a unor vădite progrese economice în dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste.

Teritorial vorbind, comerţul periodic (tîrgul săptămînal), dislocat iniţial din apropierea bisericii popii Mihai (azi Negustori), datorită stabilirii acolo a pieţei permanente (pazarul) ²⁸, şi împins pe panta destul de înclinată din marginea nord-estică a tîrgului, îngustîndu-i-se terenul de către oraşul în creştere, se deplasează, treptat, în spaţiul mult mai larg dinspre iaz, pe terasa inferioară, unde se permanentizează prin apariţia în jurul *dejugătoarei* a unor hanuri, cîrciumi, prăvălii în care se desfac pe loc: mălai, tărîţe, sare, păcură, tei, funii, lemne, scînduri, şindrilă, olane, var, cărămidă, fructe, zarzavaturi, cereale, vite etc., adică, în mare parte, produse brute, dar care marchează intensificarea schimburilor dintre oraş şi sate.

Interesantă de menţionat pentru secolul al XVII-lea, în ce priveşte Buzăul, este dezvoltarea meşteşugurilor — factor de bază în determinarea creşterii pieţei oraşului. Ieşit, oarecum, din cercul de influenţă al Braşovului, ale cărui produse meşteşugăreşti îl acaparaseră în secolul precedent, Buzăul îşi dezvoltă acum propria sa activitate meşteşugărească, la un nivel încă neatins. Printre alţi meşteşugari sînt atestaţi documentar: abagii, pietrari, tinichigii, căldărari, tipografi, tăbăcari etc. Unii dintre ei, zidarii, sînt organizaţi, profesional, în *frăţii* ²⁹.

Asociind acestor categorii sociale pe numeroşii reprezentanţi ai puterii domneşti, cu sediul în oraş: dvornici, căpitani, iuzbaşi, hotnogi avînd sub comandă steaguri de călăraşi, darabani (dorobanţi) ³⁰ sau de roşii ³¹, progre-

²⁶ *Cronica* lui Balthasar Walther, ed. Dan Simonescu, în „Studii şi mat. de ist. medie”, vol. III, Bucureşti, 1954, p. 87—88; D.I.R., B., sec. XVII—3, p. 372—373, 378.

²⁷ Alexandru Coconul întăreşte mitropolitului Luca din Cipru, fost episcop de Buzău (1583—1604), cumpărarea unui „corn de loc” cu vie şi vad de moară lingă apa Buzăului în „Tîrgul de Jos” (D.I.R., B., sec. XVII—4, p. 367).

²⁸ Doc. din 9 iulie 1575 (D.I.R., B., sec. XVI—4, p. 192).

²⁹ Arh. st. Buc., Ep. Buzău, I/29.

³⁰ Actul din 13.VII.1653 (Arh. st. Buc., Ep. Buzău, ms. 173, f. 430).

³¹ Ibidem, XXXI/37.

sele teritoriale, urbanistice și demografice menționate în documente ori semnificate de călătorii străini apar pe deplin justificate.

Țigănia, pomenită în secolul al XVI-lea între Episcopie și Crîng, datorită așezării, alătura de robi, a țăranilor și meșteșugarilor fugiți de pe la sate și folosiți la mori sau la muncile agro-viticole de pe vatra Episcopiei, e denumită acum *Mahalaua Episcopiei*³², neintegrată încă orașului.

Suprafețe noi, obținute prin defrișarea Crîngului, se adaugă orașului spre vest. În această parte se construiește în 1619, de către orașeni, o biserică cu hramul Sf. Îngeri³³, numită, pînă tîrziu încoace, *biserica din pădure*.

Este de reținut faptul că, deocamdată, centrul negustoresc al tîrgului nu a trimis tentacule în direcția indicată de noua construcție, continuînd să rămînă polarizat, pentru multă vreme, tot în preajma bisericii popii Mihai, intrată, prin restaurarea din 1649, de către negustorul brăilean Obredi, în patrimoniul coloniei grecești din oraș³⁴.

Unele date interesante cu privire la înfățișarea orașului Buzău în secolul al XVII-lea găsim în descrierile călătorilor străini.

Un însoțitor anonim al soliei polonezului Krasinski, din 1637, notează că Buzăul, în care au rămas o noapte, le-a făcut impresia unui oraș „destul de mare, avea două mănăstiri de zid, frumoase, o a treia, asemenea de zid, și a patra părăsită, dar din ruinele ei se vede că era interesantă ca arhitectură”³⁵.

Douăzeci de ani mai tîrziu, în 1659, neobositul călător turc Evlia Celebi Efendi descrie Buzăul ca pe „un oraș foarte plăcut, înconjurat de vîi și grădini, compus din 500 de case (ceea ce ar da o populație de aproximativ 2 500 locuitori), două mănăstiri și 100 de prăvălii”³⁶, cifre reprezentînd, după cum s-a arătat mai sus, nu o exagerare, cît expresia unor stări de lucruri reale.

Spre sfîrșitul secolului începe să se extindă în oraș, spre sud și spre est, zona locuințelor propriu-zise, în care tirgoveți îmbogățiți din comerț, meșteșugari sau boiernași din regiune — dornici să ocupe dregătorii ori comenzi în oastea feudală — își construiesc case împrăștiate, fără nici o regulă, prin grădini cu suprafețe întinse.

Printre clădirile de atunci cităm conacul căpitanului Caloian, pe care nu-l mai avem, și biserița Broșteni, în jurul căreia s-a format, cu timpul, un întreg cartier purtînd același nume. Mănăstioara lui Caloian, construită în plină epocă brîncovenească, așa cum o vedem astăzi, reprezintă rezultatul renovărilor și adăugirilor suferite ulterior, timp de peste două secole și jumătate, care nu i-au alterat, totuși, liniile inițiale încît să nu ne putem închipui înfățișarea sa exterioară de atunci³⁷.

³² Bibl. Acad. CXXIV/154, doc. din 25.VII. 1679.

³³ Cf. D. Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 103—11.

³⁴ *Ibidem*, p. 72—83.

³⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 36.

³⁶ Bul. Com. ist. a României, XVI/1937—1940, București, 1940, p. 273.

³⁷ Cf. Dimitrie Gh. Ionescu, *Alle biserici vechi din orașul Buzău*, în „Glasul bisericii”, XXV, 1966, nr. 9—10, p. 867.

Începuturile acestea de feudalizare modifică structura socială a oraşului, iar în urbanistică au drept consecinţă adîncirea contrastului dintre casele boiereşti şi cele ale micilor tîrgoveţi.

Pentru ultimele decenii ale feudalismului dezvoltat, actele litigiului ivit între Episcopie şi o parte din oraşeni pentru stăpînirea împrejurimilor casei lui Hagi Constandin, fost căpitan de Buzău, semnaleză existenţa, între actuală piaţă a Daciei şi biserica Sf. Îngeri, nu mult distanţate, a unui nou cartier, compus dintr-un edificiu religios, două brutării, două cîrciumi, două prăvălii, o povarnă de rachiu, o rachierie şi 7 case de locuit³⁸. Numărul mare al acestor stabilimente, precum şi diversitatea lor funcţională, arată că, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, întregul spaţiu liber, notat mai sus, se acoperise.

*

Perioada destrămării feudalismului (1750—1848) nu marchează progrese în dezvoltarea oraşului Buzău, ci dimpotrivă; în afară de ultimele decenii, în rest oraşul suferă mari neajunsuri. Situat într-o zonă frămîntată deseori de conflicte armate, Buzăul a suferit consecinţele nefaste ale războaielor dintre austrieci, ruşi şi turci. Notele din 1777 ale călătorului italian Leonardo Panzini relatează cum în cursul războiului dintre 1768 şi 1774, oraşul, părăsit de locuitori, fu ars în întregime, episcopul însuşi retrăgîndu-se la Bucureşti³⁹; în anii celui alt război (1787—1792), locuitorii, împrăştiaţi prin satele de sub munte, cînd se reîntorc din refugiu, sînt stimulaţi, prin scutiri de impozite pe materialele de construcţii, „să-şi readucă locuinţele în starea de mai înainte“⁴⁰.

Lovitura cea mai grea a primit-o însă între 1806 şi 1812. În decursul acestui război, mai precis în iunie 1807, Constantin Ipsilante încercînd, de frica turcilor, să treacă în Rusia, un detaşament turc, din raiaua Brăilei, nu izbuteste să-l prindă la Buzău, dar pradă oraşul, ucide 230 de locuitori, pustieşte două sate din apropiere (Săgeata şi Gălbinaşi) şi se retrage încărcat de prăzi⁴¹. În oraşul incendiat, dincolo de biserici şi de casele din zid, totul rămăsese vraişte, chiar tîrgul săptămînal se mutase la Nişcov, de unde nu va reveni decît în 1812⁴².

O catagrafie din 1811 a prăvăliilor impozabile la dajdia pentru întreţinerea oştilor ruseşti arată că în oraş rămăseseră doar puţine categorii de negustori, pe care aceeaşi catagrafie îi grupează, din punct de vedere fiscal, în stările a doua şi a treia⁴³.

Situaţia aceasta, fără să fie specifică numai oraşului Buzău, se prelungeşte, cu unele întreruperi, pînă după mişcarea revoluţionară din 1821. Doc-

³⁸ Arh. st. Buc., Ep. Buzău, ms. 171, f. 57—57 v.

³⁹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, p. 212.

⁴⁰ V. A. Urechia, *Istoria României*, II, Bucureşti, 1892, p. 355; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, vol. XIV, partea a III-a, p. 360.

⁴¹ Naum Rîmniceanu, *Cronica 1768—1810*, în „Cronicarii greci“, Bucureşti, 1888, p. 273; cf. şi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, Bucureşti, 1896, p. 685.

⁴² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. X, B, Bucureşti, 1902, p. 229—230.

⁴³ Arh. st. Buc., Ad-tive vechi, Condicta nr. 13, f. 64—65.

torului Constantin Caracaș, care-l vede între 1820 și 1824, i se pare „construit neregulat, aproape în ruină...”, adăugînd însă că avea totuși „800 de case și 4 000 de locuitori, între care se aflau mulți boieri și comercianți”⁴⁴.

Și războiul ruso-turc dintre 1828 și 1829 a cauzat Buzăului importante distrugerii. În aprilie 1829, cînd se întocmește o catagrafie cuprinzînd nominal, pe mahalale, oamenii fugiți din oraș, casele lăsate pustii, precum și casele stricate înadins de cei plecați — toți fugiții (200), casele pustiite (122), cele stricate (78)⁴⁵ —, se confirmă, scriptic, grelele încercări cărora, în condiții precare, acest tîrg de margine le făcuse față.

Singurele vestigii urbanistice ale acestei perioade, rămase în ființă, sînt casa Vergu-Mănăilă, tip amplificat al casei țărănești de la munte, pe un soclu din piatră și cărămidă, cea mai veche construcție civilă pe care o avem (circa 1780), situată nu departe de centru⁴⁶, și conacul Hrisoscoleilor, ridicat, la începutul secolului al XIX-lea, în partea de nord-est a orașului, arătînd și astăzi ca o tipică așezare feudală, prin curtea întărită, prevăzută cu contraforți și ocnițe de apărare.

Tot acolo, la Gîrlași, se construise în 1780 o bisericuță de o arhitectură cu totul aparte⁴⁷, iar în 1792 s-a zidit în curtea bisericii un spital. Instituția de binefacere, intrată curînd sub administrația boierilor Hrisoscolei, se ruinează, funcționează cu intermitențe și, în 1865, e redeschisă în oraș, în casele cumpărate de la Costache Musceleanu (locul actualei clădiri), mai la îndemîna orașenilor⁴⁸.

Cu toate devastările, incendiile, epidemiile de ciumă și cutremurele care-l bîntuiseră aproape trei sferturi de secol, în ultimele două decenii ale perioadei, orașul Buzău, datorită transformărilor ce se produc în viața economică și socială a țării, în urma dezvoltării acesteia pe o treaptă superioară, renaște din ruine.

•

Luînd ca punct de plecare pentru noua etapă anul 1830, deoarece tratatul de la Adrianopol din 1829, desființînd raialele de pe malul stîng al Dunării și dînd Principatelor Române libertate deplină comerțului cu celelalte țări, creează o ambianță de mai mare încredere și stabilitate printre producătorii de mărfuri din agricultură, industrie sau comerț, sîntem îndrituiți să atribuim epocii începuturile modernizării multora dintre orașele noastre.

Noul avînt economic și social e vizibil și-n orașul Buzău, și lui i se datorește, de pildă, afluxul de coloniști bulgari care vin după 1829 în oraș. Cei

⁴⁴ Pompei P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Muntenici*, București 1937, p. 192—193.

⁴⁵ Arh. st. Buc., Ad-tive vechi, dos. 200/1829, f. 150—159.

⁴⁶ D. Gh. Ionescu, *Casa Vergu-Mănăilă din orașul Buzău*, în „Revista muzeelor”, V, 1968, no. 2., p. 173—174.

⁴⁷ Idem, *Alle biserici vechi din orașul Buzău*, în *op. cit.*, p. 857.

⁴⁸ Radu Antofie, *Spitalul Gîrlași*, în „Studii și aricole de istorie”, I, București, 1956, p. 225—244.

mai mulți imigranți au ocupat terenuri pentru grădinărit spre răsărit, pe moșia slobodă a orașului, aglomerînd *Sîrbăria*, în timp ce meșteșugarii și negustorii se așază de la început de-a dreptul în oraș printre tovarășii lor de breaslă. Dintre cei veniți mai pe urmă, unii și-au construit locuințe în partea de vest, spre bariera Ploiești, alții spre bariera Plaiului, populînd, treptat, satele Cliseru și Simileasca.

Coroșpondența dintre oraș și Marea Vistierie, în legătură cu așezarea băjenarilor bulgari, ridică pentru prima dată problema locurilor virane, a condițiilor în care se ocupau, a limitelor orașului.

Dacă mai înainte imigranții, indiferent de originea lor etnică, primiseră gratuit locurile de casă pe terenurile neacoperite⁴⁹, cu începere din 1835, de cînd viața social-economică a orașului intrase într-o nouă fază, dominată de nevoia de a-și crea venituri proprii în vederea satisfacerii cerințelor edilitare impuse de noua societate capitalistă în formare, nu se mai acordă noilor veniți decît locuri „din cele măsurate, înregistrate și vîndute de oraș în folosul casei sale”⁵⁰. Fără îndoială, limitarea spațială a orașului era cerută de necesitatea unor amenajări urbanistice, dar și de incapacitatea orașului, lipsit de industrie, de a absorbi forța de muncă evadată din agricultura feudală.

În același an, ocîrmuitorul județului împreună cu magistratul orașului caută să limiteze, pe teren, extinderea teritoriului urban, prin trasarea unui șanț concentric (3 m lățime și 1 m adîncime), dincolo de care nu se mai îngăduia nici o construcție. Intrările în oraș și ieșirile sînt controlate din bariere, corespuuzînd celor șapte drumuri publice; totodată, se introduc *axizele* pentru produsele aduse, spre vînzare, în oraș⁵¹.

Din punct de vedere urbanistic și demografic, la ieșirea dintr-o perioadă atît de depresivă nu mai este nevoie să ne închipuim cum arăta Buzăul ajuns în pragul orînduirii capitaliste.

Schița topografică a orașului Buzău la 1830, întocmită de Basil Iorgulescu prin 1880⁵², după planuri și hotărnicii mai vechi, cu multe erori, scu-zabile în condițiile în care a lucrat autorul, ne dă imaginea unui oraș feudal, de formă circulară, cu spațiile clădite mult îndesite, cu ulițele lungi, sinuoase. Schița are orientarea sud-nord și, în legendă, localizează: șapte biserici, școala, tribunalul, spitalul, baia turcească (azi, sinagoga), pușcăria, prefectura, puțul tătărului (azi, teatrul „N. Bălcescu”), stația de poștă, două hanuri, 17 case boierești ș.a.

În ciuda unor inadvertențe (nu se indică toate arterele mari de circulație: Drumul Plaiului, al Dealului, cunoscute din alte izvoare), edificiile consemnate și cîteva ulițe sînt bine situate și orientate just în cîmpul schiței.

⁴⁹ Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 3/1832, f. 9.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 95, 96.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 39/1843, f. 19, 23, 36.

⁵² *Charta județului Buzău*, de același autor, litografiată în 1890, imprimeria Erhard Frères – Paris.

Dacă ținem seamă de datele oferite de *Tabela statistică din 1832*⁵³, în care orașul Buzău apare împărțit în cinci plăși sau „vopsele”, avînd zece mahalale, slab populate, deoarece, luate laolaltă, abia numărau 2 561 de locuitori, grupați în 593 de case sau gospodării, ne putem da seama, urmărind schița lui Iorgulescu, de raportul atît de disproporționat dintre întinderea teritorială a orașului — 78 ha — și slaba sa densitate demografică.

Străinilor care-l văd în perioada pe care schița lui B. Iorgulescu pretinde că o reflectă, orașul Buzău, străjuit încă de puțul cu cumpănă, cu întinsele terenuri virane, le face impresia unui „sat minunat”, un sat mai mare și mai întins, desigur. Aprecierea de mai sus datează din 1839 și aparține unor misionari scoțieni: Andrew A. Bonar și Robert M. Mc. Cheyne⁵⁴.

Sfîrșitul acestei perioade scoate la iveală primele preocupări practice în vederea modernizării orașului. În noiembrie 1833, sub presiunea masei orașenilor, Episcopia este silită să restituie orașului spațiul „Tîrgului de Jos”, acaparat în 1765⁵⁵, dintre incintă și sinagogă, „oborul”, în care se va organiza tîrgul săptămînal⁵⁶. În primăvara anului 1834, sfatul orașenesc aprobă să se cheltuiască 1500 de lei din casa comunală în scopul evacuării „măcelăriilor și căldărăriilor” din spațiul denumit astăzi *piața Daciei* ca „să se aștearnă cu caldarîm 1 000 m² spre a servi drept piață orașului”⁵⁷.

Alte măsuri edilitare și urbanistice, luate în continuare, au drept obiect: introducerea caldarîmului și felinarelor pe *Ulița mare* (1838)⁵⁸, alinieri de străzi și construcții de case „după reguli orașenești” (1841)⁵⁹, înființarea unei secții rudimentare de pompieri (1841)⁶⁰, ca și interzicerea de a se mai înveli casele cu șovar. O anchetă întreprinsă de primărie descoperă în anul 1841, prin vopselele de roșu, galben și albastru, 21 de case acoperite cu stuf, aparținînd unor fierari, vizitii și grădinari⁶¹.

Un fapt peste care nu se poate trece îl constituie pentru vremea aceea (1836—1838) clădirea seminarului, croită, așa cum se vede astăzi, în stil neoclasic, după planurile unui arhitect din București, rămas necunoscut. Construit chiar în incinta Episcopiei, fără nici o legătură de gîndire cu arhitectura românească a trecutului — oglindită atît de autentic în plastica bisericii

⁵³ Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 4/1832, f. 7. Harta rusă din 1835, prezentată de C. C. Giurescu, în volumul *Principatele Române la începutul secolului XVI*, București, 1957, dă, pentru orașul Buzău, 572 de gospodării, cifră sub aceea din *Tabela statistică din 1832*, menționată mai sus.

⁵⁴ *Narrative of Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839*, Edinburgh, 1843, p. 398. Cf. și A. I. Lapedatu, *Doi misionari scoțieni în țările române acum o sută de ani*, în Mem. Acad. Rom., secția ist., s. a III-a, t. XV (1934), p. 185.

⁵⁵ D. Gh. Ionescu, *Lupta orașenilor din Buzău cu episcopia (1550—1850)*, în „St. și art. de ist.”, VIII, 1966, p. 94, nota 7.

⁵⁶ Arh. st. Buc., Ep. Buzău, ms. 174, f. 89.

⁵⁷ Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 2/5/1835, f. 35 și 38.

⁵⁸ Ibidem, dos. 62/1833; dos. 5/1835.

⁵⁹ Ibidem, dos. 115/1845.

⁶⁰ Ibidem, dos. 22/1841.

⁶¹ Ibidem, dos. 3/1841, f. 100.

episcopale din apropiere, ca și-n colonada chiliilor care o înconjură —, construcția a impresionat puternic pe contemporani. Francezului Félix Colson îi face, în 1839, impresia unui „palat magnific”⁶², fiindcă era cel mai mare edificiu public pe care-l avea Buzăul înaintea altor orașe din țară, mult mai bine cunoscute.

Peste doi ani era gata, tot în factură neoclasică, și clădirea destinată Consistoriului bisericesc. Timp de două decenii și jumătate nu s-a mai construit nimic de seamă la Buzău. Abia în 1860 se construiește, în același stil de import, casa Trestianu, peste drum de biserica Banu, cu demisol, parter și etaj, rămasă multă vreme una din cele mai mari construcții particulare din oraș⁶³.

*

După 1850, datorită dezvoltării industriei, mărirea suprafeței, urbanizarea, creșterea populației, structura socială și aspectul funcțional al orașelor noastre evoluează, în genere, într-un alt ritm.

În ce privește Buzăul, neglijat sub regimul capitalist pentru că ar fi fost așezat într-un ținut neproductiv, n-a fost inclus ritmului de dezvoltare corespunzător posibilităților hinterlandului său economic, sau măcar rolului jucat, în trecut, ca centru de consum și de schimb al unor îndepărtate regiuni din țară și de peste hotare⁶⁴. Dar evoluția în sine nu i-a mai fost prea mult stingherită. Un semn al vremurilor noi a fost, din punct de vedere teritorial, încorporarea în raza orașului a satelor dezvoltate în nemijlocita lui apropiere. În 1844 fu anexată *Mahalaua Episcopiei*⁶⁵, locuită de foștii robi și clăcași domeniali, precum și de cei ce se așezaseră mai târziu ca embaticari sau pe baza unor anumite învoielii⁶⁶. Spre sud-vest, din câteva case risipite în jurul stației de poștă luase ființă de mai înainte un sătuc, devenit după 1850 *cătunul Poștei*⁶⁷, alcătuit din vechi profesioniști în transporturi — surugii —, cărora li se vor adăuga *bentarii* (locuitori din satul Bentu), specializați, de asemenea, în cărăușie.

În aceeași vreme, orașul a înglobat în întregime *Girlașii* dinspre nord-est și *Sîrbăria* pînă aproape de curba drumului de fier, ambele cu o populație eterogenă formată din români, bulgari, sîrbi, țigani.

Astfel, fenomenul includerii în oraș a periferiilor, inițial cu o foarte redusă densitate demografică, dar spațial destul de întinse ca să se profileze cu ușurință noile zone industriale și comerciale⁶⁸, stă la baza Buzăului capi-

⁶² *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 165.

⁶³ Din 1864, casa Trestianu a servit, ca sediu, prefecturii județului pînă în 1936, cînd fu demolată.

⁶⁴ În anul 1785, cu prilejul bilciului anual Drăgaica, negustorii Nicolae Țîntaru și Nica Smeană din Șiștov, Fustea și Hagi Iofciu din Ruscuiuc, împreună cu Mihail Țumbru din Brașov, se aflau la Buzău (Cat. doc. grecești din Arh. st. Brașov, I, București, 1961, p. 115, 127—128).

⁶⁵ Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 196/1870, f. 12.

⁶⁶ D. G. h. Ionescu, *Aplicarea legii rurale din 1864 în jud. Buzău*, în „St. și art. de ist.”, vol. VI, București, 1964, p. 164.

⁶⁷ Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 12/148/1858, f. 12.

⁶⁸ I. Petrescu-Burlui, *Zonele economice ale orașului Buzău*, București, 1945, p. 18—19.

talist, care, cu mici modificări, a rămas, teritorial vorbind, cam același pînă în 1916.

Tot de pe atunci încoace, proiecte de amenajări urbanistice încep să plutească, cum s-ar zice, în aer. Transformările provocate de introducerea drumului de fier între mijloacele de transport (Buzăul fu legat curînd după 1871 cu Focșani, Ploiești, Galați, iar în 1910 cu Nehoiul forestier) au impus orașului, care nu mai putea rămîne la ulițele medievale, o oarecare dilatare, cuprinzînd străzile, piețele, edificiile.

O cazină și un început de grădină publică existau la Buzău, pe locul unde se află astăzi Palatul comunal, încă din 1848. Însemnări contemporane, evocînd discursurile rostite, lectura proclamației, distribuirea cocardelor tricolore, entuziasmul înscrierilor în garda națională și manifestațiile de stradă din ziua de 20 iunie 1848⁶⁹, prezintă *cazina* drept club al revoluției pașoptiste.

Colonelul norvegian Gunnar Sölfest Flood, poposind în Buzău prin ianuarie 1877, cînd încă nu începuse războiul ruso-româno-turc, se arată foarte satisfăcut, în memoriile sale, de hotelul Moldova și de înfățișarea orașului, în care „toate străzile — zice el — sînt lungi și largi, nepavate, dar destul de bine șoseluite, casele aproape toate numai cu un singur cat, multe vile frumoase”⁷⁰.

Impresiile ofițerului străin sînt confirmate de cel dintîi plan cartografic al orașului Buzău, schițat de Basil Iorgulescu în 1877⁷¹, ameliorat apoi și litografiat la București în 1881⁷², în care, artere de circulație interioară, degajate și articulate ca-ntr-un evantai, leagă gara cu cartierele orașului, timp ce altele, pornind din centru, după ce străbat periferiile, deschid legături exterioare cu diferitele puncte ale țării: calea Unirii cu un capăt spre Moldova, iar cu celălalt (dublat de str. Independenței) către Ploiești, calea Transilvaniei pe valea Buzăului spre vechea frontieră, calea Dobrogei spre Brăila, Galați și Dunăre, calea Dorobanți — legătură nouă între Gîrlași, Sîrbărie și centru — sînt cele mai importante. De asemenea, prelungind strada Vinători (azi, Col. Buzoianu) fără străpungeri sau demolări, s-a ușurat circulația părților vestice cu gara și a întregului oraș cu vechiul drum al Călmățuiului spre Urziceni.

Aceste artere, nivelate și lărgite, n-au însemnat, desigur, o sistematizare, dar au imprimat orașului, în unele privințe, o nouă înfățișare. Un fapt plin de consecințe a scăpat însă previziunii oamenilor de atunci: confundînd centrul civic al orașului cu locul în care se afla instalată prefectura județului (casa Trestianu), au trasat bulevardul gării pe direcția acesteia și nu spre punctul în care intersectează drumurile principale (azi, Palatul comunal).

Din punct de vedere arhitectonic, nu se poate spune că orașul Buzău nu a avut un stil. Pentru a pune în evidență această afirmație, e de-ajuns

⁶⁹ I. D. Petrescu, *Buchetul*, Tirgoviște, 1889, p. 64—66.

⁷⁰ R. Rosetti, *Notele unui ofițer norvegian în timpul războiului din 1877—1878*, în M.S.I., Ac. Rom., s. a III-a, t. VIII, 220—223.

⁷¹ O fotocopie la Arh. st. Buzău, mapa P. Oprescu, neinventariate.

⁷² Cf. *Geografia județului Buzău*, ed. II-a, Buzău, 1881.

să ne referim la biserica episcopală, datînd, poate, din secolul al XVI-lea, cu o mare bogătie a decoraţiunilor exterioare din cărămidă aparentă, la biserica Banu din secolul al XVI-lea, cu atît de multe elemente brîncovenţe adăugate în plastica sa, şi, în fine, la casa Vergu-Mănilă, construcţie civilă din secolul al XVII-lea, în care apar, mult amplificate, caracterele casei ţărăneşti din regiune: tinda, prispa, stîlpii, foişorul etc.

Cu toate acestea, lanţul tradiţiei rupîndu-se înainte de 1850, după cum s-a văzut, nu s-a putut înnodea atît de uşor, din cauza condiţiilor social-politice, improprii integrării necesităţilor constructive în concepţia estetică tradiţională. De aceea, influenţa neoclasicului la Buzău se continuă, prin casa Trestianu, la alte clădiri particulare ale oraşenilor înavuţiţi, mai reduse ca valoare, dar destul de numeroase ca să confere arhitecturii oraşului dintre 1880 şi 1890 o notă specifică.

Acestea se deosebesc uşor prin peristilul grec, format dintr-un fronton doric şi cîteva coloane, adăugat intrării principale. Ca plan, ele cuprind mai multe camere la un singur nivel, pe un soclu de piatră, grupate în jurul unui hol central din care, pe una din părţile laterale, se prelungeşte o terasă căreia îi sînt adăugate atenansele. Cîteva dintre ele se diferenţiază de rest prin dimensiuni, precum şi prin existenţa unui demisol. Altfel, acestea din urmă par a fi şi cele mai vechi ⁷³.

De altminteri, şi alte lucrări mai importante, realizate în acea vreme (cazărmlile Reg. 8 dorobanţi — 1892, localul Băncii Naţionale — 1893, Spitalul de chirurgie — 1895 şi cel de boli interne — 1907), concepute tot în linii neoclasiche, se menţin departe de inspiraţia populară.

Perioada este însă propice unei întoarceri creatoare spre trecut. În curentul creat de Mincu se integrează clădirea Liceului de băieţi B. P. Hasdeu — 1890, şcolile generale de 8 ani nr. 1 şi 8 — 1891—1898, mai puţin Palatul comunal (arhitect Al. Săvulescu) — 1899—1903, Aşezămîntul orbilor — 1910, Şcoala de muzică — 1911, Tribunalul (arh. Petre Antonescu) — 1912, Casa armatei — 1914 şi Administraţia financiară — 1914; toate, asigurînd cerinţele utilitar-funcţionale, preiau elemente de arhitectură veche în concepţii proprii, originale.

Înlocuirea caselor din paiantă ale oraşenilor înstăriţi prin clădiri din zid, tot mai frecvente în zona centrală, împreună cu introducerea în acelaşi sector a iluminatului electric — 1900 — şi a alimentării cu apă prin conducte — 1897 — oglindesc posibilităţile burgheziei oraşului de a se diferenţia cît mai mult de masa tîrgoveţilor săraci, rămaşi, îndeosebi prin periferiile mizere, la vechiul tip de locuinţă sărăcăcioasă, abia în zilele noastre pe cale de dispariţie.

O lucrare urbanistică de valoare, realizată cam în aceeaşi vreme, a fost amenajarea pădurii din marginea de vest. Crîngul multisecular fu transformat atunci, prin alei şi ronduri, în stil peisagist, cu aspecte romantice, datorate

⁷³ Vezi casa Herescu (str. Cometei 11), casa T. Teodorescu (N. Bălcescu 19), casa Seculeanu (Dobrogeanu-Gherea 32) ş.a.

vegetației bogate, într-un parc legat de oraș printr-un larg bulevard împodobit cu o plantație de aliniament formată din tei și castani ⁷⁴ (1890—1900).

Perioadei i se atribuie și construirea complexului vilei Albatros, în mijlocul unui parc (20 ha), cuprins între străzile: Dobrogeanu-Gherea, Heleşteilor și Leului, constituind o podoabă prin frumusețea construcțiilor în stil românesc și prin bogăția vegetației ⁷⁵.

Dezvoltarea economică și socială a orașului între cele două războaie mondiale impunea, cel puțin din motive strict edilitare, acoperirea în prima fază a numeroaselor terenuri virane situate în intravilan; apoi, o extensiune dirijată spre vest, singura latură rămasă deschisă.

Fără un plan de sistematizare ⁷⁶, creșterea orașului în suprafață a continuat să se facă, și în această perioadă, la întâmplare, sporindu-se, fără nici o justificare, raza orașului, nu densitatea locuitorilor. În aceste condiții, amplasarea, imediat după 1918, a două noi cartiere: *Zăgănescu*, într-o depresiune din partea de nord-vest a orașului, care-l face insalubru și foarte greu de canalizat, și *Mihai Viteazul*, cartierul muncitorilor ceferiști, spre sud-est, dincolo de calea ferată, fără legătură directă cu orașul, n-a fost de loc fericită. Numai despre cartierul *23 August* se poate spune că e construit după o prealabilă împărțire sistematică a suprafeței în parcele, piețe și străzi, corespunzând fizionomiei structurale a orașului.

Acestei perioade i se mai pot atribui extinderea iluminatului electric în întreaga suprafață construită, un început de canalizare, piața centrală de carne, legume și fructe, baia comunală, câteva clădiri școlare, între care noul seminar, ce-și prelungește fațada principală de-a lungul întregii străzi orientate spre Episcopie, e cea mai remarcabilă prin elementele sale arhitecturale și decorative în stil românesc. De asemenea, centura de bulevarde care alinau complet laturile de vest, sud și sud-est, reușind astfel să se dea un contur acceptabil orașului, dincolo de care rămîneau, totuși, *extra muros*, spre sud de calea ferată, cele două cartiere: Poșta și M. Viteazul, iar spre nord-est Gîrlașii împreună cu o parte din Sîrbărie.

O amenajare destinată amplasării bustului profesorului de seamă care a fost Basil Iorgulescu este parcul din fața Liceului „B. P. Hasdeu”, ce-ar putea fi dat ca exemplu de corespondență cu peisajul înconjurător. Terenul, obținut prin demolarea casei Trestianu în scopul realizării unei legături directe a centrului cu Bd. Gării, prin prelungirea străzii T. Vladimirescu, a fost ușor

⁷⁴ Arh. F. Rebhun a întocmit în 1931 un plan de sistematizare aplicat pe un plan topografic datorat unor amenajamente silvice existente deja (cf. R. M a r c u s, *Parcuri și grădini în România*, București, 1958, p. 114). Primăria recunoaște în 1939 că planul Rebhun nici nu fusese, de altfel, pus în aplicare, din cauza marilor cheltuieli ce necesita (Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 5/78/1911).

⁷⁵ Arh. st. Buzău, Primăria, dos. 4/84/1936, f. 61.

⁷⁶ Primul plan de sistematizare a orașului Buzău, datorat arh. Duiliu Marcu, datează din 1936.

denivelat față de străzile înconjurătoare, plantat cu arțari și peluze de flori într-o compoziție asimetrică, din cauza aliniamentelor celor 7 străzi care converg din diferite direcții spre parc.

*

Date sigure cu privire la creșterea populației orașului în perioada la care ne referim găsim în c a t a g r a f i a întocmită în aprilie 1838. La acea dată, orașul Buzău număra 3 598 de locuitori, grupați în 809 gospodării, cuprinzând 849 de familii ⁷⁷.

Față de anul 1832, catagrafia din 1838 înregistrează o majorare de 1 037 de suflete, ceea ce ar reveni, în medie, fiecărui an un plus de 173 de oameni. Cercetînd însă actele stării civile pe anii respectivi, diferența în plus dintre numărul născuților și acela al morților e, în medie anuală, de numai 37 ⁷⁸, încît explicația sporului înregistrat în catagrafie trebuie căutată nu în cifra nașterilor, ci în imigrația bulgară. Tot din catagrafie aflăm că, printre capii de familie: 30 erau proprietari și arendași, 209 grădinari și 20 plugari sadea, ceea ce dă un procent de 35% din total ocupați în agricultură, la care ar trebui adăugați și acei care îmbinau alte îndeletniciri cu munca pe ogoare.

Două decenii mai târziu, orașul Buzău numără, potrivit recensămîntului din anul 1859, 9 027 de locuitori: 1 436 lucrau în industrii, meșteșuguri și comerț, peste 1 300 în agricultură ⁷⁹. Cu toate că în oraș existau 2 zalhanale, 410 ateliere meșteșugărești și 287 de întreprinderi comerciale, structura socială a populației, datorită caracterului înapoiat al producției industriale, nu evoluase prea mult.

După calculele lui B. Iorgulescu, cuprinzînd anul 1885 și următorii, populația număra în 1890: 17 300 de locuitori, grupați în 3 780 de gospodării⁸⁰. Numărul oamenilor activi, după același, era de 4 339, din care 1 489 lucrau în comerț, în vreme ce micile stabilimente industriale și atelierele meșteșugărești foloseau numai 466 de brațe de muncă; din rest (2 384), Iorgulescu nu ne spune cîți se aflau prinși în alte munci productive, dar, admitînd un procent nu prea mic pentru cei fără profesie și pentru salariații statului, numărul celor ocupați în agricultură rămînea ridicat. Utilizînd registrele stării civile pentru perioada 1879—1883 inclusiv ⁸¹, el a dedus, drept procent de creștere anuală, 161; în realitate, media anuală, între 1859—1890, e mult mai mare: 267, și explicația valabilă o dă tot imigrația, de data aceasta însă, din zonele noastre rurale, unde lipsa de rentabilitate a gospodăriei țărănești devenise notorie în preajma răscoalelor din 1888—1891 ⁸².

⁷⁷ Arh. st. Buc., Catagrafii, Catagrafia orașului Buzău — 1838.

⁷⁸ Arh. st. Buzău, Primăria, condicile stării civile (1832—1837).

⁷⁹ D. P o p - M a r ț i a n , An. st., I—IV, p. 36—48; 70—78; 98—99; 106—107.

⁸⁰ *Dicționarul ...*, p. 118.

⁸¹ *Ibidem*, p. XX—XXI.

⁸² Măsurile represive luate de autoritățile buzoiene spre a stăvili agitațiile țărănești din regiunea de munte, în 1888, atribuite „agenților provocatori” ai cercurilor socialiste, ilustrează aceasta (Arh. st. Buzău, Primăria com. Brăești, dos. 3/1888, f. 3, 4, și dos. 11/1896, f. 11).

Pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, recensământul din 1899 dă 21 877 de locuitori, grupați în 4 514 familii ⁸³. Numai recensământul din 1930, înscriind 35 686 de locuitori, oferă date și aprecieri interesante în ce privește structura socială a populației; de pildă: din 15 201 oameni activi, numai 10,6% lucrează în agricultură, în vreme ce procentul celor din comerț, industrie și transporturi de stat sau particulare se ridică la 47,4%. Din acest procent, în aparență destul de ridicat, industriei — redusă la o fabrică de țiglă, o moară sistematică și o rafinărie de petrol (toate avînd o mică capacitate de producție) — revenindu-i numai 20%, înțelegem de ce Buzăul, neconturat încă economic, lipsește din rîndul celor 30 de „orașe industrializate“ asupra cărora recensământul stăruie îndeosebi.

Drept compensație a acestor preocupări economice deficitare, la Buzău luaseră ființă numeroase școli, unități militare și un complicat aparat administrativ în care-și desfășura activitatea 23% din populația activă a orașului ⁸⁴.

După 11 ani, adică în 1941, numărul locuitorilor se ridică la 44 511 ⁸⁵. Referindu-ne la întreaga perioadă, cuprinsă între 1890 și 1941, față de media creșterii populației orașenești pe țară, care e de 86%, Buzăul înregistrează 103%, ceea ce-l așază pe locul 4 ⁸⁶.

La sfârșitul acestui capitol se poate constata că sporul demografic impresionant, înregistrat de orașul Buzău în perioada capitalistă, nu s-a făcut la întîmplare și nici nu s-a datorat sporirii puterii sale economice, ci sub înfrîurirea unor puternice fenomene sociale: imigrațiile de peste hotare sau din zonele noastre rurale. Orașul, fără industrie, nu a putut absorbi forța de muncă în căutare de lucru și a suferit consecințele negative ale aglomerării periferiilor, în care locuințe sordide oglindesc nivelul de trai material și cultural necorespunzător necesităților biologice și intelectuale minime.

Pînă mai aproape de noi, orașul n-a izbutit să stabilească un echilibru între creșterea demografică și dezvoltarea sa economică. Recensământul din 1930, cel mai complet pe care-l avem, n-a putut înregistra 19% din populația activă a orașului în rubricile vreunei profesii ⁸⁷, deoarece trăia, în majoritate, din expediente.

II*

În determinarea ritmului dezvoltării teritoriale, urbanistice și demografice a orașului Buzău, care depășește în vechime șase secole de existență cele două faze ale evoluției sale — înainte și după 1830 — nu pot fi prezentate, deocamdată, în egală măsură. Cel mai bine, mai documentat, ne este cunoscută etapa a doua: 1830—1944, deoarece prima, fiind legată nemijlocit de problema spinosă a începuturilor orașului, e mult mai slab cunoscută din cauza datelor insuficiente conținute în izvoare.

⁸³ L. Colescu, *Recensământul general al populașunii României*, București, 1905, p. 5

⁸⁴ Rec. gen. al pop. din dec. 1930, vol. VI, p. 97—98.

⁸⁵ *Monografia județului Buzău*, Buzău, 1943, p. 89.

⁸⁶ V. Tuftescu, *Stări economice regionale oglindite în evoluția orașelor noastre*, în „Lucrările seminarului de geografie”, București, 1941, p. 36.

⁸⁷ Rec. gen. al pop. din dec. 1930, vol. VI, p. 98.

Pe de altă parte, condițiile sociale, economice și politice, determinînd, alternativ, ridicări și coborîri, au imprimat dezvoltării orașului, în prima fază, un ritm zigzagat, de aceea cercetările nu pot înregistra, într-o latură sau alta, creșteri de durată. Nici în a doua etapă — în condițiile regimului burghezo-moșieresc — orașul Buzău n-a putut depăși o anumită poziție de mijloc între celelalte centre urbane ale țării, cu toată prezența în regiune a unor bogate zăcăminte de sare, țiței etc. scoase acum la iveală.

Situația deosebit de grea în care se găsea orașul Buzău se lichidează în prezent, de statul socialist, cu mijloace și forme necunoscute orînduirii capitaliste. Relevînd numai în treacăt transformările recente, orașul Buzău — multă vreme doar o piață de desfacere a mărfurilor și de „plasare“ a brațelor de muncă excedentare în regiunea de munte, în munci sezoniere, pe moșiile Bărăganului — se află astăzi în plin proces de reconstrucție, pe baza unei largi dezvoltări economice datorate amplasării în zonă a unor importante întreprinderi industriale.

MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI DIN SATELE DEPENDENTE DE ORAȘUL BRAȘOV ÎN ANII 1848—1849

FLORIN SALVAN

În cele 26 de sate dependente de orașul Brașov au avut loc, în anii 1848—1849, de altfel la fel ca și în alte părți ale Transilvaniei¹, unele mișcări revoluționare, țărănești, cu caracter social și național, împotriva stăpînului lor feudal, orașul Brașov, care exploata aceste sate în chip multilateral². Cunoașterea acestor frământări sociale, izvorite din raporturile antagoniste dintre țărănimea supusă, română și maghiară, și patriciatul săsesc brașovean, nu poate fi lipsită, credem, de interes, deoarece întregește tabloul revoluționar cunoscut din Transilvania. „Generalul — spune V.I. Lenin — nu există decît în particular, prin particular. Orice particular este (într-un fel sau altul) general“³. Aceste mișcări, așa cum arată actele magistratului brașovean, nestudiate încă sub acest raport, au îmbrăcat aspecte diferite.

Primele acte răzvrătitoare împotriva orașului Brașov încep în primăvara anului 1848, nu mult după izbucnirea revoluției din Ungaria, în grupul celor șapte sate săcelene, Baci, Turcheș, Cernatu, Satulung, Târlungeni, Purcăreni și Zizin. Aceste sate, cunoscute în actele săsești vechi sub numele de „villae olachales“ sau „Bleschdörfer“, adică sate românești, peste care s-a suprapus o populație secuiască abia la sfîrșitul secolului al XIV-lea⁴, aveau, după recensămîntul din anul 1838, ultimul înainte de revoluție, 20 245 de locuitori, din care 10 268 (50,47%) români, 9 006 (44,78%) maghiari și secui, 944 (4,65%) țigani și 27 (0,10%) sași⁵. Din cei 37 083 de locuitori existenți

¹ Vezi Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, Ed. pol. Buc., 1966, p. 227—249, 371—379.

² Pentru această problemă, vezi Florin Salvan, *Situația social-economică a satelor dependente de orașul Brașov în preajma anului 1848*, în „Studii și articole de istorie“, VII (1965), p. 191—207.

³ V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E. S. P.L.P., Buc., 1956, p. 323.

⁴ Aurel A. Mureșianu, *De cînd locuiesc ciangăi în Săcele?*, în „Plaiuri săcelene“, IV (1937), nr. 4—5 (aprilie—mai), p. 67 și nr. 6 (iunie) p. 97.

⁵ Calcul făcut de noi după Arh. st. Brașov, Recensămîntul populației din Brașov și Țara Birsei, ani extremi: 1526—1917, tabelul II, întocmit de E. Limona (în ms.).

în acest an în toate satele dependente, numai în Săcele locuiau deci, mai mult de jumătate (65,37%) din populația supusă.

Deoarece populația asuprită din Săcele era formată, cum se vede, pe plan național, din români, în majoritate, și maghiari, iar clasa dominantă o constituia patriciatul săsesc brașovean, mișcările țărănești cu caracter anti-feudal vor îmbrăca și aspecte naționale, cele două laturi ale frământărilor țărănești împletindu-se într-un proces revoluționar unic, cu caracter antimagistratual.

Actele contemporane arată că populația românească din Săcele se va situa încă de la începutul mișcărilor revoluționare din Țara Birsei alături de mișcările naționale românești din Transilvania, în timp ce ungurii săceleni, atrași, cum zice George Barițiu, de mișcările „ultra-maghiare” din secuime ⁶, se vor sprijini în lupta lor contra Brașovului pe mișcarea secuiască. Fără îndoială, conținutul social și național-revoluționar al manifestului anonim, „Fraților români”, tipărit la Pesta în martie și adus lui Barițiu de studentul brașovean Ioan Iuga ⁷, găsit de poliția săsească din Brașov și într-unul din cele șapte sate, și anume în Turcheș, la curia tatălui lui Ioan Iuga ⁸, nu va fi rămas fără ecou în rîndul românilor săceleni. Îndemnul la luptă națională și socială cuprinse în acest manifest au găsit un teren favorabil în rîndul populației românești din Săcele, asuprită pe plan social și național de orașul Brașov.

Românii săceleni participă în număr mare la mișcarea revoluționară cu caracter social și național a românilor brașoveni de la începutul lunii aprilie, revencând, de la magistrat, egalitate de drepturi civile și politice cu sașii. Numărul mare de săceleni prezenți la această mișcare a fost semnalat cu îngrijorare chiar de judele Brașovului, Johann von Albrichsfeld, în rapoartele sale către guvern ⁹. Românii săceleni, la fel ca cei din toate satele Țării Birsei ¹⁰, au trimis o delegație numeroasă la marea Adunare națională de la Blaj din 3/15 mai 1848. Printre delegații săceleni fiind unii intelectuali de prestigiu, cu studii superioare, cu autoritate în popor, în cele două delegații stabilite de adunare să ducă hotărârile ei la dieta din Cluj și la împăratul de la Viena au fost aleși și zece săceleni ¹¹. Mai târziu, în iulie, când comitetul românesc de la Sibiu, bănuind pe Șaguna și consorții rămași la Pesta de necredință

⁶ „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 87 (25 oct. st. v.), p. 358.

⁷ Un exemplar original tipărit cu cirilice se găsește și la Arh. st. Brașov, Fondul Honterus, doc. nr. 105/1848. Manifestul e comentat de Silviu Dragomir, în *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania, în anii 1848 — 1849*, vol. V, Cluj, 1946, p. 120—122 și de Victor Chereșteșiu, în *Adunarea națională de la Blaj*, p. 207—209.

⁸ Aurel A. Mureșianu, *Prefectura română a Țării Birsei în 1848—1849*, în „Țara Birsei”, II (1929), nr. 2, p. 129.

⁹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 124 sqq.; Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 279; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. a II-a, Ed. Academiei, București, 1963, p. 14—15; Aurel A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 130—131.

¹⁰ Iacob Zorca, *Monografia comunei Vlădeni*, Sibiu, 1896, p. 58.

¹¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 337—338; George Moroiianu, *Tribunul de origină din Săcele în revoluția din 1848*, în „Plaiuri săcelene”, I (1934), nr. 7—8 (iulie—august), p. 3—5.

față de cauza națională, intenționa să-i recheme acasă, pe scrisoarea de rechemare, după cum spune Ion Bran, se așternuse „o mulțime de subscripții din Brașov, Săcele, Sibiu etc.”¹². Săcelele figurau deci în același rînd, din acest punct de vedere, cu cele două orașe mari.

Populația maghiară din Săcele începe încă din primele zile ale lunii mai o luptă perseverentă pentru a se desprinde de administrația Brașovului și a se uni cu comitatul Trei Scaune. În fruntea acestei acțiuni se aflau notarul Miklos Mihail din Cernat, fratele său Miklos Gheorghe, dascăl în Zizin, preotul Szasz Gheorghe din Satulung, care răspîndea poeziile revoluționare ale poetului Petöfi Sandor, țăranul Csabai Ștefan din Tărlungeni și alții. N-au lipsit de la aceste acțiuni nici trei juriști secui, Zsigmond Bong, Ferencz Bong și Paul Donáth din satele secuiești vecine, chemați de săceleni, fiind oameni cu știință de carte. Ungurii săceleni au făcut o petiție către comitatul Trei Scaune, cerînd alăturarea celor șapte sate la acest comitat, dar fără efect. După aceasta au trimis o delegație la dieta ardeleană din Cluj, delegație din care făceau parte, printre alții, notarul Miklos Mihail, juriștii Zsigmond Bong și Paul Donáth și alții, dar tot fără rezultat. În luna iulie 1848 a fost trimisă o nouă delegație la guvernul și parlamentul din Pesta, care n-a obținut, de asemenea, nimic favorabil. Paralel cu această revendicare de ordin politic, săcelenii au făcut și o altă petiție către dieta din Cluj, în care se plîngeau împotriva obligațiilor iobăgești datorate orașului Brașov. În rezumat, în această plîngere ei arătau următoarele: 1) toți locuitorii au contribuții mari; 2) Brașovul le cere lemne de Crăciun, taxe și să ducă gunoi pe hotar; 3) sînt obligați să facă 12 zile de cărăușie, indiferent dacă e nevoie sau nu; 4) nu sînt în stare să plătească dijma; 5) orașul le-a luat locurile de pășune și le dă nutreț pe bani. Delegația care a fost la dieta din Cluj a cerut, pe lângă unirea săcelenilor cu comitatul Trei Scaune, ca Brașovul să le dea o despăgubire în bani, drept compensație pentru terenurile luate în trecut de Brașov de la ei. Această acțiune a entuziasmat pe ungurii săceleni, care s-au adunat de mai multe ori, cu toate interdicțiile magistratului, pe la casele unora dintre ei și au semnat, în număr mare, petițiile amintite, contribuind totodată cu bani pentru deplasarea celor două delegații¹³.

Determinate de dorința ungarilor săceleni de a se elibera de asuprirea socială și națională a patriciatului săsesc, tendința firească, legitimă, precum și de considerente de ordin național, acțiunile ungarilor săceleni tindeau, prin scopul lor, la slăbirea puterii politice și economice a magistratului brașovean.

Începînd cu luna iunie 1848, cadrul mișcărilor revoluționare împotriva orașului Brașov se extinde și în alte sate, îmbrăcînd aspecte diferite. Locuitorii din comunele Apața, Crizbav, Satu-Nou și Vlădeni, comune cu populație mixtă, română și maghiară, au refuzat să participe la alegerea de deputați pentru parlamentul din Pesta, afirmînd că se tem că candidații sași vor să-i

¹² Nicolae Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna*, tom I, Sibiu, 1889, p. 155.

¹³ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2093, 2228, 2251, 2795, 4494, 5094/1848.

readucă în vechea stare de iobăgie și, ca atare, vor fi împiedicați să revendice dreptul de a ocupa terenurile alodiale¹⁴. În Săcele, candidații sași, senatorul Carol Mysz și avocatul Elias Roth, n-au obținut decît 11 voturi, deoarece românii săceleni le-au acordat candidaților români, Ion Bran și Ion Aldulea, iar ungurii n-au participat la vot decît în mică măsură¹⁵. Românii brăneni au protestat, printr-un memoriu trimis magistratului, pentru că au fost înlăturați, în mare măsură, de la dreptul de vot direct, sub motiv că numai 9 contribuabili dintre ei ating plafonul de impozit de 8 florini argint peste darea capitis, stabilit de noua lege electorală, votată de dieta ardeleană¹⁶. Arătînd că comisarii magistratuali au stabilit în mod nedrept contribuția brănenilor, aceștia spun următoarele: „Unde ne ieste averea de folos și în trebile politice ne arată lumea de săraci, unde ne este spre pagubă, de bogăți”¹⁷. În ziua de 23 iunie 1848, brănenii au refuzat, în semn de protest, să se ducă la adunarea convocată de senatorul Friedrich Fabricius pentru desemnarea celor doi candidați stabiliți de magistrat că au drept de vot indirect, afirmînd că e neîntemeiat că s-au considerat cele zece sate brănene ca o singură unitate administrativă și ca atare li s-au atribuit numai doi delegați cu drept de vot indirect. În realitate, afirmă ei, „fiește care plasă (sat — *n.n.*) din Bran, avînd dirigători spirituali și civili deosebiți, biserică și titlature deosebite figurează comunități stătătoare cel puțin din 200—300 de fumuri”¹⁸. Și, ca atare, conform legii electorale, fiecare sat avea drept la 1—2 delegați. Cu astfel de metode abuzive au fost înlăturați de la vot și preoții și dascălii brăneni¹⁹.

George Barițiu mai sublinia că românii brașoveni nu s-au dus la vot din cauza înșelăciunilor făcute la stabilirea categoriilor de alegători²⁰. Chiar baronul Sigismund Perény accentua că această lege a făcut ca „poporul față de nobilime” să rămînă „în prea mare disproporție nereprezentat”²¹. Protestul țărănimii române și maghiare împotriva modului abuziv de aplicare a legii electorale constituie tot o formă de luptă împotriva orașului Brașov.

Măsurile agrare, stabilite de dieta ardeleană, au provocat noi nemulțumiri în sînul țărănimii dependente. Conform articolului de lege IV, țărănimea supusă din Țara Bîrsei se eliberează, într-adevăr, de dijme, de diferite „plăți iobăgești”, de taxa de răsкупărare a robotei, iar coloniile care foloseau pămînt urbarial devin proprietari asupra acestui pămînt²². Deși aceste măsuri, într-adevăr, pozitive, au adus o rază de lumină în viața țărănimii supuse, ele sînt totuși limitate, incomplete, eliberînd doar parțial țărănimea exploatată din

¹⁴ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2805/1848.

¹⁵ Ibidem, doc. nr. 2805, 2664/1848.

¹⁶ „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 47 (10 iunie, st. v.), p. 193; Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2816/1848.

¹⁷ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2816/1848.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 50 (21 iunie, st. v.), p. 205, nr. 58 (15 iulie, st. v.), p. 237.

²¹ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 255.

²² Traducerea liberă a legii în „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 45 (3 iunie, st. v.), p. 181; textul integral în „Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 48 din 15 iunie 1848, p. 283—284.

lanțurile asupririi sociale. Nevoia de pământ a țărănimii a rămas tot nesatisfăcută. Atît articolul de lege IV cît și cele două comunicate date de groful I. Teleki, guvernatorul Transilvaniei, în 7 și 17 iunie 1848, prin care explica de pe poziția nobilimii modul cum trebuie să se înțeleagă și să se aplice legea agrară, stabileau că terenurile alodiale și „regalele” rămîn în stăpînirea domnului de pământ, adică, în cazul nostru, a orașului Brașov, ca proprietate sfîntă și nevătămată. Conform acestei legi, colonii devin proprietari numai asupra pămîntului urbarial, iar dacă vor să folosească un teren al orașului, atunci trebuiau să plătească dijme, taxe etc., ca mai înainte²³. Celelalte categorii de țărani dependenți, adică jelerii, străinii, țiganii, nu puteau deveni proprietari de pământ, deoarece aceștia nu aveau în folosință pământ urbarial²⁴, iar la cel al orașului, în virtutea legii, nu puteau ajunge. Condiția lor socială îi obligă astfel, inevitabil, să ia în folosință pămînturi de la orașul Brașov, trebuind să plătească, în acest caz, conform legii, dijmă, taxe etc. magistratului, conform învoielilor cu acesta²⁵. În felul acesta doar 8 203 capi de familie de coloni din Țara Bîrsei puteau deveni proprietari de pământ, iar celelalte categorii de țărani supuși, aproximativ 3 000 de capi de familie²⁶, rămîn în vechea stare de dependență față de orașul Brașov. De aceea revolta țărănimii supuse a fost generală în anii 1848—1849. Nemulțumirea a sporit și prin faptul că dieta ardeleană n-a luat în discuție nici punctul 11 al hotărîrii de la Blaj și nici petiția românilor de pe Pămîntul Crăiesc, prin care se cerea să se cerceteze, cît mai repede, situația pămînturilor de pe „fundus regius”, deci și din Țara Bîrsei, luate de comunitățile sășești de la cele românești²⁷. În acest fel, evident că cuvintele grofului I. Teleki, care, de pe o parte, amenința țărănimea cu pedepse aspre, dacă va cuprinde în mod silnic pămînturile domeniiale, iar pe de altă parte afirma că „domnii de pământ din Ardeal” au adus această lege din „simțire curat patriotică” și „frățească dragoste” față de „foștii săi iobagi”²⁸, n-au găsit nici un ecou în sufletul țărănimii dependente. Însuși magistratul brașovean a fost silit să recunoască, curînd după publicarea legii agrare, că foștii țărani dependenți n-au fost mulțumiți de această lege, deoarece sperau că „toate terenurile alodiale, cîrciumile, munții și alte asemenea vor fi ale lor”²⁹.

Din aceste motive foștii țărani supuși, români și maghiari, s-au răscolit împotriva orașului Brașov, atacînd sub diferite forme, atît dreptul de proprietate și folosință al acestuia asupra terenurilor alodiale, cît și privilegiile sale cu caracter de monopol. Țăranii împiedică pe arendași să cosească iarba și să

²³ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2618, 2928/1848; „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 45, loc. cit.; „Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 48, loc. cit.

²⁴ Fl. Salvan, *op. cit.*, p. 196

²⁵ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2618, 2928/1848.

²⁶ Florin Salvan, *op. cit.*, p. 194.

²⁷ Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 463—464; Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anul 1848—1849*, vol. II, Cluj, 1944, p. 484—486.

²⁸ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2618, 2928/1848.

²⁹ Ibidem, doc. nr. 2753/1848.

adune finul de pe livezile domeniiale, pun mâna cu violență pe terenurile orașului, dispunând de ele, taie pădurile domeniiale, intră în folosința drepturilor regaliene. Corespondența dintre magistrat cu inspectorii și arendașii domeniiali în vara anului 1848 arată că astfel de mișcări au loc în toate satele domeniiale, ca o expresie spontană a nemulțumirii provocate de prevederile legii agrare.

Fostul iobag Partin Mihai din Satulung a interzis ajutorului de arendaș domeniial să cosească iarba de pe livezile curiale, considerându-le proprietatea țăranilor³⁰. Arendașul aceleiași posesiuni, Georg von Closius, se plîngea magistratului, în 26 iunie, că mai mulți locuitori din Satulung au împiedicat pe măcelarul Iani Samu să meargă cu oile de tăiere la pășune pe livezile orașului, spunându-i că Brașovul a încetat să le mai poruncească³¹. Țăranii din Turcheș au distrus curia domeniială³². Mai mulți locuitori din Apața au interzis arendașului Johann Jekeli să cosească iarba din livezile alodiale³³; și aici a fost distrusă curia orașului³⁴. În Zărnești numeroși țărani s-au dus cu oile la pășune în livezile orașului, administrate de arendașul Martin Dück³⁵. Arendașul a fost împiedicat să folosească pășunile, după recoltă, de pe ogoarele domeniiale³⁶. În ziua de 13 iunie 1848 arendașul posesiunilor brănene, Enache Steriu, s-a plîns magistratului că mai mulți foști iobagi brăneni au venit la el, înarmați cu coase, împiedicându-l să cosească iarba de pe livezile arendate, amenințându-l cu moartea³⁷. Inspectorul și senatorul Maximilian von Dillmont raporta magistratului, în 16 august 1848, că țăranii din Satu-Nou au împiedicat pe slugile văduvei arendașului Scholmachi să transporte finul de pe livezile domeniiale la curie, în comuna vecină Crizbav, susținând că aceste livezi „au încetat să mai fie proprietăți domeniiale, ele aparținând de acum înainte satului”³⁸. Țăranii din comuna Crizbav au amenințat cu moartea pe arendașă, spunând că nu-i vor permite să strângă finul de pe livezile alodiale. Senatorul M. v. Dillmont propunea magistratului să ia măsuri de potolire a unor astfel de acțiuni revoluționare, deoarece foștii țărani supuși, „scutiți de sarcinile urbariale, vor ocupa cu violență azi livezile, miine ogoarele și poimiine toate celelalte proprietăți alodiale”³⁹.

Paralel cu ocuparea terenurilor alodiale, foștii țărani dependenți au intrat și în folosința drepturilor regaliene, ce constituiau tot atâtea îngrădiri prin care patriciatul brașovean își mărea veniturile prin exploatarea populației supuse. Același Partin Mihai din Satulung, amintit mai sus, umbla noaptea prin sat, spunând oamenilor că dreptul de circiumărit aparține fie-

³⁰ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2753/1848.

³¹ Ibidem, doc. nr. 2774/1848.

³² Ibidem, Colecția contracte de arendă și închirieri, ani extremi: 1651 – 1907, inventar, redactat de E. Limona, p. I (în ms.).

³³ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2753/1848.

³⁴ Ibidem, Contracte de arendă și închirieri..., loc. cit.

³⁵ Ibidem, Act. mag., doc. nr. 2607, 4004/1848.

³⁶ Ibidem, doc. nr. 829/1849.

³⁷ Ibidem, doc. nr. 3037/1848.

³⁸ Ibidem, doc. nr. 3442/1848.

³⁹ Ibidem.

căruia locuitor din sat ⁴⁰. În același sat, cițiva locuitori au jefuit casa măcelarului, interzicându-i să mai plătească taxa de subarendare ⁴¹. Breasla postăvarilor din Brașov s-a plîns magistratului că a fost împiedicată de țărani din Baciș să construiască acolo o piuă, țărani revindicînd acest drept pentru ei ⁴². În Vlădeni țărani au închis morile, somînd pe arendaș să părăsească satul în termen de 15 zile ⁴³. Locuitorii din Satu-Nou și Crizbav, avînd în frunte pe jurații satului, au vătămât dreptul de cîrciumărit și de măcelărit al arendașei ⁴⁴. În Apața țărani au alungat pe cîrciumar, ocupînd ei cîrciuma. Totodată apătenii au luat de la arendași dreptul de pescuit și măcelărit ⁴⁵.

Țărani supuși au tăiat lemne din pădurile domeniiale oprite. În vara anului 1848 săvîrșindu-se multe delictes silvice, inspectorul silvic E. Neustädter propunea magistratului, la începutul lunii septembrie, înființarea unui tribunal special, care să se ocupe numai cu aceste delictes ⁴⁶.

Magistratul orașului a zugrăvit în felul următor această stare de spirit existentă în satele domeniiale în vara anului 1848: „În ultimul timp, aproape în toate satele aparținătoare domeniului Bran și mai ales în Săcele, o parte din locuitorii acestor sate s-au răscolit împotriva domnului de pămînt și a ordinelor existente, îndemnați de cițiva ațîțători spre idei greșite despre desființarea sarcinilor urbariale și a obligațiilor iobăgești, și anume că proprietatea alodială ca livezi, ogoare, munți, mori, cîrciumi, păduri, rămase în proprietatea orașului, pe baza legii, ar trebui să se cedeze comunelor. O parte a poporului, amăgit de astfel de păreri rătăcite, false, a avut o purtare amenințătoare, începînd să pună piedici în calea folosirii proprietății alodiale de către orașul Brașov, ba chiar să o ocupe cu violență” ⁴⁷.

Țărani maghiari de confesiune evanghelică din cele zece sate cu populația mixtă, română și maghiară, din cele șapte sate săcelene și din Apața, Crizbav și Satu-Nou au refuzat să achite dijma cerută de preoții lor, așa cum prevedea legea VI, drept salariu preoțesc ⁴⁸, sub motiv că dijmele sînt desființate. În fond, prin această lege se permitea încasarea dijmei sub un alt nume, într-o formă ascunsă. Deși magistratul a făcut presiuni asupra țăranilor ca să achite astfel de dijme preoților respectivi, cu toate acestea ei refuză să se supună ordinelor date de magistrat. „Domnul notar a comunicat un ordin fals — spunea fostul iobag din Apața, Bölöni Imre, țăranilor ce ascultau în fața bisericii ordinul magistratului, citit de notar — deoarece

⁴⁰ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2753/1848.

⁴¹ Ibidem, doc. nr. 2774/1848.

⁴² Ibidem, Industria textilă din Brașov și Țara Birsei, catalog de documente, vol. II/III, p. 451—452 (în ms.).

⁴³ Ibidem, Act. mag., doc. nr. 2753/1848.

⁴⁴ Ibidem, doc. nr. 3430/1848.

⁴⁵ Ibidem, doc. nr. 4381/1848, 1020/1849.

⁴⁶ Ibidem, doc. nr. 1478, 3717/1848.

⁴⁷ Ibidem, doc. nr. 3082/1848.

⁴⁸ Ibidem, doc. nr. 2778, 3114/1848; „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 47 (10 iunie, st. v.), p. 192; „Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 50 din 22 iunie 1848, p. 299—300.

magistratul și sașii nu ne mai poruncesc“⁴⁹. Magistratul a hotărît ca preoții să dea în judecată comunele respective.

Aceste forme de luptă împotriva Brașovului sînt, evident, acte de răzvrătire spontană, locală, lipsite de un scop comun și de o conducere centrală, unică, organizată⁵⁰. Dar numeroasele cazuri de împiedicare a arendașilor în folosirea terenurilor domeniiale, uzurparea dreptului de circiumărit, vînat, pescuit, măcelărit oglindesc nemulțumirea foștilor țărani supuși față de măsurile agrare, limitate, luate de autoritățile ardelenene în anul 1848.

Ca să potolească țărănimea răzvrătită, „care nu mai asculta de ordinele politice și juridice“⁵¹ ale magistratului, acesta a cerut, încă în iulie 1848, dreptul de a introduce în Țara Birsei, așa cum s-a procedat și în comitatele vecine, legea marțială, ceea ce s-a și aprobat⁵². La adăpostul acestei legi, magistratul a arestat pe mai mulți „instigatori“, mai ales din Săcele, unde mișcările împotriva magistratului au fost mai vii și mai repetate, și anume pe notarul Miklos Mihail din Cernatu, pe dascălul Miklos Gheorghe din Zizin, pe țărani Csabai Ștefan din Tărlungeni, Bölöni Imre din Apața și alții. Unii au fost condamnați, iar alții, din lipsă de dovezi, eliberați, la insistențele populației⁵³.

Dar cu toate acestea țărănimea română și maghiară din fostele poseiuni domeniiale nu încetează lupta împotriva Brașovului.

În toamna anului 1848, unгурii săceleni reiau lupta pentru despărțirea de Brașov, sprijinindu-se de data aceasta pe mișcarea secuiască, care se alătură în mod public, la adunarea secuiască de la Lutița, guvernului revoluționar maghiar. Cele șapte sate, împreună cu Apața, Crizbav și Satu-Nou, au trimis o delegație la această adunare, formată din 29 de persoane, cerînd unirea Săcelelor cu comitatul Trei Scaune, angajîndu-se totodată să lupte alături de revoluția maghiară. Această adunare a hotărît încorporarea celor șapte sate la comitatul Trei Scaune. Delegații întorși de la Lutița au răspîndit în popor această hotărîre și au început să se înarmeze⁵⁴. „De la adunarea secuiască de la Agyakfalva (Lutița — *n.n.*) încoace — scria „Gazeta“ —, pe toată ora (ungurii săceleni — *n.n.*) amenință cu venirea secuilor care să-i armeze și împreună cu ei să calce pe națiile care au rămas credincioase împăratului Ferdinand I“⁵⁵. În același timp unгурii săceleni, considerîndu-se neatîrnați față de Brașov, au refuzat să mai facă prestații publice, așa cum cerea magistratul⁵⁶. Magistratul, considerînd măsura luată la Lutița drept un abuz, declară în public că n-o recunoaște. Îndată după aceasta cere ajutor militar de la comandamentul militar din Sibiu⁵⁷. Românii din Săcele, la rîndul lor,

⁴⁹ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 3327, 3457, 3458, 3693, 3872/1848.

⁵⁰ Cf. Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, p. 247.

⁵¹ Arh. st. Brașov, Act. mag., dos. nr. 2903/1848.

⁵² Ibidem, doc. nr. 2753/1848; „Gazeta de Transilvania“, XI (1848), nr. 55 (5 iulie, st. v.), p. 255.

⁵³ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 2818, 2795, 2832, 2878, 3082/1848.

⁵⁴ Ibidem, doc. nr. 4413/1848, 217/1849; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 124, 127.

⁵⁵ „Gazeta de Transilvania“, XI (1848), nr. 87 (25 oct., st. v.), p. 350.

⁵⁶ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 4084/1848.

⁵⁷ Ibidem, doc. nr. 4413, 4381, 4494, 4470/1848.

încep să se înarmeze. Cei mai mulți călăreți din escadronul de cavalerie al viceprefectului legiunii Țării Birsei, C.I. Secăreanu, originar din Săcele, erau săceleni⁵⁸. În astfel de împrejurări raporturile dintre români și unguri în Săcele se înrăutățesc. Foștii iobagi români și maghiari, exploatați deopotrivă de patriciatul săsesc, ani de-a rândul, stau acum față în față, cu armele în mână, gata de a intra în vârtejul războiului civil în care se cufundă Transilvania după Lutița. Ambele tabere luptînd pentru libertate, atît răzvrătirea românilor, cît și cea a ungarilor constituie acte progresiste⁵⁹.

Primele lupte în Țara Birsei, între „insurgenți” și „răsculați”, au loc tocmai pe teritoriul celor șapte sate. La sfîrșitul lunii octombrie 1848, ungurii săceleni au fost dezarmați de gărzile cetățenești din Brașov, unite cu armate împărătești venite din părțile Făgărașului⁶⁰. Cu acest prilej a fost distrusă și curia nobiliară de la Budila, sat lîngă Săcele⁶¹. Comitele Albert Horváth din Trei Scaune protestînd împotriva pătrunderii armatelor în Săcele, magistratul a răspuns că dezarmarea săcelenilor s-a făcut drept pedeapsă pentru că ungurii săceleni s-au răzvrătit împotriva Brașovului, urmărind să se despartă de administrația sa⁶². Dar îndată după dezarmare, ungurii din Săcele, din Apața, Crizbav și Satu-Nou au depus jurămînt de credință față de magistrat⁶³. După aceasta magistratul a arestat pe participanții la adunarea de la Lutița și pe alți fruntași ai mișcărilor revoluționare din Săcele⁶⁴. Începînd cu ziua de 23 noiembrie 1848 pînă la sfîrșitul anului, Săcelele vor fi neconținut, cu mici întreruperi, teatrul unor sîngeroase lupte civile, cu pierderi însemnate pentru ambele tabere în luptă⁶⁵. Încheindu-se însă armistițiul de la Arpătac, sat nu departe de Brașov, între secui și armatele împărătești, în noaptea de 2—3 ianuarie 1849, încetează luptele din Săcele⁶⁶. Magistratul brașovean cerea baronului A. von Puchner ca, atunci cînd va ratifica actul receptiv, să aibă în vedere că Brașovul ține neapărat să-și păstreze jurisdicția asupra celor șapte sate⁶⁷. În cursul evenimentelor care vor urma, ungurii săceleni nu mai ridică problema unirii cu comitatul Trei Scaune.

⁵⁸ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 4497, 4427/1848; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 311.

⁵⁹ Cf. Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Edit. științ., Buc., 1965, p. 81.

⁶⁰ George Barițiu, *Părți alese...*, vol. II, p. 318—319; „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 86 (oct., st. v.), p. 353, nr. 87 (oct., st. v.), p. 358.

⁶¹ Orbán Balázs, *A Szekegyföld leirasa hatodik kötet Parcașag* (Descrierea pămîntului secuiesc — Țara Birsei), vol. VI, Budapesta, 1873, p. 125.

⁶² Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 4493/1848.

⁶³ Ibidem, doc. nr. 4487, 4534, 4529, 4620, 4481, 4722/1848.

⁶⁴ Ibidem, Fond. Socotelile alodiale, pach. 254/1848, doc. nr. 244/1849.

⁶⁵ Vezi aceste lupte la George Barițiu, *op. cit.*, p. 334; „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 95, p. 381, nr. 97, p. 397, nr. 99, p. 404, nr. 100, p. 407, nr. 101, p. 103, nr. 103, p. 419; A. A. Mureșianu, *op. cit.*, nr. 3, p. 211, 212; Carl Thiess, *Geschichtliche Bemerkungen in den Revolutionsjahren* (Însemnări istorice din anii revoluționari 1848—49), Kronstadt, 1851, p. 18, 20—24, 25—26.

⁶⁶ „Gazeta de Transilvania”, XI (1848), nr. 105 (dec. st. v.), p. 427; nr. 106 (dec. st. v.), p. 431; Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 339/1849.

⁶⁷ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 29/1849; C. Thiess, *op. cit.*, p. 31—32.

Țărănimea română și maghiară din satele ce constituiau posesiunea orașului continuă lupta împotriva privilegiilor Brașovului și în iarna și primăvara anului 1849, atât înainte de ocuparea Țării Bîrsei de armatele revoluționare maghiare, cât și după aceea, deoarece măsurile luate de autoritățile militare maghiare pentru pămîntul crăiesc⁶⁸ nu aduc nici o schimbare, pe plan agrar, în folosul țărănimii, iar în fruntea orașului rămîn, cu mici excepții, tot vechii dregători⁶⁹. Astfel, în comunele Purcăreni, Zizin, Tărlungeni și Zărnești, țărani au tăiat pădurile domeniiale, luînd lemne pentru nevoile lor⁷⁰. Din plîngerile arendașilor către magistrat se vede că țărani îi împiedică pe aceștia să folosească pămînturile alodiale. Astfel zărneștenii au arendat ei o livadă domeniială⁷¹; în Tărlungeni și Purcăreni țărani au pretins de asemenea același lucru⁷²; arendașul posesiunii Apața a fost oprit de a însămînța ogoarele alodiale, iar slugile sale bătute și alungate de la curie⁷³. În Crizbav și Satu-Nou arendașa a fost împiedicată să folosească pămînturile alodiale⁷⁴. Această comună a cerut de la comisarul Al. Doja, în mai 1849, ca toate pămînturile alodiale din raza comunei să treacă în proprietatea satului⁷⁵, dar nu s-a aprobat⁷⁶. În Vlădeni locuitorii vînd în continuare băuturi alcoolice⁷⁷. Zărneștenii au luat de la arendași dreptul de vînat și pescuit⁷⁸, iar în Tărlungeni populația pretinde dreptul de a arenda ea distileria de rachiu și dreptul de morărit⁷⁹. În Satulung și Purcăreni cîrciumăritul e practicat tot de săteni⁸⁰. În Apața arendașul a fost împiedicat cu totul de a beneficia de cîrciumărit, măcelărit, pescuit și morărit. În Crizbav și Satu-Nou țărani au luat arendașei de asemenea dreptul de cîrciumărit, măcelărit, vînat și pescuit⁸¹. Aceste acțiuni revoluționare au silit pe arendașul posesiunii Apața să ceară rezilierea contractului de arendă, iar arendașa posesiunilor Crizbav și Satu-Nou, din aceleași motive, a cerut reducerea taxei de arendă⁸².

Paralel cu lupta din Săcele și cu frămîntările revoluționare din iarna și primăvara anului 1849, în satele brănene au loc, în acest timp, mișcări revoluționare, cu caracter național, nu mai puțin importante. Aici a avut loc o revoltă a populației împotriva castelanatului Branului.

În comparație cu celelalte sate dependente, cele zece sate brănene aveau o situație deosebită sub raportul obligațiilor iobăgești, din cauză că acestea

⁶⁸ Vezi Proclamațiile lui L. Csiány din 24, 26 martie și 4 aprilie 1848; Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 1081/1848, filele 5, 6, 7, 11.

⁶⁹ Carl Thiess, *op. cit.*, p. 73.

⁷⁰ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 100, 516, 889, 829/1849.

⁷¹ Ibidem, doc. nr. 828/1849.

⁷² Ibidem, doc. nr. 889/1849, 1121/1849.

⁷³ Ibidem, doc. nr. 1130, 1542/1849.

⁷⁴ Ibidem, doc. nr. 1097/1849.

⁷⁵ Ibidem, doc. nr. 1313/1849.

⁷⁶ Ibidem, doc. nr. 2772/1849.

⁷⁷ Ibidem, doc. nr. 127/1849.

⁷⁸ Ibidem, doc. nr. 828/1849.

⁷⁹ Ibidem, doc. nr. 889/1849.

⁸⁰ Ibidem, doc. nr. 697/1948.

⁸¹ Ibidem, doc. nr. 1020, 1097, 1130, 1471/1849.

⁸² Ibidem, doc. nr. 1542/1849, 1097/1849.

erau asupra de un organ exploatator în plus, castelanatul Branului. Pe lângă obligațiile feudale cunoscute în celelalte sate ⁸³, țărănimea brăneană avea sarcini iobăgești în plus, și față de castel, ca: munci, prestații, transporturi etc. ⁸⁴. Brănenii plăteau deci, pe de o parte, taxa de răscumpărare a robotei, iar pe de altă parte, făceau și anumite munci. La aceasta se adaugă un șir nesfârșit de abuzuri practicate de cei doi castelani, A. Bokros și A. Deák. Adunarea dării regești, a produselor pentru armată, construcții de interes obștesc, judecarea diferitelor pricini dintre oameni, eliberarea pașapoartelor etc. erau tot atâtea ocazii pentru cei doi satrapi de la castel de a lua contribuții în natură și în bani în plus, ani în șir, și de a da amenzi etc. ⁸⁵. Contradicțiilor sociale li se adaugă și cele naționale. Deși românii alcătuiau marea majoritate a populației (în anul 1838, de exemplu, din 8 052 de locuitori, 7 895 (98,05%) erau români și numai 157 (1,95%) de alte naționalități ⁸⁶), totuși ei nu puteau ocupa nici un post la castel, la vamă, în administrația comunei etc., organele magistratuale opunându-se. Când brănenii au vrut să pună un notar român, pe Ion Pușcaș, subinspectorul de circumscripție, Fogaras, s-a opus, spunând că „românii nu pot ocupa posturi funcționărești“ și a fost numit notar țesătorul sas I. Hönigberger ⁸⁷.

Mișcarea brănenilor se împletește cu activitatea revoluționară a prefecturii române a Țării Bîrsei, și mai ales cu cea a tribunatului Bran, cunoscut mai puțin. A. Tr. Laurian numind în fruntea acestei prefecturi pe Ion Bran ca prefect și pe C.I. Secăreanu ca viceprefect, cerîndu-le să împartă districtul în tribunate și vicetribunate, accentua: „Spuneți în gura mare la oameni că acum s-a început războiul și chiar spre apărarea și dobîndirea drepturilor românilor... să nu vă uitați ce fac sașii, garda română e neatîrnată. De aceea organizarea trebuie pusă îndată în lucru“ ⁸⁸. Urmînd această chemare, în Bran s-a organizat un tribunal, avînd ca tribun pe Nicolae Popea, după cum mărturisea el însuși, în 1901, într-o scrisoare către George Moroianu: „Eu am fost în revoluție tribun al Branului“ ⁸⁹. Iar „colonul Aron Moșoiu din divizia (satul —*n.n.*) Simonului“ a fost „numit de comitetul român din Brașov vicetribun“ ⁹⁰.

La începutul lunii noiembrie 1848, curînd deci după ce brănenii s-au înarmat, ei au somat, prin notarul I. Hönigberger, pe castelanul A. Bokros să părăsească imediat castelul, amenințîndu-l că, dacă refuză, va fi omorît. De teamă, acesta a fugit la Brașov, lăsînd în locul său pe vicecastelanul A. Deák ⁹¹. În ziua de 15 noiembrie 1848, dascălul Ioan Vartolomei și Nicolae

⁸³ Vezi Florin Salvan, *op. cit.*, p. 200—204.

⁸⁴ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 1367/1848, 2392/1850.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem, Recensămîntul populației..., tabelul II (în ms.).

⁸⁷ Ibidem, Act. mag., doc. nr. 2392/1850.

⁸⁸ Dr. Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei (1846—1866)*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 31.

⁸⁹ George Moroianu, *Tribuni de origină din Săcele în revoluția din 1848*, în „Plaiuri săcelene“, I (1934), nr. 7—8, p. 4; A. A. Mureșianu, *op. cit.*, nr. 2, p. 140.

⁹⁰ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 375/1849; cf. și doc. nr. 2392/1850.

⁹¹ Ibidem, doc. nr. 4705, 4822/1848, 339, 581/1849.

Tătaru din Simon, membri ai tribunatului, l-au somat și pe vicecastelan să plece din Bran, amenințându-l că, dacă se opune, brănenii vor aprinde castelul. De frică, și acesta a fugit la Brașov⁹². După alungarea celor doi castelani, brănenii au spart magazia de cereale, aflată în curtea castelului, luând o mare cantitate de bucate⁹³, au alungat slugile de la castel, iar una din locuințele de la castel a fost ocupată de I.C. Muntean⁹⁴. Tot la începutul lunii noiembrie brănenii au alungat și pe trabanții de la castel⁹⁵ și au destituit din funcție pe notarul sas, I. Hönigberger, înlocuindu-l cu dascălul Ioan Vartolomei din Simon, iar ca vicenotar a fost pus Nicolae Aron Moșoiu, iar ca asesori au fost desemnați căpitani și vicecăpitani ai gărzii naționale. Țăranii din satele Sohodol, Poarta, Predeal, Măgura și Peștera au îndepărtat pe vechii jurați, înlocuindu-i cu alții noi. Brănenii au refuzat să mai achite darea regească, să predea furaje pentru caii de poștărit⁹⁷. Revoltați, brănenii pretinseseră de la vicecastelan și de la notarul I. Hönigberger registrele de încasare a contribuțiilor, tabellele de impozite și alte acte asemănătoare⁹⁸.

Înlăturarea vechilor funcționari de la castelul Bran nu s-a făcut de indivizi izolați. Ea a fost hotărâtă de reprezentanții întregii obști brănene. Notarul I. Hönigberger afirma în raportul său către magistrat că hotărîrea de a alunga pe cei doi castelani a fost luată de „adunarea juraților, a preoților și a bătrînilor din Bran”⁹⁹, ținută la 9 noiembrie 1848. Iar Ioan Vartolomei și Nicolae Tătaru, cînd au somat din nou pe A. Deák și I. Hönigberger să plece din Bran, spuneau că sînt trimiși de „comisia adunării tuturor diviziilor”¹⁰⁰ (a satelor — *n.n.*), că vin deci „din încredințarea tuturor românilor”¹⁰¹. Ei se considerau, prin urmare, mandatarii ai populației brănene.

Faptele semnalate mai sus arată, așa cum constata însuși magistratul, că brănenii s-au „rupt cu totul de acest magistrat”, eliberîndu-se de sub jurisdicția acestuia. Senatorul Fr. Fabricius spunea în raportul său către magistrat că a venit la el în Bran o delegație condusă de preotul din Sohodol, Ion Pușcaș, și „a spus că (brănenii — *n.n.*) vor să-și aleagă un castelan de naționalitatea lor”¹⁰². Deși acest lucru nu s-a putut realiza din cauza precipitării evenimentelor revoluționare în Țara Birsei, totuși rămîne un simbol al năzuințelor politice pe care le nutreau brănenii. Mișcarea revoluționară a brănenilor împotriva vechii autorități din Bran se împletește, prin urmare, în mod organic, cu însăși activitatea tribunatului din Bran, ai cărui conducători se situează în fruntea

⁹² Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 581/1849.

⁹³ Ibidem, doc. nr. 4895, 4901/1848, 339/1849.

⁹⁴ Ibidem, doc. nr. 4822, 4937/1848.

⁹⁵ Ibidem, doc. nr. 4704, 4705, 4706, 4821/1848.

⁹⁶ Ibidem, doc. nr. 4704, 4705/1848.

⁹⁷ Ibidem, doc. nr. 4704, 4705/1848.

⁹⁸ Ibidem, doc. nr. 4823/1848.

⁹⁹ Ibidem, doc. nr. 4705/1848.

¹⁰⁰ Ibidem, doc. nr. 4823/1848.

¹⁰¹ Ibidem, doc. nr. 4821/1848.

¹⁰² Ibidem, doc. nr. 4704, 4901, 4703/1848.

luptei împotriva autorității locale. Brănenii nu s-au mulțumit doar să răstoarne vechea putere administrativ - judecătorească, ci au instaurat și o administrație nouă, românească, condusă tocmai de frunțașii tribunatului brănean. Vicetribunul Aron Moșoiu e numit judele Branului, secundat de căpitani și vicecăpitani. Căpitanul Ioan Vartolomei ajunge notar în Bran, iar vicecăpitanul Nicolae Tătaru, ajutor de notar.

Atît rapoartele senatorului Fr. Fabricius, cît și cele ale funcționarilor alungați din Bran, precum și rezoluțiile magistratului, califică pe brăneni „răzvărățiți“, „răsculați“, „anarhiști“, „rătăciți“¹⁰³ și alte epitete asemănătoare. Același senator, vorbind despre actele brănenilor, le considera că vin de la un „popor nomad“¹⁰⁴. Aceste expresii arată, de fapt, ura pe care o nutreau patricienii sași față de populația exploatată.

Îngrijorat că mișcarea brănenilor a luat un astfel de curs, magistratul a cerut înaltului comandament militar ajutor ca să înăbușe revolta brănenilor și să repună în posturi pe dregătorii răsturnați de popor. În același timp, comunicînd aceste lucruri și comandamentului militar din Brașov, îi cere să ocupe castelul cu armată ca să „prevină un atac din partea românilor“¹⁰⁵. În 29 noiembrie 1848, după ce a primit un ordin de la A.v. Puchner, în care se semnala că țaranii români din unele comune ale districtului Făgăraș au atacat proprietățile alodiale, magistratul brașovean spunea maiorului C. Riebel, care i-a comunicat acest ordin, că asemenea cazuri se întîmplă și în satele brănene și de aceea insista din nou să i se dea ajutor militar, să restabilească „ordinea legală“ în Bran¹⁰⁶. Insistențele acestea repetate pentru ajutor militar arată că magistratul considera situația din Bran foarte gravă.

Urmărind să înăbușe mișcarea brănenilor, magistratul voia însă ca „populația românească de pe pămîntul săsesc să se mențină în acea situație pe care o cere constituția săsească“¹⁰⁷. Aceste cuvinte trădează o poziție retrogradă a patriciatului brașovean, care voia să mențină populația românească în sclavia vechilor rînduieii feudale.

Armatele austriece fiind angajate în luptele cu forțele militare maghiare și secuiești pe diferite fronturi, comandamentul militar austriac n-a trimis trupe militare speciale în Bran, așa cum cerea magistratul. Comandantul militar de graniță a pus doar o pază militară la castel, la locuința castelanului, și a fost arestat C. Muntean, care ocupase o locuință la castel¹⁰⁸.

Deși castelanul A. Bokros intenționa să se reîntoarcă la Bran după încheierea armistițiului de la Arpătac, totuși a rămas la Brașov, deoarece magistratul nu i-a satisfăcut cererea de a i se restitui cheltuielile suportate cu întreținerea pazei militare și a celor cinci trabanți reveniți la castel. A plecat însă vicecastelanul A. Deák în 21 ianuarie 1849¹⁰⁹. Cele cîteva zile cît a stat

¹⁰³ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 339, 581/1849.

¹⁰⁴ Ibidem, doc. nr. 4704/1848.

¹⁰⁵ Ibidem, doc. nr. 4821/1848.

¹⁰⁶ Ibidem, doc. nr. 4901/1848.

¹⁰⁷ Ibidem, doc. nr. 4704/1848.

¹⁰⁸ Ibidem, doc. nr. 4937/1848, 339, 581/1849.

¹⁰⁹ Ibidem, doc. nr. 485/1849, 4703, 4901, 4708, 4821/1848, 581, 583, 339/1849.

generalul Schurter cu armata refugiată în 22 ianuarie 1849 din Braşov la Bran, de frica secuilor, brănenii n-au mai întreprins nimic împotriva acestuia. Dar îndată ce generalul Schurter s-a retras la Braşov, auzind că generalul Bem a fost bătut la Sibiu, brănenii au reînceput atacul împotriva lui A. Deák, soa mîndu-l, printr-un trabant, să-şi ia „catrafusele la Braşov”¹¹⁰. În aceeaşi zi, adică în 27 ianuarie 1849, brănenii au tras un foc de armă împotriva lui A. Deák din lunca domeniială. Iar a doua zi tribunalul Branului, sub semnătura lui Aron Moşoiu, Ion Chiujde, Coman Enescu, Nicolae Tătaruşi Ioan Vartolomei, i-a trimis o scrisoare în care-l ameninţa că „să se abţină de la orice amestec în serviciu, deoarece brănenii şi-au pus slujbaşii lor, şi Deák, în cazul unui amestec, va primi ceva ce nu va putea împărţi cu nimeni”¹¹¹.

Ameninţat cu un atac prin surprindere şi cu moartea, A. Deák a scăpat cu fuga la Braşov, datorită ajutorului primit de la comandantul de grăniceri din Bran. Crezînd că brănenii s-au liniştit, în 29 ianuarie 1849 a plecat la Bran şi A. Bokros, dar s-a întors de pe drum, cînd a aflat ce i s-a întîmplat vicecastelanului. Într-un raport trimis magistratului în 22 februarie 1849, castelanul A. Bokros, referindu-se la aceste evenimente, încerca să explice duşmănia mare a populaţiei din Bran faţă de el prin considerente de ordin şovin, prin prisma „urii mari pe care o au românii faţă de unguri”¹¹². „Un sas sau german — afirma castelanul — este tot aşa de rău privit de brăneni şi tot atît de puţin iubit ca şi un ungar, deoarece anarhiştii din Bran nu iau în considerare celelalte naţiuni şi nu acceptă administrator sau reprezentant al autorităţii superioare decît pe slujbaşii puşi de ei, făcînd parte din naţiunea română”¹¹³. Afirmatia aceasta cu caracter diversionist nu are nici un temei, pentru că brănenii îl urau pe castelan nu pentru că era maghiar, ci pentru că i-a asuprit tiranic un număr mare de ani, lucru afirmat de brăneni în repetate rînduri.

În cursul lunii februarie, după intrarea armatei ruseşti în Ţara Birsei, prin pasul Bran şi Predeal, serviciul de contumacie din Bran, nemulţumit de judele Aron Moşoiu, pe care-l considera „un om incult, recrutat din clasa cea mai de jos, necunoscător al slujbei”¹¹⁴, şi comandamentul militar al oraşului şi pasului Bran insistau pe lîngă magistrat să completeze cele două posturi, pentru că aveau nevoie, afirmau ei, de un om competent în lucrările legate de mişcarea trupelor prin Bran¹¹⁵. Cei doi castelani, deşi doreau arzător să se întoarcă la posturile lor, totuşi n-au îndrăznit să facă aceasta de teama populaţiei¹¹⁶. Populaţia din Bran, aflînd că se pune problema reîntoarcerii castelanilor, protestează din nou, în scris, împotriva acestora, cerînd să li se „pună

¹¹⁰ G. Barişiu, *Părşi alese...*, vol. II, p. 453, 542–543; Arh. st. Braşov, Act. mag., doc. nr. 581.

¹¹¹ Arh. st. Braşov, Act. mag., doc. nr. 581/1849.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem, doc. nr. 581/1849.

¹¹⁴ Ibidem, doc. nr. 375/1849.

¹¹⁵ Ibidem, doc. nr. 468, 450/1849.

¹¹⁶ Ibidem, doc. nr. 537, 538/1849.

un castelan român“, deoarece „printre ei nu locuiește nici un ungar și nici un sas“¹¹⁷.

Dar, o dată cu intrarea armatelor revoluționare maghiare în Țara Bîrsei și în Brașov, la 20 martie 1849, cei doi castelani își reiau funcțiile în Bran, rămînînd la posturi pînă la sfîrșitul anului 1849, cînd au fost înlăturați de comandantul militar și civil al districtului Sibiu în urma unor temeinice plîngeri făcute de brăneni împotriva acestora¹¹⁸.

„Răscoala“ brănenilor împotriva castelanului și a celorlalți funcționari din Bran e o dovadă eclatantă că populația românească din aceste sate, trezită la viață națională, ținea cu tot dinadinsul să se afirme în viața politică a districtului Brașov, în virtutea străvechimei sale pe aceste meleaguri și a caracterului ei majoritar.

Cele arătate, pe scurt, mai sus ne duc totuși la cîteva concluzii.

În toate satele dependente de orașul Brașov a domnit, în anul revoluționar 1848—1849, o permanentă stare de agitație și de frămîntări revoluționare, național-sociale, îndreptate împotriva magistratului brașovean, condus de patriciatul săsesc.

Țărănimea supusă, română și maghiară, nemulțumită de măsurile luate de autoritățile ardelenene pe plan agrar, a refuzat să se supună ordinelor magistratului brașovean, pe care țărani refuză să-l mai considere ca autoritate stăpînitoare.

Țărănimea exploatată a folosit o gamă variată de forme de luptă împotriva orașului Brașov: ocuparea violentă a terenurilor alodiale, uzurparea drepturilor regaliene, atacarea curiilor domeniiale, împiedicarea arendașilor domeniali să-și exercite prevederile contractuale, refuzul de a presta diferite servicii obștești, proteste împotriva abuzurilor comise cu ocazia aplicării legii electorale; ungurii săceleni au dus o luptă perseverentă pentru a se despărți de administrația Brașovului și a se uni cu comitatul Trei Scaune, fapt care a dus la luptele interne din Săcele, dintre români și unguri, în octombrie-decembrie 1848; cele zece sate brănene, cu populație majoritară românească, au alungat pe cei doi castelani, pe notarii din Bran, instituind, pentru patru luni, o administrație românească.

La actele revoluționare cu caracter social, urmărind sfărîmarea privilegiilor feudale ale orașului Brașov, au participat împreună, în satele cu populație mixtă — Săcele, Apața, Crizbav și Satu-Nou —, atît țărani români, cît și maghiari. În cadrul mișcărilor cu caracter național, în schimb, țărani români și maghiari nu au fost uniți. Țărani unguri s-au alăturat secuilor, iar românii s-au încadrat în mișcarea națională românească, luptînd, pînă la urmă, în gărzile naționale ale Prefecturii române a Țării Bîrsei, urmînd destinul ei.

¹¹⁷ Arh. st. Brașov, Act. mag., doc. nr. 735/1849.

¹¹⁸ Ibidem, doc. nr. 3308/1849, 2392/1850; 3818/1849. Pe lingă actele originale în limba germană folosite în prezentarea mișcărilor brănene, am consultat și unele dintre aceste acte traduse în limba română, puse la dispoziția noastră de Castelul Bran, pentru care mulțumim, și pe această cale, conducerii muzeului. Aceste acte sînt: doc. nr. 4704, 4705, 4821, 4822, 4823, 4895, 4901, 4937/1848, 339, 543, 581/1849.

FRATERNIZAREA UNOR SOLDAȚI CU ȚĂRANII ÎN TIMPUL RĂSCOALEI DIN 1888

C. CĂZĂNIȘTEANU

Ca toate confruntările de clasă însemnate, răscoalele țărănești de la 1888 au determinat clasele, grupările și păturile sociale de la noi să-și definească într-un fel sau altul poziția, iar organismele prin care statul capitalist își exercita dominația să-și demonstreze eficiența și, bineînțeles, atașamentul. Și dacă pătrunderea sensurilor și semnificațiilor reacției unora din factorii enumerați mai sus au constituit obiectul unor studii speciale¹, analiza altora, cum ar fi armata, de pildă, principalul instrument de represiune, nu și-au găsit pînă acum locul în cuprinsul vreunei cercetări, nici măcar parțiale.

Abordarea problemei atitudinii pe care au adoptat-o unii ostași, chemați să înăbușe mișcarea de la 1888, prezintă un interes cel puțin îndoit. Pe de o parte, oferă posibilitatea descifrării unor laturi rămase în obscuritate ale celei mai importante ridicări țărănești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, revelatoare sub multe aspecte, iar pe de alta, este de natură să pună în lumină atît unele elemente comune, cît și unele deosebiri față de marile răscoale din 1907. Legate, de altfel, printr-un șir neîntrerupt de lupte ale populației rurale, de frecvență și intensitate variabilă, cele două mișcări prezintă deopotrivă numeroase trăsături identice, izvorîte din apropierea cadrului economic și social-politic care le-a generat, dar și unele particularități distincte, produs al evoluției firești a realităților românești, a factorilor conjuncturali specifici fiecărei mișcări.

Pentru a înțelege chipul cum a reacționat armata în primăvara anului 1888, trebuie luate în considerare, în primul rînd, structura organizatorică și baza socială a alcătuirii de atunci a armatei. Numai astfel poate fi găsită explicația logică a unor manifestări de solidaritate sau fraternizare a unor militari cu țărani răsculați, manifestări care, departe de a fi singulare, așa cum

¹ D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din anul 1888*, în „Studii”, an. XV (1962), nr. 3, p. 557–587.

se va vedea, aveau să pună în derută cercurile guvernante și să le împingă la luarea de măsuri extreme, pentru înlăturarea unei situații apreciate la un moment dat ca amenințând grav însăși ființa orînduirii burghezo-moșierești.

La 1888, armata română cuprindea, alături de unitățile permanente, așa-numitele trupe teritoriale, constituite dintr-un număr important de formațiuni semipermanente grupate în regimente de dorobanți și călărași². Pe lângă acestea, se mai găseau elementele neîndivizionate, alcătuite din milițieni și rezerviști, recrutate dintre ostașii care-și satisfăcuseră stagiul militar într-unul din cele două corpuri, permanent sau teritorial, gata a fi încorporate la nevoie.

Dorobanții și călărașii, destinați a conlucra la asigurarea ordinii interne și a pazei granițelor, se aflau sub arme doar o treime din timpul stagiului propriu-zis; în rest, erau lăsați la vatră. Totdeauna însă trebuia să fie pregătiți pentru a răspunde necondiționat ordinilor, oricît de arbitrare și inoportune ar fi fost, și concentrărilor efectuate de multe ori „fără nici un folos“, doar pentru ca să facă „de gardă și să slujească la corvezi“³. Garnizoanele unităților și subunităților de care depindeau erau amplasate fie în comunele natale, fie undeva în zona învecinată. De aici o serie de consecințe, care lămuresc poziția pe care o bună parte a acestei categorii de ostași s-a situat în zilele răscoalei.

Faptul că cea mai mare parte a anului dorobanții și călărașii stăteau în mijlocul consătenilor lor, avînd astfel puțința să le împărtășească din necazurile și mizeriile lor zilnice, copleșiți la rîndu-le sub povara greutăților și neajunsurilor proprii — amplificate de concentrările anuale pentru instrucție și de celelalte obligații militare —, victime ale samavolnicilor „comise de zapcii, de primari sau de comandanți“⁴, făcea ca spiritul de revoltă al trupelor nepermanente să fie cel puțin la fel de viu ca al majorității țăranilor.

O situație similară aveau milițienii și rezerviștii, unii dintre ei nemulțumiți și de neîmplinirea promisiunilor ce li se făcuseră ca urmare a participării lor la războiul pentru independență. Lipsiți de pămînt⁵, supuși aceluiași învoielii agricole oneroase și măsuri vexatorii — ca, de pildă, obligativitatea achitării dării căilor de comunicație, de care erau scutiți prin lege rezerviștii care au făcut campania din 1877—1878⁶ —, păstrînd încă nostalgia vieții de cazarmă mai ferite de griji, exasperați totodată de spectrul foamei și de inechitatea socială, aceștia vor constitui forța agitatorică primordială în ridi-

² *Anuarul oficial al armatei române*, București, 1888, p. 820.

³ „Lupta“, an. V, seria II-a, din 30 martie 1888, p. 3.

⁴ *Dezbaterea Adunării deputaților din anul 1888*, p. 363.

⁵ Unul din ofițerii trimiși să înăbușe răscoala nota în raportul său privitor la lipsa de pămînt a rezerviștilor: „... unii dintr-inșii, cum sint rezerviștii și însurăței, nu au cel puțin nici un pogon de loc, pentru a-l munci și a-și putea scoate hrana zilnică“ (V. M. K o g ă l n i c e a n u, *Chestiunea țăranescă, anexă*, București, 1906, p. 54).

⁶ Atît presa, cit și martori oculari ai vremii semnalează numeroase cazuri în care rezerviștii scutiți „de căile de comunicație“ erau impuși totuși la plata dării. (Vezi, printre altele, cazurile semnalate în comunele Trifești din județul Roman și Mărgineni, din județul Neamț în ziarul „Muncitorul“, Iași, an. I, nr. 36 din 5 iunie 1888 și raportul maiorului I.N. Vitzu, comandantul trupelor concentrate pentru potolirea răscoalelor în plasele Olteniței și Negoești din județul Ilfov publicate în V. M. K o g ă l n i c e a n u, *op. cit.*, p. 52).

carea țărănească de la 1888. Nu puțini dintre ei se vor afla printre cei împușcați sau printre cei arestați pentru „instigare la revoltă“.

Deputatul C. Dobrescu surprinde o parte din adevăr în ceea ce privește rolul jucat în declanșarea mișcării de către soldații rezerviști, când în interpelarea adresată guvernului la ședința Camerei din 24 noiembrie 1888 spunea: „Și deci în mare parte răscoalele începuseră la semnalul foștilor militari. Mina era gata de a izbucni, trebuia să se fixeze numai minutul. Foștii militari, acești copii de țărani scoși din colibe, duși în orașe, dresați, suciți, întorși, subțiați, acești militari care instruiți oarecum se deprind a avea dispreț către societatea civilă, acești oameni puși într-o lumină vie a unei societăți civilizate, pleacă de acolo când termină anii, ca să se întoarcă la satul lor în casa părintească, să pună căciula în locul chipiului, să îmbrace zeghea în locul tunicei; în locul pantalonilor să ia țăarii, și în loc de cisme să ia opinca sau să umble cu picioarele goale, să mănince mămligă mucedă în loc de pine, această tranzițiune bruscă de la civilizație la starea ce o găseau acolo, credeți că o pot suferi?

Ei bine, tocmai partea voinică, puternică a țărâniei, foștii militari, simțind mai mult miseria, sărăcia complectă, ei au fost cei dintii în mișcările din primăvara trecută“⁷.

Uniți de aceleași impilări și nedreptăți, dovadă faptul că aproape zilnic se prezentau la sediile regimentelor trupelor nepermanente „soldații cu schimbul și rezerviștii cu reclamațiuni de diferite naturi“⁸, dorobanții, călărașii și rezerviștii nu numai că vor forma o forță aproape inseparabilă de acțiune pe toată durata răscoalei, dar vor fi de regulă fermentul de revoltă, purtătorii de cuvânt ai doleanțelor maselor țărănești și, frecvent, conducătorii lor în diferitele ciocniri armate ce vor avea loc. Faptul că ostașii din unitățile teritoriale și rezerviștii reprezentau elementul cel mai efervescent și sensibil la suferințele și năzuințele lumii rurale oferă o explicație a multitudinii formelor prin care nu puțini și-au manifestat nu numai dezacordul față de misiunea ce li se încredințase, dar chiar s-au raliat revoltaților.

Pe mulți îi vom găsi în primele rînduri ale celor care ridicau țărâniea la luptă. Prefectul de Roman raporta Ministerului de Interne că, în drum spre comuna Buciumi, pentru a liniști tulburările ivite acolo, a constatat că un călăraș care-l însoțea „facea instigațiuni între locuitori, în loc să-i liniștească“⁹. Un altul a venit în comuna Berceni și a spus locuitorilor că are ordin verbal să le aducă la cunoștință că, la 1 aprilie, să se prezinte la Ministerul Domeniilor pentru a-și revendica drepturile¹⁰. Într-o telegramă trimisă prefectului județului Ilfov i se aducea cu îngrijorare la cunoștință că „soldații rezerviști sunt cei dintii care îndeamnă pe țărani la răscoală“¹¹. Acțiunea de la Corni, județul Botoșani, de pe moșia Balș, a fost inițiată la începutul lunii mai de

⁷ *Dezbaterile Adunării deputaților din anul 1888*, p. 134–135.

⁸ Arh. st. Buc., Minist. de Război, dos. 1971/1888, f. 5.

⁹ *Cornelia C. Bodea, Contribuții documentare privind răscoala țărănilor din 1888*, în „Studii“, an. XI (1958), nr. 2, p. 193.

¹⁰ „România“, an. V, din 8 aprilie 1888, p. 3.

¹¹ *Răscoala țărănilor din 1888*, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1950, p. 89.

cinci rezerviști¹². Fenomenul pare a fi fost destul de frecvent pe toată suprafața cuprinsă de mișcare. Aceeași încheiere răzbate și în coloanele presei de atunci: „Este constatat indubitabil — se sublinia — că cea mai mare parte din revoltele țăranilor au fost pînă acum ațîțate de soldații liberați”¹³.

Alții au preluat conducerea luptei atunci cînd ostilitățile dintre țărani și autorități s-au declarat. Din cei patru conducători ai răzmeriței din comuna Mihăilești, județul Vlașca, doi erau rezerviști din contingentul 1883¹⁴. În județul Dîmbovița, una din cele mai masive ridicări s-a înregistrat în comuna Bădulești, din apropierea Găeștilor. Peste 800 de săteni, după ce au arestat pe primar și pe arendaș, s-au îndreptat spre Găești pentru a solicita rezolvarea problemelor în litigiu dintre țărani și proprietari sau arendași. La marginea comunei au fost interceptați de o companie din trupele de represiune¹⁵. În încăierarea care s-a produs a căzut și „capul răsculaților, un fost călăraș...”¹⁶. Dumbrăvenii, după ce la sfîrșitul lui august au cunoscut o oarecare agitație, în zilele de 2—4 septembrie au fost martorii unei acțiuni de o deosebită intensitate. Încă de pe la 1 septembrie începuseră să se strîngă aici locuitori de prin satele vecine. La 2 septembrie, se adunaseră aproximativ 1 000 de oameni hotărîți să împartă pămînturile moșiei administrate de familia Ghiculescu. Porniră chiar la împlinirea dezideratului. Pentru liniștirea lor, însă, s-au trimis de la Botoșani 500 de soldați, dintre care 150 artileriști, sub comanda colonelului Macca, comandantul Regimentului 16 dorobanți. Cu toate somațiile făcute de primar și de comandantul trupelor, țăranii, „ai căror conducători erau niște rezerviști, și îndeosebi un sergent major Panici”¹⁷, nu au cedat decît după ce artileriștii au executat două șarje și au arestat vreo 150 de inși. Între cei care au rezistat pînă la urmă pe poziție s-au aflat tot rezerviștii¹⁸.

O bună parte dintre militarii trupelor nepermanente și rezerviști se vor contopi cu masa cetelor de „răzvrățiți”, îngroșîndu-le efectivele și dînd acțiunilor lor un plus de incisivitate și de dîrzenie. În unele locuri, fără a se lăsa intimidați de prezența autorităților publice, însoțite de obicei de trupe, dorobanții și rezerviștii, antrenînd după ei comunele, au izbutit să smulgă satisfacerea, uneori integrală, alteori parțială, a revendicărilor formulate de săteni.

Amintim, spre exemplu, cazul comunei Afumați, din județul Ilfov, unde milițienii și rezerviștii, conduși de Mitu Limonca¹⁹, fost sergent în armată, au organizat satul astfel că „autoritatea a fost ținută în eșec”²⁰ timp de o

¹² „Lupta”, an. V, seria a II-a, din 5 aprilie 1888, p. 3.

¹³ „Unirea”, an. V, din 7 mai 1888, p. 3. Cf. și „Curierul român”, an. III, din 7 mai 1888, p. 1.

¹⁴ *Răscoala țăranilor din 1888*, p. 172.

¹⁵ A. Beldiman, *Răscoala sătenilor din primăvara anului 1888*, Buc., 1889, p. 45.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Curierul român”, an. III, din 1 septembrie 1888, p. 1, și același din 8 septembrie 1888, p. 1.

¹⁸ „Resboiul”, an. 12, din 6 septembrie 1888, p. 3. Cotidianul relatează că prefectul județului și judecătorul de instrucție reușiseră să împrăștie „un număr considerabil de țărani afară de vro 200 de rezerviști”.

¹⁹ *Dezbaterea Adunării deputaților pe anul 1888*, p. 110.

²⁰ „România liberă”, an. XII, din 3 aprilie 1888, p. 3.

săptămână. La fel s-a întâmplat în comunele Buhăești și Vulturești din județul Vaslui, unde răsculații, în cea mai mare parte rezerviști, au reușit să obțină „satisfacțiune în ceea ce privea plângerea lor în contra autorității comunale din Buhăești, pentru care se sleise în zadar în trecut toate căile de reclamație”²¹. La Buda-Rafailești, din același județ, mulți dintre sătenii care reclamau alte învoieli agricole și pământ erau rezerviști, foști călărași și dorobanți cu schimbul²².

Și totuși fraternizarea militarilor din trupele teritoriale mobilizate pentru reprimare cu răsculații a constituit expresia cea mai tranșantă a aderării lor la mișcare, provocând în același timp îngrijorare și panică în cercurile guvernante prin consecințele posibile.

Din chiar momentul izbucnirii celor dintii tulburări — privite oarecum cu indiferență, dat fiind probabil caracterul lor endemic, și fără a se bănuia amploarea ce o vor căpăta —, când au fost concentrate pentru menținerea „ordinei” doar regimentele și escadroanele de dorobanți și călărași, se semnalează deja primele pactizări. Astfel, ziarul „Dezrobirea” insera știrea că în „unele comune, dorobanții cu schimbul, pe care i-a trimis împotriva sătenilor, și-au adus aminte că și ei sînt muncitori, că și ei suferă de aceleași nevoi ca și răsculații și de aceea s-au unit cu ei”²³. Actele de fraternizare vor continua apoi pe toată întinderea evenimentelor. La 2 aprilie 1888 se înregistrează o informație similară privitoare la atitudinea armatei teritoriale²⁴. Unii dintre dorobanți și călărași dădeau asigurări sătenilor din localitățile pe unde treceau că nu vor întrebuița armele. Curînd vor trece de la declarații la fapte.

La Urziceni, centrul începerii răscoalei de la 1888, dorobanții aduși „n-au voit să easă asupra sătenilor”²⁵. Soldații cărora căpitanul comandant le-a ordonat deschiderea focului împotriva locuitorilor din comuna Domnești „au refuzat de a se supune ordinului său”²⁶. O comportare identică au avut militarii Companiei a 5-a, din Regimentul 5 dorobanți, față de țărani din comuna Verești²⁷. În apropiere de Slobozia, un număr de 70 de recruți s-au lăsat să fie dezarmați de către răsculați. La Vărăști (județul Ilfov), în pofida ordinului comandantului unității de represiune, soldații au refuzat să tragă în țărani. În Romanai, chiar un ofițer a refuzat ordinul prefectului de a deschide focul împotriva răsculaților²⁸.

Fără îndoială că cel mai de răsunet caz de solidaritate l-au oferit ostașii Regimentului 6 dorobanți²⁹. 36 dintre ei, aparținînd Companiei a 8-a, de sub

²¹ „Unirea”, an. I, din 10 mai 1888, p. 3. Comunicat după ziarul „România liberă”.

²² Ibidem, din 11 mai 1888, p. 3.

²³ „Dezrobirea”, an. I, din 27 februarie 1888, p. 3.

²⁴ „... dorobanții pe unde au fost au fraternizat cu țărani” (*Răscoala țărănilor din 1888*, p. 228).

²⁵ „Românul”, an. XXXII, din 4 aprilie 1888, p. 3.

²⁶ „Națiunea”, an. VII, din 8 aprilie 1888, p. 1.

²⁷ „Resboiul”, an. 12, din 9 aprilie 1888, p. 2.

²⁸ Cf. N. Adăniloae, *Răscoala țărănilor din 1888*, manuscris.

²⁹ Știrea a fost transmisă aproape concomitent de mai multe oficioase (vezi „Resboiul”, an. 12, din 4 aprilie 1888, p. 1; „Lupta”, an. V, seria a II-a, din 5 aprilie 1888, p. 3; „Națiunea”, an. VII, din 4—5 aprilie 1888, p. 3).

comanda căpitanului Brațu Ion, au fost trimiși în comuna Greci-Grădiște, din județul Vlașca, spre a „liniști” țărani răsculați. Odată sosiți în localitate, comandantul lor a început negocierile cu răsculații. Inițial, lucrurile păreau a decurge normal. A intervenit însă un element care la prima vedere a părut fără nici o importanță: un schimb de scrisori între căpitanul Brațu Ion și comuna Fierbinți, intermediat de un sătean de acolo, a fost interceptat de cei din Greci-Grădiștea. Avînd impresia că această corespondență era în legătură cu înăbușirea mișcării, răsculații au reținut pe purtătorul scrisorilor și au trecut la represalii asupra lui. Căpitanul Brațu Ion a căutat atunci să-i ia apărarea. Îngrijorați de intervenția ofițerului, țărani au pornit către primărie, unde se afla cantonat detașamentul de dorobanți. Căpitanul, împreună cu soldații și sergentul major Mihăilescu s-au dispus în trăgători pe două rînduri. Cu toate somațiile de oprire ale ofițerului, răsculații au continuat să înainteze. A ordonat apoi descărcarea a trei salve în aer. Enervat de cerbicia celor care nu s-au speriat de șuieratul gloanțelor, comandă o a patra salvă, de astă dată în „carne”. Spre stupefacția sa însă, soldații refuzară să execute ordinul. Iată cum descrie căpitanul Brațu sfîrșitul episodului: „Comand foc — soldații iau la picior! Mă uit împrejur, soldații mă părăsiseră. Aveam cu mine un sergent-major, un sergent gradat și 36 de soldați; dar nici unul nu se mai vedea”³⁰.

Părăsit de subordonați, ofițerul este luat ostatic de țărani și închis în clădirea primăriei, unde este pus sub paza propriilor ostași. În cursul nopții, evadează și se oprește la Căldărușani³¹. Satul a fost „pacificat” a doua zi în urma intervenției energice a unei companii din Batalionul 2 vînători și a unui escadron de roșiori³². Dorobanții care fraternizaseră au fost dezarmați, trimiși la București și înaintați parchetului militar, pentru a fi judecați³³. Vestea celor întîmplate la Greci-Grădiștea avea să surprindă la București, producînd deruta guvernului prezidat de Theodor Rosetti, deținător și al portofoliului internelor.

Criza politică declanșată de răscoalele țărănești atinge acum treapta de vîrf. Perspectiva dezlănțuirii unui război civil, prin generalizarea unor asemenea acte de înfrățire a armatei cu revoltații, apare acum guvernanților în toată gravitatea ei. O va spune ceva mai tîrziu Al. Marghiloman, ministru al justiției în cabinetul lui Theodor Rosetti, justificînd măsurile drastice luate după episodul de la Greci. „Dacă așteptam, D-lor — declara el în Adunarea deputaților —, ca răscoala să se organizeze, ar fi ajuns ca într-un singur punct dorobanții să fraternizeze cu răsculații, ca o linie de drum de fer, un telegraf să fie tăiat, pentru ca să avem resbelul civil în toată oroarea lui”³⁴. Privită din acest unghi poate fi înțeleasă și graba cu care organele oficiale și

³⁰ După o declarație a căpitanului Brațu Ion dată unuia din corespondenții ziarului „Lupta” și reprodusă de „Națiunea”, an. VII, din 21 aprilie 1888, p. 2. În reconstituirea faptelor ne-am slujit și de relatarea detaliată publicată de „Dreptatea”, an. I, din 4 iunie 1888, p. 3.

³¹ „Monitorul oficial”, nr. 4, din 17 aprilie 1888, p. 74.

³² „Voința națională”, an. V, din 8 aprilie 1888, p. 3.

³³ „Telegraful”, an. XII, din 9 aprilie 1888, p. 3.

³⁴ *Dezbatările Adunării deputaților pe anul 1888*, p. 143.

oficioase au căutat mai întâi să dezmință știrea pactizării ostașilor din Regimentul 6 dorobanți ³⁵.

Grăitoare, așadar, pentru aprecierea situației politice create rămân hotărârile elaborate pentru stingerea mișcării și împiedicarea repetării sau reluării la o altă dimensiune a incidentului de la Greci-Grădiștea.

Lupu Costache, secretarul Ministerului de Interne, trimis la fața locului pentru anchetă la 3 aprilie, primea dispoziții categorice — în numele Consiliului de Miniștri — din partea miniștrilor de război și de justiție (general C. Barozzi și Al. Marghiloman) de a „uza de toată rigoarea și a se da ordin deslușit fiecărui ofițer să ia inițiativa represiunii, cu dreptul de a face singuri cele trei somațiuni” ³⁶. Drept urmare, colonelul Algiu, șeful de stat-major al trupelor mobilizate pentru reprimare, într-o circulară înaintată forturilor din jurul Bucureștiului și care a fost difuzată în întreaga armată, ordona printre altele: „... la caz că găsiți răscoale din nou veți proceda cu cea mai mare energie; după ce îi veți soma, dacă nu se supune, împușcați pe capii răscoalei: focurile trase în aer nu sînt permise; lăsați un cadavru pe fiecare comună pentru a servi de exemplu” ³⁷.

Din seara zilei de 3 aprilie, autoritățile militare preluau de sine stătător conducerea ostilităților; procurorii rămîneau numai pentru a asista și dresa acte de constatare acolo unde devastările vor fi fost mai grave.

Dorobanții și călărășii care în diversele împrejurări se arătaseră atît de nesiguri ³⁸ au fost în mare parte înlocuiți cu trupe permanente ³⁹. Unde nu s-a putut, s-a cerut mutarea lor în altă regiune, de care să nu fie așa legați ⁴⁰.

³⁵ „Monitorul oficial”, „Unirea”, „Democrația” ș.a., toate din 7 aprilie 1888, se grăbesc să infirme știrea fraternizării de la Regimentul 6 dorobanți, aducînd ca argument al fidelității sale folosirea neîntreruptă a unității de la începutul răscoalei.

³⁶ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 174.

³⁷ Arh. st. Buc., Minist. de Interne, dos. 2058/1888, f. 20.

³⁸ La cazurile citate adăugăm alte citeva, lămuritoare asupra rezervelor ce existau față de formațiunile nepermanente din partea organelor de represiune. La cererea stareșului mănăstirii Căldărușani, adresată fraților Tănase și Ghiță Dima din comuna Grădiștea, pe a căror proprietate se afla de pază un sergent major cu 40 de ostași, de a-l protegi împotriva răsculaților, aceștia i-au răspuns că dorobanții nu prezintă încredere, „ca unii care erau din localitate” („Democrația”, an. I, din 26 mai 1888, p. 1). Eventualitatea asaltării Olteniței de către țărani producea neliniște notabilităților orașului și pentru că nu dispuneau în vederea apărării decît de o singură companie de dorobanți, „... în care nu se pune un temei” (*Răscoala țăranilor din 1888*, p. 132). În fine, pentru a ne opri aici cu șirul exemplificărilor, mai amintim că în raportul său referitor la starea mișcării în județul Prahova, printre măsurile pe care colonelul C. Poenaru le aducea la cunoștința Corpului II armată că intenționează să le ia era și reducerea treptată a efectivelor dorobanților (Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 167).

³⁹ O cereau în mod expres unii prefecti: cel din Ialomița telegrafia disperat primului ministru la București să facă tot posibilul spre „a-i trimite din altă parte trupe permanente” (*Răscoala țăranilor din 1888*, p. 88).

⁴⁰ Același prefect al județului Ialomița, Vineș, într-o telegramă expediată ministrului de interne, opina că pentru asigurarea pazei orașului Călărăși ar fi indicați dorobanți „streini pentru orice eventualitate”, iar colonelul Lahovari, comandantul trupelor din județ, raporta colonelului Algiu că desfășurarea evenimentelor impune concentrarea dorobanților, însă în alte localități decît în comunele natale sau limitrofe (*Răscoala țăranilor din 1888*, p. 107). Întrebat de ministrul de justiție dacă nu se teme de o eventuală fraternizare a ostașilor din unitățile teri-

Regimentele și escadroanele din Muntenia au luat drumul garnizoanelor și focarelor de revoltă din Moldova, și invers⁴¹. Zilnic presa anunța sosirea altor unități de peste Milcov la București și îndrumarea lor către centrele zguduite de convulsii noi. Prin aducerea lor se urmărea înspăimântarea țăranilor, care altfel scontau pe pactizarea trupelor locale cu ei. Față de amploarea mișcării, se hotărâște folosirea artileriei. Regimentul din București pornește primul⁴² intervenția.

Se zvonise, nu fără temei, despre intenția decretării mobilizării parțiale a armatei⁴³, pentru a se putea executa mai ușor, la nevoie, una generală, dacă evoluția evenimentelor ar fi reclamat-o. Acest lucru nu a avut loc, dar conducerea trupelor destinate cu „pacificarea” s-a reorganizat în funcție de intensitatea și mersul ridicărilor țărănești. Generalul G. Angelescu a fost numit comandant-șef al unităților permanente și nepermanente mobilizate pentru această acțiune, iar colonelul Algiu, șef de stat-major, însărcinat cu conducerea efectivă a operațiilor⁴⁴. Coloneilor I. Lahovari, Popescu și Beller li s-a încredințat dirijarea operațiilor militare în localitățile răsculate⁴⁵. Cu misiuni identice au plecat și 14 ofițeri de stat-major. Toate acestea au avut drept urmare intensificarea pe toate planurile a reprimării.

Interesele claselor dominante cereau ca ostașii detașamentului din Regimentul 6 dorobanți, care prin manifestarea lor de aderență provocaseră o atare derută a cercurilor politice conducătoare, să nu rămână nepedepsiți. Guvernanții aveau nevoie să dea un exemplu pentru a trezi luarea-aminte a tuturor aceluia care ar mai fi nutrit gânduri asemănătoare.

Mai întâi, printr-un ordin al Ministerului de Război, unitatea a fost grabnic mutată în Moldova, pentru ca să se împiedice contaminarea celorlalți militari⁴⁶. Ostașii detașamentului răzvrătit au fost înaintați parchetului militar pentru anchetă. În urma primelor cercetări se pare că au fost reținuți numai 34 dintre ei⁴⁷, considerați vinovați, ceilalți 2, inclusiv sergentul-major Mihăilescu, au fost eliberați, urmînd să compară la proces în calitate de martori. Odată stabilită culpa, cei 34 de soldați au fost deferiți tribunalului militar al Corpului II armată din București spre judecare. După aproape 2 luni de cercetări, în ziua de 3 iunie 1888, completul de judecată al Consi-

toriale cu țăranii răsculați, subprefectul plășii Negoști își mărturisea convingerea că, „dacă soldații concentrați vor fi din comunele depărtate, nu vor face astfel” (Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 167).

⁴¹ „Democrația”, an. I, din 7 aprilie 1888, p. 3.

⁴² „România”, an. V, din 5 aprilie 1888, p. 1.

⁴³ „Telegraful”, an. XIX, din 15 aprilie 1888, p. 3.

⁴⁴ „România”, an. V, din 5 aprilie 1888, p. 3.

⁴⁵ „Poșta”, Galați, an. VIII, din 7 aprilie 1888, p. 2 cf. și „Telegraful”, an. XIX, din 7 aprilie 1888, p. 2.

⁴⁶ „Resboiul”, an. 12, din 4 aprilie 1888, p. 1. Știrea este confirmată și de „Națiunea”, an. VII, din 4–5 aprilie 1888, p. 3, și „Lupta”, an. V, seria a II-a, din 5 aprilie 1888, p. 3.

⁴⁷ Unele ziare au consemnat cifra eronată de 22 de persoane. Vezi „Telegraful”, an. XIX, din 9 și 29 aprilie 1888, p. 2 și 3, și „Voința națională”, an. V, din 8 aprilie 1888, p. 3.

liului de război al Corpului II de armată s-a întrunit în plen ⁴⁸ pentru audierea părților și darea sentinței.

La sfârșitul lucrărilor, Consiliul de război al Corpului II de armată a condamnat pe cei 34 de împričinați la 6 luni închisoare, pentru „insubordonanță către șefu lor în fața țăranilor răsculați“ ⁴⁹. Hotărîrea a rămas definitivă, iar condamnații au fost depuși la penitenciarul Tîrșor pentru ispășirea pedepsei ⁵⁰.

Curînd, același complet de judecată de pe lîngă Consiliul de război al Corpului II de armată avea să judece alți 17 soldați tot din Regimentul 6 dorobanți, acuzați, de asemenea, de „insubordonanță“ ⁵¹. Aceștia nu răspuseseră chemării la concentrare ce li se făcuse, motivînd că „nu i-au lăsat țărani răsculați“. Cel puțin aceasta a fost declarația lor înaintea tribunalului. La proces, gestul lor a fost asimilat de către comisarul regal cu cel săvîrșit de ceilalți ostași care „au pactizat cu țărani“ ⁵². Prin sentințele din 14—15 iunie și 18 iunie 1888, din cei 17 inculpați, 15 au fost condamnați la 6 luni închisoare, iar 2 achitați ⁵³, fiind găsiți nevinovați de organele anchetatoare.

La prima vedere blînde, sentințele rostite rămîn grăitoare prin caracterul lor izolat pentru întreaga armată. Și poate mai puțin prin exemplul în sine pe care trebuiau să-l dea, cît mai ales pentru „stigmatizarea“ și lichidarea pornirii ca atare.

Se cunosc și alte pedepse ce s-au dat cu ocazia răscoalelor, atît în Regimentul 6 dorobanți, cît și în alte unități din trupele teritoriale, pentru diverse „abateri“ făptuite de ostași cu prilejul răscoalei. Cele mai des întîlnite s-au aplicat pentru neprezentare sau întîrziere la mobilizarea ce s-a făcut în vederea liniștirii sătenilor ridicați la luptă.

Din compania a 5-a a Regimentului 6 dorobanți trei soldați au fost pedepsiți cu 7 zile peste rînd ⁵⁴, întrucît au întîrziat cinci zile de la concentrare. Soldatul Băldăneanu Dimitrie, din aceeași unitate, primea 14 zile peste rînd pentru lipsa completă de la „concentrarea ordinei publice“ ⁵⁵. Alți cinci

⁴⁸ „Lupta“, an. V, seria a II-a, din 30—31 mai 1888, p. 3, și „Unirea“, an. II, din 1 iunie 1888, p. 3.

⁴⁹ Lista nominală a condamnaților pentru „insubordonanță“ a fost publicată în „Monitorul oastei“, nr. 36, din 30 iulie 1888, p. 667—668. O reproducem și noi: Kivu Ion, Simion Grigore, Pană Radu, Andrei Ștefan, Dinu Tudor, Gheorghe Ion, Costache Traian, Ion Vasile, Petrache Alexandru, Iordache Christea, Gheorghe Iosif, Cristea Toma, Grigore C-tin, Vasile Grigore, Marin Ion Avram, Bucă Nistor, Neagu Nicolae, Gheorghe Gheorghe, Nicolae Vasile, Ion Gheorghe Ioniță, Constantin Gheorghe, C-tin Gh. Cărăbășa, Ion Dobre Bogdan, Gheorghe Chiță, Duță Ilie, Bazan Gheorghe, Christea Iancu, Christea Petre, Oprea Gheorghe, Mihaiu Dumitru, Frățilă Nicolae, Gheorghe Gh. Ilie, Dolghezu Constantin și Radu Ion.

⁵⁰ „Lupta“, an. V, seria II-a, din 14—15 iunie 1888, p. 2.

⁵¹ „Resboiul“, an. 12, din 12 iunie 1888, p. 3.

⁵² „Lupta“, an. V, seria a II-a, din 20—21 iulie 1888, p. 3.

⁵³ Tot „Monitorul oastei“, nr. 26, din 30 iulie 1888, p. 669, publică și numele acestora: Ioniță Nicolae, Niță Ion, Vărășteanu Nicolae, Grigore Ion, Ion Radu, Vasile Stan, Noian Dumitru, Dumitru Petrache, Noian Pascu, Dumitru Ion, Simion Dinu Ion, Badea Ion, Bărăgan Constantin, Petre Ion Bogdan, Ilie Ion.

⁵⁴ Arh. st. Buc., Minist. de Război, dos. 1969, 1888—1889, f. 26—27.

⁵⁵ Ibidem, f. 105.

ostași din Regimentul 2 călărași, Escadronul 1 Olt, au fost sancționați cu 21 de zile de serviciu peste rînd⁵⁶, sub acuzarea de nesupunere la ordinele de concentrare.

În unele cazuri, pentru asemenea „vină”, îndeosebi acolo unde s-a constatat fără putință de tăgadă intenția infracțiunii, s-au dat pedepse mai severe. Comandantul Regimentului 4 călărași, maiorul Mittescu, pedepsea cu zece zile de închisoare 10 ostași, din Escadronul 1 Dîmbovița, deoarece au întîrziat a se prezenta la timp „fără ca pentru aceasta să aibă motive de scuze”⁵⁷. Iar călărașul Cănescu Mihai, din Escadronul 4 Muscel, același regiment, care „din rea voință nu s-a prezentat la serviciu cînd s-a dat ordin de concentrare oamenilor pentru restabilirea ordinii prin comunele revoluate”⁵⁸, primea 20 de zile închisoare la reședința unității.

Pentru alte acte de insubordonare s-au aplicat deseori sancțiuni, ca mutarea vinovatului în rîndul trupelor permanente sau degradarea. La unele din aceste cazuri sînt interesante cauzele care le-au provocat.

Astfel, trecerea celor cincisprezece călărași din Escadronul de Ialomița în subunitățile Regimentelor 1 și 2 roșiori fusese dictată de faptul că acești ostași „nu ar fi străini de ultimele răscoale”⁵⁹. Alți optsprezece soldați cu schimbul erau vărsați în trupa permanentă a Escadronului 3, din Regimentul 3 călărași, „pentru că n-a voit să tragă focuri în părinții lor ce erau șarjați de trupa din călărași”⁶⁰. În ceea ce îl privea pe sergentul Dobre Ion, din Escadronul 3, Regimentul 3 călărași, era degradat și mutat la Regimentul 1 roșiori deoarece se făcuse „vinovat de neexecutarea de ordin, căci purtarea sa a avut de scop noi dezordine și prelungirea rebeliunii în comuna Ulmu”⁶¹.

Destituiri și alte sancțiuni disciplinare se împart și multor șefi de garnizoane din comune ca urmare a unor manifestări similare de sprijinire a mișcărilor țărănești. Șefii de garnizoane erau investiți cu atribuții importante pe linie militară în lumea rurală și erau subordonați companiilor din trupele teritoriale de pe raza comunelor unde locuiau. Datorită problemelor-cheie de care se ocupau și răspundeau la sate, ei se bucurau de o deplină autoritate printre concetățenii lor⁶². Permanența acestui ascendent moral mărea teama oficialității, mai cu seamă cînd s-a văzut că unii dintre ei făceau parte dintre „incitatorii” la mișcare sau conducătorii ei. Constatarea laconică a ziarului „Democrația”, potrivit căreia prin numeroase părți „chiar șefii de garnizoane au fost instigatorii”⁶³, era atestată întru totul de colonelul I. Lahovari, în raportul său sinteză asupra mișcării din județul Ialomița, unde șeful de garni-

⁵⁶ Arh. st. Buc., Minist. de Război, dos. 2018/1888, f. 38.

⁵⁷ Ibidem, dos. 2024/1888 – 1889, f. 70.

⁵⁸ Ibidem, f. 77.

⁵⁹ *Răscoala țaranilor din 1888*, p. 270. Vezi și „Lupta”, an. V, scria a II-a, din 18 – 19 aprilie 1888, p. 3.

⁶⁰ „Democrația”, an. I, din 17 aprilie 1888, p. 3.

⁶¹ Arh. st. Buc., Minist. de Război, dos. 2024/1888 – 1889, f. 15 – 16.

⁶² După unii, locuitorii dădeau „mai repede ascultare șefului de garnizoană, decît primarului” („Națiunea”, an. VII, din 11 iunie 1888, p. 2).

⁶³ „Democrația”, an. I, din 10 aprilie 1888, p. 3.

zoană ocupa locul trei ⁶⁴, din șase, într-o clasificare ad-hoc a „instigatorilor“ locali ai „dezordinei“. De asemenea se confirmă prezența lor printre căpeteniile locale la Dobreni, satul Colibași, unde în fruntea sătenilor au fost primarul și șeful de garnizoană ⁶⁵. La Lipia-Bojdani, dintre cei trei „capi de răscoală“, unul, pe nume Ilie Băicoianu-Curcanul, era șeful de garnizoană al comunei ⁶⁶. Unul ca el a fost pus la „popreală“ ⁶⁷ împreună cu alți șase „turburători“ din cătunele Strimba și Misihănești, județul Roman. Printre „căpeteniile“ din comuna Coșești, județul Vaslui, se găsea „inevitabilul șef de garnizoană care, cum se știe, mai în toate comunele a fost un făptuitor de dezordine, nu un element de liniște“ ⁶⁸. Al. Marghiloman însuși va recunoaște deschis „că mai peste tot în capul răscoalei erau șefii de garnizoană...“ ⁶⁹.

Ministerul de Război, îngrijorat de turnura cu implicații adânci pe care puteau să o capete lucrurile, intervine drastic printr-un ordin al șefului statului-major al trupelor de intervenție prin care ordona comandanților regimentelor de dorobanți să înlocuiască din comune pe toți șefii de garnizoane despre care au convingerea și probe „că nu s-au purtat bine și nu au dat concursul lor energic, iar pe aceia dintr-înșii care vor fi luat parte la răscoale și au excitat sătenii la revoltă să-i demaște parchetului de la localitate pentru a fi dați în judecată“ ⁷⁰.

În baza acestei dispoziții au fost desărcinați din funcție șefii de garnizoană din comunele Puchenii Moșneni, Miroslavești, Gorgota, Balta Doamnei, Ciupelnița, Sicrita, Gherghița și Corlătești, întrucât nu-și îndeplineseră „datoria cu scrupulozitate cu ocazia revoltelor“ ⁷¹. Șeful de garnizoană din comuna Ciutorești, sergentul Traian Gheorghe, era destituit „fiind implicat ca răzvrătitor și depus în arestul județului“ ⁷². Aceeși măsură s-a luat și împotriva altor doi din comunele Albeștii Muru și Parepa acuzați de a fi luat „parte la revolte“ ⁷³.

*

Această sumară trecere în revistă a formelor pe care le-au îmbrăcat acțiunile de adeziune ale dorobanților și călărășilor și ale celorlalte elemente cvasimilitare — rezerviști, milițieni, șefi de garnizoană — la răscoala țăranilor din 1888, desfășurate pe fondul unei mai largi mișcări de simpatie și solidarizare a militarilor în genere față de ridicarea la luptă a sătenilor, relevă în primul rînd comunitatea năzuințelor și intereselor ce-i legau reciproc. Totodată, ea are menirea de a așeza într-o perspectivă reală dimensiunile in-

⁶⁴ V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 24.

⁶⁵ A. Beldiman, *op. cit.*, p. 111.

⁶⁶ „Democrația“, an. I, din 29 mai 1888, p. 1.

⁶⁷ *Răscoala țăranilor din 1888*, p. 274.

⁶⁸ „Epoca“, an. III, din 17 mai 1888, p. 3.

⁶⁹ *Dezbaterile Adunării deputaților pe anul 1888*, p. 142.

⁷⁰ Arh. st. Buc., Minist. de Război, dos. 1969/1888—1889, f. 24.

⁷¹ Ibidem, dos. 1971/1888—1889, vol. I, f. 93—94.

⁷² Ibidem, dos. 1984/1888—1889, f. 83.

⁷³ Ibidem, dos. 1971/1888—1889, f. 113.

fluentei pe care mișcarea socialistă a exercitat-o cu precădere asupra conștiinței și atitudinii ostașilor din unitățile nepermanente sau neîncalzarmate.

Apelurile lansate de cercurile socialiste, care îndemnau pe soldați să refuze de a fi unelte ale represiunii, au pătruns în rîndurile formațiunilor teritoriale și ale celorlalte elemente pe două căi.

Una, prin intermediul muncii propagandistice desfășurate fie în mediul rural ⁷⁴, unde ele își aveau reședința, fie în zonele de concentrare atunci cînd au fost mobilizate pentru reprimare. Sîntem îndreptățiti a crede că o parte din nenumăratele tipărituri socialiste, în special organe de presă, care au cunoscut în acea perioadă o intensă vehiculară, au ajuns și în zona lor. Procurorul din Zimnicea telegrafia procurorului general din București că, deși în oraș domnește liniștea, este informat de existența a două persoane care fac agitație printre țărani și „citesc soldaților dorobanți, concentrați care urmează a porni la București, unde sunt chemați, le citesc ziare și le spune că sînt chemați ca să împușce pe frații lor” ⁷⁵. De asemenea, la Ploiești s-au împărțit scrisori, redactate probabil de către socialiști, soldaților din unitățile însărcinate cu represiunea. Colonelul I. Algiu nota, nu fără îngrijorare, în memoriul său privitor la intervenția armată: „... chiar la Ploiești erau oameni care dau scrisori soldaților, invitîndu-i a nu trage în frații lor și a se răscula contra șefilor care îi exploatează. O asemenea scrisoare a căzut în mina comandantului trupelor din județul Prahova, fără însă a fi putut prinde pe acela care a scris-o” ⁷⁶.

O altă cale de influențare a ostașilor pentru a nu trage în răsculați a constituit-o activitatea directă, nemijlocită pe care unii ofițeri, soldați și rezerviști, membri ai cercurilor muncitorești, sau aflați sub înfrîurirea acestora, au dus-o în masa militarilor.

Printre membrii activi ai grupului socialist din Galați era și un ofițer ⁷⁷. El va lua parte efectivă la încercarea de ridicare la luptă a populației de la periferia marelui port, alcătuită în majoritate din țărani. Ziarul local „Poșta” menționa în această privință că printre „instigatorii populațiunei muncitoare din orașul nostru la răscoală se găsește un ofițer, un funcționar al serviciului tehnic al Primăriei, un impiegat de la Comitetul permanent și un insti-tutor...” ⁷⁸.

În plasa Podoleni, județul Neamț, este semnalat un rezervist care ducea o susținută propagandă socialistă. Pentru a-l constrînge să renunțe la activitatea desfășurată, subprefectul îl amenința că nu va îngădui să fie angajat nicăieri în tot județul pînă cînd nu se va „domoli și pocăi” ⁷⁹. La Schela, în județul Neamț, agitația era întreținută tot de un rezervist, neîndoios membru al unui cerc muncitoresc, lucru lesne de dedus după îndemnul adresat locui-

⁷⁴ Amănunte revelatoare, în studiul citat al lui D. Hurezeanu.

⁷⁵ *Răscoala țărănilor din 1888*, p. 140.

⁷⁶ Vasile M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 10.

⁷⁷ „Poșta”, Galați, an. VIII, din 15 aprilie 1888, p. 2.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ „Muncitoriul”, Iași, an. I, din 4 martie 1888, p. 3.

torilor rurali de a se constitui într-o societate a breslei muncitorilor, punct programatic cunoscut al Cercului muncitorilor din Iași. Ca o confirmare, asupra lui aveau să se găsească un manifest, un statut imprimat și mai multe exemplare din ziarul „Muncitoriul”⁸⁰.

Un ofițer din Regimentul de dorobanți de la Focșani, locotenentul Jecu Constantin, trimis cu unitatea prin comunele răscolate, „a fost surprins făcând propagandă socialistă”⁸¹. Pentru răspîndirea de manifeste și pentru acuzația — neconfirmată — „că a scris mai multe articole socialiste”, a fost pedepsit de către comandantul său cu 25 de zile închisoare și mutat disciplinar în Regimentul 7 linie de la Iași⁸². Ofițerul nu este altcineva decît soțul Margaretei Jecu, membră a grupului socialist din Focșani, susținătoare ferventă a campaniei petiționare inițiată printre țărani județului Putna, în special pentru pămînt⁸³.

Mutarea într-o altă unitate nu a însemnat pentru locotenentul Jecu Constantin renunțarea la convingerile sale politice. El nu s-a sfiit să le propage mai departe printre gradați și trupă. De aceea și presiunile asupra lui s-au intensificat. Șicanat în fel și chip, locotenentul Jecu Constantin a fost silit să părăsească în cele din urmă cadrele active ale armatei. S-a angajat apoi, împreună cu soția, ca redactor la ziarul „Adevărul” la solicitarea lui A. V. Beldiman și Ion N. Roman⁸⁴, directorul și, respectiv, primul redactor al cotidianului.

Elocvență pentru starea de spirit revoluționară a unor ofițeri din trupele nepermanente și pentru teama stîrnită în cercurile sus-puse de urmările nefaste pe care le-ar fi putut declanșa influența „nocivă” a unor asemenea comandanți asupra ostașilor mobilizați pentru represiune a fost judecarea și condamnarea sublocotenentului Chinezu Nicolae⁸⁵, din Regimentul 19 dorobanți, cu reședința la Dorohoi⁸⁶.

Ziarul „România liberă”, într-o relatare succintă asupra întîmplărilor din primăvara anului 1888, sublinia că în „momentul mișcării țărănilor din Dorohoi, care începuseră a-și împărți proprietățile particulare, în primul rînd al agitatorilor s-a prins acest ofițer”⁸⁷. Procurorul județului Dorohoi transmise la 4 iunie 1888 ministrului justiției explicații suplimentare în privința sublocotenentului Chinezu, care „făcea suplici la țărani, prin care se cerea pămînturi... răspîndea prin sate jurnalul «Muncitoriul» și alte broșuri ca legea

⁸⁰ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 193.

⁸¹ „Democrația”, an. I, din 22 aprilie 1888, p. 3.

⁸² „Unirea”, an. II, din 11 iunie 1888, p. 3.

⁸³ Amănunte interesante, în ziarele vremii: „Muncitoriul”, an. I, din 11 martie 1888, p. 3—4, și din 31 martie 1888, p. 1; „Dezrobirea”, an. I, din 12 martie 1888, p. 1, și din 26 martie p. 2; „Gazeta sâteanului”, an. VI, din 20 aprilie 1888, p. 94, și la Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 563—564.

⁸⁴ I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României, 1881—1916*, vol. I, *Mișcarea socialistă 1881—1900*, București, 1932, p. 201.

⁸⁵ „Muncitoriul”, Iași, an. I, din 17 iulie 1888, p. 3.

⁸⁶ *Anuarul oficial al armatei române pe anul 1888*, București, 1888, p. 180.

⁸⁷ „România liberă”, an. XII, din 19 iunie 1888, p. 3.

toamelilor agricole, explicate în sensul celor de la «Muncitoriul»⁸⁸. Acuzarea de „incitare” a țăranilor a trecut însă pe plan secundar, atunci când s-a descoperit că tinărul ofițer propagase idei „subversive” chiar în sinul armatei, printre dorobanții cu schimbul din subordinea sa. Asupra soldaților companiei comandate de el s-au găsit formulare pentru petiții, gazete sociale și diverse broșuri de propagandă ale cercului socialist din Iași. Mai mult, „profitând de pozițiunea sa, se servea de unii dorobanți, ce veneau cu schimbul, „profitând de pozițiunea sa, se servea de unii dorobanți, ce veneau cu schimbul, „profitând de pozițiunea sa, se servea de unii dorobanți, ce veneau cu schimbul, în-cărora dându-le diferite scrieri socialiste, îi sfătuia că după ce le vor ceti, în-torcându-se la locuințele lor să le împartă la alții”⁸⁹. De aici decurgea de fapt circumstanța cea mai agravantă împotriva sublocotenentului N. Chinezu, a cărui comportare „întorsese de la datoria lor pe sergenții și caporalii companiei, care la rîndul lor deveneau agenți revoluționari”⁹⁰. Nu întâmplător unele documente lasă să transpară grija deosebită și îndemnul la prudență care-i erau adresate; în cazul unei trădări — îi atrăgea atenția I. Nădejde — „cum s-ar putea califica atunci faptele tale? Ce ți-ar atrage?”⁹¹. Însăși condamnarea sa la un an închisoare o demonstrează⁹²; a fost — și nu întâmplător — pedeapsa cea mai mare și mai aspră ce s-a dictat în procesele intentate militarilor acuzați de solidarizare cu răsculații.

Și, cu toate că instanțele judiciare l-au absolvit de pedeapsă, sublocotenentul N. Chinezu a fost nevoit să părăsească armata⁹³.

Bilanțul acestor fapte — atît cît documentele permit reconstituirea lor — demonstrează fără putință de tăgadă că nu puțini au fost soldații și ofițerii unităților teritoriale care, trecînd peste îndatoririle lor și asumîndu-și grele riscuri, au încercat nu numai să nu lovească în țăranii răsculați, dar chiar să-i sprijine direct în dreapta lor ridicare, acționînd deseori împreună.

Asemenea atitudini întîlnim însă — într-o proporție evident restrînsă — și printre ostașii trupelor permanente trimise la sate cu misiuni „pacificatoare”. Pentru că, în pofida asigurărilor liniștitoare pe care le dădea „Revista armatei” — în unicul articol publicat de presa militară despre mersul răscoalei —, potrivit cărora nu exista nici un fel de îndoială asupra temeiniciei și profunzimii „sentimentelor de supunere și de disciplină ale ostașilor noștrii, de pătrunderea ce au ei de datoria lor”⁹⁴, au avut loc manifestări care, coroborate cu cele săvîrșite în rîndul trupelor nepermanente, nu puteau să nu pună pe gînduri

⁸⁸ *Răscoala țăranilor din 1888*, p. 191.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ „România liberă”, an. XII, din 19 mai 1888, p. 3.

⁹¹ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 191.

⁹² Temerile lui I. Nădejde s-au confirmat curînd. Arestat ca unul „din instigatorii văzuți și constatați”, slt. N. Chinezu este înaintat Consiliului de război din Iași pentru judecare și osîndit la un an închisoare. După ce inițial îi este respins recursul, Consiliul de revizie al armatei aprobă rejudecarea procesului de către Consiliul de război al Corpului III armată cu reședința la Galați. Către sfîrșitul lunii august, la capătul unor îndelungi dezbateri, este achitat și eliberat.

⁹³ I. A t a n a s i u, *op. cit.*, p. 197. Urmează apoi medicina, pe care o practică ca medic de țară. Îmbrățișează și publicistica, în care calitate colaborează la „Lumina nouă” și „Viața românească”. Ajunge în cele din urmă prefect al județului Roman, prin aceeași metamorfoză pe care au mai suferit-o și alți socialiști de la finele secolului trecut.

⁹⁴ „Revista armatei”, an. VI, nr. 8, din 30 aprilie 1888, p. 287.

sau, în anume momente, să nu alarmeze oficialitățile. Vestea că un batalion întreg din Regimentul 4 de linie, de sub comanda maiorului Băicoianu, a refuzat, la ordinul repetat de trei ori al ofițerului, să înainteze contra sătenilor⁹⁵ nu putea fi ignorată. Ca o confirmare, unitatea a fost mutată cu garnizoana în Dobrogea⁹⁶. În cazurile izolate s-au aplicat măsuri disciplinare gradate în raport de gravitatea „abaterii” și a consecințelor pe care le-ar fi putut naște. Astfel, un căpitan dintr-un regiment de infanterie a primit 5 zile de arest sub învinuirea „că ar fi observat un locotenent de cavalerie să nu calce pe țărani cu caii”⁹⁷. Căpitanul Cișman, comandantul unei companii din Regimentul 2 linie, a fost suspendat de la comandă și a devenit pasibil de judecata Consiliului de război deoarece, cu tot ordinul categoric ce i se transmisese „ce a trage cu armele în țărani, el a crezut însă de cuviință să nu facă aceasta”⁹⁸. Cu degradarea în soldat pe termen de 60 de zile și mutarea în Regimentul 15 dorobanți ca ostaș permanent a fost sancționat caporalul Munteanu Alexandru, din Compania a 2-a jandarmi, pentru „instigare la revoltă a locuitorilor din comuna Stînca”⁹⁹.

În presa vremii pătrund știri despre unități sau subunități din armata permanentă care, contra ordinelor venite de la centru, au evitat folosirea forței împotriva țăranilor și pe cât posibil au căutat să-i menajeze. Cercurile progresiste au apreciat unanim comportarea plină de compasiune față de săteni a ostașilor Regimentului de geniu din Focșani¹⁰⁰. De la tribuna parlamentului Gh. Panu avea să sublinieze că Regimentul de geniu „pe unde s-a dus nu s-a ivit nici o plîngere nici de maltratare, nici de nimic, ci din contră...”¹⁰¹. Nu este vorba de un exemplu izolat. Tot Gh. Panu declara în același for că mai „sînt și altele” (regimente — *n.n.*) care au procedat la fel, întrucît în genere militarii vedeau — remarcă un alt deputat — „compătimire pentru nenorociți și numai după ordine exprese și repetate s-a făcut ceea ce s-a făcut”¹⁰². Armata dispersată în județul Ialomița „s-a purtat omeștețe cu bieții ei frați”, scria ziarul „Românul”¹⁰³ referindu-se la atitudinea adoptată de o parte din trupele destinate înăbușirii mișcării. Un alt cotidian — „Voința națională”¹⁰⁴ — invoca „blîndețea și tactica” dovedită în raporturile cu țărani de căpitanul de roșiori Solomonescu.

Fără a depăși unele granițe, acțiunile soldaților și ofițerilor din unitățile regulate vin totuși să întregescă tabloul formelor variate prin care unele elemente ale mecanismului de „pacificare” au încercat să-și exteriorizeze simțămintele de solidaritate cu răsculații.

*

⁹⁵ „Lupta”, an. V, seria a II-a, din 7 aprilie 1888, p. 3.

⁹⁶ „Națiunea”, an. VII, din 27—28 aprilie 1888, p. 3.

⁹⁷ „Unirea”, an. II, din 20 aprilie 1888, p. 3.

⁹⁸ „Lupta”, an. V, seria a II-a, din 14 aprilie 1888, p. 3.

⁹⁹ Arh. st. Buc., Minist. de Război, dos. 1984/1388—1889, f. 167.

¹⁰⁰ „Lupta”, an. V, seria a II-a, din 21 aprilie 1888, p. 3.

¹⁰¹ *Dezbaterile Adunării deputaților pe anul 1888*, p. 131.

¹⁰² *Ibidem*, p. 388.

¹⁰³ „Românul”, an. XXXII, din 18 aprilie 1888, p. 1.

¹⁰⁴ „Voința națională”, din 9 aprilie 1888, p. 1.

Dezvăluirea acestor fapte îngăduie acum o mai lesnicioasă înțelegere a apropiierilor și a unor note distincte dintre răscoalele țărănești de la 1888 și cele din anul 1907, în perspectiva pe care acțiunea de reprimare le-a fixat și totodată le-a impus atenției și interesului nostru. Să enumerăm deocamdată trăsăturile comune ce se desprind:

În ambele mișcări fidelitatea armatei față de statul destinat să-l slujească a fost deficitară, numeroși militari alăturându-se deschis țăranilor răsculați.

Majoritatea acțiunilor de solidarizare și în orice caz cele mai viguroase au avut loc, atât în 1888, cât și în 1907, printre ostașii unităților nepermanente sau printre rezerviști și concentrați. S-au extins însă de fiecare dată și asupra trupelor permanente și au cunoscut forme de manifestare asemănătoare.

Unele manifestări de șovăială ale trupelor de reprimare și mai ales fraternizările, simptom grav, cu tendințe de generalizare, au dezlănțuit în timpul desfășurării răscoalelor aproape adevărate crize politice. Cazul căpitanului I. Brațu în 1888 și „drama de la Stănești” în 1907 au determinat, fiecare, chiar dacă nu în același grad, nu numai inițierea unor măsuri represive de maximă brutalitate, dar și fluturarea ideii de intervenție a unor trupe dinafară pentru „salvarea intereselor țării”.

Formele și mijloacele prin care militarii și-au manifestat simpatia și adeziunea față de lupta țăranimii au rămas în linii mari aceleași — refuz la concentrare, refuz de a trage în țărani etc.

Mișcarea muncitorească și socialistă a exercitat deopotrivă la 1888 și 1907 o substanțială înrîurire asupra conștiinței de clasă a ostașilor, decisivă în unele împrejurări pentru poziția pe care au adoptat-o.

Deosebiri, deși mai puține, sînt totuși pline de semnificații:

Pedepsele aplicate militarilor care au comis acte de insubordonare sînt incomparabil mai grele în 1907 decît la 1888, mergînd pînă la condamnarea la muncă silnică pe viață. Ele reflectă, pe de o parte, temerea crescîndă față de asemenea acte, iar pe de alta, hotărîrea guvernanților de a intimida prin astfel de pedepse pe cei care în vreun fel ar fi intenționat să reediteze atari comportări.

De aici constatarea că în răscoalele din 1888 înregistrăm mai multe acțiuni de sprijinire a țăranimii de către ostași sau de nerăspundere la ordine. Severitatea sancțiunilor din 1907 a generat, fără îndoială, temeri și rețineri. Una din pricini a fost poate și influența ceva mai concretă pe care mișcarea socialistă a exercitat-o în 1888 comparativ cu 1907.

Cu toate acestea, atitudinea armatei întărește caracterul de repetiție generală al răscoalei din primăvara anului 1888 față de marea bătălie de clasă de la începutul secolului nostru.

GREVA MUNCITORILOR DIN PORTUL SULINA DIN LUNA MAI 1913

N. BÎRDEANU

Muncitorii portului Sulina au fost în primele rînduri ale luptei revoluționare, pentru revendicări economice și politice, alături de muncitorii din cele mai mari porturi ale României, Brăila, Galați și Constanța.

Mișcarea muncitorească din Sulina s-a afirmat îndeosebi la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cînd s-a opus concedierilor de muncitori cu prilejul introducerii elevatoarelor în munca portului și altor măsuri antimuncitorești ale exportatorilor și autorităților burgheze. În primul deceniu al secolului al XX-lea, ideile socialiste, tendința de organizare și de luptă revoluționară au cuprins tot mai mult masele de muncitori.

Primele mari lupte revoluționare muncitorii din Sulina le-au desfășurat după 1910, cînd s-a reorganizat Partidul Social-Democrat din România. Ele s-au datorat condițiilor grele de muncă și de viață ale muncitorilor. Un imbold deosebit l-a dat mișcării din Sulina lupta muncitorilor portuari din Brăila și Galați, cu care muncitorii din Sulina aveau strînse legături.

Spre deosebire de alte porturi românești, Sulina era un port care avea o situație specifică. Aici, în afară de muncitorii români, se aflau mulți muncitori de altă naționalitate, și în special greci, ruși, armeni, turci și curzi din Anatolia. Aceștia erau organizați în cete, fiecare ceată avînd vătafii săi¹. Armatorii și exportatorii străini și români speculau situația existentă și angajau muncitori de aceeași naționalitate cu ei sau care își ofereau forța de muncă mai ieftin, învrăjbindu-i în mod artificial și dezbinîndu-i pentru a nu fi uniți în lupta lor împotriva exploatării².

Activitatea în portul Sulina era neîntreruptă. Operațiile de încărcare și descărcare a vaselor maritime se desfășurau zi și noapte în toate anotimpurile anului, chiar și în toiul iernii, cînd Dunărea era înghețată și celelalte por-

¹ Lazăr Maglașu și Nicolae Deleanu, *Istoricul mișcărilor muncitorești din porturi*, București, 1932, p.6.

² *Ibidem*.

turi erau lipsite de viață. Din această cauză, încă din timpul verii se depozitau în magaziiile și șlepurile din port mari cantități de cereale și de mărfuri, pentru a se manevra în timpul iernii.

Datorită specificului Sulinei, de port maritim, cu trafic neîntrerupt, muncitorii de aici lucrau în permanență, în timp ce muncitorii din porturile dunărene lucrau numai în sezonul prielnic navigației. Fiind portul ce lega pe apă România cu celelalte continente ale lumii, muncitorii din Sulina veneau în contact permanent cu marinarii străini, în special cu cei din statele apusene cu care România avea legături. De la aceștia, muncitorii portului Sulina aflau știri despre modul de viață și de organizare a muncitorilor din statele apusene.

Situația grea din punct de vedere material a muncitorilor, activitatea propagandistică desfășurată în rîndurile lor de către elementele socialiste, ca și contactul neîntrerupt cu marinarii și muncitorii străini, pătrunși de ideile socialiste, au contribuit la radicalizarea muncitorilor din Sulina.

În articolul de față vom trata câteva aspecte privind organizarea mișcării muncitorești din Sulina după reorganizarea Partidului Social-Democrat din 1910 și desfășurarea uneia dintre cele mai însemnate mișcări greviste din Sulina, în mai 1913.

*

Situația materială a muncitorilor din portul Sulina, ca și a muncitorilor din celelalte porturi române, s-a agravat în anii 1912—1913, ca urmare a scăderii volumului de muncă și a reducerii traficului în timpul războaielor balcanice. Mișcarea economică de la Dunărea de jos și în special de la Sulina, care avea legături cu porturile apusene, a scăzut considerabil după închiderea navigației prin Bosfor și Dardanele. După o statistică a Comisiei europene a Dunării, în anul 1913, au ieșit din portul Sulina numai 936 de nave, cu un tonaj de 1 742 907 tone, față de 1 532 de nave, cu tonaj de 2 710 000 de tone ieșite în anul 1911³. Stagnarea aproape completă a dominat în timpul războiului balcanic și al mobilizării armatei române⁴, când un mare număr de muncitori au rămas șomeri.

În afara evenimentelor politice care au avut repercusiuni asupra condițiilor de trai ale clasei muncitoare, situația muncitorilor portuari s-a înrăutățit și de pe urma introducerii elevatoarelor în munca portului⁵. Până în anul 1913 au fost instalate în portul Sulina 26 de elevatoare, aparținând diferiților proprietari români și străini sprijiniți de Comisia europeană a Dunării. În timpul sezonului lucrau zi și noapte, aproape fără întrerupere, circa 20 de elevatoare, aparținând firmelor „Dreyfus”, „M. Aftalion”, „Anonima Română”, „Dunărea”, „M. Embiricos”, „Frații Bach”, „Frații Galiatzatos” etc. Elevatoarele au înlocuit însemnate brațe de muncă⁶. Muncitorilor înlocuiți

³ „Revista porturilor și a navigației comerciale”, nr. 19—20 din iulie-august 1914, p. 20.

⁴ Ibidem.

⁵ „Tribuna transporturilor”, nr. 6 din 27 octombrie 1913.

⁶ La un elevator care făcea transbordarea din șleपुरi în nave, la o cantitate de cereale de circa 100 de vagoane pe zi, se foloseau 18 oameni. Aceeași cantitate de cereale cărată și încăr-

de mașini nu li s-a asigurat însă de lucru în Sulina și astfel au trebuit să părăsească portul sau să-și schimbe ocupația.

Datorită economiei de timp realizate și scăderii prețului de cost la transbordarea și cîntărirea cerealelor cu elevatoarele, spre Sulina erau îndreptate un număr mare de șlepuri încărcate. Înainte de introducerea elevatoarelor, cînd munca se efectua numai cu brațele, lucrau în portul Sulina 6 000 de muncitori. După introducerea elevatoarelor, au mai rămas numai 200 de muncitori permanenți ⁷ și circa 500 sezonieri ⁸.

În afara faptului că mulți lucrători au rămas pe drumuri, șomeri, muritori de foame, o dată cu introducerea elevatoarelor s-a înrăutățit și viața celor ocupați. Aceștia erau obligați să facă o muncă extenuantă. Patronii aveau tot interesul să angajeze cît mai puțini muncitori și să prelungească ziua de muncă. În ceea ce privește salariul, la 10 ore de muncă ziua, se plăteau 6—8 lei, iar la 8 ore de noapte se plăteau 8—10 lei ⁹. Suma obținută era insuficientă pentru asigurarea existenței muncitorilor și a familiilor lor. În afară de aceasta, cei 20 de vătăfi și 20 de ajutori de vătăfi din Sulina exploatau pe muncitori și cu ajutorul cîrciumilor, multe proprietatea lor personală, unde se făceau angajările, plățile și se acordau împrumuturi etc. Uneori salariul muncitorului era oprit în întregime pentru acoperirea împrumuturilor din timpul săptămîinii.

Dacă munca se efectua la unele nave la o depărtare de 2 mile de port, muncitorii trebuiau să plătească o taxă suplimentară pentru transportul cu barca, atît la dus, cît și la întors ¹⁰.

Muncitorii aveau de suferit și din cauza deselor accidente, cele mai frecvente fiind căderile de la înălțimi, de pe schele și înecurile. Atît muncitorii de la elevatoare, dar mai ales cei care intrau în hambarele cu cereale ale navelor, lucrau în nori de praf. Cu toate acestea, în portul Sulina nu exista nici o baie pentru ei ¹¹.

Descriind *Starea socială a muncitorilor din porturi*, Ștefan Gheorghiu arăta în februarie 1913: „Viața unui muncitor nu e pusă în cumpănă, pentru unul căzut, zece îi luau locul. Știm cu toții cîte lupte, cîtă agitație a trebuit spre a împune patronilor un surplus de plată, proporțional cu numărul danelor” ¹².

De partea patronilor, exportatorilor de cereale și a vătăfilor erau întotdeauna atît organele administrative ale orașului și portului, cît și organele de poliție și jandarmerie. Acestea întrebuițau diverse mijloace de represiune pentru a înăbuși luptele muncitorilor. Din motive de multe ori imagineare,

cată cu brațele necesita 12 poște a 13 oameni de poștă, deci 153 de oameni. Diferența de la 18 la 153, adică 135 de muncitori erau înlăturați din port, prin folosirea elevatorului. (V. M i h ă e s c u, *Istoricul mișcărilor muncitorești din portul Brăila*, 1930, p. 8).

⁷ „Tribuna transporturilor”, nr. 1—2 din 31 mai 1914.

⁸ Arh. st. Galați, fond. Inspectoratul general al navigației și porturilor, dos. nr. 9/1913, f. 298.

⁹ „Tribuna transporturilor”, nr. 6 din 27 octombrie 1913.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ „România muncitoare”, nr. 37 din 16 mai 1913.

¹² „Tribuna transporturilor”, nr. 1 din 14 februarie 1913.

muncitorii combativi, intransigenți, cei care chemau masele la lupta împotriva exploatării erau amendati, arestați și expulzați, prigonți și bătuți ¹³.

Poliția intervenea tot mai brutal împotriva organizației sindicale a muncitorilor portuari, prigonindu-i sau arestându-i conducătorii ¹⁴. Concludent în această privință este articolul *Samavolnicile poliției din Sulina*, apărut într-unul din numerele gazetei „România muncitoare”, care a demascat prigoana dusă de către poliția din acest port împotriva muncitorilor ¹⁵.

În această perioadă, în fruntea Comisariatului maritim din Sulina se afla căpitanul de port Eugen Botez. În calitate pe care o avea, Eugen Botez a întreprins unele măsuri administrative pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă ale lucrătorilor din port. Astfel, a cerut patronilor să angajeze personal suficient la elevatoare și să ia măsuri pentru prevenirea accidentelor; în același timp el a căutat să limiteze exploatarea din partea vâtafilor ¹⁶.

În timpul luptelor greviste din anul 1912, muncitorii au impus patronilor și autorităților înființarea unui organ (birou de plasare) denumit „Bursa muncii” ¹⁷, care să suplinească activitatea vâtafilor de intermediari în munca portului. Căpitanul portului, Eugen Botez, a sprijinit înființarea acestei Burse sperînd că va înlătura cu ajutorul ei conflictele de muncă existente în permanență în port. Muncitorii au folosit-o în avantajul lor, împiedicînd casele comerciale și pe vâtafi de a mai angaja după preferințe pe cine doreau, în condiții particulare. Cu ajutorul Bursei muncitorii erau angajați prin rotație, excluzîndu-se plata prin intermediari ¹⁸. Bursa muncii era controlată de muncitori prin delegații lor.

Cînd organele administrative și de poliție au văzut că Bursa muncii acționează în avantajul muncitorilor, au desființat-o. Noul comisar maritim al portului Sulina, comandor Toescu, a motivat desființarea ei astfel: „Am desființat această Bursă căci constatase că nu mai corespunde de loc scopului pentru care fusese creată, că muncitorii sindicaliști îi confundaseră scopul și firma cu acela de societate a muncitorilor sindicaliști, societate din care ei să tragă profituri de tot felul, în fine că acest local era transformat în cuib de greviști, revoluționari...” ¹⁹.

Reiese clar din documentul citat că Bursa muncii a fost un organ care a ajutat pe muncitori să-și apere interesele, ceea ce a nemulțumit autoritățile, determinîndu-le să o desființeze ²⁰. Muncitorii portuari și-au dat seama din ce în ce mai mult, pe baza propriei lor experiențe, că trebuie să-și întărească

¹³ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 13/1911, f. 74; „România muncitoare”, nr. 12 din 14 februarie 1913.

¹⁴ Ibidem, nr. 37 din 16 mai 1913.

¹⁵ Ibidem, nr. 12 din 14 februarie 1913.

¹⁶ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 15/1912 (adresa nr. 1679 din 11 august 1912).

¹⁷ Lazăr Maglașu și Nicolae Deleanu, *op. cit.*, p. 94.

¹⁸ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 8/1912, f. 31–35.

¹⁹ Ibidem, dos. nr. 9/1913, f. 308–309.

²⁰ Muncitorii portuari au încercat să înființeze asemenea birouri de plasare și în alte porturi, ca Brăila, Galați, Constanța, însă nu au reușit.

organizația lor de clasă pentru a lupta cu succes împotriva exploataților²¹. În rîndurile hamalilor din Sulina se desfășura un proces de organizare și de pregătire a grevelor, care se vor desfășura în mai și în noiembrie 1913.

•

Muncitorii din Sulina au desfășurat o luptă mai intensă împotriva exploatării, a condițiilor grele de viață și a persecuțiilor polițienești îndeosebi după ce s-a reorganizat în localitate secția Partidului Social-Democrat²² și a luat ființă organizația sindicală.

La 7 octombrie 1912 are loc o întrunire a muncitorilor, cu prilejul căreia se organizează Sindicatul muncitorilor de port²³. La întrunire participă 200 de muncitori. După ce s-a cîntat „Internaționala“, a fost ales ca secretar al sindicatului Radu Crivăț, un muncitor înaintat din Sulina²⁴. În cuvîntul său, acesta a arătat că: „de mult se simțea nevoia unui sindicat în portul Sulina prin care muncitorii să-și poată ușura soarta și acum, cînd avem înființat sindicatul, trebuie ca noi să ne facem toată datoria ca el să progreseze“²⁵.

Ștefan Gheorghiu și Constantin Popovici, secretar al Comisiei generale a sindicatelor, s-au deplasat personal de mai multe ori la Sulina, participînd la organizarea muncitorilor și la mobilizarea lor la lupta revoluționară²⁶. La una din aceste întruniri, ținută la sfîrșitul lunii octombrie 1912, Constantin Popovici a lămurit masele muncitorești în legătură cu votul universal și cu problema alegerilor, la care au candidat reprezentanții muncitorilor²⁷.

O trăsătură caracteristică a mișcării muncitorești din porturi din această perioadă este întărirea legăturilor dintre organizațiile muncitorilor, în care scop s-au deplasat de mai multe ori delegații de la un port la altul. La întîlnirea din 24 noiembrie a muncitorilor portului Sulina cu delegatul portului Brăila s-a subliniat din nou necesitatea înscrierii muncitorilor în Partidul Social-Democrat și întărirea organizației partidului din Sulina.

În decembrie 1912 muncitorii portului Sulina au fost alături de cei din Brăila și Galați cu prilejul organizării „Uniunii muncitorilor din transport de pe apă și uscat din România“. La congresul de constituire, de la 6—9 decembrie, care a avut loc la Brăila, reprezentanții muncitorilor din Sulina, Dumitru Petrov și Nicolae Tulea, au prezentat darea de seamă a sindicatului din Sulina²⁸. În raportul cu privire la tactica Uniunii, ținut de Ștefan Gheorghiu, s-a arătat scopul organizației și principalele ei sarcini. Una dintre

²¹ În perioada de existență a Bursei muncii, slăbise organizația sindicală a muncitorilor din portul Sulina. Pentru lichidarea acestei situații a trebuit să intervină în mod special Comisia Generală a Sindicatelor din România, prin secretarul său general, Constantin Popovici. („Tribuna transporturilor“, nr. 6 din 27 octombrie 1913).

²² Lazăr Măglașu și Nicolae Deleanu, *op. cit.*, p. 83.

²³ „România muncitoare“, nr. 80 din 14 octombrie 1912.

²⁴ Ibidem, nr. 37 din 16 mai 1913.

²⁵ Ibidem, nr. 80 din 14 octombrie 1913.

²⁶ Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R., nr. 1, 1964, p. 15.

²⁷ „România muncitoare“, nr. 86 din 4 noiembrie 1912.

²⁸ Ibidem, nr. 97 din 13 decembrie 1912.

acestea era întărirea organizațiilor sindicale existente și crearea de noi organizații, acolo unde nu erau.

Pentru muncitorii din Sulina, care lucrau în majoritate cu elevatoarele, au fost foarte însemnate indicațiile date de congres, cu privire la introducerea în porturi a elevatoarelor și la revendicările pe care ei urmau să le susțină. În moțiunea votată se arăta că, în principiu, muncitorii nu sînt împotriva mașinismului, dar introducerea mașinilor în porturi să se facă treptat, fără a se da muncitorii afară de la lucru. Ziua de lucru la mașini să fie de 8 ore și să se desființeze lucrul în acord la mașini, atît ziua, cît și noaptea²⁹.

În vederea realizării acestor deziderate, sindicatele din fiecare port aveau sarcina să întocmească o situație statistică a lucrătorilor și să prezinte un program de luptă cu revendicările lor, în raport cu condițiile de muncă, cu numărul și felul mașinilor din portul respectiv³⁰. Uniunea muncitorilor din transport de pe apă și uscat a adoptat un statut după care să se conducă toate sindicatele din porturi, inclusiv sindicatul din Sulina. Potrivit acestui statut, sindicatele afiliate Uniunii cuprindeau muncitorii din port de toate categoriile, și anume: hamali, chiligi, băniceri, lopătari, cantaragii, rujari, căruțași, marinari etc.³¹.

După organizarea Uniunii, muncitorii din Sulina au dus o campanie viguroasă împotriva legii meseriilor din anul 1912³². Întrunirile de protest împotriva persecuțiilor polițienești și pentru diferite revendicări, ca: înlocuirea muncii în acord cu lucrul cu ziua, organizarea muncii prin rotație, înlăturarea intermediarilor, mărirea prețului muncii etc., se țin lanț.

La întrunirea din 27 ianuarie 1913, ținută în Sala sindicatelor din Sulina, muncitorii portului au protestat cu energie împotriva amestecului brutal al poliției în treburile mișcării muncitorești³³. Titu Leonte, delegat al muncitorilor brăileni la această întrunire, a subliniat creșterea prestigiului organizațiilor muncitorești din porturi și însemnătatea solidarizării cu muncitorii portuari din alte state, constituiți în Uniunea internațională a muncitorilor din transport, la care s-au afiliat și sindicatele din Sulina, Galați și Brăila³⁴.

Speriate de amploarea mișcării muncitorești, organele polițienești din Sulina au încercat să spargă unitatea dintre muncitorii români și cei de altă naționalitate și să-i determine pe aceștia din urmă să nu se înscrie în sindicatul muncitorilor portuari. Un muncitor turc mai combativ, Ovanez Kircov, a fost chiar arestat și amenințat cu expulzarea, dacă nu va ieși din sindicat³⁵.

Indignați de purtarea poliției, muncitorii portului au ales o delegație care a protestat atît la direcția poliției din Sulina, cît și la consulatul turc, cerînd a se interveni pentru încetarea persecuțiilor³⁶. La 10 februarie 1913

²⁹ Gheorghe Deculescu, *Munca din porturi*, 1939, p. 70.

³⁰ Ibidem.

³¹ Arh. centrală a C.C. al P.C.R., fond. nr. 96, dos. nr. 2034, f. 23.

³² Lazăr Maglașu și Nicolae Deleanu, *op. cit.*, p. 84.

³³ „România muncitoare”, nr. 10 din 7 februarie 1913.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, nr. 12 din 14 februarie 1913.

a avut loc o mare întrunire de protest împotriva atitudinii administrației și poliției³⁷. Adunarea s-a încheiat cu o manifestație pe străzile orașului. Muncitorii au demonstrat cu drapelul sindicatului în frunte, cîntînd „ Internaționala ” și alte cîntece socialiste. În semn de solidaritate au răspuns prin salut marinarii străini de pe navele care se aflau în portul Sulina³⁸.

Neîncetînd persecuțiile din partea poliției, pe data de 8 martie 1913 s-a organizat din nou o mare întrunire, la care a participat și Constantin Popovici. Cu această ocazie, muncitorii au adoptat un nou memoriu către Ministerul de Interne, prin care demască persecuțiile la care sînt supuși din partea poliției orașului Sulina³⁹. Întruniri de protest au avut loc și la Tulcea, în 3 aprilie, Brăila, în 8 martie, Galați, în 9 martie⁴⁰.

Spiritul de revoltă al muncitorilor portuari din Sulina creștea din zi în zi, culminînd cu dezlănțuirea grevei din mai 1913.

•

Greva muncitorilor din Sulina s-a desfășurat în două etape principale. Prima etapă, care ține de la 21 aprilie pînă la 29 aprilie, se caracterizează prin acțiuni de simpatie cu muncitorii din portul Brăila, care se ridicaseră la luptă împotriva proprietarilor de elevatoare. Formele principale de manifestație a luptei în această etapă au fost acțiunile de protest prin adunări, mitinguri și boicotul navelor indicate de Comitetul de grevă al muncitorilor brăileni.

A doua etapă a luptei greviste începe la 30 aprilie și se termină la 7 mai 1913. Ea se caracterizează prin transformarea manifestațiilor de simpatie cu muncitorii din Brăila într-o grevă cu revendicări proprii. Urmînd exemplul muncitorilor din Brăila și din alte orașe ale țării și îndemnul socialiștilor și al comitetului sindical, muncitorii din Sulina au trecut la grevă pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și înlăturarea persecuțiilor polițienești. Mișcarea a început în următoarele împrejurări:

La Brăila, docherii și căruțașii din docuri declaraseră grevă pe data de 21 aprilie, ca urmare a intenției administrației docurilor și căpitaniei portului de a introduce elevatoare în munca portului și a înlocui pe muncitori, lăsîndu-i pe aceștia șomeri⁴¹. Întrucît autoritățile nu au satisfăcut cererile docherilor brăileni (de a înceta concedierile cu ocazia introducerii elevatoarelor în port, de a înlătura intermediarii, a mări salariile, a reduce orele de muncă și a recunoaște delegații muncitorilor etc.)⁴², Uniunea muncitorilor din transport de pe apă și uscat a cerut tututor muncitorilor portuari să boicoteze navele ce vin sau pleacă din Brăila cu încărcături⁴³. În adresa comitetului

³⁷ „Tribuna transporturilor”, nr. 1 din 24 februarie 1913.

³⁸ Ibidem.

³⁹ „România muncitoare”, nr. 20 din 14 martie 1913.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 9/1913, f. 117—119.

⁴² Ibidem, f. 80 și 109.

⁴³ Ibidem, f. 117—119; „România muncitoare”, nr. 37 din 16 mai 1913.

Uniunii muncitorilor din transport, trimisă sindicatelor din porturi, se arătau următoarele:

„Avînd în vedere hotărîrea aceasta, care e luată pentru a se apăra interesele muncitorilor din porturi, uniunea îi invită ca toți să o păzească cu sfințenie și să privegheze ca nimeni să nu depășească de la îndeplinirea ei. A călca această hotărîre înseamnă a călca în picioare interesele muncitorilor din port”⁴⁴. În acest scop, Uniunea muncitorilor din transport de pe apă și uscat a lansat și un manifest pe data de 21 aprilie⁴⁵.

Ca urmare, în toate porturile au loc manifestări de solidaritate cu docherii din Brăila⁴⁶. Într-o serie de orașe, ca: București, Galați, Moreni, Cîmpina, au loc greve de simpatie cu docherii. Peste o mie de muncitori au plecat de la Galați la Brăila spre a-și manifesta simpatia cu greviștii din docuri⁴⁷.

Muncitorii din Sulina nu au rămas în afara acestor frămîntări, ci s-au alăturat luptei docherilor brăileni, dînd dovadă de un înalt spirit de solidaritate⁴⁸. Navele „Fraisinet” și „Ghizela Groedel”, care au sosit în portul Sulina împreună cu mai multe șleपुरi, au fost boicotate și obligate să se întorcă la Brăila pentru a fi încărcate⁴⁹.

De asemenea, vaporul „Suzzette”, care fusese descărcat în docurile Brăila cu soldați și care venise gol la Sulina întrucît nu fusese încărcat de muncitorii brăileni care erau în grevă, nici aici la Sulina nu a fost încărcat de muncitorii portuari⁵⁰.

Căpitanul de port Eugen Botez a încercat să oprească boicotul, dar n-a reușit. Aceasta era o situație nouă, neprevăzută în contractele făcute de muncitorii portului Sulina cu armatorii și exportatorii prin intermediul Bursei muncii. Pentru a-i determina pe muncitori să reia lucrul, căpitanul portului i-a amenințat cu închiderea Bursei⁵¹. Acest fapt a contribuit la declararea grevei generale în portul Sulina pe data de 30 aprilie 1913⁵².

Greva a fost organizată și condusă de Comitetul sindicatului muncitorilor portuari, sub îndrumarea secțiunii Partidului Social-Democrat din Sulina. Un rol însemnat în declanșarea ei l-au avut și conducerea Uniunii muncitorilor din transport de pe uscat și apă, care-și avea sediul la Brăila, și Consiliul General al Sindicatelor din România. Atît din București, cît și din Brăila s-au trimis delegați la Sulina pentru a întări organizațiile muncitorești și a da îndrumări muncitorilor. Boicotul navelor, început pe data de 21 aprilie, ca și continuarea grevei în luna mai s-au făcut conform indicațiilor date de

⁴⁴ „Universul”, nr. 108 din 22 aprilie 1913.

⁴⁵ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 9/1913, f. 118.

⁴⁶ „România muncitoare”, nr. 35 din 9 mai 1913.

⁴⁷ Arh. centrală a C.C. al P.C.R., fond. nr. 70, dos. nr. 6529, f. 4.

⁴⁸ „Tribuna transporturilor”, nr. 6 din 27 octombrie 1913.

⁴⁹ Ibidem, nr. 4 din 1 iunie 1913; „Universul”, nr. 121 din 5 mai 1913. Nava „Ghizela Groedel” a continuat să fie boicotată și la Brăila, armatorul fiind nevoit să o încarce numai cu elevatorul. („Adevărul”, nr. 8491 din 5 mai 1913).

⁵⁰ „România muncitoare”, nr. 34 din 5 mai 1913.

⁵¹ „Tribuna transporturilor”, nr. 6 din 27 octombrie 1913.

⁵² „România muncitoare”, nr. 34 din 5 mai 1913.

Comitetul Uniunii muncitorilor din transport, al cărui secretar era Ștefan Gheorghiu.

La 30 aprilie, muncitorii, în număr de peste 300, s-au dus la sediul sindicatului, unde, într-o mare adunare prezidată de N. Tulea, și-au arătat toate nemulțumirile și au protestat împotriva samavolniciilor exportatorilor, ale organelor administrative și de poliție. La întrunire a participat și Constantin Popovici, care se afla în trecere prin Sulina. El a îndemnat pe muncitori la luptă hotărâtă și la solidaritate de fier cu muncitorii din celelalte porturi⁵³. Vorbitorii au cerut ca muncitorii să continue boicotul chiar dacă se închide Bursa muncii.

A doua zi, căpitanul portului a sosit personal la fața locului și, făcînd apelul, a întrebat pe fiecare muncitor dacă vrea să lucreze la navele boicotate. Din 300 de muncitori, numai 2 au răspuns afirmativ. Nemulțumit de hotărîrea muncitorilor, căpitanul portului a declarat Bursa muncii închisă⁵⁴. Pe ușa localului Bursei a fost pusă o înștiințare cu următorul text:

„Bursa muncii este închisă. Casele comerciale sînt libere a-și angaja lucrători de oriunde găsesc și pe oricine vor. Lucrătorii sînt liberi a lucra oriunde vor ei“.⁵⁵

Închiderea Bursei a lovit în muncitori, deoarece erau din nou lăsați la discreția exportatorilor. Fiind suficiente brațe de muncă libere, exportatorii puteau angaja cu salarii scăzute diferite elemente, în scopul spargerii frontului unit al lucrătorilor. Indignați de închiderea Bursei, muncitorii au continuat lupta cu dîrzenie. Greva a cuprins și muncitori și marinari de la navele Comisiei europene a Dunării⁵⁶. De asemenea, au aderat la grevă și muncitorii rujari din port⁵⁷.

Comisarul maritim al portului a trimis o telegramă la Inspectoratul general al navigației și porturilor de la Galați, în care arăta: „În port nu se lucrează. Casele comerciale cer soldați la lucru, în Sulina nu sînt trupe suficiente. Trebuie să vie de la Tulcea, am luat măsuri pentru păstrarea liniștei“⁵⁸.

Deci la Sulina s-au luat aceleași măsuri împotriva muncitorilor ca și la Brăila, armata și poliția au fost puse la dispoziția exportatorilor. Poliția a umblat după muncitori pentru a-i aduce la lucru cu forța; cei de altă naționalitate au fost amenințați cu expulzarea. În locul muncitorilor greviști au fost aduși să lucreze soldații.

A doua zi după declararea grevei generale, pe data de 1 mai, are loc la sediul sindicatului din Sulina o mare întrunire, la care participă și C. Popovici, ca delegat al Comisiei Generale a Sindicatelor⁵⁹. În cuvîntul lor, muncitorii au demascat cu energie autoritățile burgheze, care sprijineau pe patroni, cerînd să se

⁵³ „România muncitoare“, nr. 35 din 9 mai 1913.

⁵⁴ Ibidem, nr. 37 din 16 mai 1913.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, nr. 35 din 9 mai 1913.

⁵⁷ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 9/1913, f. 142.

⁵⁸ Ibidem, f. 133.

⁵⁹ „Universul“, nr. 117 din 1 mai 1913.

continue boicotul navelor. Adunarea ia o hotărîre de mare însemnătate, care dovedește autoritatea și prestigiul de care se bucura sindicatul muncitorilor din Sulina. Hotărîrea prevedea ca în viitor Comitetul sindical să se ocupe de repartizarea lucrătorilor la muncă în port, tratînd direct cu exportatorii și eliminînd pe vătăfi și magazineri ⁶⁰. Astfel se putea înlătura exploatarea muncitorilor de către intermediari. Asemenea măsură nu se luase încă în nici un port, nici chiar în Brăila, unde exista o organizație muncitorească puternică și unde funcționa și sediul Comitetului de conducere al Uniunii muncitorilor din porturi.

Comitetul sindical urma să angajeze și să repartizeze pe muncitori cu ajutorul Bursei muncii. De aceea muncitorii au cerut cu tărie să se reînființeze Bursa. Interesant de remarcă este faptul că în aceeași seară s-au solidarizat cu greviștii și personalul tehnic și chiar unii vătăfi de la elevatoare, părăsindu-le și aderînd la grevă ⁶¹.

Greva din Sulina a avut un mare răsunet în celelalte porturi ale României și chiar în capitala țării. Pentru muncitorii brăileni ea a constituit un puternic îndemn la luptă, încurajîndu-i să continue greva, în care se aflau încă de la 21 aprilie, și să ceară cu mai multă tărie drepturile lor.

Casele comerciale din Brăila și Galați care aveau filiale la Sulina au fost înștiințate prin telegrame despre greva izbucnită. Ziarul burghez „Mesagerul”, care apărea la Brăila, făcea cunoscut opiniei publice că această știre a produs o puternică impresie în toate cercurile comerciale, deoarece în acel moment exportatorii din Brăila aveau la Sulina sub încărcare și descărcare peste 15 nave care erau boicotate ⁶².

La întrunirea de solidaritate cu greviștii din porturi ținută în București pe data de 2 mai s-a adoptat o moțiune de simpatie în care se arătau următoarele:

„Muncitorii capitalei, luînd cunoștință de actele de solidaritate făcute de muncitorii din portul Sulina prin refuzul de a descărca vapoarele destinate Brăilei, le trimit salutul lor de îmbărbătare și de frăție, asigurînd în același timp pe muncitorii în grevă de simpatie, solidaritate și sprijinul întregii muncitorimi. Trăiască greva! Trăiască sindicatele! Trăiască socialismul!” ⁶³.

Căpitania portului Sulina și poliția au continuat încercările de a înlocui pe greviști cu alți lucrători, dar fără rezultat. Nu au mai fost sprijinite însă nici de vătăfii care le fuseseră credincioși pînă la acea dată ⁶⁴. În această situație, poliția a făcut apel la unii mecanici de elevatoare de o altă naționalitate, cerîndu-le să lucreze și amenințîndu-i că vor fi expulzați în caz de refuz ⁶⁵. Spre surprinderea poliției, și aceștia au făcut cauză comună cu greviștii.

⁶⁰ „Universul”, nr. 117 din 1 mai 1913.

⁶¹ Ibidem.

⁶² „Mesagerul”, nr. 17 din 1 mai 1913.

⁶³ „România muncitoare”, nr. 34 din 5 mai 1913.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, nr. 35 din 9 mai 1913.

Pe data de 2 mai, muncitorii portului, la chemarea Comitetului sindical, au participat la o manifestație de protest, pe străzile Sulinei ⁶⁶. În aceeași zi au redactat un memoriu către căpitania portului, prin care au cerut: redeschiderea Bursei muncii, respectarea repausului duminical și primirea la lucru a muncitorilor concediați de la elevatoare. În încheierea memoriului, muncitorii portuari arătau că vor relua lucrul la anumite nave dacă li se vor rezolva aceste revendicări ⁶⁷. În legătură cu navele indicate de comitetul Uniunii muncitorilor din transport, greviștii au informat căpitania portului că vor continua boicotul ⁶⁸.

Pe data de 3 mai, la orele 17, delegații muncitorilor s-au întâlnit la comisaritul maritim cu agenții exportatorilor de cereale și au început tratativele. Reprezentanții exportatorilor nu au acceptat reînființarea Bursei muncii, din care cauză tratativele au eșuat. Delegații au comunicat muncitorilor rezultatul tratativelor într-o adunare ținută la sediul sindicatului ⁶⁹.

Căpitania portului, fiind ajutată de poliție, a intensificat măsurile de înăbușire a grevei. Muncitorii străini au fost în continuare terorizați și amenințați cu expulzarea. Secretarul sindicatului, Radu Crivăț, a fost arestat și bătut la poliție ⁷⁰.

După 4 zile de grevă, timp în care nu s-a lucrat la nici o navă în portul Sulina, unde altădată munca nu înceta o oră din zi sau noapte, au fost aduși soldați din orașul Tulcea.

Comandanții unor nave engleze au primit ordine de la armatorii lor să efectueze încărcările cu personalul de bord. Un vas poștal italian a încărcat tot în astfel de condiții 150 de tone de grâu ⁷¹.

Exportatorii și autoritățile portului au chemat pe vătafii și mecanicii de la elevatoare care nu aderaseră la grevă, pentru a le repartiza soldați și a începe munca. Unii dintre aceștia au refuzat însă să lucreze cu soldați în locul greviștilor ⁷². După multe eforturi, căpitania portului a strâns câțiva vătafi și mecanici cu ajutorul agenților săi și al poliției și a pus în funcție câteva elevatoare ⁷³. În locul mecanicilor de elevatoare care au refuzat să lucreze, exportatorii și armatorii au folosit mecanicii marinari de la navele care se încărcău ⁷⁴.

Printr-o telegramă către Inspectoratul general al navigației și porturilor, căpitanul portului informa pe superiorii săi că în portul Sulina se lucra cu 120 de soldați și solicita să i se mai pună la dispoziție marinarii și mecanicii de la navele marinei militare ⁷⁵. Dintre acestea se aflau în portul Sulina, la

⁶⁶ „Universul“, nr. 121 din 5 mai 1913.

⁶⁷ „România muncitoare“, nr. 37 din 16 mai 1913.

⁶⁸ „Mesagerul“, nr. 18 din 2 mai 1913.

⁶⁹ „Universul“, nr. 121 din 5 mai 1913.

⁷⁰ Ibidem

⁷¹ Ibidem, nr. 119 din 3 mai 1913.

⁷² „România muncitoare“, nr. 37 din 16 mai 1913.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ „Universul“, nr. 121 din 5 mai 1913.

⁷⁵ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 9/1913, f. 140.

acea dată, monitoarele și torpiloarele conduse de comandorii Zaharia și Niculescu Rizea. La cererea căpitanului de port, cei doi comandori nu au fost de acord ca echipajele navelor militare să lucreze în port în locul muncitorilor greviști ⁷⁶. Cabinetul Inspectoratului general al navigației și porturilor de la Galați a trimis pe data de 6 mai o telegramă la București, la Direcția generală a porturilor, semnată de contraamiralul Barbieri, prin care făcea cunoscut că în portul Sulina lucrau soldați și cerea să se intervină la Ministerul de Război pentru a se repeta ordinul adresat comandoului Niculescu Rizea să pună și marinarii la dispoziția portului, întrucât acesta refuzase să sprijine căpitania ⁷⁷.

Trupele garnizoanelor Sulina și Tulcea erau insuficiente pentru a înlocui la lucru pe toți greviștii din Sulina. În afară de aceasta, soldații nu lucrau cu tragere de inimă și nici nu erau obișnuiți cu specificul muncii de port. Datorită acestor cauze, afacerile comercianților de cereale erau serios periclitare.

Ziarul „Universul” informa opinia publică despre grevele din Sulina, Brăila și Galați, arătând că ele au urmări grave nu numai pentru cele trei porturi, ci pentru întreaga țară, deoarece prin aceste porturi se scurg în străinătate jumătate din produsele țării ⁷⁸.

După 7 zile de grevă, exportatorii au fost nevoiți să satisfacă toate cererile greviștilor. Ca urmare, muncitorii au hotărât să reia lucrul în port. Sub presiunea muncitorilor, exportatorii au acceptat reînființarea Bursei muncii și punerea acesteia sub controlul sindicatului, precum și respectarea repausului duminical.

La 7 mai urma ca în portul Sulina să înceapă lucrul. În cursul nopții însă, pe la orele 11, a sosit în Sulina chemarea Uniunii generale a muncitorilor din transport de pe apă și uscat de a se declara grevă generală de o zi în toate porturile române, în semn de solidaritate cu greviștii din Brăila, cărora nu li se admiseseră cererile de către guvern ⁷⁹. În Brăila și în alte porturi se declarase deja greva generală.

Comitetul sindicatului din Sulina, întrunindu-se în grabă, a hotărât ca a doua zi să continue greva. În aceeași noapte, comitetul a trimis delegați pe la casele muncitorilor, să le aducă la cunoștință telegrama din Brăila și hotărârea comitetului. Delegații nu au reușit să ia legătura decît cu o parte din lucrători, așa că în ziua următoare, unii muncitori au continuat greva, iar alții au mers la lucru ⁸⁰.

Comisarul maritim al portului a trimis o telegramă Inspectoratului general al navigației și porturilor în care arăta că muncitorii au reluat lucrul însă nu va da drumul companiei de infanterie, ci o va reține în Sulina, pentru menținerea ordinii, pînă la terminarea grevei din Brăila ⁸¹. Contraamiralul Barbieri a făcut cunoscut, la rîndul său, Direcției generale a porturilor din

⁷⁶ Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 9/1913, f. 145.

⁷⁷ Ibidem, f. 141.

⁷⁸ „Universul”, nr. 123 din 7 mai 1913.

⁷⁹ „România muncitoare”, nr. 37 din 16 mai 1913.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, f. 142.

București, despre reținerea companiei de infanterie din Tulcea⁸² în Sulina pînă la rezolvarea definitivă a conflictului dintre muncitori și exportatori.

În zilele următoare, cînd în celelalte porturi și în diferite orașe ale țării aveau loc mari manifestații și greve de solidaritate cu greviștii din portul Brăila, în portul Sulina s-a menținut ordinea cu ajutorul poliției și al armatei.

Satisfăcîndu-se cererile docherilor din Brăila, a încetat boicotul și la Sulina, unde exportatorii au căzut de acord să rezolve toate punctele memoriului înaintat de muncitori.

•

Mișcarea grevistă din Sulina de la sfîrșitul lunii aprilie și începutul lunii mai 1913 a contribuit la întărirea organizațiilor muncitorești din orașul Sulina, care abia luaseră ființă, a secției Partidului Social-Democrat și a Sindicatului muncitorilor portuari.

Greva din Sulina a fost prima ridicare în masă a muncitorilor din port după reorganizarea secției Partidului Social-Democrat din acest oraș. Ea a arătat maturitatea mișcării muncitorești din Sulina, spiritul ei combativ și prestigiul de care se bucură organizațiile de clasă ale muncitorilor. Greva a dovedit că muncitorii pot obține libertăți politice și drepturi economice numai dacă au în frunte o organizație puternică de clasă, care să le apere interesele și care să-i conducă la luptă.

Prin luptă dîrză, muncitorii au impus reglementarea muncii în port și instituirea unui organ specific de plasare sub forma Bursei muncii. Atunci cînd căpitania portului a vrut să desființeze Bursa muncii, s-a lovit de hotărîrea muncitorilor care și-au impus punctul lor de vedere, silind autoritățile să țină cont de interesele lor și să admită funcționarea Bursei.

Descriind această grevă, Constantin Popovici, secretar al Comisiei Generale a Sindicatelor din România, arăta următoarele despre mișcarea muncitorilor din Sulina: „Este de admirat tînăra mișcare din Sulina care abia de cîteva luni este formată și a știut într-un mod atît de înălțător să-și facă datoria la chemarea Uniunii. Asemenea, străinii (turcii, armenii) care sînt în număr de aproape 200 au dat dovadă de o strînsă solidaritate“⁸³.

Greva din Sulina face parte din lanțul de mișcări care au avut loc în toate porturile române, în această perioadă, pentru drepturi economice și libertăți politice. Ea a demonstrat unitatea muncitorilor din porturi, fiind în același timp o manifestare a devotamentului față de docherii greviști din Brăila, o dovadă de înaltă solidaritate.

Mișcarea grevistă din Sulina a contribuit la îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață ale muncitorilor portuari. Noile condiții nu au fost menținute însă decît puțin timp. În cursul aceluiași an, exportatorii, sprijiniți de autorități, au suprimat drepturile cîștigate. Din această cauză, muncitorii portului Sulina au declarat din nou grevă în noiembrie 1913, pentru mărirea salariilor, ziua de muncă de 8 ore și alte revendicări⁸⁴.

⁸² Arh. st. Galați, fond. I.G.N.P., dos. nr. 9/1913, f. 145.

⁸³ „România muncitoare“, nr. 37 din 16 mai 1913.

⁸⁴ „Revista porturilor și a navigațiunei comerciale“, nr. 17 din mai 1914.

POPULAȚIA ROMÂNEASCĂ ÎN SUDUL TRANSILVANIEI ȘI CARACTERUL COLONIZĂRII SĂSEȘTI ÎN SECOLELE XII—XIII

THOMAS NÄGLER

Reluarea în discuție a unor probleme din perioada feudalismului timpuriu, tratate în *Istoria României*¹, cum este aceea a prezenței populației românești în sudul Transilvaniei în secolele XII—XIII, este justificată, în cazul de față, prin sporirea materialelor și observațiilor arheologice de care dispunem în prezent, cât și printr-o nouă analiză a unor informații documentare. Cum e și firesc, această lucrare nu va încheia studiul problemei pe care ne propunem s-o reluăm, ci ea va fi completată sau chiar corectată de cercetările viitoare.

În timp ce informațiile scrise amintesc pe teritoriul Transilvaniei, în genere, prezența populației românești autohtone, în sudul Transilvaniei această populație nu va fi menționată decît în documentele de la începutul secolului al XIII-lea. Formațiunile statale feudal-timpurii de tipul cnezatelor și voievodatelor, cum sînt cele ale lui Glad, Gelu și Menumorut în secolul al X-lea², cât și cele care le continuă pe acestea, au fost localizate în părțile de vest și centrale ale Transilvaniei.

Deoarece în Transilvania de sud-est nu s-au descoperit arheologic urme clare ale unei populații străine decît după 1200³, colonizarea sașilor începînd abia pe la mijlocul veacului XII, pentru clarificarea situației din sudul Transilvaniei pot contribui doar săpături arheologice și unele cercetări privind caracterul colonizării săsești în sudul Transilvaniei.

Cercetările arheologice, care în prezent s-au extins în mai mare măsură asupra perioadei de trecere la feudalism și a feudalismului timpuriu, au contribuit la descoperirea mai multor stațiuni cu materiale din secolele X—XIII

¹ Vol. II, Edit. Academiei, București, 1962.

² *Gesta Hungarorum*, în *Scriptores rerum hungaricarum*, ediția E. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1936, passim, și *Istoria României*, vol. II, p. 42—48.

³ Cf. Bakó G., *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în S.C.I.V., 1, 1931, p. 113—119.

atribuite populației autohtone. O primă categorie și cea mai importantă a acestor stațiuni o constituie cimitirele, de obicei birituale, de incinerare și înhumare, datate deocamdată în secolele IX—XI. În zona centrală din sudul Transilvaniei amintim cimitirele de la Ocna Sibiului⁴ și Mediaș⁵, iar recent s-a descoperit unul lângă Sibiu, pe hotarul suburbiei Gușterița⁶. Până în prezent s-a înregistrat un număr de 11 cimitire de tipul Mediaș⁷, cum a fost propusă cel mai recent denumirea pentru aceste cimitire în care prevalează incinerarea. Asupra originii etnice a acestor cimitire, problemă care continuă să fie în discuție, s-a putut stabili, pe baza urnelor de incinerare, că ele aparțin populației autohtone, fiind în orice caz anterioare pătrunderii maghiarilor și colonizării sașilor în această zonă. Așezarea din secolul XII de la Brașov⁸, cât și ceramica din același timp de la Mediaș⁹, formează următoarea verigă arheologică.

Cea mai valoroasă descoperire din secolul al XII-lea în zona centrală a sudului Transilvaniei este însă tezaurul de argint de la Streza-Cîrțișoara (Făgăraș) și tezaurul monetar bizantin de la Făgăraș din aceeași perioadă¹⁰.

Cu toate că deocamdată nu au fost sondate în sudul Transilvaniei decât câteva puncte, reiese în mod clar popularea întregii zone de la sud de linia Mureș — Tîrnava Mare de către populația autohtonă. Pe baza descoperirilor de la Streza-Cîrțișoara și Făgăraș, cât și a particularității istorice de mai târziu a Țării Făgărașului, s-a formulat ideea existenței în teritoriul situat între Olt și Carpații meridionali a unui voievodat în secolul al XII-lea¹¹.

În urma cercetărilor arheologice întreprinse în 1965 și 1966 la cetatea feudală de la Breaza (Făgăraș), am putut constata că primele construcții — turnuri cilindrice —, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, se încadrează în arhitectura Țării Românești¹². Apartenența acestui punct fortificat, în faza sa inițială, cînd avea un turn cilindric, două șanțuri tăiate în stîncă înspre nord și alte trei similare înspre sud, la arhitectura Țării Românești, aparținînd deci populației autohtone, reiese și din faptul că în cadrul fortificațiilor maghiare, săsești sau ale celor construite de către cavalerii teutoni turnurile

⁴ D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 153—159.

⁵ K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX—X e.n. de la Mediaș*, în *Studia universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, fasc. 2, Cluj, 1965, p. 7—23.

⁶ Acest cimitir a fost identificat în 1966, făcîndu-se tot atunci și un prim sondaj, figurînd pe mai departe în planul de cercetare al Muzeului Brukenthal. Cimitirul a fost menționat încă în 1856 de către J. M. A c k n e r, *Mittheilungen der k.k. Central-Commission...*, vol. I, Viena, 1856, p. 85—87, fără ca el să precizeze perioada căreia îi aparține.

⁷ Această informație i-o datorez prof. K. Horedt (Cluj).

⁸ I. P o p, *Contribuție la istoria Brașovului în secolul al XII-lea*, comunicare prezentată la cea de-a doua sesiune pe țară a muzeelor, decembrie 1965 (București).

⁹ Materialul inedit se află în studiu.

¹⁰ K. H o r e d t, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 109—113.

¹¹ *Istoria României*, vol. II, p. 45—47.

¹² Săpăturile au fost conduse de semnatarul acestor rînduri. Rezultatele generale ale cercetării vor fi publicate în urma încheierii acestora. Asupra acestei probleme, vezi V ä t ä-ș i a n u V., *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, Edit. Academiei, 1959, p. 131—134.

cilindrice nu sînt cunoscute în secolul al XIII-lea. Lipsa turnurilor cilindrice în construcțiile de caracter militar în Transilvania, și chiar în zone mai largi dinspre vest, denotă că originea tipologică a acestor turnuri trebuie căutată în altă parte.

O privire asupra celor mai timpurii cetăți de piatră de pe versantul sudic al Carpaților (Poenari, Rucăr etc.) ne arată că cele mai des întîlnite turnuri sînt cele cilindrice. Prezența a trei cetăți cu asemenea turnuri în Transilvania (Sibiul, Breaza și Cetatea Secuilor, de lîngă Turda) nu poate fi explicată decît prin aceea că două din ele se află în zone care fac parte ca feude din Țara Românească, fapt cunoscut documentar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹³. Aceste știri documentare nu reflectă însă decît starea de fapt într-un moment dat; Țara Făgărașului și, poate, într-o formă oarecare și Amlașul par a constitui încă din vremea încheierii statului feudal al Țării Românești teritorii care, chiar dacă din punct de vedere juridic fuseseră luate în stăpînire de regatul feudal maghiar, au format o revendicare permanentă a domnilor munteni.

Oricum ar fi, cert ni se pare faptul că spre sfîrșitul secolului al XIII-lea sau în primii ani ai celui următor, pe baza prezenței acestor construcții relativ unitare din nordul Munteniei și din extremitatea de sud a Transilvaniei, putem afirma că pe ambele versante ale Carpaților meridionali își exercită puterea aceeași autoritate statală.

Ca un ultim argument, în sensul celor arătate mai sus, amintim faptul că în cetatea feudală de la Breaza a fost descoperită pentru prima dată o categorie de ceramică lustruită în exterior, de culoare neagră sau maronie, din veacul al XIV-lea, care are tangențe cu ceramica de la Dunărea de jos, cum a fost descoperită la Zimnicea, Turnu-Severin și în alte părți¹⁴.

Dacă spre sfîrșitul perioadei feudalismului timpuriu și în feudalismul dezvoltat se cunoaște suficient material arheologic de tip transilvănean în Muntenia, în schimb, descoperirile de la Breaza ne arată că unele materiale, cum este ceramica, cunosc ambele direcții de circulație.

În general, în sudul Transilvaniei observăm deci o continuitate de locuire în diverse puncte cercetate. Însă o dată cu pătrunderea regatului feudal maghiar în sudul Transilvaniei se observă o frîngere, o schimbare a direcției evoluției culturii materiale în această zonă, datorită influențelor Europei centrale, cultură care tinde, cu secolele XII—XIII, o dată cu pătrunderea maghiarilor și colonizarea săsească, s-o înlocuiască pe cea sudică¹⁵, tipologic de origine bizantină. Cultura materială a populației autohtone va continua să se dezvolte mai mult în extremitatea de sud a Transilvaniei, bunăoară în Țara Făgărașului.

¹³ I. Moga, *Marginea, ducatul Amlașului și Scaunul Săliștii*, 1942, passim, și *Istoria României*, vol. II, p. 349.

¹⁴ Am cercetat aceste materiale în muzeele din București și Turnu-Severin.

¹⁵ Unele date interesante în acest sens le datorez lui Radu Heitel (București), care a întreprins săpături arheologice la numeroase monumente arhitectonice din sudul Transilvaniei (Cricău, Sebeș și Cilnic în regiunea Hunedoara, Cisnădioara și Prejmer în regiunea Brașov ș.a.).

-Pînă pe la mijlocul secolului al XII-lea statul feudal maghiar a ajuns în extinderea sa pînă la Mureș și Tîrnava Mare. Stabilirea liniei de apărare în această zonă ridică de la sine problema asupra motivelor care au determinat oprirea cuceririlor la o distanță oarecare de linia Carpaților meridionali. În mod logic, această oprire în veacul al XII-lea nu poate fi explicată numai prin numărul mic al maghiarilor, deja stabiliți la acea dată în Transilvania, ci mai ales prin existența unor regiuni organizate în sens feudal, capabile de a opune rezistență în zona situată între Tîrnava Mare și Carpații meridionali. Aici locuia o populație sedentară a cărei ocupație principală a fost cultivarea pămîntului, deoarece prezența pecenegilor, nomazi sau seminomazi fiind, nu poate explica oprirea pătrunderii maghiare la o distanță apreciabilă de linia Carpaților sudici, linie care poate fi mai ușor apărată. Întrucît în primii ani ai secolului al XIII-lea aici sînt menționați românii, cel mai clar la 1224¹⁶, cu un veac înainte nu poate fi admisă o altă populație decît cea românească.

La concluziile de mai sus, după cum vom vedea, ajungem și în urma unei analize privind desfășurarea colonizării săsești în sudul Transilvaniei.

Colonizarea de „hospites“, îndeosebi din părțile apusene ale Imperiului romano-german, este cunoscută pe baza celor mai vechi documente datînd de la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, cît și pe baza celei mai vechi organizări cunoscute, a celei religioase. Cauzele emigrării nu pot fi explicate prin inundații sau printr-o suprapopulare a regiunii de origine, ci prin analiza modului de producție. În secolul al XII-lea, procesul feudalizării în Imperiul romano-german era deja destul de avansat, încît obștile țărănești erau amenințate, un număr tot mai mare de țărani ajungînd în dependență față de feudali. Una din formele luptei de clasă în orînduirea feudală, după cum arată istoricul S. Epperlein¹⁷ în cazul nostru, o constituie emigrarea.

Andrei al II-lea promite sașilor în 1224¹⁸ să nu înzestreze pe nici un nobil cu sate (praedii) din zona colonizată. Singura explicație asupra acordării acestor privilegii este aceea că regele avea nevoie de acești coloniști pentru apărarea granițelor de-a lungul Oltului. Indicîndu-se punctele extreme de est și vest ale colonizării (Orăștie și Baraolt), reiese că zona colonizată avea o formă alungită de la vest spre est. Cercetările istorice, și mai recent cele arheologice, au încercat să arunce lumină asupra desfășurării acestei colonizări. Cu cîteva decenii mai înainte s-a putut stabili că cea mai veche formă cunoscută de organizare a sașilor a fost cea bisericească¹⁹. Noii veniți dădeau zeciuiala bisericească prepozitului din Sibiu. Existau însă capitluri catolice

¹⁶ *Documente privind istoria României (D.I.R.)*, seria C, Transilvania, vol. I, Edit. Academiei, 1951, nr. 157, p. 208–210, p. 383–384 textul latin.

¹⁷ *Bauernbedrückung und Bauernwiderstand im hohen Mittelalter*, Berlin, 1960, 176 p., după recenzia din revista „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, Edit. Academiei, nr. 5, 1961, p. 206.

¹⁸ *D.I.R.*, seria C, Transilvania, vol. I, nr. 157.

¹⁹ G. Müller, *Die deutschen Landkapitel und ihre Dechanten*, in *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. 48, Sibiu (Hermannstadt), caiet 1, 1934.

săsești în secolul al XIV-lea care nu dădeau zeciuală prepoziturii privilegiate din Sibiu, ci episcopului de Alba-Iulia. Ce se întâmplase? La această întrebare găsim o singură explicație: drepturile coloniștilor nu erau acordate teritorial, ci pe așezări. Acele localități care au primit populația săsească într-o etapă ulterioară nu aveau privilegiile celor dintii. Arheologic, teritoriile primei colonizări pot fi urmărite cu ușurință deoarece bisericile dependente de prepozitura din Sibiu sînt construite în stilul romanic, iar așezările care au primit coloniști într-o etapă ulterioară au biserici în stil gotic. Pe baza acestor observații constatăm că teritoriul colonizat într-o fază inițială avea doar o lățime redusă de-a lungul Oltului, de multe ori lipsind legătura directă între diferitele grupuri de așezări sau între diferitele capitluri catolice. Între aceste grupuri de coloniști rămîneau teritorii necolonizate, iar la sud chiar teritorii mai întinse.

Același document din 1224 acordă sașilor dreptul de a folosi pădurea românilor și a pecenegilor împreună cu aceștia. La nord de teritoriul colonizării nu poate fi localizată această pădure, deoarece la începutul secolului al XIII-lea aici nu mai era pămînt regesc, ci pămînt nobiliar deja donat. Rămîne deci numai teritoriul din fața Carpaților Meridionali. Această „*silva blacorum et bissonorum*“ trebuia să fie de dimensiuni mai mari, deoarece ea nu este acordată unui grup de coloniști, ci întregii zone colonizate. Un asemenea teritoriu se putea afla numai la sud de regiunea colonizată. Reiese în mod clar că, înainte de 1200, sașii au fost colonizați într-o regiune locuită de români, învecinîndu-se cu aceștia.

Situația înainte de 1200 apare, astfel, într-o lumină mai clară în sudul Transilvaniei. În a doua jumătate a secolului al XII-lea, secuii sînt mutați spre răsărit, în timp ce sașii ocupă regiuni aflate deja sub influența statului feudal maghiar, lărgind la rîndul lor acest teritoriu. Întinderea vest-est a coloniștilor sași în jurul localităților Orăștie-Sebeș-Miercurea-Sibiu-Nocrich-Cincu-Rupea și lățimea ei redusă imprimă, fără îndoială, în concepția regală, caracterul inițial militar al acestei colonizări. În concepția coloniștilor, însă, la adăpostul unor privilegii, în noua lor patrie, ei doreau să dezvolte în primul rînd o activitate economică mai susținută. În cadrul acestor dimensiuni, colonizarea din această zonă a constituit penultima etapă de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania.

Colonizarea sașilor nu se oprește însă în cadrele schițate, ci se lărgeste în cursul veacului al XIII-lea. O primă caracteristică importantă a acestei colonizări secundare este faptul că ea s-a întins aproape exclusiv spre nord, cu toate că statul feudal maghiar exercita autoritatea sa pînă la linia Carpaților. Cauzele orientării spre nord a acestei colonizări secundare sînt următoarele: din teritoriile Sighișoarei și ale Mediașului secuii sînt mutați din această zonă (dovadă sînt unele toponimice păstrate). Sașii colonizați aici obțin privilegiile celor dintii. O altă parte, mai mare, a colonizării secundare a avut loc pe teritoriul nobiliar dinspre nord. Se impune de la sine întrebarea de ce oare regele nu a inițiat o colonizare pe malul stîng al Oltului — unde locuiau numai români — în condiții asemănătoare colonizării din veacul al

XII-lea și de ce colonizarea secundară orientată spre nord (cu excepția zonelor Mediaș și Sighișoara) nu a fost însoțită de aceleași privilegii specifice primei colonizări.

O scurtă privire asupra situației Ungariei arpadiene și mai ales asupra voievodatului Transilvaniei ne oferă limpede aceste motive. În secolul al XIII-lea, nobilimea, deja mult întărită, nu ar fi permis o descompunere a moșiilor ei (în 1222 nobilimea obligă semnarea „bulei de aur” de către Andrei al II-lea). Puterea centrală a reușit să atragă între timp cnejii și voievozii români din teritoriile de graniță prin recunoașterea unor drepturi în favoarea acestora. Granița Transilvaniei de sud a fost întărită în veacul al XIII-lea și de cetăți regale, acestea aflându-se în sud, în teritorii locuite numai de români. Astfel, sașii nemaifiind la marginea Transilvaniei, ci în interior, regele putea să renunțe la o parte a serviciilor lor de graniță. Acele „terrae olacorum” amintite în secolul al XIII-lea²⁰ constituie pământ regal. Ele constituie teritorii închegate pe care regele le poate dona, care deseori revin din nou în stăpînirea sa nominală, nefiind fragmentate în moșii. Observăm deci că aceleași măsuri aplicate față de coloniști în secolul al XII-lea sînt reeditate față de români în secolul al XIII-lea.

Cînd, în secolul al XIII-lea, la sud de Carpații Meridionali, societatea face pași repezi spre închegarea statului feudal al Țării Românești, teritoriile menționate din sudul Transilvaniei, locuite de români, devin obiectul unor danii și neînțelegeri între regele Ungariei și domnul muntean. Între aceste teritorii menționăm Țara Hațegului, ducatul Amlașului și districtul Făgăraș, unde o serie de instituții caracteristice Țării Românești se păstrează aici pînă tîrziu.

În anul 1211, Țara Birsei, o altă regiune locuită pînă la această dată de români, a fost donată Cavalerilor teutoni²¹, care au fost însă alungați deja în 1225. Populația de rînd rămasă în această zonă, denumită apoi tot săsească, nu avea nici ea legătură teritorială cu celelalte așezări săsești. Analizînd documentul din 1211, reiese în mod clar că și în această zonă trăia populație românească, care, după dorința regelui, trebuia să îmbrățișeze ritul catolic, scop urmărit de altfel și prin înființarea episcopiei de Milcov în regiunea extracarpatică.

Cucerirea în etape succesive a Transilvaniei de către regatul feudal maghiar prin intermediul secuilor, sașilor și cavalerilor teutoni nu poate fi explicată decît prin prezența populației autohtone în această parte a țării noastre. Chiar dacă la sud de Tîrnava Mare pînă la Carpați români nu sînt menționați în izvoare scrise, descoperirile arheologice, cît și caracterul colonizării săsești atestă această populație, înainte de apariția mențiunilor din veacul al XIII-lea.

²⁰ *Istoria României*, vol. II, p. 42–54.

²¹ *D.I.R.*, seria C, Transilvania, vol. I, nr. 77, p. 150–151, text latin p. 369–370. Vezi și Pop, I., *op. cit.*

DIN ACTIVITATEA SOCIAL-POLITICĂ A LUI SPIRU C. HARET

I. SCURTU

La mai bine de o jumătate de secol de la moartea sa, Spiru C. Haret ni se prezintă ca una dintre cele mai fecunde și complexe personalități din istoria modernă a României. Savant de prestigiu mondial, eminent organizator al învățământului modern românesc, animator cultural, fruntaș al vieții politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, Spiru C. Haret a lăsat în urma sa o vastă operă, care-și așteaptă încă revalorificarea¹.

În studiul de față ne vom ocupa doar de o latură a activității lui Spiru C. Haret, cea social-politică, din care vom evidenția preocuparea sa pentru

¹ Despre diversele aspecte ale vieții și activității lui Spiru C. Haret s-au scris mai multe lucrări, dintre care cităm: I. Arghirescu, *Spiru C. Haret*, București, 1915; I. Simionescu, *Spiru C. Haret*, București, 1925; M. Nicolescu, *Spiru Haret, pedagog național*, București, 1932; A. Lupu-Antonescu, *Spiru C. Haret*, București, 1933; P. Gîrboviceanu, *Spiru C. Haret. Pentru 20 de ani de la moartea sa*, București, 1933; Econom D. Furtună, *Știri nouă despre Spiru C. Haret*, București, 1937. Cel mai profund cunoscător al operei lui Spiru C. Haret și care ani în șir a muncit cu rîvnă pentru valorificarea personalității fostului său superior a fost Gh. Adamescu, care, în anii 1934–1938, făcînd parte din comitetul pentru ridicarea monumentului lui Spiru C. Haret, a editat, în 11 volume, *Operele lui Spiru C. Haret*. De asemenea, Gh. Adamescu ne-a lăsat și o valoroasă lucrare intitulată *Viața și activitatea lui Spiru C. Haret*, București, 1936.

În istoriografia marxistă nu a apărut pînă în prezent o lucrare de sinteză care să definească cu profunzime și obiectivitate locul lui Spiru C. Haret în istoria social-politică a României moderne. Unele aspecte ale activității sale au fost abordate în studiul profesorului V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România*, publicat în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, Edit. Acad. R.P.R., 1957, în lucrarea lui D. Hurzeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România (1904–1906)*, Edit. științifică, București, 1961, în *Marea răscoală a țărănilor din 1907*, Edit. Academiei, București, 1967, și în *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908–1921*, Edit. politică, București, 1967. Un amplu și valoros studiu consacrat lui Spiru C. Haret a publicat Stanciu Stoian, *Spiru Haret și politica sa școlară și socială în legătură cu răscoalele țărănești din 1907*, apărut în volumul *Învățătoria și răscoala din 1907*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1958. În anul 1966 sociologul Achim Mihai a publicat în numărul 6 al „Revistei de filozofie” articolul *Sociologia lui Spiru Haret*. Referiri la activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret se găsesc și în alte studii și articole tratînd probleme ale istoriei României moderne.

îmbunătățirea situației culturale, economice și politice a țărănimii, contribuția sa la pregătirea condițiilor organizării acesteia într-un partid propriu.

Sesizînd că problema socială fundamentală a României era cea agrară, Spiru C. Haret s-a angajat într-o tenace luptă politică orientată spre sublinierea acuității „chestiei țărănești“, s-a străduit să găsească soluții care să ducă la rezolvarea acesteia, a inițiat și a sprijinit o serie de acțiuni concrete în vederea îmbunătățirii situației țărănimii.

După mai multe ezitări și îndelungi studii, Spiru C. Haret — influențat de ideile poporaniste și iluministe — a elaborat un sistem propriu de „rezolvare“ a problemei agrare. Esența acestui sistem consta din ridicarea culturală a țărănimii prin școală și înstărirea ei economică prin cooperative. În concepția sa, rolul determinant în rezolvarea problemei țărănești revenea învățătorilor. Așa cum sublinia o recentă lucrare, pentru Spiru C. Haret „lupta de pe pozițiile poporanismului iluminist, activitatea obștească și culturală a învățătorilor constituiau instrumentele esențiale în îmbunătățirea nivelului moral și material al țărănimii“². În calitate de ministru al instrucțiunii, Spiru C. Haret a încurajat și a dat o largă extindere muncii învățătorilor cunoscută sub numele de activitate extrașcolară, consacrată ridicării culturale, morale și economice a țărănimii.

Activitatea extrașcolară nu a fost o creație a lui Spiru C. Haret. Ea datează din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd învățătorii — în mod izolat — începeau să se manifeste ca factori sociali deosebit de activi în lumea satelor. Meritul lui Spiru C. Haret constă în înțelegerea utilității unei asemenea activități și, în calitate de fruntaș al unui partid politic de guvernămînt și de ministru al instrucțiunii, de o a fi încurajat, dîndu-i un cadru mai organizat și țeluri mai precise.

Încă din vremea cînd ocupa pentru prima oară postul de ministru al instrucțiunii (1897—1899), Spiru C. Haret — fără a manifesta o simpatie specială pentru activitatea extrașcolară ce se dezvoltă în mod spontan — a luat unele măsuri care prefigurau tumultuoasa activitate de după anul 1900. Astfel, în august 1898 a semnat o circulară către revizorii școlari prin care le cerea să îndemne pe învățători să țină conferințe contra alcoolismului³, iar în noiembrie 1898 a publicat decizia de înființare a 320 de biblioteci populare pe lingă școlile satești⁴. În anul 1899 solicita prefectii de județe și revizorii școlari să sprijine crearea de cantine școlare la sate⁵ și propunea decorarea învățătorului Gr. Rădulescu din comuna Bezdead (județul Dîmbovița) pentru că a înființat din proprie inițiativă o cooperativă satească⁶. În scrisoarea de felicitare adresată de ministrul instrucțiunii învățătorului proas-

² *Marca răscoală a țărănilor din 1907*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 656.

³ *Circulara din august 1898 către revizorii școlari*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, Edit. Cartea românească, f.a., p. 287—289.

⁴ *Deciziunea nr. 78677 din 25 noiembrie 1898*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 307—308.

⁵ *Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 312—313.

⁶ *Raport la Rege pentru a se acorda „Răsplata muncii“ învățătorului Gr. Rădulescu*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 314—315.

păt decorat găsim elemente ale noii concepții care începuse să-și facă loc în mintea lui Spiru C. Haret: „D-voastră ați înțeles adevăratul caracter al misiunii ce aveți. Învățătorul într-un sat nu trebuie să fie numai învățător al copiilor, el trebuie să fie în același timp și sfătuitoarea bun și luminat al sătenilor, pilduitorul lor la cele bune și folositoare pentru dânșii”⁷. Dînd un exemplu personal în acest sens, Spiru C. Haret a editat, începînd din octombrie 1897, revista „Albina” cu scopul de „a răspîndi, într-o limbă cît se poate mai populară, tot felul de cunoștințe folositoare”⁸ țăranilor.

În zilele de 1—3 iulie 1900 s-a ținut la București un congres al membrilor corpului didactic primar urban și rural din România, care a hotărît înființarea *Ligii învățămîntului*, al cărei scop era de a răspîndi cultura în popor prin înființarea de școli de adulți, biblioteci rurale, coruri sătești, organizarea de serbări populare, precum și întemeierea de societăți de producție, consumație și credit, care să contribuie la înstărirea economică a țăranimii.

Participînd la congres în calitate de membru de onoare al Societății institutorilor, Spiru C. Haret și-a însușit programul noii organizații, punîndu-și semnătura pe actul de naștere al Ligii învățămîntului⁹. Mai mult decît atît, în numărul 7—8 din august-septembrie 1900 al revistei „Convorbiri didactice”, Spiru C. Haret publică un amplu studiu intitulat *Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului*, prin care fundamentează, din punct de vedere teoretic, rolul activității extrașcolare. Acest studiu este deosebit de semnificativ pentru definirea concepției social-politice a lui Spiru C. Haret, constituind în același timp un punct de cotitură în activitatea sa consacrată progresului societății românești.

Arătînd că, după realizarea statului național român, s-au obținut succese însemnate în toate domeniile de activitate, Spiru C. Haret ținea să precizeze: „Ar fi o ingratură de a nu recunoaște și prețui rezultatele dobîndite; dar ar fi o greșală mare de a nu vedea în același timp și umbrele tabloului”¹⁰. Evidențînd și analizînd aceste „umbre”, Spiru C. Haret își propunea să găsească soluții rezonabile pentru înlăturarea lor.

Una din marile carențe ale timpului său era, după părerea sa, aceea că „diversele păături ale societății românești nu au fost atinse în mod egal de binefacerile noii stări de lucruri, inaugurată mai cu seamă prin mișcarea (revoluția — *n.n.*) de la 1848”¹¹. Principala vină revenea, după convingerea lui Spiru C. Haret, cercurilor conducătoare, care au neglijat marea masă a poporului, lăsînd-o în întuneric, departe de binefacerile civilizației și culturii. Clasele conducătoare s-au îngrijit doar de crearea unui larg aparat de represiune și exploatare a țăranimii. Din această cauză, poporul român „nu cunoaște pe

⁷ Adresă către învățătorul Gr. Rădulescu, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I. p. 315.

⁸ Spiru C. Haret, *Raport adresat M.S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, București, 1903, p. 159.

⁹ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, Edit. Cartea românească (f. a), p. 313 (introducere semnată de Gh. Adamescu).

¹⁰ *Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului*, în „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7—8 din aug.—sept., p. 232.

¹¹ *Ibidem*, p. 236.

cei ce pretind că-i vor binele, decît sub forma de prefect, subprefect, primar sau vătășel, toți aceștia înarmați cu legi represive și cu putere de a-l pedepsi, de multe ori pentru lucruri de care nici nu-și dă seama”¹². Dintre toate păturile sociale, opinează Spiru C. Haret, țărănimia „este aceea care a fost mai puțin atinsă de mișcarea noastră de regenerare națională”¹³.

Subliniind că țaria unui stat este direct proporțională cu participarea cetățenilor la treburile obștești, Spiru C. Haret considera că menținerea țărănimii — majoritatea covârșitoare a populației României — într-o stare de înapoiere culturală, economică și politică nu mai putea dura, fără a se periclita însăși ființa națională a statului român. De aceea el considera ca o datorie fundamentală a tuturor oamenilor luminați „de a lucra pe cît pot pentru binele comun”¹⁴, pentru emanciparea țărănimii.

Pentru recuperarea timpului pierdut și ridicarea țărănimii la nivelul cerut de vremea în care trăia, Spiru C. Haret considera că trebuie folosite toate mijloacele, toate inițiativele pozitive și toate forțele capabile să-și aducă contribuția la emanciparea economică, culturală și politică a țărănimii. Dar ridicarea nivelului moral, material și politic al țărănimii, fiind o operă deosebit de vastă și grea, impunea, după convingerea lui Spiru C. Haret, găsirea unei forțe organizate, dispunînd de cadre numeroase, capabile să desfășoare o muncă continuă, tenace. O asemenea forță era corpul didactic rural, deoarece „el este cel mai numeros; membrii lui sînt răspîndiți pe toată întinderea țării, pînă la unghiurile cele mai ascunse și mai depărtate. Întocmai ca rădăcinile unui arbore puternic, corpul didactic își întinde ramificațiile peste tot, pătrunzînd în toate păturile națiunii și confundîndu-se cu dînsese, și acest neprețuit avantaj singur el îl are”¹⁵. După părerea lui Spiru C. Haret, învățătorii aveau de îndeplinit în același timp o operă culturală și una economică: „Cele dintâi și cele mai energice stăruințe trebuie puse pentru îmbunătățirea soartei materiale a țaranului; aș putea chiar zice că această grijă trebuie să primeze pe aceea a îmbunătățirii stării lui culturale, deși în realitate una nu merge fără cealaltă”¹⁶.

Așa cum sublinia el, „asociația între săteni va trebui să fie una din principalele ținte ale învățătorilor”¹⁷. Aceste asociații urmau să faciliteze țăranilor cumpărarea de mașini și unelte, vînzarea produselor agricole, procurarea de credite, luarea în arendă de moșii.

O îndatorire principală a învățătorilor era de a se ocupa de starea fizică și morală a țărănimii, de a combate alcoolismul, a răspîndi cunoștințele de igienă și a preveni bolile molipsitoare. Un loc însemnat trebuia să-l ocupe preocuparea pentru ridicarea nivelului cultural al țărănimii, micșorarea numărului neștiutorilor de carte, îndrumarea acestora spre școlile de adulți,

¹² Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului, în „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7—8 din aug. — sept. p. 236—237.

¹³ *Ibidem*, p. 241.

¹⁴ *Ibidem*, p. 237.

¹⁵ *Ibidem*, p. 237—238.

¹⁶ *Ibidem*, p. 245.

¹⁷ *Ibidem*, p. 256.

cercurile culturale, bibliotecile sătești. Cultivarea frumoaselor tradiții și obiceiuri românești, valorificarea talențelor potențiale existente în rîndul țărănimii prin organizarea de expoziții, coruri, formații artistice etc. erau o coordonată de bază a activității extrașcolare.

O încoronare a activității extrașcolare a învățătorilor urma să o constituie educația patriotică, învățătorii trebuind „să fie fiecare în colțul său, propagatorii cei mai aprigi ai ideilor naționale, încălzitorii patriotismului și luminătorii poporului asupra gloriei țării lui, în trecut și în prezent, și a încrederii nestrămutate ce trebuie să aibă în viitorul ei”¹⁸.

Acesta era, în linii mari, programul activității extrașcolare. Era un program foarte vast și, deși nu propunea soluții radicale pentru rezolvarea problemei agrare, situa pe Spiru C. Haret în rîndul oamenilor politici burghezi cu vederi largi pentru acea vreme.

Ajuns în anul 1901 pentru a doua oară ministru al instrucțiunii, Spiru C. Haret și-a consacrat cea mai mare parte a eforturilor sale extinderii și organizării practice a activității extrașcolare a învățătorilor, traducerii în viață a programului expus în revista „Convorbiri didactice”. Unul dintre cei mai buni cunosători ai operei lui Spiru C. Haret, Gh. Adamescu, scria că de fapt în anul 1901 începe acea perioadă de activitate „care este cel mai însemnat titlu de glorie al lui Haret și este un moment de mare importanță în istoria învățămîntului nostru, în istoria culturii și — ar trebui să zic: și în istoria noastră politică”¹⁹.

Una dintre primele acțiuni ale noului ministru a fost tipărirea într-o broșură separată a studiului publicat în „Convorbiri didactice”, pe care l-a distribuit gratuit tuturor membrilor corpului didactic primar cu rugămintea de a-l studia și a vedea „întrucît puteți răspunde la dorințele exprimate prin el”²⁰. Luînd asupra sa sarcina de coordonator al activității extrașcolare, Spiru C. Haret a inițiat o serie de măsuri în acest sens: la 21 februarie 1902 a dat decizia privind organizarea cercurilor culturale²¹, la 31 august 1902, printr-o circulară, cerea prefectilor să asigure traducerea în practică a articolului 34 din Legea învățămîntului primar privind întemeierea de cursuri pentru adulți²².

Pentru creșterea numerică a băncilor populare și pentru o temeinică organizare a celor existente, Spiru C. Haret a numit pe învățătorul Gh. Dumitrescu-Bumbești (întemeietorul primei bănci populare) în funcția de inspector al Băncilor populare²³; cînd acestea au fost reorganizate de guvernul

¹⁸ Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului, în „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7—8 din aug. — sept., p. 265.

¹⁹ Gh. Adamescu, *Biografia lui Spiru C. Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. XL.

²⁰ Spiru C. Haret, *Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului*, București, 1902, p. 3.

²¹ Decizia nr. 10825 din 21 febr. 1902, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, Edit. Cartea românească, f. a., p. 138—141.

²² Circulara nr. 43226 din 31 aug. 1902, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 164—165.

²³ Spiru C. Haret, *Raport adresat M.S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, București, 1903, p. 143.

liberal, dîndu-li-se o conducere nouă, l-a desemnat pe învățătorul Dimitrie Brezeanu ca membru în Consiliul de administrație al Băncilor populare²⁴. În noiembrie 1904 a numit trei învățători ambulanți cu însărcinarea „de a lucra pentru propagarea printre săteni a ideii tovărășiilor sătești, cu scop economic”²⁵.

În întreaga țară, la îndemnul ministrului instrucțiunii, învățătorii lucrau cu spor, își puneau în valoare capacitățile organizatorice, își realizau în practică ideile generoase de care erau animați, își consacrau timpul liber activității de îmbunătățire a situației culturale și economice a țărănimii, pregătind terenul emancipării ei politice.

La sate se crease o stare de emulație, de dezmoțire a spiritelor, și Spiru C. Haret se mîndrea cu aceasta.

După părăsirea postului de ministru al instrucțiunii, Haret n-a renunțat la rolul său de principal animator al activității extrașcolare. În mai 1905 a luat inițiativa întemeierii „Revistei generale a învățămîntului”, al cărei scop principal era apărarea activităților inițiate de el și încurajarea și îndrumarea muncii extrașcolare. Cu toate opreliștile puse în cale de guvernul conservator, activitatea extrașcolară a continuat, iar Spiru C. Haret — sprijinitorul ei — era acuzat de conservatori că, prin menținerea unei strînse legături cu învățătorii și prin indicațiile ce continua să le dea foștilor săi subalterni, încearcă să guverneze din opoziție.

În același timp, obsedat de ideea necesității „rezolvării” grabnice a problemei agrare, care continua să se agraveze, îndreptîndu-se spre un fîgaș pe care el dorea să-l evite, Spiru C. Haret a publicat în anul 1905 un amplu studiu, intitulat semnificativ *Chestia țărănească*. Făcînd o analiză amplă asupra situației din agricultura României, prezentînd în mod veridic tragicul tablou al situației țărănimii, Spiru C. Haret propunea o serie de soluții care să atenueze măcar în parte exploatarea: sprijinirea țăranilor în cumpărarea de pămînt prin intermediul unei bănci țărănești, arendarea pămîntului direct la țărani și înlăturarea intermediarilor parazitari, limitarea diviziunii pămîntului prin fixarea lotului minim de 2 hectare, o nouă lege a tocmelilor agricole care să limiteze abuzurile, o justiție echitabilă, reorganizarea sistemului de impozite, ocrotirea asociațiilor țărănești, sprijinirea activității cercurilor culturale, a școlilor de adulți etc. Asemenea măsuri aveau, după părerea lui Spiru C. Haret, un caracter minimal, prin care „s-ar putea străvili, măcar în parte, exploatarea cea grozavă ale cărei victime sînt țărani”²⁶, s-ar face ca problema agrară „să piardă caracterul ei de gravitate, și ar lăsa conducătorilor timpul și libertatea de spirit de a se gîndi în liniște, și de a lua și alte măsuri”²⁷.

Prevestind parcă marile răscoale din 1907, Spiru C. Haret avertiza pe moșieri: „Ar trebui iarăși ca proprietarii să nu piardă din vedere că modestul

²⁴ *Raport la Rege nr. 15598 din 24 martie 1903*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 188.

²⁵ *Ordin nr. 21037 din 30 noiembrie 1904*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 508.

²⁶ Spiru C. Haret, *chestia țărănească*, București, 1905, p. 53.

²⁷ *Ibidem*, p. 79.

sacrificiu ce propun să facă ei din multul ce câștigă astăzi este pentru a evita pierderi mai mari ce ar putea avea în viitor. *Oricine are dreptul să trăiască, și când unei clase întregi de oameni i se taie toate mijloacele de existență, ei ajung la disperare și nu mai știu să aleagă între ceea ce legea permite sau nu permite* " 28 (subl. ns.).

Apelul său la proprietari arată din plin concepția sa dominată de ideea păcii sociale. De altfel, el însuși declara în ianuarie 1908: „Idea fundamentală a broșurii din 1905 este că chestiunea țărănească se poate rezolva printr-o înțelegere între proprietari și țărani” 29. Dar semnalul de alarmă dat de Spiru C. Haret n-a fost ascultat de cercurile guvernante, deși în februarie 1907 acesta editează din nou broșura sa.

În februarie 1907, nemaiputînd suporta jugul exploatării, țărănimea se ridică la luptă. La 6 martie 1907, atunci cînd flăcările răscoalei cuprind nordul Moldovei, Spiru C. Haret publică articolul *În chestia țărănească*, difuzat imediat și în broșuri separate, în care scria: „Sînt ani de zile de cînd se spune și se repetă că chestia țărănească e o chestie de piine zilnică pentru cinci din șase părți din populația țării. Se spune mereu că suprimarea treptată a tuturor mijloacelor de existență pentru țărănime nu poate să ducă decît la o catastrofă, pentru că alternativa de a omorî prin foame o populație întregă este tot așa de grozavă ca și aceea de a o omorî prin gloanțe” 30. În continuare, Spiru C. Haret ataca cu violență guvernul conservator, care n-a întreprins nimic pentru ușurarea situației țărănimii. Difuzată în timpul răscoalei, broșura va fi considerată drept document incendiar, iar Spiru C. Haret va fi acuzat de la tribuna Senatului, de C. Dissescu, ca „anarhist” 31. La 12 martie 1907, nemaiputînd face față mării răscoale țărănești ce se declanșase, Partidul Conservator cedează liberalilor cîrma guvernului, dîndu-și asentimentul la înăbușirea în sînge a răscoalei. În acest guvern, Spiru C. Haret ocupă, pentru a treia oară, postul de ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor. La 14 martie 1907 el adresează învățătorilor și preoților un apel prin care le cerea „a împăca pe frați și de a aduce pacea și liniștea printre oameni” 32. Este semnificativ faptul că Spiru C. Haret lansează un manifest separat de cel al guvernului (pe care îl semnase) și nu proferează nici un fel de amenințări la adresa răsculaților.

În timpul și după răscoala țărănească din 1907, toți dușmanii activității extrașcolare — de la cămătari, arendași, circiumari și pînă la lideri ai Partidului Conservator — au găsit un prilej de a-l ataca pe Spiru C. Haret, pe care-l desemnaseră ca „omul răscoalei”. Era epoca în care „ziarele conservatoare își fac din el principala țintă și nici liberalii nu-l apără prea hotărât

28 Spiru C. Haret, *chestia țărănească*, p. 53.

29 „Dezbaterile Senatului”, nr. 26, ședința din 24 ianuarie 1908, p. 322.

30 Spiru C. Haret, *În chestia țărănească*, București, 1907, p. 5.

31 „Dezbaterile Senatului” nr. 48, ședința din 23 ianuarie 1908, p. 746.

32 *Circulara din 14 martie 1907, în Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, Edit. Cartea românească, București, p. 3.

rît" ³³, așa cum remarca profesorul Stanciu Stoian într-un amplu studiu consacrat activității lui Spiru C. Haret în legătură cu răscoala din 1907.

Astfel, prim-procurorul județului Dolj declara că „învățătorii și preoții sînt pricina de s-au revoltat sătenii, că toată pricina de s-a aprins țara de la un capăt la altul nu sînt decît cercurile culturale, că ele sînt focarul de infecție" ³⁴. Ziarul conservator „Epoca” îl ataca cu violență pe Spiru C. Haret, care „și-a cucerit un loc de onoare pe marele povîrniș al mișcării prăpăstioase, în care eram să fim înghițiți" ³⁵. În parlament, Spiru C. Haret a fost interpelat de doi fruntași remarcabili ai Partidului Conservator: T. Maiorescu și C. Dissescu. În ședința Senatului din 23 ianuarie 1908, C. Dissescu i se adresa lui Spiru C. Haret cu cuvintele: „ați exercitat o acțiune morală indirectă, dar decisivă, asupra celor întîmplate în februarie și martie" ³⁶ (subl. ns.) Acuzațiile erau, desigur, exagerate, dar nu total lipsite de temei. Cei vizați direct în interesele lor materiale au trecut, adesea, la fapte. Astfel, în satul Gostavăț din județul Romanați, învățătorii Alexandru și Elena Petrescu au fost bătuți „în mijlocul satului de către doi indivizi, Ilie D. Goanță și Gh. Smărăndescu, unul cîrciumar și altul cămătar de profesie" ³⁷, deoarece înființaseră în satul respectiv o bancă populară. O situație identică a avut și învățătorul Mușică din comuna Isbiceni, deoarece înființase o cooperativă pentru vînzarea „obiectelor de consumație" ³⁸.

Într-o atmosferă deosebit de încărcată, atunci cînd represiunile împotriva învățătorilor continuau încă și cînd atacurile împotriva sa îmbrăcau forme violente, Spiru C. Haret — în calitate de ministru al instrucțiunii — a dispus, la 24 iulie 1907, reluarea activității extrașcolare. Nu este lipsit de semnificație faptul că în această vreme de prigoană antițărănească, Spiru C. Haret elogia, prin circulara din 24 iulie 1907, calitățile țaranului român și activitatea extrașcolară a învățătorilor. El aprecia că cel mai de seamă rezultat al activității extrașcolare a fost „dovada ce s-a făcut pentru toți, chiar pentru cei mai sceptici, de cită energie, cită înțelegere a lucrurilor, cită spirit de asociație și cită încredere în cei cari le vor binele, are țărănimea noastră" ³⁹. Îndemnînd pe învățători să nu se lase înfrinți de prigonirile ce s-au dezlănțuit împotriva lor, Spiru C. Haret scria: „Să reluăm dar cu puteri înnoite munca noastră cea bună pentru luminarea poporului și pentru ajutarea lui în lupta pentru existență. Să facem să intre, de s-ar putea, toți țaranii în băncile populare, să dezvoltăm cu înțelepciune tovarășiile sătești, să stîrpinim pe samsarii și pe cămătarii de prin sate..." ⁴⁰.

³³ Stanciu Stoian, *Spiru C. Haret și politica sa școlară și socială în legătură cu răscoalele țărănești din 1907*, în *Învățătorii și răscoala din 1907*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1958, p. 174.

³⁴ Arhiva inst. centr., colecția „Spiru C. Haret”, dos. 12/1906—1912, f. 62.

³⁵ „Epoca”, XIII (1907), nr. 79, din 5 aprilie.

³⁶ „Dezbaterile Senatului”, nr. 48, ședința din 23 ian. 1908, p. 747.

³⁷ Biblioteca Academiei, fond. manuscrise, Arhiva Spiru C. Haret, dos. 21, f. 55.

³⁸ Ibidem, f. 59—60.

³⁹ *Circulara din 24 iulie 1907*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, p. 16.

⁴⁰ Ibidem, p. 18.

După îndelungi cercetări, Spiru C. Haret a înaintat regelui, la 13 august 1907, un raport asupra activității învățătorilor și preoților în timpul răscoalei din 1907. Luînd apărarea învățătorilor, el scria că acuzațiile au la bază „graba unora de a arunca răspunderea asupra altora pentru a scăpa ei înșiși de răspundere”⁴¹ și că ele sînt acceptate de cei care, „nedeprinși sau neputincioși de a pătrunde cauzele adevărate, adînci și depărtate ale evenimentelor, se mulțămesc cu explicații superficiale”⁴². Raportul încerca să demonstreze că învățătorii și preoții n-au instigat și n-au participat la răscoală, ci, din contră, au contribuit la potolirea lor, propunînd chiar decorarea a 131 dintre cei care s-au „remarcat” în acest sens.

O astfel de concluzie venea însă în flagrantă contradicție cu realitatea, deoarece documentele atestă, fără putință de tăgadă, că în timpul răscoalei învățătorii — în covârșitoarea lor majoritate — s-au aflat alături de țărănime, au propagat ideea răscoalei, au informat pe țărani asupra desfășurării evenimentelor, au încercat o organizare pe plan local a luptelor, au participat nemijlocit la acțiunile revoluționare⁴³. Apărut în vremea cînd prigoana împotriva învățătorilor și a sa personal era în plină desfășurare, raportul lui Spiru C. Haret are un vădit caracter de autoapărare — a sa și a colaboratorilor săi — și de justificare și sprijinire a activității extrașcolare.

După mai multe luni de tăcere — timp în care și-a pregătit temeinic răspunsurile —, Spiru C. Haret a trecut la contraofensivă împotriva adversarilor săi politici. Răspunzînd în parlament acuzațiilor ce i-au fost aduse, Spiru C. Haret a făcut o expunere asupra activității extrașcolare și a mobilurilor ei, a precizat că aceasta nu urmărea provocarea răscoalei, ci prevenirea ei. În acest sens, el spunea: „sînt ani de zile de cînd trăiesc sub obsesiunea pericolului pe care-l vedeam apropiindu-se; și nu voi putea niciodată exprima sentimentul de groază și de desnădejde ce aveam, cînd vedeam că nu am puterea de a conjura primejdia”⁴⁴. Subliniînd că el a stăruit mereu pentru adoptarea unor măsuri care să ușureze soarta țăranilor, dar că insistențele sale nu au fost ascultate, Spiru C. Haret, arătînd din nou gravitatea problemei țărănești și necesitatea rezolvării ei, declara: „Dacă nu se va face ceva ca să se rezolve chestiunea cu bine și pace pentru toată lumea, pericolul nu va dispărea și va reveni din nou, sub altă formă”⁴⁵.

Dornic de a-și aduce contribuția la impunerea unor măsuri care să ducă la emanciparea economică și politică a țărănimii, la ridicarea nivelului ei cultural, Spiru C. Haret a întreprins noi pași pe drumul trasat încă din anul 1900. Un prim prilej l-a constituit Congresul învățătorilor, care s-a ținut în august 1911 la Tîrgoviște. Aici s-a discutat și s-a votat o moțiune cerînd dreptul învățătorilor de a face politică, de a fi aleși în comisiile comunale și

⁴¹ Arhiva inst. centr., fond. Ministerul Instrucțiunii, dos. 824/1907, f. 3.

⁴² Ibidem.

⁴³ În legătură cu activitatea învățătorilor în timpul răscoalei, vezi și culegerea de studii *Învățătorii și răscoala din 1907*, București, 1958.

⁴⁴ „Dezbaterile Senatului”, nr. 26 ședința din 24 ianuarie 1908, p. 322.

⁴⁵ Ibidem.

în parlament fără a fi nevoiți să demisioneze din învățământ. Apreciindu-se că învățătorilor le revenea un rol principal în lupta pentru îmbunătățirea situației țărănimii, la congres s-a discutat și problema întemeierii de către aceștia a unui partid. Părerile erau împărțite: unii susțineau necesitatea unui partid al învățătorilor, iar alții a unui partid țărănesc în care, evident, învățătorii să aibă rolul conducător. Intervenind în această dispută, Spiru C. Haret publică în „Revista generală a învățământului” un amplu articol, intitulat *Învățătorii și politica*, studiu definitoriu pentru concepția sa social-politică. Arătând că în istoria omenirii se cunosc două forme fundamentale de guvernare, democratică și dictatorială, Spiru C. Haret se situa cu fermitate pe linia Declarației drepturilor omului și cetățeanului. După convingerea sa, „o națiune este un organism viu și inteligent, în care fiecare particică, fiecare individ contribuie, în marginile sferei sale de acțiune, în mod conștient, pentru a întreține viața socială și a o ajuta la dezvoltarea ei. În sistemul acesta — continua Spiru C. Haret — se cere ca puterea de acțiune conștientă a tuturor indivizilor care constituie societatea să fie cât mai mare posibil”⁴⁶. O societate puternică nu se poate sprijini doar pe un număr restrâns de indivizi, ci pe totalitatea cetățenilor săi. Aceasta era, cum bine sesiza Spiru C. Haret, cu atât mai necesar pentru societatea românească, în fața căreia stătea sarcina desăvârșirii unității național-politice.

Adept al democrației burgheze, Spiru C. Haret nu se putea împăca cu faptul că țărănimea — covârșitoarea majoritate a poporului român — era ținută departe de viața politică. El recunoștea deschis: „Punctul de plecare al cercetării mele este faptul că astăzi nu mai este nici un om cu dreptă judecată care să nu înțeleagă că nu mai este cu puțință ca țărănimea să fie ținută în afară de mișcarea intelectuală economică și politică a țării”⁴⁷. Tocmai în scopul atragerii țărănimii la treburile generale ale țării, recunoaște Spiru C. Haret, a încurajat și susținut activitatea extrașcolară a învățătorilor. Astfel, Spiru C. Haret făcea, pentru prima dată, după cum bine sesiza C. Rădulescu-Motru, „o legătură directă între activitatea extrașcolară și politică”⁴⁸. Înțelegând că dezvoltarea pe mai departe a societății românești impunea participarea țărănimii la viața politică, Spiru C. Haret scria: „Ne aflăm în ajunul unei mari reforme sociale, care va chema la viața publică păturile inferioare ale societății românești, și în special pe țărani, care astăzi mai că nu participă la dînsa”⁴⁹. De aceea el considera necesară o vastă activitate pentru realizarea acestei mari reforme sociale, cerea ca „toate silințele oamenilor cuminți” „să fie îndreptate în sensul de a pregăti această numeroasă clasă pentru exercițiul drepturilor sale viitoare”⁵⁰.

⁴⁶ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățământului”, VII (1911), nr. 4 din noiembrie, p. 190.

⁴⁷ *Ibidem*, VIII (1912), nr. 1—2 din iunie-iulie, p. 1.

⁴⁸ C. Rădulescu-Motru, *Învățătorii și politica*, în „Noua revistă română”, XI (1911), nr. 4 din 20 noiembrie, p. 50.

⁴⁹ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățământului”, VII (1911), nr. 4 din noiembrie, p. 199.

⁵⁰ *Ibidem*.

Pentru obținerea drepturilor sale, țărănimea avea nevoie de o organizație proprie. Declarînd că propunerea de a se întemeia un partid al învățătorilor „nu are nici un sens”⁵¹, Spiru C. Haret a îmbrățișat ideea creării unui partid țărănesc, deoarece „orice grupă de interese mari naționale are dreptul să fie reprezentată prin un partid, și — se întreba el — care altă masă de interese este mai considerabilă decît a clasei celei mai numeroase din societatea noastră?”⁵²

Acceptînd ideea necesității unui partid țărănesc, Haret considera însă că condițiile întemeierii lui nu erau încă coapte, că acesta avea nevoie de o etapă pregătitoare, în care să se cristalizeze un program, să se elaboreze metodele și soluțiile practice de realizare, să se formeze cadre temeinic pregătite. El sublinia că trebuia „să se formeze o pătură de oameni care să cunoască bine chestiile sociale, în special pe cea țărănească”⁵³, care să desfășoare o vastă activitate de trezire a conștiinței politice a țărănimii. În sfîrșit, Spiru C. Haret socotea că, pentru existența unui temeinic partid țărănesc, era necesar „ca starea materială a țărănimii să fie cît mai mult și cît mai repede îmbunătățită, căci altminteri ea va fi veșnic lipsită de independența necesară acelui care vrea să aibă parte la viața publică”⁵⁴.

Dorind să contribuie la grăbirea zilei în care un partid țărănesc să se poată întemeia, Spiru C. Haret a luat inițiativa creării unei organizații care să pregătească țărănimea pentru momentul cînd i s-ar acorda depline drepturi politice. Astfel a luat ființă în iunie 1912 Liga Deșteptarea, organizație care — în concepția lui Spiru C. Haret — trebuia să preceadă și să pregătească terenul apariției partidului țărănesc.

În articolul-program publicat în organul de presă al noii organizații, Spiru C. Haret scria că Liga Deșteptarea este „pornită din dorința curată de a răspunde unei mari trebuințe obștești, anume ajutorarea muncitorimii să se ridice la bună stare și trezirea sufletească cerută de vremea în care trăim”⁵⁵. Sarcina fundamentală a membrilor ligii era „să lumineze pe viitorii cetățeni asupra drepturilor și datoriilor de mîine”, să asigure „pregătirea cuvenită a viitorilor alegători”⁵⁶. Statutele ligii, publicate la 10 iunie 1912, precizau astfel că noua organizație va milita pentru „propășirea intelectuală, morală și economică a sătenilor și a muncitorilor de la orașe, educația lor cetățenească”, „apărarea tuturor aezămintelor pentru educația populară care există astăzi... și înmulțirea lor”⁵⁷.

În concepția lui Spiru C. Haret, Liga Deșteptarea trebuia să fie o organizație care să existe deasupra partidelor politice, în care să intre cetățeni

⁵¹ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățămîntului,” VII (1911), nr. 5 din decembrie, p. 256.

⁵² *Ibidem*, p. 260.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ce voim și cum voim să lucrăm*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Statutele Ligii Deșteptarea*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

indiferent de culoare politică. În discursul rostit cu prilejul întemeierii Ligii Deșteptarea, Spiru C. Haret spunea: „activitatea noastră nu este din acelea care să urmărească folosul politic al unui anumit partid. Sperăm și dorim ca ea să se înalțe acolo unde toate partidele să o recunoască ca folositoare și patriotică”⁵⁸. O asemenea idee era cuprinsă și în articolul-program al noii organizații, care făcea apel la toți „oamenii luminați”⁵⁹, indiferent de apartenența politică, să lucreze în cadrul Ligii Deșteptarea.

Dar conservatorii au combătut de la bun început noua organizație întemeiată de Spiru C. Haret⁶⁰. Guvernul conservator a desfășurat o acțiune susținută împotriva Ligii Deșteptarea și a căutat prin presiuni să împiedice pe învățători de a se înscrie în noua organizație. Astfel, dintr-o scrisoare adresată de Dem. C. Bungețeanu lui Spiru C. Haret la 12 septembrie 1912 din T.-Severin, aflăm că, în fața amenințărilor guvernului conservator, „învățătorii, primind apelul meu (de aderare la Liga Deșteptarea — *n.n.*), s-au temut, după cum mi-au spus o mare parte din ei, a se înscrie (...). Sînt învățători care mi-au declarat că, dacă nu li s-ar publica numele, ei ar lua parte cu mare plăcere (la activitatea Ligii Deșteptarea — *n.n.*) căci, față cu starea actuală, se tem de persecuții”⁶¹.

Crearea Ligii Deșteptarea reprezintă cel mai însemnat pas făcut de Spiru C. Haret în încercarea de organizare politică a țărănimii, ea constituind în același timp ultima expresie a activității sale social-politice. Moartea fulgerătoare și prematură, care l-a secerat în decembrie 1912, găsea pe Spiru C. Haret în plină și rodnică activitate și, îndrăznim a spune, la începutul unei noi faze în evoluția concepțiilor și activității sale social-politice — aceea de organizator politic al țărănimii.

Spiru C. Haret lăsa în urma sa o operă vastă, nu lipsită de contradicții și părți negative, dar în esența sa pozitivă, cu un conținut liberal-democratic.

Deși a acordat problemei agrare, în general, și celei țărănești, în special, o atenție deosebită și s-a străduit să-și aducă contribuția la rezolvarea acesteia, Spiru C. Haret n-a pătruns în esența ei și n-a preconizat soluții radicale (cu conținut burghezo-democratic) care să vizeze o nouă repartitie a pămîntului prin exproprierea moșierilor și împrumietărirea țăranilor. „Țăranii cer mereu pămînt”⁶², scria el în studiul intitulat *Chestia țărănească*, și, recunoștea Haret, o soluție pare a fi o reformă agrară în vederea împrumietării țărănimii. Dar Spiru C. Haret ține să respingă din capul locului o asemenea eventualitate: „această soluționare ar întări în spiritul țăranilor convingerea, deja născută la 1864, că de cite ori nu vor avea ei pămînt deajuns, moșiile pro-

⁵⁸ „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁵⁹ *Ce voim și cum voim să lucrăm*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁶⁰ Din Comitetul central al Ligii Deșteptarea, ales în adunarea generală din 10 iunie 1912, făceau parte: Spiru C. Haret, președinte, V. G. Morțun și dr. I. Cantacuzino, vicepreședinți, iar ca membri: Gh. Adamescu, C. Banu, P. Girboviceanu, dr. N. Lupu, I. Nădejde, N. Popovici-Lupa, N.N. Săveanu etc.

⁶¹ Biblioteca Academiei, fond. manuscrise, Arhiva Spiru C. Haret, dosar 28, f. 1.

⁶² Spiru C. Haret, *Chestia țărănească*, p. 7.

prietarilor trebuie să le îndeplinească trebuințele”⁶³. Șapte ani mai târziu, în 1912, el scria o suită de articole în care aborda problema împroprietării țăranilor. Într-un astfel de articol, după ce spunea din nou că „nicăeri în țara asta nu mi s-a întâmplat să nu aud pe oameni plângându-se că n-au pământ și că de aceea nu au cu ce trăi”⁶⁴, lua apărarea marilor proprietari — în rîndul cărora se prenumăra — scriind: „Oamenii aceștia nu se gîndesc că după cum e stăpîn pe bătătura lui cel din urmă sătean, tot așa e și proprietarul pe moșia sa (...) Doar de aceea avem legi și judecători în țara asta, pentru ca oricine să poată să-și păzească în liniște avutul său, și cel mare ca și cel mic, cel bogat ca și cel sărac”⁶⁵. El preconiza ca principală soluție de rezolvare a problemei pămîntului luarea acestuia în arendă de la proprietari de către țăranii întruniți în obști de arendare, înlăturînd astfel pe intermediarii parazitari.

După convingerea sa, arendașia ar fi „o școală” pentru țărani, care, după ce o vor promova, puteau deveni proprietari.

Nepătrunzînd problema agrară în esența ei, Spiru C. Haret n-a înțeles nici adevăratele cauze ale răscoalei țăărănești din 1907. El aprecia că țăranii s-au răscolat datorită ignoranței lor, a insuficienței preocupării a păturii culte pentru ridicarea lor morală, a neînțelegerii de către guverne a necesității unor măsuri care să limiteze abuzurile și exploatarea.

Spiru C. Haret — avînd o viziune idealistă asupra vieții sociale — considera statul ca un instrument de înfrățire socială situat deasupra claselor și care lucrează pentru binele tuturor. Neputînd nega nedreptățile făcute țăranimii, Spiru C. Haret arunca vina nu asupra statului — principalul instrument de exploatare —, ci asupra funcționarilor incapabili: „S-au făcut, și se fac mereu, legi excelente în care se găsesc tezaure de solitudine și de intenții bune pentru clasele muncitoare; dar punerea lor în practică este încredințată în cele din urmă unor oameni incapabili de a le înțelege, și mai cu seamă incapabili de a convinge pe cei interesați de utilitatea acestor legi(...). De aceea, mulțimea cea mare rămîne nepătrunsă de încercările ce se fac împrejurul ei, și legile ce se votează pentru dînsa se scurg fără să lase urme, ca picăturile de ploaie pe o stîncă”⁶⁶.

Spiru C. Haret milita pentru o iluzorie armonie între exploatați și exploataatori, între țărani și moșieri. În discursul rostit cu prilejul întemeierii Ligii Deșteptarea, el spune: „Noi ne luăm o îndatorire frumoasă, aceea de a lucra pentru înfrățirea claselor sociale. Noi nu pornim război contra nimănui. Ceea ce voim noi să facem este o faptă patriotică în cel mai înalt grad, o faptă de înfrățire creștinească și de bună înțelegere”⁶⁷. Făcînd un bilanț al activității sale sociale, Spiru C. Haret declara cu același prilej: „Munca mea

⁶³ Spiru C. Haret, *Chestia țărănească*, p. 9–10.

⁶⁴ *Idem*, *Obștiile sătești de arendare*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 3 din 21 octombrie.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7–8 din august–septembrie, p. 236.

⁶⁷ „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

a avut totdeauna de obiect de a determina o apropiere temeinică, o înfrățire între clasele sociale”⁶⁸. Asemenea declarații arată din plin caracterul utopist al multora dintre ideile sale fundamentale.

Spiru C. Haret a fost un adept al progresului social, dar un adversar al revoluției și un susținător al ordinii sociale existente. El dorea să-și realizeze ideile în cadrul orînduirii burghezo-moșierești, al cărei apărător era. Față de acuzațiile că prin întemeierea Ligii Deșteptarea urmărea scopuri revoluționare, Spiru C. Haret ținea să precizeze adeptilor săi: „nu aveți a vă teme că veți fi complici ai unui răzvrătit contra ordinii sociale stabilite”⁶⁹. Și continua: „Am fost acuzat că umblu să răstorn ordinea socială, urcînd sus pe cei de jos și scoborînd jos pe cei de sus. Trebuie să recunosc că învinuirea aceasta este pe jumătate îndreptățită, este adevărat că pe cei de jos m-am străduit să-i înalț sus, dar nu mi-a trecut prin minte că pe cei de sus să-i cobor”⁷⁰.

Pentru el, revoluția reprezenta un cataclism social, care trebuia evitat. Deși a trăit în epoca în care proletariatul din România era în plină afirmare, Spiru C. Haret nu i-a înțeles și nu i-a acceptat rolul de principală forță motrice a dezvoltării sociale. Răspunzînd unor acuzații că ar fi socialist, Spiru C. Haret a declarat că nici nu știe cum trebuie să fie cineva ca să fie socialist și că în întreaga viață „n-am citit o carte de socialism”⁷¹. Indiferența declarată față de mișcarea socialistă nu l-a împiedicat însă ca, atunci cînd a aflat că într-un liceu s-au descoperit manifeste revoluționare, să ordone imediat directorului „o anchetă severă”⁷² și luarea unor aspre măsuri.

Deși se situa în aripa de stînga a Partidului Liberal, Spiru C. Haret nu se ridica, în propunerea unor soluții practice, de democratizare a vieții sociale și politice, la nivelul lui C. Stere sau a dr. N. Lupu, care-l depășeau prin curajul de a cere realizarea unor reforme mai largi, în primul rînd o nouă reformă agrară prin exproprierea forțată a marilor proprietari și împărțirea pămîntului la țărani.

Dar, dincolo de limitele și contradicțiile gîndirii și activității sale social-politice, Spiru C. Haret rămîne o personalitate remarcabilă, care a aruncat semînțe roditoare pe ogorul democrației românești.

Înzestrat cu o mare putere de muncă, Spiru C. Haret nu se mulțumea cu informații indirecte: „Doritor să cunoască prin sine lucrurile și oamenii, el a călătorit prin țară, nu numai prin orașe, dar prin multe sate, vizitînd școlile, încurajînd pe cei harnici, îndemnînd la muncă pe toți”⁷³. A participat la numeroase serbări școlare din sate, a făcut repetate inspecții, a păstrat o legătură permanentă cu învățătorii față de care avea o înaltă considerație. Cores-

⁶⁸ „Liga Deșteptarea”. I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ „Dezbaterile Senatului”, nr. 26, ședința din 24 ianuarie 1908, p. 320.

⁷² *Scrisoare către Marin Dumitrescu din 17 martie 1907*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 210.

⁷³ Gh. Adamescu, *Bibliografia lui Spiru C. Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. XXXI.

pondența lui Spiru C. Haret cu numeroși învățători și preoți este deosebit de bogată, cea mai vastă purtată de un ministru burghez cu subalternii săi. Învățătorii, preoții și țărani păstrau scrisorile semnate de Spiru C. Haret la icoană, iar numele lui era rostit cu venerație.

Strînsa legătură cu învățătorii și preoții i-a prilejuit nu numai o largă informare asupra problemelor învățămîntului și ale satului românesc, dar și cunoașterea inițiativelor ce se iveau și — în măsura în care le considera pozitive — sprijinirea lor. Astfel, atunci cînd a aflat că învățătorii din cercul cultural „Rîul Doamnei“ din județul Muscel au luat inițiativa creării unor jurii de împăciuire, cu scopul de a aplană prin bună învoială neînțelegerile ce s-ar ivi între săteni, Spiru C. Haret trimitea acestora în martie 1902 mulțumirile Ministerului Instrucțiunii și cuvinte de încurajare⁷⁴. Luînd cunoștință de inițiativa învățătorului St. Morărescu din Paraipan-Arsache (județul Galați), de a crea o asociație țărănească de vînzare în comun a produselor, Spiru C. Haret elogia pe întemeietor și recomanda învățătorilor noua formă a activității extrașcolare „pentru a se introduce peste tot“⁷⁵.

Un colaborator al său, Spiridon Popescu, scria în anul 1911: „Domnul Haret are convingerea că în păturile adînci ale poporului nostru, din cauza vitregiei vremurilor, trăiește încă o rezervă de puteri nepusă în valoare; că nația noastră ar putea fi mai fericită; că în poporul nostru se găsesc în orice moment destule suflete curate, care așteaptă doar un semn de siguranță pentru ca să se arunce în lupta pentru binele și fericirea obștească“⁷⁶. Deplin încrezător în capacitățile poporului, ale țaranului român, Spiru C. Haret s-a ridicat cu energie împotriva acelor care încercau să acrediteze ideea nereceptivității acestuia la progres și bunăstare. El scria încă în anul 1900: „În fapt, țărani noștri sînt departe de a fi mai îndărătnici sau mai puțin inteligenți decît cei de prin alte țări; din contră, prea puține sînt țările unde deșteptăciunea naturală să fie într-o așa de mare măsură de partea clasei țărănești“⁷⁷.

Spirit iluminist, Spiru C. Haret avea o concepție mecanicistă asupra vieții sociale. Lucrarea sa *Mécanique sociale*, apărută în anul 1910, reprezintă o încercare de a aplica legile mecanicii la dezvoltarea socială⁷⁸. Unele idei cuprinse în această lucrare au însă o importanță deosebită și analiza lor aruncă o lumină mai clară asupra concepției social-politice a lui Spiru C. Haret. Scriind despre necesitatea menținerii unui echilibru social rezonabil, pentru a se evita „cataclismele sociale“, declara că există în istorie momente cînd „trebuie să se facă sacrificii dintr-o parte pentru a salva interesele cele mai importante ale celeilalte“⁷⁹. Pe această linie a analizei teoretice și deductive

⁷⁴ Ordin nr. 15520 din martie 1902, în *Operele lui Spiru C. Haret* vol. II, p. 142.

⁷⁵ Circulara nr. 44933 din septembrie 1904, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 502.

⁷⁶ I. Spiridon Popescu, *Portretul d-lui Haret*, în *Lui Spiru C. Haret*, București, 1911, p. 53.

⁷⁷ „Convorbiri didactice“, VI (1900), nr. 7—8 din august—sept., p. 242.

⁷⁸ O analiză a acestei lucrări este făcută de A. Mihailu în articolul *Sociologia lui Spiru Haret*, apărut în „Revista de filozofie“ nr. 6 din 1966.

⁷⁹ *Mécanique sociale*, București, 1910, p. 158.

a vieții sociale, Spiru C. Haret ajungea pînă la o afirmație aproape surprinzătoare: „Ar fi același lucru dacă un individ sau un grup de indivizi ar reuși să acapareze toate mijloacele de existență ale unei societăți, ca proprietatea asupra pămîntului, capitalul mobil, întreaga producție de cereale. În asemenea cazuri, puterile publice au datoria de a restabili echilibrul, mergînd chiar pînă la exproprierea forțată. Acăparatorii vor striga, desigur, căci ar fi mai puțin bogați, dar societatea întreagă ar cîștiga în tărie și în bunăstare”⁸⁰. Acceptarea ideii expropriării forțate, înainte ca partidul din care făcea parte să o fi admis, reprezintă, desigur, un merit special al lui Spiru C. Haret, situîndu-l astfel în rîndul oamenilor politici cu vederile cele mai înaintate. Spiru C. Haret, probabil influențat de ideile lui Proudhon, a ajuns pînă la teoretizarea necesității lichidării proprietății private: „Dacă dreptul de proprietate, de exemplu, devine într-o zi un pericol sau o piedică pentru progresul uman, nu se va ezita un moment pentru a-l aboli”⁸¹.

Asemenea idei, ca și unele din activitățile sale social-politice, depășeau cadrul strîmt al Partidului Liberal, de aceea a venit adesea în contradicție cu frunțașii acestuia. Repetatele demisii înaintate șefului guvernului, scrisorile de protest adresate unor lideri ai Partidului Liberal, spiritul de independență față de partid, ca și o oarecare izolare în care se găsea sînt dovezi ale existenței unor contradicții principiale între el și mulți frunțași ai P.N.L. Într-o scrisoare din iunie 1906 adresată șefului Partidului Liberal, D. A. Sturdza, Spiru C. Haret arăta că după 1864 partidele politice s-au făcut vinovate de numeroase greșeli în problema agrară: „Învinovățirea aceasta o merită toate partidele noastre politice, și nu face nici o excepție nici Partidul Liberal”⁸². El acuza Partidul Liberal pentru că „politica sa țărănească nu a avut un plan bine hotărît și nu a fost urmărită cu curaj și cu spirit de continuitate. Din această cauză, măsurile luate de dînsul au fost uneori contradictorii, sau au fost părăsite, uneori înainte de a fi aplicate pe deplin, alteori înainte chiar de a se fi făcut măcar un început de execuție”⁸³. În aceeași scrisoare, Spiru C. Haret reproșa lui D. A. Sturdza faptul că activitatea extrașcolară, „deși aprobată de întregul partid, a fost lovită foarte greu prin măsurile luate de ministrul de interne liberal, pentru a asigura aplicarea legii sale comunale”⁸⁴. În februarie 1910, Spiru C. Haret adresa noului șef al Partidului Liberal, Ion I. C. Brătianu, o scrisoare prin care-i arăta că „este o colosală greșală, pe care o face Partidul Liberal, dezinteresîndu-se cu totul de învățători și de preoții rurali”⁸⁵, și declara profund afectat: „Să nu mi se zică

⁸⁰ *Mécanique sociale*, București, 1910, p. 158.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Notă remisă d-lui D. A. Sturdza la 28 iunie 1906*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI,

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁸⁵ *Scrisoare către I.I.C. Brătianu din 24 februarie 1910*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 254.

că partidul mă aprobă, pentru că mă aplaudă cînd vorbesc în Cameră. Nu este vorba de aprobări academice, ci de acțiune“⁸⁶.

Pentru realizarea ideilor sale, Spiru C. Haret, negăsind tot sprijinul necesar în Partidul Liberal, a apelat și la alte forțe exterioare acestui partid. Deși a rămas pînă la sfîrșitul vieții membru al Partidului Liberal și unul din conducătorii acestuia, Spiru C. Haret — împreună cu adepții săi — constituia o grupare distinctă, care, alături de gruparea foștilor „generoși“ deveniți liberali și de cea a lui C. Stere, se situa în aripa de stînga a Partidului Liberal, pe care-l împinge spre realizarea unor reforme cu conținut burghezo-democratic. Meritul principal al activității social-politice desfășurate de Spiru C. Haret este de a fi înțeles marele rol social al intelectualilor satelor, de a-i fi încurajat în încercarea lor de emancipare economică, culturală și politică a țărănimii, de a fi dat un cadru organizat și țeluri precise activității extrașcolare. Într-o scrisoare, adresată lui Spiridon Popescu, Haret, referindu-se la această activitate, declara: „Dacă, cînd voi închide ochii, voi vedea că sămînța aceasta nu s-a pierdut, voi putea zice că nu am trăit degeaba“⁸⁷.

Spirit umanist, Spiru C. Haret a înțeles menirea intelectualului în societate: a nu precupeți nici un efort pentru cultivarea poporului. În revista de cultură populară „Albina“ el scria: „Luminarea poporului este cea mai înaltă datorie a oamenilor luminați și patrioți. A nu sprijini lupta pentru luminarea poporului, a lucra contra existenței țării, este totuna“⁸⁸.

Lupta pentru emanciparea poporului — în primul rînd a țărănimii — a fost o latură fundamentală a activității lui Spiru C. Haret. În revista sa pentru popor, N. Iorga scria la moartea lui Spiru C. Haret: „A înțeles mai mult decît tovarășii săi din Partidul Liberal, și chiar decît toți cei din partidele vechi, că fără a se ridica țaranul n-are nici o putere și nici o trăinicie țara însăși“⁸⁹. Iar G. Diamandi declara cu același prilej în paginile „Vieții românești“: „Avurăm și noi un om al contractului social“⁹⁰, în timp ce „Revista generală a învățămîntului“ scria: „Cu Spiru C. Haret, democrația română a pierdut un stîlp puternic“⁹¹.

Amintirea puternică pe care i-au păstrat-o generații de-a rîndul de învățători, apelul la principiile și practicile sale politice ca expresie a unei democrații sincere, dar mai ales rodul lăsat în urma activității sale, ne îndreptățesc a înscrie pe Spiru C. Haret în rîndul figurilor proeminente de oameni politici români cu vederi burghezo-liberale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, care a adus o contribuție însemnată la emanciparea culturală, economică și politică a țărănimii.

⁸⁶ Scrisoare către I. I. C. Brătianu din 24 februarie 1910, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 254.

⁸⁷ Scrisoare din 29 decembrie 1901 către Spiridon Popescu, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 127.

⁸⁸ „Albina“, XI (1907), nr. 1 din 7 octombrie.

⁸⁹ N. I o r g a, *Moartea unui prieten al țărănimii, Spiru C. Haret*, în „Neamul românesc pentru popor“, IV (1913), nr. 1 din 11 ianuarie.

⁹⁰ G. D i a m a n d i, *Un om*, în „Viața românească“, VIII (1913), nr. 1 din ianuarie, p. 48.

⁹¹ „Revista generală a învățămîntului“, VIII (1913), nr. 5-6 din decembrie-ianuarie, p. 247.

PARTICIPAREA CADRELOR DIDACTICE LA LUPTELE DIN ANII 1916—1917

FLOREA STĂNCULESCU

La două luni după eroicele lupte de apărare din sudul Moldovei, din vara anului 1917, stăpînit încă de puternicele emoții ale mărețelor evenimente desfășurate, la care fusese martor, scriitorul Corneliu Moldovanu, amintind de strălucita epopee, încerca să desprindă semnificația mării bătălii de la Mărășești, al cărei ecou — scria el — „asemeni stîncei magice din antichitate va cînta sonor și triumfal în toate sufletele, răsfrîngînd proporțiile gigantice ale forțelor deslănțuite odinioară, pe care noi le-am trăit prea repede ca să le fi smuls un înțeles și le-am privit prea de aproape ca să le fi putut măsura“¹.

Perspectiva istorică a celor cinci decenii de la memorabilele bătălii de la Mărăști, Mărășești și Oituz ne dă nouă astăzi posibilitatea să desprindem adevăratul înțeles, pe care martorii oculari ai acestei mărețe pagini de istorie n-au putut, așa cum mărturisesc ei, să-l înțeleagă atunci.

Constructorii socialismului, continuatori ai luptelor seculare duse de poporul nostru pentru eliberarea socială și națională, glorioasă pe toți luptătorii care au contribuit la apărarea și neatinerea patriei, la întărirea și înflorirea națiunii române, iar istoriografia marxistă îi așază, în lumina adevărului istoric, la locul pe care-l merită. Înșiși conducătorii de partid și de stat, cu ocazia vizitei făcute, au omagiat pe luptătorii de la Mărășești, notînd în cartea memorială a Mausoleului un îndemn adresat tuturor generațiilor prezente și viitoare. „Mărășești — este scris în această carte memorială — vor rămîne în veci un simbol al eroismului poporului român“², iar marea sărbătoare din luna august 1967, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la mărețele evenimente, a încununat pe deplin această înaltă prețuire³.

Cum este și firesc, marea epopee națională din anii 1916—1917, cu problemele legate de declanșarea războiului, anii de neutralitate, intrarea

¹ C. Moldovanu, „Fcolu“ în *România*, I (1.XI.1917), nr. 266.

² „Scînteia“ din 14 septembrie 1966.

³ Ibidem, 13 august 1967.

României în război, operațiile militare, marile jertfe pînă la izbînda finală au determinat nenumărate monografii și opere de sinteză, precum și publicații documentare și articole, începînd chiar de după război și pînă în prezent⁴.

Cu excepția unei conferințe a lui Gh. Adamescu, intitulată *Școala în timpul războiului*, publicată în 1916 și care conține aprecieri teoretice și generale, și în afară de volumele omagiale scoase de învățătorii din Baia și Dolj pentru colegii lor căzuți în război, nici o lucrare specială nu a abordat problema participării cadrelor didactice la război⁵. Întrucît acest mare detașament de intelectuali ai poporului nostru a dat nenumărate jertfe, considerăm că este oportună reliefa și sublinierea contribuției cadrelor didactice și a școlii românești la marea epopă națională din anii 1916—1917.

Dacă prezența în lupte și contribuția numerică și nominală a cadrelor didactice nu este menționată în lucrările cu caracter militar, care înfățișează mai în detaliu operațiile de pe fronturile de luptă, amintind numai sporadic numele unor mari comandanți, în schimb documentele vremii, fie tabelele întocmite de unitățile militare, fie organele de presă, puține cîte apăreau în acei neuitați ani 1916—1918, ne-au păstrat o evidență, e drept relativă, a participării cadrelor didactice, din care ne putem da seama de aportul destul de însemnat al acestora la război. În 1918, pentru a avea o evidență clară a participării la război a cadrelor didactice, Ministerul Instrucției Publice cerea tuturor unităților militare tabele nominale cu cadrele didactice care luaseră parte la război și scurte caracterizări ale acestora. Majoritatea unităților militare, deși se găseau dislocate în zona frontului și în condiții grele, cînd se pierduseră, în bună parte, arhivele, au întocmit aceste tabele și au făcut aprecieri asupra felului cum au luptat cadrele didactice în război. Din studierea lor rezultă că învățătorii și profesorii au fost, în tot timpul acțiunilor, exemple personale pentru ostașii de sub ordine, precum și eroismul de care au dat dovadă în decursul campaniei. Desigur că unele din aceste tabele conțin aprecieri sumare, că altele menționează numai numeric și nominal prezența cadrelor didactice, iar multe unități militare, cum este, de exemplu, cunoscutul Regiment 32 „Mircea cel Bătrîn“ din Divizia a 5-a, unitățile din cadrul bravei Divizii a 13-a și altele, n-au întocmit asemenea tabele. Dar, deși incomplete, din cercetarea celor existente ne putem da seama totuși de numărul destul de mare de cadre didactice care au încadrat unitățile militare și au participat la război.

⁴ Încercări de a se întocmi bibliografiile ale războiului s-au făcut și în trecut, și în prezent. Menționăm dintre acestea: G. h. I. G e o r g e s c u, *Contribuții la bibliografia războiului pentru întregirea neamului*, Buc., 1934; C. C. G i u r e s c u, *Istoriografia română despre participarea României la primul război mondial*, în „Argeș“ 8/1967; M. R u s e n e s c u și Al. D. V a s i l e, *Istoriografia și memorialistica luptelor de la Mărăști, Mărășești, Oituz (iulie—august, 1917)*, în „Studii“, tom. 20, 1967, nr. 4, p. 765—781; cf. col. I. C u p ș a, *Armata română în campaniile din anii 1916—1917*, București, 1967, 335 p. (care cuprinde și o introducere bibliografică critică o bibliografie selectivă).

⁵ În „Gazeta învățămîntului“ din 11 august 1967 au apărut două materiale cu caracter comemorativ, semnate de G h e o r g h e D r ă g a n u, *Mărturii de glorie nepieritoare*, și C. C ă z ă n i ș t e a n u, *Acțiunile corpului didactic împotriva ocupanților*, care aduc o serie de fapte puțin cunoscute și sînt folosite în prezentul studiu.

Menționăm că tabelele întocmite de unitățile militare conțin date și aprecieri în legătură cu cadrele didactice pentru ambele campanii, dar pentru sistematizarea problemei am dezvoltat, așa cum se va vedea, faptele legate de campania din 1917, în funcție de reorganizarea armatei și cunoscându-se mai bine dispozitivul unităților militare pentru această campanie.

Fără îndoială că nu sîntem în posesia tuturor datelor privind participarea cadrelor didactice la război și că lucrarea prezentă nu are un caracter exhaustiv, dar menționăm că majoritatea izvoarelor din fondul M.I.P. și principalele ziare care apăreau au fost investigate și explorate, astfel că pe baza acestora am putut să elaborăm materialul de față, care încearcă să sublinieze importantul rol ce l-au avut cadrele didactice în luptele din anii 1917—1918.

În eroicele lupte desfășurate în anii grei ai războiului, cadrele didactice, alături de întregul popor, au dat dovadă de un neasemuit patriotism și s-au acoperit de nepieritoare glorie. De la cel mai umil slujitor al școlii pînă la cei care ocupau înaltele trepte ale învățămîntului, de la normaliști pînă la profesori universitari, cadrele didactice au răspuns însuflețite la chemarea patriei, au luat arma în mînă, schimbînd condeiul și catedra cu tranșeele.

Romancierul I. Agîrbiceanu, refugiat și el în Moldova și martor al eroicelor lupte din vara anului 1917, după ce se referă la rolul avut de cărturari în timp de pace la întreținerea flăcării nestinse a conștiinței naționale, scria următoarele: „Cu arma în mînă au luptat în fruntea companiilor lor umilii învățători ai satelor, tinerii profesori ai orașelor. Porunca lor: « tot înainte » o cunoșteau din vremi de pace țărani schimbați în ostași ... Ce noroc pe tine, mîndră oaste a țării, c-ai fost presărată cu acești luminători!”⁶

Este știut că, după luptele grele de pe pămîntul străbun al Transilvaniei și după apărarea vitejească a trecătorilor carpatine, la Jiu, Cîineni, Dragoslavele, Predeal, din toamna anului 1916⁷, armata română, refăcută în timpul iernii din 1916—1917, a obținut în vara anului 1917 victorii de răsunet, care au fost apreciate de comandamentul aliat al Antantei ca cele mai importante de pe frontul de est, asemănătoare cu cele de la Verdun.

Între 11 și 19 iulie 1917, după o pregătire de artilerie de două zile, s-a desfășurat ofensiva de la *Mărăști*, în care Armata II Română, formată din Diviziile 3, 6 și 8 în linia întii și avînd ca rezervă Divizia 1, avea drept scop izgonirea dușmanului din bazinul Soveja și înaintarea trupelor noastre pe cursul superior al rîului Putna, lucru ce s-a și realizat. Bătălia de la *Mărăști*—așa cum s-a apreciat în lucrările recente— a fost una din marile bătălii ale anului 1917.

Din tabelele înaintate Ministerului Instrucției Publice de către Divizia a 3-a⁸, care a dus greul luptelor de la *Mărăști*, rezultă că în cadrul acestei mari unități militare au luptat 167 de cadre didactice, 3 în regimentele de

⁶ I. Agîrbiceanu, *Cuvinte către oastea țării*, în „România“, I (24 ianuarie, 1918), nr. 824.

⁷ Col. I. C u p ș a, *Armata română...*, p. 15—187.

⁸ Arhiva istorică centrală, fond. M.I.P., dos. 168/1918, f. 410—416.

artilerie și 164 în cele de infanterie, după cum urmează: 51 de cadre didactice în Regimentul 4 infanterie Argeș, 52 de cadre didactice în Regimentul 28 infanterie, 21 de cadre didactice în Regimentul 30 infanterie și 40 de cadre didactice în Regimentul 22 infanterie. Din Regimentul 22 infanterie, care a eliberat satul Mărăști, au făcut parte companiile comandate de bravul căpitan activ Coravu, căzut în fruntea ostașilor săi, și de locotenent de rezervă, învățătorul *Dumitru Giuculescu*, decorat cu ordinul „Mihai Viteazul” pentru actele de bravură îndeplinite. Tabelele întocmite de aceste viteze unități militare, spre deosebire de altele, după cum se va vedea, sînt însă mult prea sumare, astfel că nu putem să reliefăm în suficientă măsură eroismul celor 167 de cadre didactice din Divizia a 3-a, care — așa cum scrie D. Giuculescu — „au avut marea fericire să fie părtașe la scrierea uneia dintre cele mai glorioase fapte de arme din istoria poporului nostru”⁹.

Din divizia a 8-a făceau parte Regimentul 13 infanterie și 25 infanterie, formînd Brigada a 15-a de infanterie. În Regimentul 13 infanterie „Ștefan cel Mare” au luptat 32 de cadre didactice, între care 3 profesori universitari (*Costăchescu Nicolae*, geograful *David Mihai* și cunoscutul naturalist român *Borcea Ion*) și 3 profesori secundari, între care *Petre Andrei*, renumitul sociolog și profesor universitar de mai tîrziu¹⁰. De asemenea, în Regimentul 25 infanterie „Racova” au luptat 39 de cadre didactice¹¹, iar în comandamentul brigăzii a fost mobilizat profesorul de sculptură și desen de la școala superioară de arte din București, *Dumitru Hăulică*¹². Din aceeași divizie mai făcea parte Brigada a 16-a de infanterie cu Regimentul 29 și 37 infanterie. În Regimentul 29 infanterie „Dragoș Vodă” au luptat 40 de cadre didactice¹³, iar în Regimentul 37 infanterie 23 de cadre didactice¹⁴, cu caracterizări însă foarte sumare. În Brigada a 8-a artilerie, formată din Regimentul 12 artilerie și 17 obuzere au luptat 3 cadre didactice, iar în Batalionul 8 V.M., fiind la dispoziția comandamentului Armatei a II-a, au luptat 8 cadre didactice, între care *Pavelescu Ion*, *Lazăr Gh. Ion* și *Berindei Iulian*, voluntari din corpul ardelenilor, precum și cunoscutul lingvist și folclorist *Tache Papahagi*¹⁵, laureat al Premiului de stat, în anii puterii populare.

Din cele arătate, rezultă că în Divizia a 8-a au luptat un număr de 164 de cadre didactice, deci aproape la fel ca și în Divizia a 3-a. Reținem faptul semnificativ că în două regimente de artilerie erau numai 3 cadre didactice (învățători și profesori), ceea ce înseamnă că acestea au fost folosite în special în regimentele de infanterie, unde, de regulă, ofițerii de rezervă proveneau din învățători.

⁹ D. Giuculescu, *La Mărăști acum 50 de ani*, în „Magazin istoric”, I, 1967, nr. 4, p. 1-3.

¹⁰ Arhiva istorică centrală, fond. și dos. cit., f. 344.

¹¹ Ibidem, f. 345-356.

¹² Ibidem, f. 343.

¹³ Ibidem, f. 345-349.

¹⁴ Ibidem, f. 322.

¹⁵ Ibidem, f. 321.

Pentru celelalte unități care au luptat la Mărăști, în fondul Ministerului Instrucțiunii Publice se găsesc tabele disparate și numai din partea unor unități, ceea ce înseamnă că celelalte nu au întocmit asemenea tabele sau cele întocmite nu au putut ajunge la minister din motive ușor de înțeles.

Din divizia 1, care la început era în rezervă, numai Regimentul 1 infanterie, în care au luptat *28 de cadre didactice*, și Regimentul 18 infanterie „Mehedinți”, în care au luptat *46 de cadre didactice*¹⁶, au trimis tabele și se poate astfel cunoaște evidența. Din Regimentul 1 infanterie s-a distins învățătorul doljan *Constantin I. Popescu*, căzînd în lupta de pe Dealul Lozei. De asemenea, din Regimentul 31 infanterie, care făcea parte din aceeași divizie, s-a distins învățătorul *Ilie Dragu*, care va lupta și la Oituz, căzînd în ziua de 7 august 1917¹⁷.

Bătălia de la Mărăști, așa cum s-a arătat în lucrările recente, „a sporit încrederea ostașilor noștri în posibilitățile lor și în izbînda definitivă pentru încununarea idealurilor năzuite”¹⁸. Mihail Sadoveanu, martor și reporter al ziarului „România”, aprecia că „bătălia de la Mărăști va trece în istoria noastră ca o operă serioasă și solidă de artă militară”¹⁹, ceea ce înseamnă că ea nu a avut numai un rezultat moral, ci a arătat și superioritatea strategiei și tacticii armatei noastre. Producînd o spărtură între forțele germane și austro-ungare, bătălia de la Mărăști a influențat profund desfășurarea ulterioară a campaniei.

La marea bătălie de la *Mărășești*, care a durat din 24 iulie pînă la 21 august și care a scos în evidență dîrzenia soldatului român în apărarea pămîntului strămoșesc, după cum rezultă din lucrările cu conținut militar, au luat parte diviziile 5, 9, 10, 11, 13, 14 și 15, formînd Armata I Română.

În Divizia a 14-a, care la început a fost în dispozitiv, pe malul de est al Siretului, au luptat, așa cum reiese din tabelele întocmite, un număr de *312 cadre didactice*, ca făcînd parte din Regimentul 53/65 infanterie, 68/77 infanterie, 54/56 infanterie, 55/67 infanterie, 24 artilerie și 29/4 artilerie²⁰. Dar, așa cum am arătat și mai înainte, tabelele respective conțin caracterizări și date personale extrem de sumare, indicîndu-se numai gradul și situația în care se găsea: rănit, mort sau prizonier. Numărul mai mare de cadre didactice, aproape dublu față de celelalte mari unități care au fost amintite în lupta de la Mărăști, se explică prin faptul că regimentele de infanterie erau în perioada aceasta contopite două cîte două. Aceasta înseamnă că, în medie, tot cam 150—160 de cadre didactice încadrau marile unități din armata română. Ținînd seama că o mare unitate militară era încadrată de obicei cu un număr de circa 640 de ofițeri, numărul de 150—160 de cadre didactice din fiecare

¹⁶ Arhiva istorică centrală, fond. și dos. cit. f. 367, 396.

¹⁷ *Eroilor învățători doljeni*, p. 27—28 și 43—44.

¹⁸ Col. I. C. u p ș a, *op. cit.*, p. 54.

¹⁹ „România”, 20 iulie 1917.

²⁰ Arh. ist. centr., fond și dos. cit., f. 432—455.

divizie reprezintă 1/4 din efectivul de comandanți, ceea ce, desigur, înseamnă un număr destul de mare.

Pentru celelalte mari unități nu am putut descoperi decât tabele dispărute ale unor regimente pe care le-am identificat ca aparținând acestor divizii după lucrările cu conținut militar. Astfel, în Batalionul 5 V.M., care era la dispoziția Armatei I, au luptat 23 de cadre didactice, iar în Batalionul 2 pionieri, 6 cadre didactice²¹. În Regimentul 59 infanterie al Diviziei a 11-a au luptat 51 de cadre didactice, iar în Regimentul 9 infanterie Râmnicu-Sărat al Diviziei a 5-a au luptat 26 de cadre didactice²². Din alte izvoare aflăm că în Regimentul 47/72 infanterie, aparținând Diviziei a 13-a, a luptat învățătorul doljan *Florea T. Vasilescu*²³.

Lipsa de tabele sau alte date în legătură cu celelalte unități militare decât divizia a 14-a se explică prin faptul că acestea fie că au avut pierderi mari și nu s-au mai putut reface, fie că s-au pierdut arhivele, astfel că nu au mai fost condiții pentru întocmirea tabelelor cerute. De altfel, din lucrările care expun desfășurarea bătăliei de la Mărășești rezultă că multe regimente, după o serie de acțiuni ofensive sau defensive, nu au mai rămas decât cu câte un mic grup de luptători, având pierderi enorme. Dar și în acest caz se poate aprecia că, în medie, în cele 8 divizii au luptat circa 150—160 de cadre didactice de fiecare mare unitate.

Dacă tabelele întocmite de unitățile militare sînt sărace în date sau lipsesc cu desăvîrșire, alte surse ne dezvăluie aspecte privind participarea cadrelor didactice la marea bătălie de la Mărășești. Din relatările presei anului 1917 și din memoriile de război ale lui N. Iorga, aflăm participarea pe front și rănirea la Mărășești a prof. universitar *Dumitru Marmeliuc*, care a luptat în grozava și glorioasă zi de 6 august²⁴. Profesorul D. Marmeliuc împărtășise lui N. Iorga impresiile de pe front, subliniind eroismul și îndîrjirea ostașilor români care — după cum relatea el — s-au „luptat foarte bine și cu bolovanii, și cu pumnii, cu dinții. Întregi regimente germane au fost cosite cu mitraliere. Măcelul a fost pe alocurea îngrozitor”²⁵. În convalescență fiind apoi, D. Marmeliuc schimbă arma cu condeiu și scrie articole de război, cum sînt îndemnul pentru conducătorii țării și pentru opinia publică din perioada grea a tratativelor premergătoare păcii umilitoare de la Buftea-București. „Nimic să nu ne tulbure — scria profesorul patriot — privirile noastre ostenite, pe care le ținem ațintite mereu spre culmile Carpaților... Să găsim resursele necesare de rezistență în vigoarea poporului nostru însuși, cel mai încercat dintre toate noroadele pămîntului. *Nu putem renunța la nimic din ce alcătuiește dreptul nostru etnic* (subl. ns.). Acesta să ne fie crezul”²⁶.

Pe lângă unitățile militare combatante, la bătălia de la Mărășești au fost destul de active și alte arme și serviciile militare auxiliare. La inspectoratul

²¹ Arhiva istorică centrală, fond. și dos. cit. f. 361, 364.

²² Ibidem, f. 372, 374.

²³ *Eroilor doljeni...*, p. 116—117.

²⁴ „România” I (5 sept. 1917), nr. 209.

²⁵ N. Iorga, *Memorii*, I, p. 122—124.

²⁶ *Crezul nostru*, în „România”, I (4.III.1918)), nr. 838.

aeronauticii au fost mobilizate 14 cadre didactice, între care și cunoscutul om de știință acad. *Octav Onicescu*. Despre Octav Onicescu, pe atunci profesor la Liceul militar de la Mănăstirea Dealului, unde inițial fusese mobilizat pe loc, comandantul lui direct scria: „În primăvara anului 1917, în timpul de refacere și organizare, ofițerul a urmat mai întâi școala de ofițeri aerostieri și observatori din balon, unde a dat dovadă de excelente calități de ofițer tehnic. La 1 mai 1917 i-am încredințat comanda uzinei a II-a transportabilă de hidrogen[...] producînd la timp hidrogenul necesar baloanelor de pe frontul Armatei I-a în pregătirea ofensivei de la Nămolosa, precum și în timpul luptelor de la Mărășești”²⁷.

Bătălia de la Mărășești este una din cele mai glorioase pagini din istoria apărării pămîntului nostru strămoșesc. Nicăieri nu întîlnise ostașul german, obișnuit cu victorii pînă acum, o mai înverșunată și dogoritoare dragoste a păstrării, cu orice preț, a trupului țării. „Bătălia de la Mărășești — scria poetul Octavian Goga — prin durata ei, prin proporțiile ei și însemnătatea ei, rămîne una din cele mai formidabile și mai sîngeroase vărsări de sînge ale marelui război [...] Soldatul care s-a bătut la Mărășești a arătat lumii de ce e capabil acest neam de la Dunăre”²⁸, iar M. Sadoveanu, arătînd că bătălia de la Mărășești a fost una din cele mai teribile bătălii ale războiului, cînd soldații noștri s-au bătut cu o energie fără seamăn, aprecia că această energie, „poate fără precedent în anele războiului de față, este cel mai mare titlu de glorie a oștirii noastre”²⁹.

În bătălia de la *Oituz*, desfășurată în aceeași perioadă cu bătălia de la Mărășești (26 iulie — 10 august), care în planul puterilor centrale avea drept scop ca armatele austro-ungare, în înaintarea lor, să facă joncțiunea cu cele germane de pe frontul de la Mărășești, la Adjud, și astfel să încercuiască trupele române de la Mărăști, s-au evidențiat de asemenea numeroase cadre didactice. Pe acest front au acționat în special diviziile: a 6-a, a 7-a și a 12-a, dar au intervenit și diviziile 1, a 3-a și a 8-a, care acționaseră la Mărăști, iar mai tîrziu și Divizia a 15-a, care luptase și la Mărășești.

În respingerea primelor lovituri ale dușmanului din 26 iulie, cînd trupele austro-ungare încearcă de patru ori să pătrundă spre Tîrgu-Ocna, se distinge Regimentul 27 infanterie Bacău, din Brigada 13 infanterie a Diviziei a 7-a³⁰. În acest regiment au luptat 45 de cadre didactice (38 de învățători, 2 instatori, 3 profesori și 2 normalişti), între care s-a distins în mod deosebit profesorul *Manolescu Ion*, despre care comandantul afirmă: „Și-a achitat însărcinările cu destoinicie și curaj totdeauna în linia 1-a, și-a cîștigat dragostea și încrederea trupei. Ofițer de nădejde și cu inițiativă. A căzut rănit grav și făcut prizonier.” De asemenea din același regiment au făcut parte prof. *Botezatu Gheorghe* și *Ionescu I. Bujor*, acesta din urmă decorat cu ordinul rusesc „Sf. Ana” și cu „Coroana României”, precum și învățătorii *Senchia*

²⁷ Arh. ist. centr., fond. și dos. cit., f. 462—463.

²⁸ *Ne învață Mărășești*, în „România”, I, nr. 183 (8 aug. 1917).

²⁹ *Bătălia de la Mărășești*, în „România”, I, nr. 188 (13 aug. 1917).

³⁰ Col. I. C u p ș a, *op. cit.*, p. 132.

Dumitru și Adam Nicolae, căzuți în luptele din 3 ianuarie 1917. Despre amândoi comandantul regimentului scria că au fost exemple pentru trupă, și-au făcut cu prisosință datoria, căzînd ca adevărați eroi, în mijlocul plutoanelor pe care le comandau. Despre învățătorul *Tudoreanu Ion*, caracterizarea consemnează: „A fost un ofițer brav, curajos și muncitor. Totdeauna în fruntea trupei era cel dintîi gata la luptă. Propus la decorare cu ordinul «Mihai Viteazul»”. „Bun patriot” și asemănătoare aprecieri sînt și pentru mulți alții³¹. În Regimentul 15 infanterie „Războieni”, care făcea parte din aceeași brigadă și care a acționat la Cireșoia, au luptat 18 cadre didactice³².

În bătălia de la Oituz, lupte grele se dau și pe înălțimea cu vîrfurile Ungureanu, unde acționa Regimentul 16 infanterie, din Brigada a 14-a a aceleiași divizii. În acest brav regiment au luptat 61 de cadre didactice, între care: *Vasiliu Vasile* (despre el comandantul regimentului scria: „A luptat prea frumos, fiind greu rănit în luptele de la Tg. Ocna”), *Vîlcu Stan*, grav rănit în 29 iulie la Tg.-Ocna („și-a făcut în mod strălucit datoria ca un adevărat erou”) și mulți alții³³. Menționăm că în luptele grele de pe vîrfurile Ungureanu a luptat și scriitorul *Camil Petrescu*, care a căzut prizonier, întorcîndu-se din captivitate în 1918. În tot acest timp a fost considerat mort și șters din controalele regimentului³⁴. Se știe că după război Camil Petrescu a funcționat ca profesor la Timișoara, deci participarea lui la război poate fi trecută în rîndul cadrelor didactice.

Din aceeași Brigadă a 14-a infanterie, aparținînd Diviziei a 7-a, făcea parte și Regimentul 14 infanterie Roman, în care au luptat 50 de cadre didactice³⁵. De asemenea, la Oituz a luptat Batalionul 7 V.M. din care au făcut parte 25 de cadre didactice, dintre acestea distingîndu-se *Roiban Gheorghe* și *Marta Toader*. Despre ei comandanții lor au afirmat că au luat parte la toate acțiunile corpului pînă în august 1917, cînd primul a căzut prizonier în luptele de la Dealul Leșunțului, iar al doilea în luptele de la Oituz³⁶.

În bătălia de la Oituz a luptat și Batalionul 4 V.M. Din acest batalion au făcut parte 14 cadre didactice, între care și *Drăgușanu Vasile*, căruia comandantul său îi face următoarea caracterizare: „Este cel mai bun dintre ofițerii de rezervă din acest corp, proveniți din învățători. Foarte vrednic în luptă, a luat parte la toate acțiunile, făcînd absolute acte de vitejie; rănit, refuză evacuarea; ofițer de rezervă care poate fi dat pildă de devotament, conștiință și vrednicie; nimic nu este prea mult spus pentru acest brav. Pentru faptele de arme este propus la decorare cu ordinul «Mihai Viteazul». Este decorat cu ordinele «Coroana» și «Steaua României», ambele în gradul de cavaler, cu panglică de «Virtutea militară»”³⁷.

³¹ Arhiva ist. centr., fond. și dos. cit., f. 336–341.

³² Ibidem, f. 335.

³³ Ibidem, f. 327–329.

³⁴ Vezi „Argeș”, nr. 7/1967.

³⁵ Arh. ist. centr. fond. și dos. cit., f. 333–334.

³⁶ Ibidem, f. 357.

³⁷ Ibidem, f. 332.

Ca și la Mărăști și Mărășești, și la Oituz serviciile auxiliare și-au dat tot concursul pentru reușita victoriilor. Astfel, atașată Diviziei a 7-a a fost și compania 4 sanitară, în care erau mobilizate 18 cadre didactice, între care 9 profesori universitari și un docent universitar. Între aceștia menționăm pe renumiții doctori prof. univ. *Bacalogu Constantin* și *Ștefănescu-Galați* ³⁸.

Divizia a 12-a era formată din Brigada 23 infanterie, cu Regimentul 45/60 infanterie și 46/16 infanterie, și Brigada 24 infanterie, cu Regimentul 44/68 infanterie și 62/70 infanterie, în total cu 166 de cadre didactice ³⁹. Pentru Regimentul 61 infanterie, caracterizările sînt mai ample și concludente. În acest regiment a luptat prof. univ. de filozofie *Marin Ștefănescu*, pe atunci asistent. Deși rănit încă din 26 octombrie 1916, refăcut, ia parte și la acțiunile din anul 1917, pînă la data de 31 iulie, cînd este rănit din nou în luptele de la Tg.-Ocna. Pentru meritele și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă a fost decorat cu „Coroana României“, clasa a V-a, în gradul de cavaler. De asemenea fusese distins și cu ordinul rusesc „Sf. Stanislav“, clasa a III-a ⁴⁰.

Pentru celelalte regimente din cadrul diviziei nu s-au întocmit tabele cu caracterizări, astfel că ne mulțumim numai cu numărul total de cadre al celor două brigăzi de infanterie, fără a fi incluse în acest număr cadrele didactice din brigada de artilerie și din celelalte unități afectate diviziei.

Bătălia de la Oituz, deși nu de proporțiile celei de la Mărășești, a arătat și ea dîrzenia ostașului român în apărarea gliei străbune și a avut o mare importanță în stăvilirea atacurilor armatei austro-ungare. Corneliu Moldovanu, arătînd că bătălia de la Oituz oglindește trecutul nostru de rezistență, demonstrînd lumii că o mină de viteji pot opri năvălirile ca și pe vremea voievozilor, încheia articolul despre bătălie cu semnificative și înălțătoare versuri:

„În viforul morții un suflet și un gînd
Noi scriem istoria țării luptînd,
Sintem un neam mare în mici frontiere
Ori știe să-nvingă, ori pierе“ ⁴¹.

În afară de marile unități care au fost menționate ca luînd parte la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz, între tabelele păstrate în fondul M.I.P. există și cel întocmit de Divizia a 4-a, formată din regimentele 5, 6, 20 și 21 infanterie, 2 artilerie și 10 obuziere, din care au făcut parte 70 de cadre didactice. Dintre acestea s-au distins învățătorul *Georgescu N. Gheorghe*, *Stamatescu Ion*, *Enache N.*, care au luat parte — așa cum se afirmă în caracterizare — la acțiunile de la Nămolosa din primăvara anului 1917 ⁴². În lucrările cu caracter militar nu este însă menționată această divizie, ceea ce înseamnă că ea a fost refăcută din alte regimente, după operațiile din vara anului 1917, iar ostașii și ofițerii ei au luptat, probabil, în alte unități.

³⁸ Arh. ist. centr., fond. și dos. cit., f. 324.

³⁹ Ibidem, f. 291.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Oituz, în *Majestatea morții*, p. 44.

⁴² Arh. ist. centr., fond și dos. cit., f. 285.

De asemenea, în afară de serviciile menționate mai înainte, aparținând corpurilor de armată și diviziilor care au acționat pe front, au mai fost și alte servicii care și-au dat contribuția la susținerea victoriei în război. Astfel, la serviciul geografic au fost mobilizate 5 cadre didactice, între care căpitanul de rezervă *Popescu Constantin*, prof. la Facultatea de științe din Iași, și sublocotenentul de rezervă *Vîlsan Gheorghe*, cunoscutul geograf și scriitor, prof. agregat la aceeași facultate ⁴³.

Din cele prezentate în legătură în special cu serviciile auxiliare se vede contribuția de seamă pe care au dat-o oamenii de știință în război, punându-și în folosul patriei toate cunoștințele științifice și tehnice. De altfel și alte cadre universitare și alți oameni de știință și literați au luat parte la război, contribuția lor fiind subliniată în caracterizările comandantilor sau în diversele adrese ale facultăților. Dintr-un alt tabel cercetat rezultă că în grupul 3 aviație au luptat 8 cadre didactice, între care și *Motaș Constantin*, asistent la Universitatea din Iași ⁴⁴. Dintr-o adresă a aceleiași universități se constată că în Regimentul 13 infanterie (Divizia a 8-a) era mobilizat ca sublocotenent de rezervă cunoscutul matematician, fondatorul școlii de geometrie de la Iași, acad. *Alex. Myller*, căruia în toamna anului 1917 i se cerea mobilizarea pe loc din cauza lipsei mari de profesori de la cursuri ⁴⁵. Din tabelul întocmit de regimentul 13 infanterie și care a fost amintit la lupta de la Mărăști, inițial a lipsit prof. Myller, ceea ce înseamnă că ulterior a fost mobilizat în acest regiment, fiind detașat de la altă unitate. La fel este situația prof. univ. *Traian Bratu*, pentru care în 28 decembrie 1917 se cerea mutarea de la aceeași Divizie a 8-a la comandamentul etapelor din Iași, pentru a-și putea ține și cursurile la universitate. De asemenea, la 13 aprilie 1918 Facultatea de științe din Iași cerea demobilizarea prof. de mecanică *V. Vilcovici* ⁴⁶.

Dar, în afară de tabelele păstrate în fondul Ministerului Instrucției Publice și care au constituit baza întocmirii acestui articol, presa vremii, amintirile și memoriile unor oameni de cultură ne furnizează, de asemenea, importante date în legătură cu lupta eroică a unor cadre didactice, a căror amintire trebuie readusă în cunoștința generațiilor prezente, pentru înaltul spirit de sacrificiu de care au dat dovadă în apărarea pământului strămoșesc. Între aceștia se cuvine să fie amintiți: prof. *Alex. Zagorit*, o speranță a istoriografiei române, despre care N. Iorga scria: „Îndrăgit de frumusețea vechilor noastre clădiri... a murit de moartea severă a ostașului” ⁴⁷; prof. de istorie *Ion Gramadă*, „un bun cunoscător al trecutului nației sale”, și prof. *Tiberiu Popescu*, pe care același N. Iorga îl dădea exemplu tineretului din vremea sa ⁴⁸.

De asemenea, o figură de luptător și patriot pe care l-au omagiat N. Iorga, prof. Ion Simionescu, colegii și foștii lui profesori a fost renumitul

⁴³ Arh. ist. centr., fond. și dos. cit., f. 464.

⁴⁴ Ibidem, f. 7.

⁴⁵ Ibidem, f. 21.

⁴⁶ Ibidem, f. 213.

⁴⁷ N. I o r g a, *Oameni care au fost*, II, Buc., 1967, p. 43.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 79, 307.

dascăl *N. Stoleru* din Baia, căzut în primele lupte în Carpați. „Învățătorimea noastră — scria *N. Iorga* în 23 septembrie 1916 — pierde pe unul din cei mai buni dintre adevărații ei apostoli, pe *N. Stoleru* din Baia, mort ca ofițer al oștirilor ce înaintează în Ardeal. Acest om modest a fost, putem zice, organizatorul vieții țărănești în județul său. Bancă, obște, tovărășie culturală, foaie pentru săteni, calendare pentru popor, totul se găsea în programul său”⁴⁹.

Un alt luptător încercat, acad. *D. Panaitescu Perpessicius* a fost rănit grav în luptele din Dobrogea, pe care le-a cîntat în versuri de o rară sensibilitate:

„Florile de pe cimpie, le cosesc mitraliere
Și în sucurile scurse spală rănile mortale
De eroi căzuți în tină ca și simple efemere
Ce adorm de veci pe-o floare, îngropindu-se în petale”⁵⁰.

În sfîrșit, nu am putea să încheiem aceste pagini evocatoare fără a menționa și contribuția cadrelor didactice femei, care fie că au luat locul la catedră bărbaților plecați pe front, fie că s-au înrolat ca infirmiere la spitale pentru îngrijirea răniților. Nenumărate învățătoare și profesoare au ajutat în spitale, unele din ele fiind decorate cu ordine, așa cum au fost, de pildă, învățătoarele *Munteanu Suzana* și *Manolache Ana*, surori onorifice la Spitalul nr. 5 Vaslui⁵¹.

Cadrelor didactice femei sau pensionarii, care nu mai puteau face parte din cadrele armatei, înlocuindu-i pe cei plecați pe front, sub ocupația dușmană au întreținut permanent focul nestins al conștiinței naționale și încrederea în victoria finală a poporului nostru. Foarte mulți profesori și învățători răspîndeau în rîndul populației presa venită din Moldova și relatau despre victoriile din sudul Moldovei, pe care ziarele din timpul ocupației, scoase de comandamentul german, le ignorau sau căroră le minimalizau importanța. Dintr-o adresă a Școlii de menaj „Gh. Filipescu” către Ministerul Instrucțiunii Publice din 27 martie 1919 rezultă că prof. de limba română *Silvia Slăvescu* a avut percheziții la domiciliu în timpul ocupației germane deoarece „făcea propagandă ostilă ocupanților, citea ziare sosite din Moldova în cancelaria școlii, din care cauză nu i s-a mai permis întoarcerea la catedră”⁵².

Lupta cadrelor didactice din teritoriul ocupat a cunoscut și alte forme, superioare, de la organizarea trecerii prizonierilor români spre front pînă la lupta fățișă împotriva ocupanților prin grupe de partizani. În comuna Țichiriș din județul Putna a luat ființă o organizație inițiată de *Vasile Chilian*, din care făcea parte și învățătorul *Radu Macovei*. Această organizație a înlesnit trecerea în Moldova a mii de prizonieri români, fugiți din lagărele germane, a furnizat unităților noastre sau aliaste planuri, hărți, ordine de luptă, captu-

⁴⁹ *N. Iorga*, *Învățătorul erou N. Stoleru din Baia*, în „Neamul românesc” XI, nr. 61 (23 sept. 1916).

⁵⁰ *D. Perpessicius*, *Floarea stelelor polare*, în „Scut și targă”, Buc., 1922, p. 20.

⁵¹ Arh. ist. centr., fond. cit., dos. 50/1918, f. 35.

⁵² *Ibidem*, dos. 181/1919, f. 56 și 70.

rate de la inamic⁵³. O altă organizație care funcționa în comuna Lopatari, Buzău, ajuta pe ostașii în trecere spre front. Între membrii ei se numărau și învățătorii *Năstase Beșliu*, *Teodora Enăchescu* și *Maria Șerbescu*. Aceasta din urmă făcea legătura cu organizația condusă de Vasile Chilian. În județul Gorj învățătorul *Victor Popescu*, răzlețit de unitățile care se retrăgeau în Moldova, a inițiat o formă specifică de luptă: mișcarea de partizani. Cu soldații care, ca și el, au rămas din Regimentul 18 Gorj, a format o grupă de partizani ce ataca coloanele inamice sau transporturile de alimente, muniții și carburanți. Cea mai de răsunet acțiune a fost atacarea orașului Tg.-Jiu, punînd în derută armatele inamice de ocupație⁵⁴.

Din cele arătate pînă aici, deși nu se epuizează problema în sine, se poate constata că la marea epopee națională din anii 1916—1917, cînd era în cauză însăși existența ființei noastre naționale, cadrele didactice, învățători, profesori de liceu, profesori universitari, au fost în primele rînduri în apărarea gliei străbune. Cu vorba sau cu fapta, cu condeiul sau cu arma, pe front sau în teritoriul vremelnic ocupat, bărbați și femei, cadrele didactice au reprezentat și în acest moment istoric un detașament important al poporului nostru, care n-a precupețit nimic cînd a fost vorba de apărarea patriei.

⁵³ Activitatea de spionaj desfășurată în sudul Moldovei de Vasile Chilian este redată în lucrarea lui *Aurel Gavrilescu*, *Eroi în umbră, Spionaj românesc în războiul de întregire*, Timișoara, f. a.

⁵⁴ *V. Bolocan*, *Cei zece martiri executați la T.-Severin — Episod dramatic din timpul ocupației germane*, Timișoara, f. a.

CU PRIVIRE LA TERGIVERSAREA APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1921

GH. Z. IONESCU

Una din problemele social-politice de cea mai mare importanță ce se punea cu acuitate în fața României după terminarea primului război mondial a fost și problema agrară.

De teama izbucnirii unui nou pîrjol, ca cel al răscoalei din 1907, burghezia și moșierimea, sub presiunea puternicului avînt revoluționar ce cuprinsese masele populare din țara noastră, pentru a nu-și periclita pozițiile lor de clasă și a salva regimul burghezo-moșieresc, a trebuit să accepte trecerea unei părți din pămînturile marilor proprietari în posesia țărănimii.

Din cele 9 021 756 ha¹ ce se găseau în mîna marilor proprietari cu peste 100 ha, prin lege de reformă agrară au fost expropriate 6 125 789 ha,² reprezentînd 67,9% din proprietatea moșierească. Exproprierea unei mari părți din pămînturile marilor proprietari a impulsionat dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură, reducînd rolul moșierimii în viața social-politică a țării.

După cum reiese din datele oficiale burgheze, din suprafața expropriată, 3 464 082 ha³ au fost atribuite țăranilor prin împrumut, iar din restul de teren expropriat, o parte a fost dată comunelor pentru constituirea de izlazuri și păduri comunale. Prin aceasta, reforma agrară a contribuit la îmbunătățirea situației materiale a unei părți destul de mari din rîndurile țărănimii, dar nu a rezolvat pe deplin problema pămîntului. Reforma agrară nu a satisfăcut nevoia de pămînt a întregii țărănimii, a menținut pe mai departe marea proprietate funciară, sistemul muncii în dijmă și alte resturi feudale.

¹ Cf. V. Hurmuz, *Situația materială a țărănimii din România și unele răscoale țărănești cîin anii 1923—1928*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, nr. 2/1956, p. 39.

² Vezi *Enciclopedia României*, vol. III, p. 305.

³ *Ibidem*.

În anul 1926, cînd guvernul liberal declara că reforma agrară a fost terminată, peste 40% din suprafața supusă exproprierii aparținea încă vechilor proprietari, iar un număr foarte mare de țărani nu intrase în stăpînirea pămînturilor⁴. De la începutul reformei agrare și pînă în ianuarie 1929 au fost împrumăriți 1 393 353 de țărani⁵. Mulți dintre țărani cu drept de împrumutare nici după 13 ani de la legiterarea reformei agrare nu intraseră în posesia pămînturilor atribuite.

În cele ce urmează, ne propunem să evidențiem unele aspecte privind tergiversarea aplicării reformei agrare din 1921, în perioada 1929—1933.

Datele oficiale ale recensămîntului din 1930, cu tot subiectivismul ce le caracterizează, dovedesc că problema pămîntului era încă departe de rezolvarea ei așa cum o aștepta țărănimia. Proprietățile sub cinci ha, reprezentînd 74,9% din numărul total al gospodăriilor agricole, ceea ce însemna de fapt majoritatea covârșitoare a țărănimii, posedau numai 28% din suprafața arabilă, în timp ce un număr de 25 000 de exploatări cu peste 50 de ha, reprezentînd doar 0,8% din totalul gospodăriilor, dispunea de 32,2% din întreaga suprafață de pămînt⁶. Analizînd situația din cadrul primei categorii, constatăm că, din cele 2 460 000 de gospodării țărănești sub cinci ha, 1 100 000 dețineau pămînt între 1—3 ha, iar 610 000 între 0 și 1 ha⁷, ceea ce dovedește că, practic, în condițiile agriculturii celui de-al patrulea deceniu al secolului nostru, cea mai mare parte a țărănimii nu putea să-și asigure nici măcar reproducția simplă, dar să mai aibă și un surplus pentru piață.

Totodată, constatăm că, deși prin reformă numeroase moșii au fost micșorate, în țară continuă să existe încă 2 700 de proprietăți cu peste 500 ha, reprezentînd 17,1% din suprafața agricolă, în timp ce peste 700 000 de țărani erau lipsiți complet de pămînt⁸. Dintre aceste moșii, unele aveau zeci de mii de hectare, așa cum erau de pildă moșia Sturdza din județul Neamț, în suprafață de 56 000 ha, moșia Krupenschi, județul Bacău, 12 000 ha, domeniile coroanei, aproximativ 150 000 ha⁹.

Toate aceste date ne arată că, deși se legiferasese reforma agrară, România a intrat în criză cu rămășițe feudale în agricultură și cu problema pămîntului încă nerezolvată.

În anii crizei economice, guvernele care s-au perindat la cîrma țării, în majoritate național-țărăniste, au dus o politică de diminuare a consecințelor reformei, de concentrare a pămîntului în mîinile chiaburilor și moșierilor. Ofensiva a fost începută prin adoptarea, în august 1929, a „Legii pentru reglementarea circulației pămînturilor dobîndite prin legile de împrumutare”. Această nouă reglementare juridică anula prevederile referitoare la inaliena-

⁴ V. Hurmuz, *op. cit.*, p. 39.

⁵ *Anuarul statistic al României, 1929*, p. 86.

⁶ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 304.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Editura politică, București, 1962, p. 97.

bilitatea pământurilor dobândite prin împrumputare, creîndu-se premisele deposedării țăranilor de loturile primite, mărindu-se în acest fel numărul celor fără pământ sau cu pământ puțin.

Operațiile de aplicare a reformei agrare în anii crizei au fost extrem de reduse, din anul 1929 pînă în anul 1934 fiind împrumputați doar un număr de 85 310 țărani¹⁰. Guvernele din această perioadă au alocat sume foarte mici pentru executarea lucrărilor necesare împrumputării țăranilor. Așa se face că măsurarea și preluarea pământurilor expropriate și predarea lor celor îndreptățiți a fost limitată. Însuși ministrul agriculturii și domeniilor este nevoit să recunoască acest lucru. Astfel, într-un ordin din august 1931, emis de minister, se spunea că: „din cauza reducerii alocațiilor bugetare, lucrările tehnice pentru desăvîrșirea aplicării reformei agrare nu se vor putea executa decît pe o scară foarte redusă”¹¹, iar în anul 1932, același minister arăta că, din lipsă de mijloace financiare, operațiile de aplicare a reformei agrare întîmpinau foarte mari greutăți, Direcția Cadastrului neputînd aplica liniile de defalcare decît la un număr mic de moșii din cele măsurate¹².

Din numeroase rapoarte ale consilieratelor agricole județene, ale prefeților de județe sau din cererile locuitorilor din anii 1929—1933, rezultă că în toate județele țării existau multe comune în care nu se făcuseră împrumputările definitive, țăranii folosind pământurile sub formă de arendă forțată. Printre aceste comune se numără: Găvănești, satul Curtișoara, județul Romanați, Pleașa, Ceptura, județul Prahova, Hodac, Cașva, Chiherul de Jos, județul Mureș, Sîncrai, Daia Română, Golda de Sus, județul Alba, Socol, Vermeș, județul Caraș, Uroi și Măceu, județul Hunedoara, Ohaba Română, jud. Severin, Călata, jud. Cluj etc., etc.¹³.

În anul 1930, în județul Putna reforma agrară nu era încheiată, cadastrul avînd de executat peste 30% din lucrări. Un număr de 1 580 de țărani din 47 de comune din județ foloseau în arendă 1 681 ha teren arabil, iar locuitorii din alte 29 de comune beneficiau sub aceeași formă de o suprafață de 1 440 ha izlaz. Rămăseseră neparcelate 1 573 ha teren arabil compact în 8 comune, iar în alte 41 de comune, unde parcelarea fusese definitivată, operatorii cadastrului, din diferite motive, au lăsat nemăsurate 4 811 ha. Cel mai frecvent motiv pentru care aceste lucrări nu fuseseră efectuate era acela că

¹⁰ Vezi *Anuarul statistic al României*, 1929, p. 86; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 305.

¹¹ Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, anul III, nr. 4, din 1 martie 1932, p. 126.

¹² *Ibidem* nr. 2, din 1 februarie 1932, p. 55.

¹³ Vezi Arhiva Consiliului Superior al Agriculturii, pachet nr. 818, dos. 31, f. 322; pachet 176, dos. 28, f. 4; pachet nr. 2, dos. 19, f. 19; pachet nr. 8, dos. 143, f. 14; pachet nr. 2, dos. 21, f. 43; pachet nr. 86, dos. 65, f. 20; pachet nr. 134, dos. 54, f. 135; pachet nr. 140, dos. 167, f. 83; Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond nr. 16, dos. 364, doc. nr. 8 și 10; Arhivele statului Ploiești, fondul Prefecturii Prahova, inv. 13/1930, f. 136, inv. 18/1932, f. 42; Arhivele statului Cluj, fondul Prefecturii jud. Cluj, inv. 81/1930, dos. 154 etc., etc.

suprafețele respective, fiind mici și izolate, nu asigurau lucrătorilor cadastrului un „profit mare”¹⁴.

Operațiile de măsurare și parcelare în județul Maramureș, pînă în anul 1931, erau încă în stadiul de proiect. Dintr-un raport al unui inspector general către ministrul agriculturii și domeniilor, reiese că în județ, pînă în acel an, nu se măsurase și parcelase decît o singură moșie, din care fuseseră împroprietărite cu teren de cultură două comune, iar cu păduri și pășuni cinci. Restul pămînturilor expropriate definitiv nici nu era măsurat și parcelat, activitatea Cadastrului fiind extrem de slabă¹⁵. Situația incertă se menține și în anul 1933, „întrucît în acest județ împroprietăririle nu sînt făcute, iar terenurile expropriate în acest scop se folosesc numai în mod provizoriu și pe bază de arenzi forțate”¹⁶.

Nici în județul Bihor lucrările de definitivare a reformei agrare nu erau soluționate. Prefectul județului, în anul 1933, ruga Ministerul de Interne să dispună deplasarea unei comisii pentru terminarea acestor operații¹⁷.

Aceeași situație era și în județul Baia. Din unele date statistice întocmite în februarie 1934 de serviciul agricol rezultă că la o suprafață de 2 469,13 ha lucrările de măsurătoare erau nedefinitivate, la 2 152,62 ha parcelările pe teren nu erau aplicate, iar la 239,65 ha operațiile de împroprietărire erau nedefinitivate¹⁸.

Mulți țărani nu au intrat în stăpînirea pămînturilor atribuite prin reformă datorită nesfîrșitelor procese ivite în urma neregulilor săvîrșite cu ocazia punerii în aplicare a legii¹⁹. În fața instanțelor de judecată se găseau, de ani de zile, mii de dosare nerezolvate de care depindea împroprietărirea unui mare număr de țărani. Prin tergiversarea proceselor, pînă la darea sentinței definitive, pămîntul rămînea în mîna foștilor moșieri.

Sătenii din Valea Dîljii, județul Hunedoara, în cererea adresată Ministerului Agriculturii în anul 1930, arătau că, deși au primit pămînt în anul 1923 prin exproprierea unei părți din moșia Suzanei Banffy, nu au intrat în stăpînirea lui. Moșia sus-menționată a făcut obiectul de discuție în anul 1924 atît la Comisia județeană Hunedoara, cît și la Comitetul agrar din București.

¹⁴ Arh. Cons. Sup. al Agriculturii, pachet nr. 789, dos. 36, f. 3–7; în județul Brăila, în decembrie 1931, la 39 de moșii unde parcelarea fusese definitivată, au rămas neparcelate „mici resturi” de teren în suprafață totală de 7 000 ha, iar în județul Tecuci, la aceeași dată, se mai găseau nedefalcate 15 moșii, iar la 31 moșii, în suprafață de 3 655 ha, parcelările nu erau încă efectuate (Arh. st. Brăila, fond. Camera de agricultură, dos. 1300/1931, f. 23, și, respectiv, dos. 1306/1931, f. 10 și 26).

¹⁵ Ibidem, pachet nr. 167, dos. 168, f. 66.

¹⁶ Ibidem, pachet nr. 170, dos. 236, f. 16.

¹⁷ Arh. Instit. de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., fond. nr. 16, dos. 365, doc. nr. 30.

¹⁸ Arh. st. Iași, fond. Preturii Plășii Pașcani, dos. 1/1930, f. 22–26.

¹⁹ În această privință Aurel Dobrescu, subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în ședința parlamentului din 3 iulie 1929, declară următoarele: „reforma agrară d-lor nu este încă terminată; la comitetul agrar sînt încă mii de dosare și încă alte sute de deciziuni, a căror revizuire va trebui să o cerem” (Monitorul oficial, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 124, din 26 martie 1930, p. 5592).

Dispozițiile diferite date de aceste organe nu au permis să se treacă la punerea în posesie a celor îndreptățiți, pământul rămânând mai departe proprietarei, multiplele cereri ulterioare adresate de săteni la diferite autorități neavând rezultat ²⁰.

Din adresa Consilieratului agricol Mureș către Direcția generală a reformei agrare, din mai 1930, aflăm că locuitorii comunelor Ibănești, Hodac, Cașva, Chiherul de Jos, ca de altfel toate comunele situate pe valea Gurghiului, foloseau pământul sub formă de arendă forțată, deoarece exproprierea nu era definitivă. Această situație s-a datorat faptului că litigiile dintre țărani și moșieri cu privire la terenurile respective care se aflau spre judecare la Comitetul agrar erau sistematic amânate. Din aceeași adresă rezultă că la Comitetul agrar se găseau cereri de revizuire din anul 1923, fără a fi soluționate ²¹.

În comuna Deleni, satul Cherlești, jud. Olt, pînă în 1930 nu se făcuse parcelarea cadastrală, întrucît recursul relativ la linia de defalcare a acestei moșii nu fusese judecat de Comitetul agrar, deși dosarul fusese înaintat în anul 1926 ²².

Avocatul Vasile Filipiciuc din Vișeu de Sus, jud. Maramureș, într-un raport către Ministerul Agriculturii, din noiembrie 1931, arăta că nu se putea trece la exproprierea moșiilor din Borșa și Vișeu de Sus pentru că dosarul proprietăților în cauză „de ani de zile zace la Comitetul agrar pentru revenire asupra hotărîrii prin coordonare” ²³.

În acest județ, în iunie 1931 se găseau la Comitetul agrar 134 de dosare de expropriere nejudecate, dintre care unele datînd din anul 1922. Un număr de 66 de dosare a căror intrare pe rol se făcuse începînd încă din anul 1924 nici pînă în anul 1931 nu fuseseră restituite Comisiei județene spre a se putea trece la împrumietărire. Suprafețele de pământ existente în litigiu se ridicau la un total de 4 389,75 ha ²⁴.

După datele furnizate de Serviciul agricol Baia în anul 1934, în județ se mai aflau în litigiu 1 059,50 ha, reprezentînd cinci moșii. Datorită tergiversării proceselor, lucrările de expropriere se găseau încă nedefinitivate, pământul rămînînd în mîna foștilor proprietari ²⁵.

Situația de mai sus este caracteristică întregii țări și ea demonstrează că guvernele ce s-au perindat la conducere în acești ani nu au făcut aproape nimic spre urgentarea acestor procese pentru ca țărani să poată intra în stăpînirea pămînturilor atribuite prin reformă.

Cu ocazia punerii în aplicare a hotărîrilor de împrumietărire sau prin efectuarea așa-ziselor „operații de completare” a reformei agrare efectuate de național-țărăniști, multe loturi au încăput în mîna consilierilor agricoli, agronomilor, ofițerilor, avocaților, agenților electorali ș.a., în timp ce sute de mii de țărani fuseseră excluși de pe liste.

²⁰ Arh. Cons. Sup. al Agriculturii, pachet nr. 134, dos. 54, f. 164.

²¹ Ibidem, pachet nr. 176, dos. 28, f. 4.

²² Ibidem, pachet nr. 756, dos. 26, f. 2.

²³ Ibidem, pachet nr. 167, dos. 168, f. 56.

²⁴ Ibidem, pachet 167, dos. 168, f. 64–66.

²⁵ Arh. st. Iași fond. Preturii Pașcani, dos. 1/1930, f. 23.

Revista politică și socială „Spre stînga“, scoasă în 1931 la Brașov, sub îndrumarea P.C.R., și avînd ca animator pe publicistul antifascist Ilie Cristea, în numărul din octombrie 1931 publică articolul intitulat *Țăranul înșelat*. Scoțînd în evidență neregulile în aplicarea reformei, articolul amintit arăta că „în realitate nu țărani au fost împroprietăriți, ci consilierii agricoli, avocații și samsarii. O mare reformă s-a transformat într-o imensă afacere scandalosă“²⁶.

Asemenea abateri s-au semnalat în toată țara. În comuna Belcești, jud. Iași, au rămas neîmproprietăriți țărani săraci ce au luptat pe front, mulți orfani și văduve de război, în schimb au primit pămînt unii gradați, chiburi ș.a.²⁷.

În ședința parlamentului din 22 mai 1930, un deputat arăta că în județul Dolj în mod ilegal au primit pămînt Alexandru M. Petroian, președintele comisiei interimare din comuna Sadova, preotul Dinculescu din Brabova, percepătorul Neghină din comuna Plenița²⁸.

Țăranilor din comuna Sîncrai, județul Alba, în repetate rînduri li s-a scăzut suprafața de pămînt pe care trebuia să o primească, de la șapte iugăre la cinci iugăre, ajungîndu-se în cele din urmă la trei iugăre. Suprafețele rămase din aceste reduceri consecutive au fost destinate unor biserici din Sîncrai, Aiud, Abrud, unui căpitan, medicului de circumscripție, paznicului societății de vînătoare din Aiud etc., în loc să fie date locuitorilor îndreptățiți, scoși din tabele, care erau destul de numeroși²⁹.

Din procesul-verbal încheiat în 15 septembrie 1930 de către inspectorul general Emil Neguțiu, deplasat în comună ca urmare a dispozițiilor ministrului Ion Mihalache, rezultă că, din suprafața expropriată, 124 de iugăre au fost atribuite bisericilor și altor persoane fără drept de împroprietărire³⁰.

Însuși Ministerul Agriculturii a contribuit la săvîrșirea unor nereguli. Locuitorii din Daia Română, jud. Alba, arătau că în hotarul comunei lor existau 140 de iugăre de pămînt arabil ce rămăsese ca „teren de hrană“ personalului Direcției silvice Sebeș din anul 1925. În 1930 această rezervă a fost luată și, conform dispozițiilor, trebuia dată la împroprietărire. Ministerul, în loc să atribuie pămîntul țăranilor, dă un ordin prin care 117 iugăre, din cele 140, intră în posesia mai multor biserici din Picișa, Daia Română, Alba-Iulia, unor învățători etc.³¹.

Direcția silvică Sebeș, în raportul trimis către C.A.P.S. în anul 1931, confirmînd cele arătate de țărani în legătură cu destinația pămîntului, arăta că în comuna Daia Română „ar fi fost din belșug teren pentru împroprietărirea

²⁶ „Spre stînga“, revistă politică și socială anul I, nr. 1, 1931, p. 12.

²⁷ Arh. st. Iași, fond. Prefecturii Iași, dos. 3/1929, f. 454.

²⁸ Monitorul oficial, partea a III-a, Dezbaterele parlamentare, nr. 57, din 16 august 1930, p. 2662.

²⁹ Arh. Cons. Sup. al Agriculturii, pachet nr. 2, dos. 19, f. 172–173.

³⁰ Ibidem, f. 174.

³¹ Ibidem, pachet nr. 2, dos. 21, f. 50.

tuturor îndreptățiților pe baza legii de preferință, dar acel teren a fost destinat pentru alte scopuri decât cele prevăzute de legi”³².

Locuitorii comunei Frata de Cîmpie, jud. Cluj, în cererea adresată Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în august 1931, arătau că la așa-zisa „a doua împroprietărire”, au primit pământ o serie de funcționari din Cluj, un preot din Someș-Sat, agronomul, care și-a oprit loturi în mai multe comune³³.

În ședința parlamentului din 10 februarie 1933, un deputat consemna faptul că în județul Someș foarte mulți funcționari ai Consilieratului agricol Dej și-au rezervat aproape în fiecare comună loturi din moșiile expropriate, pe care începuseră să le vîndă³⁴.

În timp ce foarte multe pămînturi încăpeau în mîna adepților politici ai național-țărăniștilor, fie prin împroprietărire din rezervele de stat, fie prin arendarea la prețuri derizorii a loturilor demonstrative, sute de mii de cereri ale țăranilor rămîneau nerezolvate³⁵.

Numai în județul Prahova, în anul 1929, existau 11 294 de cereri. Din examinarea tabelului statistic întocmit de prefectura județului, reiese că în unele comune numărul locuitorilor care cereau pământ era destul de mare, de exemplu în Bănești 560, Telega 490, Homarîciu 380, Teșila 314, Berteia 269, Posești 264, Vîlcănești 261, Cosminele 225, Apostolache 216, Chiojdeanca 214, Sălciile 202 etc.³⁶.

Majoritatea acestor cereri erau soluționate așa cum a fost rezolvată și petiția lui Sava Dumitru din satul Dîrza, plasa Băneasa, jud. Ilfov. Consilieratul agricol pe cererea sus-numitului pusese următoarea „rezoluție”: „În caz că nu e pe tabel, i se va pune în vedere că nu poate fi împroprietărit; în caz că e pe tablou, i se va pune în vedere că nu mai avem teren disponibil, deci nu-l putem împroprietări”³⁷.

Cu toate că de la legiferarea reformei trecuse atîta timp, foarte multe comune nu primiseră izlazarile și pădurile acordate.

Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în martie 1932, recunoștea că sătenii din comunele în care s-au făcut exproprieri de păduri pentru pășuni întîmpină greutăți atunci cînd vor să ia în stăpînire efectivă aceste terenuri³⁸, iar în expunerea de motive la proiectul de lege „pentru completarea măsurilor

³² Arh. Cons. Sup. al Agriculturii, pachet 2, dos. 21, f. 56.

³³ Ibidem, pachet nr. 107, dos. 68 f. 117.

³⁴ Monitorul oficial, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 37, din 18 februarie 1933, p. 1085.

³⁵ Prefectul de Prahova, în nota adresată Ministerului Agriculturii și Domeniilor în septembrie 1930, arăta că în județ se mențineau multe loturi demonstrative și loturi agricole „date în folosință personală, prin favoare [...] cînd nici invalizii, văduvele și orfanii nu sînt împroprietăriți și cînd unii din cei care au putut specula situațiunea rezultată din reforma împroprietăririi, arendează acestora terenul care trebuie să fie în proprietatea lor”, (Arh. st. Ploiești, fond. Prefecturii jud. Prahova, inv. 13/1930, f. 117).

³⁶ Ibidem, inv. 32/1929, f. 67.

³⁷ Arh. st. Buc. fond. Prefectura Ilfov, dos. 114/1931, f. 122.

³⁸ Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, anul III, nr. 7, din 15 aprilie 1932, p. 264.

necesare folosirii pășunilor constituite din păduri“, din mai 1933, ministrul agriculturii și domeniilor, Voicu Nițescu, arăta că: „nici după 14 ani de aplicare a reformei agrare, mii de hectare atribuite pentru izlazuri n-au intrat încă definitiv în folosința comunelor“³⁹.

Din nenumăratele motive pentru care comunele nu intraseră în posesia pădurilor și pășunilor, amintim procedura de împroprietărire, care dura mult timp din cauza multiplelor formalități ce se cereau de Consiliul tehnic al pădurilor, Cadastru sau Casa autonomă a pădurilor statului, neefectuarea la timp a operațiilor de măsurătoare și de defalcare, diferitele procese ce interveneau și care durau ani de zile etc.

În multe cazuri, pământurile atribuite pentru izlazuri erau acoperite cu păduri, altele terenurile erau degradate sau se găseau situate la distanțe foarte mari de comune, practic neputând fi folosite.

Deși Ministerul Agriculturii și Domeniilor recunoștea această situație la data amintită mai sus (martie 1932), se limita la câteva dispoziții generale în vederea accelerării expropriierilor, printre care: urgentarea defalcărilor cadastrale, delegarea unor ingineri silvici pentru măsurători și defalcări etc. Ministerul însă nu pune la dispoziția serviciilor agricole județene și sumele necesare pentru plata acestora, din care cauză în toate județele țării se găseau nemăsurate și nedefalcate mii de ha de pășune și pădure⁴⁰.

În județul Bihor, comunelor situate pe valea Pietroasei și celor din regiunea Vașcăului pînă în anul 1932 nu li se atribuiseră golurile de munte⁴¹, iar cele mai multe comune din plasa Ceica, același județ, nici în anul 1933 nu primiseră izlazurile, deoarece terenurile destinate acestui scop nu erau măsurate, multe erau acoperite cu păduri, iar la câteva dintre ele situația nu era clarificată⁴².

Ion C. Pop, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, într-un raport prezentat Consiliului de Miniștri, în iulie 1933, referindu-se la situația pădurilor atribuite prin reformă comunelor din Munții Apuseni, arăta că cea mai mare parte a acestora „nu sînt măsurate, nici defalcate, comunele au pădure și n-au, de 15 ani tot așteaptă în zadar finalizarea acestor operațiuni“⁴³. Iar despre golurile de munte, acordate aceluiași comune, se arăta că pentru unele comune „nu sînt hotărîri definitive judecătorești, nemăsurate, nedefalcate, iar unde au fost executate aceste operații Capsul n-a făcut nici un pas pentru defrișarea terenurilor destinate pășunatelor“⁴⁴. Raportorul era nevoit să tragă

³⁹ Monitorul oficial, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 82, din 20 mai 1933, p. 3550.

⁴⁰ Vezi Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, anul III, nr. 7, din 15 aprilie 1932, p. 264.

⁴¹ Monitorul oficial, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, nr. 29, din 5 februarie 1932, p. 1034.

⁴² Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. nr. 16, dos. 365, doc. 34.

⁴³ Arh. st, Arh. ist. centrală, fond. Președinției Consiliului de Miniștri, dos. 19/1933, f. 18.

⁴⁴ Ibidem, f. 19.

următoarea concluzie pe marginea celor arătate mai sus: „În astfel de împrejurări, populația are pășunat numai pe hîrtie, în realitate dacă îndrăznesc să curețe chiar spini și alte bălării de pe terenurile destinate pășunii sînt purtați pe la judecători și pedepsiți pentru delictе silvice“⁴⁵.

Din unele date furnizate de Serviciul agricol Baia, reiese că în februarie 1934, la peste 2 132 ha teren pădure acordate ca izlaz comunelor: Bogdănești, Rîșca, Sasca, Dolhasca, Dolhești, Lespezi, Liteni, Tătăruși, Uidești, Brusturi, măsurătorile erau nedefinitivate, iar la peste 5 541 ha pădure, atribuite comunelor Baia, Rîșca, Boroaia, Bogdănești, Mălini, Sasca, Dolhasca, Lespezi, Dolhești, Brusturi, Tătăruși, Uidești și Ciumulești nu se aplicase linia de defalcare pe teren⁴⁶.

Multe comune nu intraseră în stăpînirea pășunilor și pădurilor fie din pricina întîrzierii procedurii de împrîrietărire, fie din cauza proceselor ce durau de ani de zile.

Pădurea în suprafață de 646 ha dată comunei Deda, jud. Mureș, nu a putut fi folosită mult timp, deoarece numai procedura de împrîrietărire a durat pînă în anul 1930. Cu toate acestea, începînd din anul 1924, comuna a fost impusă la plata unei taxe de pază și administrarea pădurii, taxă care, între anii 1924—1932, s-a ridicat la suma de 260 000 de lei⁴⁷.

În județul Maramureș, în anul 1931 se mai găseau spre judecare la Comitetul agrar 134 de dosare de expropriere, unele dintre acestea din anul 1922. Suprafața de teren existentă în litigiu se ridica la 4 383,75 ha dintre care 183 ha fineață, 1 160, 25 ha pășune și 2 669,50 ha pădure⁴⁸.

În timp ce sute de mii de hectare de pășune se mențineau în mîinele regelui, marilor proprietari și statului, multe comune erau lipsite de izlazarile necesare pășunatului vitelor sau dispuneau de suprafețe insuficiente. Aceste comune, cu toate că aveau dreptul și exista posibilitatea împrîrietării lor, nu au primit nici un petic de pămînt sau au primit prea puțin.

Astfel, locuitorii de pe Valea Trotușului din comunele: Palanca, Brusturoasa, Agăș, Goioasa, Asău, Lăloaia, Comănești, Dărmănești, Doftoana, jud. Bacău, nu au primit pămînt pentru izlaz cu toate că în jurul lor se găseau zeci de mii de ha pădure și pășune, proprietatea statului și a altor mari moșieri⁴⁹.

Zece comune din plasa Bozovici, jud. Caraș, cu un număr de circa 30 000 de capete de vite, nu au primit prin reforma agrară nici un hectar de pășune, deși aveau mare nevoie, iar alte 43 de comune au primit mai puțin teren decît le reveneau. În schimb, în județ, în anul 1931, mii de hectare, proprietatea societății Reșița, se mențineau neexpropriate⁵⁰.

⁴⁵ Arh. ist. centrală, fond Președinției Consiliului de Miniștri, dos. 19/1933, f. 19.

⁴⁶ Arh. St. Iași, fond. Preturii plășii Pașcani, dos. 1/1930, f. 24—25.

⁴⁷ Arh. Cons. Sup. al Agriculturii, pachet nr. 187, dos. 334, f. 3.

⁴⁸ Ibidem, pachet nr. 167, dos. 168, f. 64.

⁴⁹ Arhiva centrală a C.C. al P.C.R., fond. nr. 52, dos. 1883, f. 740.

⁵⁰ Arh. st. Arh. ist. centrală, fond. Președinției Consiliului de Miniștri, dos. 4/1933, f. 68.

Fiind lipsiți de izlazuri, locuitorii comunelor Galu, Călugăreni, Bistricioara, Bicaz, Tașca, Hangu, Farcașa, jud. Neamț, în anul 1932, erau nevoiți să se învoiască pentru pășunatul vitelor la depărtări de peste 40 km de comunele lor ⁵¹.

Această lipsă de izlazuri a dus la scăderea numărului de vite, mai ales în regiunile de munte, înrăutățind și mai mult situația materială și așa de-stul de precară a țărănimii.

Lipsiți de teren de cultură, pășune și pădure, nemaivăzînd posibilitatea împrumutării lor, tot mai mulți sînt țărani care își pierd încrederea în promisiunile demagogice ale național-țărăniștilor. Ei încep să-și dea seama că legile și alte dispoziții de împrumutării nu sînt respectate, că sînt aplicate defectuos, ducînd la săvîrșirea a numeroase nereguli.

Referindu-se la această realitate crudă a acelor vremi, văduvele de război din satul Vărăști, jud. Ialomița, într-o cerere de împrumutării spuneau: „Așteptăm din zi în zi și vedem că nu ni se mai face nici o dreptate; deși s-au făcut legi și regulamente speciale în această privință, totul este în zadar, căci aceste legi nu se execută așa după cum scrie în ele” ⁵², iar locuitorii neîmprumutării din satele Găunoși și Potcoava, Comuna Găunoși, același județ, în memoriul adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în iulie 1930, spuneau: „Deși în opoziție ni se făgăduia de către agenții electorali ai Partidului Național-Țărănesc, azi actualul guvern, că se va face revizuirea împrumutării, dar pînă în prezent vedem că aceste făgăduințe s-au dat uitării. În opoziție ni s-au făcut nenumărate făgăduințe de îmbunătățire de către oamenii actualului guvern, de ne convinsesem că o dată cu venirea sa se va coborî mila Dumnezească pe pămînt, dar de la venirea acestui guvern la cîrma acestei țări, toate făgăduințele vedem cu multă părere de rău că s-au transformat în simple amăgiri, lucrurile răsucindu-se altfel” ⁵³.

În anii crizei economice, operațiile de aplicare a reformei agrare au avut un caracter limitat, neputînd satisface nevoia de pămînt a țărănimii. De la începutul reformei și pînă la 1 ianuarie 1934 fuseseră împrumutării definitiv 1 478 663 de țărani. Suprafața medie primită de un împrumutării pe țară era de 3,92 ha, suprafață ce nu putea asigura traiul normal unei familii țărănești de foarte multe ori cu 5—6 și mai mulți copii.

De remarcat este faptul că la data amintită mai sus peste 830 000 de țărani, reprezentînd aproximativ 35% din cei îndreptățiți, nu primiseră nici o palmă de pămînt ⁵⁴.

Aspectele înfățișate mai sus vin să ateste o dată mai mult caracterul trunchiat, incomplet al reformelor pe care burghezia le-a realizat într-un

⁵¹ Arh. st. Arh. ist. centrală, fond. Președinției Consiliului de Miniștri, dos. 4/1933, f. 68.

⁵² Arh. Cons. Sup. al Agriculturii, pachet nr. 637, dos. 67, f. 21.

⁵³ Ibidem, pachet nr. 673, f. 98.

⁵⁴ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 305.

moment istoric sau altul, în funcție de situația dictată de cele mai multe ori de masele populare.

Împărțirea nedreaptă a pământurilor, înglodarea țăranimii muncitoare în datorii, scăderea prețurilor produselor agricole, ocuparea proprietăților acesteia de către chiaburi și moșieri, regimul fiscal împovărător au dus țăranimea la sapă de lemn.

Starea mizeră în care se zbătea țăranimea a stîrnit nemulțumirea acesteia, nemulțumire concretizată în numeroase răscoale cu caracter local ce au avut loc în acești ani în toată țara ⁵⁵.

⁵⁵ Vezi, în această problemă, A. I. G. h. S a v u, *Despre activitatea P.C.R. la sate și dezvoltarea luptei maselor țărănești în anii 1929—1933*, în „*Studii și materiale de istorie contemporană*”, vol. II, Edit. Academiei R.P.R., 1962.

DIN LUPTA MUNCITORIMII BĂNĂȚENE ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII BURGHEZO-MOȘIEREȘTI (1938—1940)

GHEORGHE OANCEA și TRAIAN BUNESCU

Numeroase au fost cauzele care au determinat ca, în perioada dictaturii regale, situația maselor, în general, a muncitorilor, în special, să se înrăutățească. În acest sens, este edificator faptul că, în timp ce prețurile de vânzare a produselor de larg consum crescuseră cu 50—100%¹, salariile erau departe de a acoperi o astfel de creștere, dacă avem în vedere că se aflau la nivelul extrem de scăzut al anilor de criză economică de supraproducție din 1929 — 1933. Dat fiind faptul că „aproape toate articolele de primă necesitate s-au scumpit pe piață în mod progresiv”², că existau foarte mulți muncitori care nu câștigau îndeajuns „ca să compenseze diferența la scumpețe a alimentelor”³, starea de spirit a populației era foarte îngrijorătoare. Pe bună dreptate ziarul „Scînteia” — organ al C.C. al P.C.R. — consemna „nemaipomenita sporire a lipsurilor și mizeriei muncitorimii, țărănimii și funcționărimii — și o îmbogățire uriașă a marilor fabricanți și moșieri, a marilor proprietari de magazine”⁴.

Astfel de fenomene se întâlneau și în Banat. Așa, bunăoară, datorită decalajului extrem de mare dintre prețurile de larg consum și salarii, muncitorii de la Uzinele Unite Ferdinand (azi Oțelul Roșu) erau nevoiți să suporte „o mare foamete... și o mizerie însoțită de o persecutare permanentă din partea conducerii”⁵. Deși conducerea Uzinelor Ferdinand făcea mare caz de sporul de salariu de la 107,49 lei pe zi în luna decembrie 1936 la 129,39 lei în octombrie 1938, un astfel de spor nu era de natură să ducă la o îmbunătățire a nivelului de trai al muncitorilor, deoarece în ianuarie 1939 o familie de muncitori, alcătuită din trei persoane, era nevoită să cheltuiască numai pe

¹ „Scînteia”, anul IX, nr. 25 (115), din 22 noiembrie 1939.

² „Azi”, anul VII, seria a doua, nr. 36, din 22 noiembrie 1939.

³ Arh. st. Timișoara, fond. Timiș-Torontal, dos. nr. 35/1940, f. 1—2.

⁴ „Scînteia”, anul IX, nr. 25, din 22 noiembrie 1939.

⁵ Arh. st. Caransebeș, fond. nr. 169/Uzina Ferdinand, dos. nr. 1/1939, adresa nr. 154 570, din 6 martie 1939.

alimente suma de 3 869 lei, în timp ce salariul pe aceeași lună se ridica doar la 3 096 lei. Drept urmare, pentru îmbrăcăminte, încălțăminte, lemne de foc, chirie etc., muncitorii respectivi trebuiau să se împrumute sau să renunțe la o parte din alimentele strict necesare existenței ⁶.

Erau și situații în care câștigul muncitorilor echivala doar cu diferența dintre prețurile vechi și cele majorate. De pildă, muncitorii de la Fabrica de șuruburi din Anina erau nevoiți, înspre finele anului 1939, să lucreze doar 8—10 zile pe lună. „Dacă se ține cont și de scumpirea vieții — se arată într-un memoriu din 4 decembrie 1939 —, suma ce o primim ca salar acoperă numai diferența de majorare a prețurilor la articolele de primă necesitate.” Într-adevăr, pentru cantitatea de bunuri care în 1938 se plătea 3 500 lei, în 1939 respectiva cantitate costa nu mai puțin de 4 700 lei, în timp ce un muncitor de la fabrica amintită câștiga în decembrie 1939 suma de 1 200 lei ⁷.

Nu rare au fost cazurile când muncitorii își manifestau disperarea față de condițiile de viață atât de greu de suportat. „Vine iarna și nu avem lemne, nu avem cu ce cumpăra cele necesare traiului — arătau într-un memoriu la 16 august 1938 muncitorii de la Fabrica „Astra” din Arad —, vine școala, iar noi sîntem plini de datorii și mizeria domină peste noi” ⁸. Muncitorii de la mina de cărbuni „Baia Nouă” din fostul județ Severin cereau conducerii Societății minelor să li se pună la dispoziție alimentele de strictă necesitate ⁹. Lipsa de bunuri sau prețurile exagerate ale acestora îi puneau în imposibilitate de a le putea cumpăra ¹⁰. Articole ca: talpă, piei, încălțăminte, îmbrăcăminte, stofe, coloniale etc. deveniseră greu accesibile oamenilor muncii. Situația grea a muncitorilor mineri și a lucrătorilor din portul Drencova, care aparținea de mina Cozla, era reflectată și în condițiile de locuit; în 129 de locuințe formate dintr-o cameră și o bucătărie locuiau familii de cîte 4—5 persoane, multe bucătării fiind transformate în camere de locuit ¹¹. Din acest punct de vedere, într-o situație și mai grea se aflau muncitorii cărăuși de la U.D.R. Aceștia erau nevoiți să locuiască în adevărate colibe, „vechi, dărăpănate, zidite din lemn prost, direct pe pămînt fără soclu, cu geamuri fixe numai de o palmă, cu un mobilier redus la o laviță”. Această categorie de muncitori „câștigă atîta ca să trăiască cînește și nici o zi măcar omenește, căci cum li-e locuința, așa li-e și alimentația. Copiii le sînt slabi, anemici și din cauza locuințelor... și din cauza alimentației proaste, datorită sărăciei” ¹².

La toate acestea, adăugînd reținerile din salarii, majorarea impozitelor globale, incertitudinea lucrului și nesiguranța în ziua de mîine, ne formăm o anumită imagine asupra condițiilor de viață ale muncitorilor din acea vreme.

Deși în Banat industria era mai dezvoltată decît în alte regiuni ale țării, și aici muncitorii erau obligați să lucreze în condiții foarte grele. De

⁶ Arh. st. Timișoara, fond. ținutul Timiș, dos. nr. 58/1938—1939, f. 9—10.

⁷ Ibidem, dos. nr. 76/1939, f. 3.

⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 9844, f. 66.

⁹ Ibidem, fond. nr. 72, dos. nr. 6835, f. 11.

¹⁰ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 45/1938.

¹¹ Ibidem, fond. nr. 484 (mina Cozla), dos. nr. 19/1938, f. 1—2.

¹² Ibidem, fond. nr. 563, dos. nr. 113/1938—1939, f. 1.

exemplu, muncitorii de la secția vagoane-marfă din cadrul Atelierelor principale C.F.R. Timișoara lucrau „sub cerul liber, într-un noroi și o murdărie indescriptibilă. Sumedenie de muncitori — se arată într-un document — sînt în concediu de boală, iar zilnic 40—80 muncitori merg la medici unde li se dă sare amară sau aspirină și sînt trimiși la lucru înapoi”¹³. De altfel, nu numai muncitorii de la secția vagoane, ci „jumătate din personal lucrează în aer liber în lipsa de hale de lucru acoperite”. Apoi, canalizarea insuficientă, existența apei potabile numai în patru locuri ale Atelierelor, lipsa de garderobe, a sălii de mese etc. făceau ca numărul lucrătorilor ce se îmbolnăveau să fie excesiv de mare¹⁴.

Datorită neglijării protecției muncii de către patroni, accidentele de muncă se țineau lanț. Astfel, în anii 1938—1939, numai în întreprinderile de pe raza ținutului Timiș au avut loc 10 824 de accidente de muncă, dintre care 69 mortale, iar 418 accidente s-au soldat cu incapacitate de muncă de la 20—100%¹⁵.

În schimb capitaliștii, în goana după profituri mari, prelungeau ziua de muncă, în multe cazuri, pînă aproape de limita fizică. În majoritatea întreprinderilor industriale, în anul 1938, durata zilei de muncă a fost următoarea: 10—16 ore în industria textilă și în industria extractivă; 10—14 ore în industria metalurgică și industria încălțămîntei; 12—16 ore în industria forestieră și 14—18 ore în industria de panificație¹⁶.

Toate acestea aveau loc sub oblăduirea legilor antimuncitorești ale guvernelor de dictatură regală, care prevedeau prelungirea legală a zilei de muncă, dreptul patronilor de a suprima concediile de odihnă ale muncitorilor etc.¹⁷.

Deși în anul 1938 producția industrială a României a atins „cel mai înalt nivel cunoscut în orînduirea burghezo-moșierească”¹⁸, totuși, în Banat, unele întreprinderi nu lucrau cu lunile, așa cum a fost cazul Fabricii de sticlă „Tomești”, care în februarie, octombrie, noiembrie și decembrie ale anului 1938 și-a întrerupt activitatea. Datorită faptului că întreprinderea „a dat faliment” în perioada de la 26 septembrie 1938 la 18 februarie 1939, dată cînd și-a reluat activitatea, cei 240 de muncitori au fost concediați, chiar „în pragul iernii”¹⁹.

În această privință este elocvent și raportul pe anul 1938 al Regiunii a XI-a industrială Arad, care informa Direcția dezvoltării producției indus-

¹³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 6829, f. 65, 69, 70.

¹⁴ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 64/1940, f. 4.

¹⁵ Ibidem, fond. ținutul Timiș, dos. nr. 70/1940, f. 5—8.

¹⁶ Gheorghe Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, Edit. științifică, București, 1962, p. 164.

¹⁷ Al. G. h. Savu, *Date privind mișcarea grevistă în timpul dictaturii regale*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 5/1963, p. 66.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, „*Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*”, Edit. politică, București, 1966, p. 38.

¹⁹ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 13/1938, f. 10.

triale București că anul 1938 a început „catastrofal pentru industrie“, că primele luni ale anului amintit au înregistrat reduceri mari, atât în producție, în vânzarea ei, cât și în timpul de lucru ²⁰. În anii 1939—1940, fenomenul s-a accentuat și a îmbrăcat și alte forme. De pildă, fabrica de șuruburi din Anina, proprietatea Societății U.D.R., din cauza reducerii comenzilor din partea C.F.R.-ului și a lipsei de materii prime, în luna noiembrie 1939 a lucrat 20 de zile, iar în decembrie același an doar 10 zile ²¹. În iulie 1940, Regiunea a VIII-a industrială a ținutului Timiș, într-un raport confidențial înaintat forului tutelar din București, arăta că fabricile de pe raza ținutului respectiv își reduceau producția din zi în zi, iar altele chiar o sistau ²².

Datorită situației internaționale, în principal a războiului, schimbul de mărfuri nu se mai desfășura normal, comerțul fiind influențat negativ, în sensul că exportul de produse scădea simțitor ²³. O bună parte a întreprinderilor bănațene sînt printre primele care aveau să suporte consecințele acestei situații. Din această categorie făceau parte, de exemplu, Fabrica de încălțăminte de lux „Filt“ din Timișoara ²⁴, al cărei export devenise extrem de redus, Fabrica de furnir și industrie a lemnului „Prohaska“ din Deta, care, datorită lipsei de materii prime și, mai ales, a micșorării exportului în țări ca Anglia, Egipt, Palestina etc., ajunsese într-o situație „exceptional de gravă“, cu o producție „complet paralizată“, ș.a. ²⁵. Dar cel mai mult lovite de „criză și scumpete“ erau întreprinderile miniere Moldova Nouă și Moldova Veche, Berzasca, Drencova, Cozla etc. ²⁶, care, datorită cauzelor arătate, ajunseseră într-o stare foarte grea, cu o producție din cele mai scăzute.

Toate acestea se răsfrîngeau direct asupra muncitorilor, deoarece clasele exploatatoare încercau să rezolve toate greutățile pe seama lor. Astfel, datorită reducerii numărului zilelor de muncă lunare, șomajul era întilnit foarte des ²⁷. În ianuarie 1938, numai la Reșița existau 833 de șomeri ²⁸. La 31 decembrie 1939, în orașul Timișoara și în județul Timiș-Torontal, 153 de muncitori erau fără lucru, în orașul Lugoj și în județul Severin 144, iar în județul Arad 35 de muncitori nu aveau de lucru ²⁹. În anul 1940, numărul fabricilor din ținutul Timiș care anunțau concedieri era în creștere ³⁰. Concedierile în masă, pe grupe mai mici sau mai mari de muncitori, pe timp mai scurt sau mai lung, sub pretextul acordării concediului anual legal ³¹, devenise o practică curentă a claselor exploatatoare. Acest lucru rezultă dintr-o serie întregă de documente ale vremii. De exemplu, în anul 1938, la Întreprinderea de încălțăminte

²⁰ Arh. st. Timișoara., fond. nr. 563, dos. nr. 13/1938, f. 43.

²¹ Ibidem, dos. nr. 76/1939, f. 1.

²² Ibidem, fond. nr. 458, dos. nr. 224/1940, f. 21.

²³ Ibidem, fond. nr. 563, dos. nr. 21/1938—1939, f. 1.

²⁴ Ibidem, dos. nr. 41/1940, f. 3.

²⁵ Ibidem, dos. nr. 78/1939, f. 1.

²⁶ Ibidem, fond. nr. 458, dos. nr. 221/1940, f. 69.

²⁷ Arhiva M.F.A. — M. St. M., fond. nr. 225/82, dos. nr. 2, f. 6.

²⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 7027, f. 12, 43, 81, 86.

²⁹ Arh. st. Timișoara, fond. ținutul Timiș, dos. nr. 1/1940, f. 16.

³⁰ Ibidem, fond. nr. 458, dos. nr. 224/1940, f. 11.

³¹ Ibidem, f. 21.

„Filt“ din Timișoara, din 250 de muncitori, au fost concediați peste 230, la Fabrica de conserve din aceeași localitate, din 150 de muncitori, aproape 140 au fost obligați să îndure consecințele concedierilor, la Uzinele „Astra“ din Arad aproximativ 500 de muncitori au avut aceeași soartă³². În marea majoritate a întreprinderilor din Banat s-au înregistrat concedieri. Între acestea, mai amintim de Întreprinderea textilă Arad, care, în 18 martie 1938, a concediat un număr de 100 de muncitori, de fabricile „Leczelski și Lengyel“ din Lugoj, care, în ianuarie 1938, din cauza lipsei de comenzi, au concediat 60, respectiv, 25 de muncitori³³ etc.

Metoda concedierilor a fost folosită și în anii următori. Așa, bunăoară, în ianuarie 1940, Fabrica „Romitex“ din Timișoara a concediat 85 de muncitori, Fabrica de sîrmă „Boszak“ a pus pe drumuri circa 40 de muncitori³⁴, iar la Întreprinderea „Gründmann“ din orașul Arad, în ziua de 10 iulie 1940, au fost concediați toți muncitorii³⁵. Din acest punct de vedere, într-o situație chiar mai grea se aflau muncitorii din întreprinderile mai mici din Banat, care fie că și-au redus extrem de mult activitatea, așa cum a fost cazul Uzinei chimice din Timișoara, Eg-Gü, a Țesătoriei de bumbac „Teba“, S. A. din Arad, și a Uzinei de torcătorie din Timișoara, fie că și-au încetat activitatea, în care sens amintim de Țesătoria mecanică „Holdt și Rotsching“ din Lugoj, Fabrica de piepteni „Venus“ din Jimbolia, Moara cu aburi, S. A. din Oravița, ș.a.³⁶

Subliniem faptul că, din categoria celor concediați, făceau parte în primul rînd muncitorii care se îmbolnăveau. De îndată ce comunicau celor în drept acest lucru, respectivii muncitori se vedeau concediați. Această procedură a determinat ca foarte mulți muncitori, de teama concedierilor, să lucreze bolnavi³⁷.

Faptul că, în anii de dictatură regală, condițiile de viață și de muncă ale muncitorimii bănățene, ca, de altfel, ale tuturor muncitorilor din țara noastră, au devenit foarte grele, înrăutățindu-se simțitor, a determinat muncitorimea să-și intensifice lupta împotriva exploatării burghezo-moșierești, pentru menținerea libertăților cucerite. Bătăliile de clasă anterioare îmbogățiseră experiența revoluționară a clasei muncitoare.

Faptul că în fruntea clasei muncitoare se afla încercatul Partid Comunist Român a sporit combativitatea, spiritul de luptă al muncitorimii. El a demascăat cu tărie cercurile reacționare, politica antimuncitorească a burgheziei și moșierimii române, care, în frunte cu Carol al II-lea, au intensificat exploatarea și au limitat libertățile democratice ale oamenilor muncii³⁸. Într-un manifest al său din iulie 1938, de pildă, P.C.R. arăta că, pe plan intern, dictatura regală a înăsprit exploatarea maselor populare într-o măsură

³² A. I. G. H. S. A. V. U., *op. cit.*, p. 68.

³³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 6827, f. 4, 27, 44, 47, 86, 97.

³⁴ Ibidem, dos. nr. 6834, f. 7, 13.

³⁵ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 452, dos. nr. 224/1940, f. 9.

³⁶ Ibidem, f. 60.

³⁷ Ibidem, fond. nr. 563, dos. nr. 74/1939, f. 2.

³⁸ „Lupta de clasă“, anul XIX, nr. 1, din martie 1938.

neîntilnită³⁹. Înțelegînd că, în condițiile date, lupta este singura alternativă a clasei muncitoare, P.C.R. mobiliza masele la acțiuni împotriva guvernelor de dictatură regală⁴⁰. El îndruma comuniștii să considere întreprinderea drept bază a activității lor și, totodată, să folosească posibilitățile legale oferite de bresle în scopul organizării luptei împotriva exploatării capitaliste⁴¹.

Comitetul teritorial al P.C.R. din Transilvania (care cuprindea și Banatul) a cerut comuniștilor să organizeze în acest sens „Comitete de acțiune”⁴², în care să intre atît comuniști, cît și social-democrați, indiferent de apartenența sindicală. În Banat, această luptă a fost intensă și dîrză, datorită faptului că în multe întreprinderi activau celule ale P.C.R. și U.T.C., cu o strînsă legătură între ele, legătură care exista și între centrele muncitorești. De pildă, între organizațiile P.C.R. din Timișoara și Reșița, legătura era făcută de comuniști de la Atelierele principale C.F.R. Timișoara, „unde se găsesc un procent destul de important de comuniști”⁴³. Tot aici erau 30 de U.T.C.-iști, iar la Reșița 22 de U.T.C.-iști⁴⁴. O largă activitate desfășurau și organizațiile Madosz din Banat, care aveau legături cu numeroase sate⁴⁵.

Sînt numeroase documentele vremii care atestă o activitate largă și susținută a comuniștilor în Banat. De pildă, organele statului semnalau că, în anul 1938, propaganda comunistă a fost mult mai intensă decît în anii precedenți, că în toate părțile regiunii au fost răspîndite manifeste prin care se atacau cercurile exploatoare guvernamentale⁴⁶. Pe lîngă manifeste și propaganda de la om la om, comuniștii difuzau broșuri avînd coperte inofensive, ziarul „Scînteia” și diferite alte publicațiuni în limba română și maghiară⁴⁷. În 9 februarie 1939, Inspectoratul de poliție Timișoara consemna într-un raport al său că „vechii membri ai organizației comuniste iau dese contacturi între ei, prin vizite la domiciliu, întîlniri pe stradă etc., ceea ce dovedește un început de reorganizare”⁴⁸.

Spiritul combativ imprimat de comuniști în rîndul muncitorilor a fost evidențiat, între altele, și de faptul că la adunarea muncitorilor textiliști din Timișoara, care a avut loc în ziua de 26 ianuarie 1940 în clădirea Fabricii de bere, oratorii au îndemnat muncitorii „să fie uniți cu toții și fiecare să propage ideile și interesele muncitorești”⁴⁹. Tot în acel timp, după cum consemna un raport al organelor securității statului din Oravița, „flancul stîng

³⁹ Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota Ab XXII-13, inventar 1015.

⁴⁰ Ibidem, cota XXIII-22, inventar 1043.

⁴¹ „Lupta de clasă”, nr. 6, din august 1939.

⁴² Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 103, dos. nr. 8176, f. 581.

⁴³ Ibidem, fond. nr. 11, dos. nr. 2972, f. 480.

⁴⁴ Arhiva Inst. de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXIV-36, inventar 1602.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 43/1938, f. 4.

⁴⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 103, dos. nr. 8176, f. 581.

⁴⁸ Ibidem, fond. nr. 11, dos. nr. 2831, f. 121.

⁴⁹ Ibidem, f. 95.

al mișcării muncitorești din Reșița a luat măsuri de a continua activitatea sub forma de secțiuni sportive, turistice și culturale”⁵⁰.

Pe baza indicațiilor organelor superioare ale partidului, o importantă activitate au desfășurat-o comuniștii din Banat pe linia transformării breslelor în mijloace organizate de luptă legală pentru revendicările clasei muncitoare. În acest scop, în multe locuri, celulele P.C.R. au reușit să introducă comuniști în conducerea breslelor și astfel activitatea acestora, în bună măsură, a fost pusă în slujba clasei muncitoare și nu a patronilor. În această privință, este semnificativ faptul că, la începutul anului 1940, din cei 241 de membri aflați în conducerea breslelor din ținutul Timiș, 81 erau comuniști, 12 social-democrați și 5 simpatizanți comuniști⁵¹. Atenția organizațiilor locale ale P.C.R. a fost îndreptată mai ales asupra breslelor în a căror conducere pătrunseseră elemente fasciste; demascarea și înlocuirea lor cu membri ai P.C.R. au constituit succese politice de mare însemnătate pentru lupta de clasă a proletariatului. Așa au procedat, de pildă, comuniștii din Reșița cu prilejul alegerii noului comitet al breslelor, care a avut loc la 6 martie 1940 și în care, de astă dată, aproximativ 40% din totalul membrilor din comitet erau comuniști⁵². În noul comitet au intrat comuniști, ca Popeți Ioan, Breitenhoffer Anton, Bayerle Iosif și alții, care se bucurau de multă încredere și apreciere din partea muncitorilor⁵³. Datorită faptului că în conducerea breslei muncitorilor din metalurgie și electricitate, secția Reșița, predominau comuniștii și social-democrații, aceasta s-a situat pe o poziție fermă, de apărare a intereselor muncitorilor, denunțând, la 31 decembrie 1940, contractul de muncă colectiv, dat fiind faptul că conducerea U.D.R.-ului nu respectase obligațiile contractuale față de muncitori⁵⁴.

Și în rîndurile muncitorilor timișoreni se făceau simțite prezența și activitatea comuniștilor în conducerea breslelor. Organele statului semnalau în februarie 1940 că „în rîndul muncitorilor persistă ideea de solidaritate și organizare muncitorească, idee care s-a înrădăcinat și mai puternic după ce în comitetele de conducere ale breslelor au pătruns oameni de încredere din fostele mișcări comuniste și social-democrați, din care cauză direcția nu putea fi decît de nuanță de stînga”⁵⁵. Drept rezultat, combativitatea și hotărîrea în luptă a muncitorilor au crescut. În numeroase fabrici din Timișoara, între care la întreprinderile comunale de apă, canalizare, electricitate și tramvaie, la Fabrica „Dura”, la Industria linii, la Fabrica de mînuși și la Fabrica de pălării, la Fabrica de bere etc., muncitorii formulau revendicări de mărire a salariilor pînă la 50%, iar la Fabrica „Filt”, datorită faptului că nu li s-au mărit salariile cu 50%, muncitorii au sistat lucrul⁵⁶.

⁵⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 7035, f. 26.

⁵¹ Ibidem, fond. nr. 11, dos. nr. 6833, f. 5, 6, 7, 18.

⁵² Ibidem, fond. nr. 72, dos. nr. 6833, f. 18.

⁵³ Arh. st. Timișoara, fond. ținut Timiș, dos. nr. 1/1940, f. 6.

⁵⁴ Ibidem, f. 6.

⁵⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 6833, f. 4.

⁵⁶ Ibidem.

În linii generale, comuniștii canalizau activitatea breslelor pe linia luptei împotriva concedierilor, a reducerilor de salarii, de lucru, împotriva scumpirii alimentelor ⁵⁷ etc. În felul acesta, ei reușeau să îmbine cu pricepere formele de luptă ilegală cu posibilitățile oferite de activitatea legală a breslelor.

În perioada la care ne referim, grevele au reprezentat una din principalele forme de luptă ale muncitorilor pentru revendicări economice și politice. În aproape toate memoriile, muncitorii cereau sporirea salariilor, plata orelor suplimentare, respectarea celor opt ore de lucru, anularea concedierilor, acordarea concediilor de odihnă, eliberarea muncitorilor arestați în timpul conflictelor de muncă, anularea legii de prelungire a zilei de muncă, precum și recunoașterea delegaților. În obținerea acestor revendicări erau interesați toți muncitorii, fapt ce a determinat ca lupta împotriva patronilor să fie unită și solidară.

Acțiuni grevele au fost întreprinse de muncitorii din aproape toate unitățile industriale ale Banatului. În cele ce urmează, ne vom ocupa de prezentarea doar a câtorva dintre ele.

Începutul anului 1938 s-a caracterizat prin mari frământări de ordin politic și printr-o largă ridicare la lupta grevistă a muncitorilor, având mobiluri foarte variate. De exemplu, pentru a determina conducerea să renunțe la intenția de a proceda la concedieri în masă, la jumătatea lunii ianuarie 1938, muncitorii de la Fabrica de unelte din Bocșa Română, aparținând Uzinelor domeniilor Reșița, au declarat grevă ⁵⁸. Nesatisfacerea cererii de mărire a salariilor și concedierea unui număr de 60 de muncitori au determinat și pe muncitorii de la Fabrica textilă din Lugoj să declare grevă la 27 ianuarie 1938 ⁵⁹. În aceste condiții, „patronul a fost nevoit să promită muncitorilor un spor de salariu de 7% și garantarea a 40 ore de lucru pe săptămână” ⁶⁰. Muncitorii însă, nemulțumiți cu sporul de mai sus, au refuzat să reia lucrul, cerînd o majorare a salariilor cu 25–30%. Pentru a determina conducerea să accepte sporul de salariu cerut, cei 400 de muncitori în grevă s-au masat în fața porții fabricii. Numai apelînd la organele de represiune ale statului conducerea întreprinderii a reușit să forțeze muncitorii ca, în ziua de 2 februarie 1938, să reia lucrul ⁶¹.

Pentru a determina muncitorii să renunțe la sporul de salariu revendicat, conducerea întreprinderii „Astra” din Arad a concediat, la începutul lunii iunie 1938, 300 de muncitori, amenințînd, totodată, cu concedierea încă 400 de muncitori. Drept răspuns, muncitorii au declarat grevă, obligînd conducerea să reprimească la lucru pe cei concediați și să revină pentru un timp asupra hotărîrii de a face noi concedieri. Astfel, mai mult de jumătate din numărul muncitorilor concediați au fost reprimiți la lucru ⁶². Începînd din 14 iunie 1938, conducerea fabricii a început din nou concedierile, însă, sub

⁵⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 6833, f. 5.

⁵⁸ Ibidem, dos. nr. 6877, f. 10.

⁵⁹ Ibidem, f. 8.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, dos. nr. 6827, f. 13–14.

⁶² Ibidem, f. 86.

ameninţarea declanşării unei greve generale pe uzină, ea a fost nevoită să anuleze multe preavize de concedieri şi să reprimească la lucru 280 de muncitori din cei 400 concediaţi ⁶³, fapt ce a constituit un succes al luptei muncitorilor din această întreprindere.

Asemenea acţiuni au organizat şi muncitorii mineri. Conducerea minelor de cărbuni de la Cozlea din fostul judeţ Caraş opunându-se a accepta sporul de salariu cerut de muncitori, spor cu care însăşi Curtea de Apel din Timişoara a fost de acord, la 11 februarie 1938, 120 de mineri, după ce au intrat în mină, au refuzat categoric de a mai ieşi la suprafaţă. Deşi la faţa locului au sosit 4 ofiţeri şi 20 de jandarmi, care au ameninţat cu arestări, muncitorii nu au acceptat să părăsească mina şi să reia lucrul pînă ce nu li s-au satisfăcut revendicările ⁶⁴.

Anul 1939 se caracterizează printr-o intensificare a grevelor muncitoreşti. Astfel, în zilele de 2—3 martie 1939, muncitorii de la Uzinele Ferdinand şi Nădrag au declarat grevă deoarece nu li s-au mărit salariile, aşa după cum li se promisese de către rezidentul regal al ţinutului Timiş. Greva a fost aproape generală, dacă avem în vedere că la Uzinele Ferdinand, din 1792 de muncitori, au intrat în grevă 1 574, iar la Nădrag, din 402 muncitori, 385 au declarat grevă, în semn de solidaritate cu greviştii din Ferdinand. După părerea Inspectoratului muncii al ţinutului Timiş, „greva de la Ferdinand şi Nădrag se producea chiar în cazul dacă Societatea ar fi acceptat toate cererile muncitorilor, întrucît ea era hotărîtă mai de mult şi s-a aşteptat numai momentul potrivit” ⁶⁵. Rezultă de aici că greva a fost pregătită din timp, că în rîndurile maselor de muncitori protestul faţă de condiţiile grele de viaţă şi de muncă era foarte puternic, fapt evidenţiat şi de caracterul pe care greva respectivă l-a îmbrăcat pe parcursul desfăşurării ei. Clasele exploatoare au simţit din plin consecinţele grevei: prin acţiunea muncitorilor de la Ferdinand şi Nădrag s-au pierdut 3 648 de zile de muncă ⁶⁶.

Observînd că grevele se ţin lanţ, că spiritul revendicativ al muncitorilor se află în creştere, că activitatea comuniştilor se făcea tot mai simţită în întreprinderi, guvernul de dictatură regală a trecut la represalii anticomuniste şi antimuncitoreşti. Astfel, în ziua de 5 mai 1939, Tribunalul militar din Timişoara a condamnat, pentru activitate comunistă, 15 muncitori de la un an şi jumătate pînă la 7 ani închisoare, dînd şi amenzi între 500 şi 20 000 de lei ⁶⁷.

Pentru a acorda un sprijin cît mai eficient conducerilor întreprinderilor în anul 1939 Ministerul de Interne recomanda rezidentului regal al ţinutului Timiş „organizarea, în interesul întreprinderii, a unei poliţii proprii, care să vegheze la prevenirea oricăror încercări de a provoca acte de sabotaj, incendii sau altele de asemenea natură, care ar putea stînjiene normala funcţionare a acestor întreprinderi” ⁶⁸. La 24 mai 1940, Ministerul de Interne, Direcţia

⁶³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 72, dos. nr. 9844, f. 52.

⁶⁴ Arh. st. Timişoara, fond. nr. 484, dos. nr. 19/1938.

⁶⁵ Ibidem, fond. nr. 563, dos. nr. 58/1938—1939, f. 11—13.

⁶⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 6329, f. 13, 15.

⁶⁷ Ibidem, fond. nr. 11, dos. nr. 2829, f. 135.

⁶⁸ Arh. st. Timişoara, fond. nr. 563, dos. nr. 54/1939, f. 2.

administrației de stat, ordona rezidenților regali, prefectilor, Direcției generale a poliției și Corpului de jandarmi: „Veți executa fără cruțare și fără șovăire, întocmind actele și deferind justiției, pe toți acei care se abat de la prevederile legilor în vigoare și de la cea mai elementară datorie față de obligațiunile pe care trebuie să și le impună fiecare, pentru binele public”⁶⁹.

Cu toate acestea, muncitorimea din Banat, la fel ca și cea din întreaga țară, nu a încetat acțiunile greviste. În luna iulie 1940, la Reșița, de pildă, 2 000 de muncitori au sistat lucrul, drept protest față de condițiile grele de viață. Când directorul a întrebat, strigînd, de ce nu lucrează, muncitorii i-au vorbit de lipsa de bani, arătîndu-i „picioarele ieșite din pantofi”⁷⁰.

Revendicările muncitorilor nu se reduceau însă numai la salarii. De pildă, muncitorii de la minele de cărbuni Baia Nouă, județul Severin, au cerut la 15 august 1940, ca, pe lângă mărirea salariilor cu 10—20%, atît în regie, cît și în acord, să li se pună la dispoziție, prin magazia societății, îmbrăcăminte, alimente și alte articole. Acestea urmau să fie distribuite la prețul de cost, avîndu-se în vedere și cheltuielile de transport pînă la Baia Nouă. În memoriul cu revendicările amintite, semnat de 55 de muncitori, se arăta că dacă în 8 zile „nu vom primi nici un rezultat... vom fi siliți a părăsi lucrul nemaiputînd exista cu acest salariu”⁷¹.

Multe din acțiunile muncitorilor au dat rezultate pozitive; de exemplu, la Uzinele „Boszak” din Timișoara, în vara anului 1940, în urma acțiunilor revendicative ale muncitorilor, inițiate și conduse de comuniști, s-a obținut majorarea salariilor cu 20%. Este demn de subliniat faptul că muncitorii români, maghiari și germani își manifestau solidaritatea în asemenea acțiuni. La întreprinderea amintită, precum și la „Igiena”, la Fabrica de vatelină, muncitorii au hotărît să nu permită conducerilor să concedieze vreun muncitor, indiferent de naționalitate⁷².

Lupta împotriva ofensivei patronale îmbrăca și forma conflictelor colective de muncă, al căror număr creștea considerabil. De pildă, în orașul Arad, numai în perioada 1 ianuarie—10 septembrie 1938 au avut loc 12 conflicte colective de muncă, în care erau interesați 11 364 de salariați. În urma acestor conflicte s-au încheiat 8 contracte colective de muncă⁷³.

Problema încheierii și respectării contractelor de muncă de către patroni a constituit unul din obiectivele importante ale acțiunilor greviste. Aici ne rezumăm a arăta, de pildă, că, la începutul anului 1938, conducerea U.D.R.-ului nerespectînd art. 34 din contractul de muncă încheiat (care prevedea ca, atunci cînd muncitorii nu au de lucru, să fie repartizați la alte secții și nu concediați), muncitorii, prin sindicatul lor, au trecut la denunțarea contractului. În cele din urmă, conducerea U.D.R.-ului a fost determinată să ac-

⁶⁹ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 60/1940, f. 1.

⁷⁰ Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. cota a XXIV-36, inventar 1602.

⁷¹ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 33/1940, f. 3.

⁷² Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cota a XXIV-36, inventar 1602.

⁷³ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. 55/1938, f. 1.

cepte și alte revendicări. În noul contract colectiv de muncă valabil pînă la 1 martie 1940, între altele, „muncitorii au obținut o majorare de salariu, un spor de lemne de foc, spor familial și alte favoruri”⁷⁴.

Și muncitorii de la Întreprinderea textilă din Arad au reușit să obțină, la 1 noiembrie 1939, încheierea unui nou contract de muncă pe timp de un an, în care se prevedea majorarea salariilor⁷⁵. Starea de spirit a mășelor muncitoare era așa de încordată, încît, uneori, și simple incidente se soldau cu greve. Astfel, în seara zilei de 5 aprilie 1940, în urma unui incident între un reprezentant al întreprinderii sus-menționate și un grup restrîns de muncitori, a doua zi, circa 200 de muncitori au declarat o grevă care a durat 8 ore⁷⁶.

Din cele arătate se desprinde concluzia că, în perioada dictaturii regale, condițiile de viață și de muncă ale maselor muncitoare erau deosebit de grele, datorită, în principal, intensificării exploatării, a politicii de reprimare a mișcării muncitorești, promovată de clasele exploatoare.

Cu toate acestea, muncitorimea, îndrumată de comuniști și avînd experiența din anii anteriori, a dus o luptă dîrză și neînfîricată, pentru obținerea unor condiții mai bune de viață. Folosind grevele, ca mijloc de luptă important împotriva ofensivei patronale, muncitorii din Banat au reușit, în multe cazuri, să oblige patronii să le satisfacă revendicările.

Semnificația bătăliilor de clasă din anii 1938—1940 constă în faptul că muncitorii și-au îmbogățit experiența de luptă, înțelegînd, o dată în plus, că lupta revoluționară este singura cale ce le poate asigura un trai mai bun. Lupta unită, acțiunile comune, largi, de masă au avut darul să întărească spiritul de solidaritate al muncitorilor, indiferent de naționalitate. Creșterea combativității s-a datorat comuniștilor, care au fost în fruntea acțiunilor muncitorești, folosind în lupta lor toate posibilitățile legale, așa cum a fost cazul breslelor.

Lupta muncitorimii bănăţene împotriva exploatării constituie parte integrantă a luptei generale pe care poporul nostru, sub conducerea P.C.R., a dus-o pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, pentru o viață demnă.

⁷⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dos. nr. 7072, f. 222.

⁷⁵ Ibidem, dos. nr. 6829, f. 108.

⁷⁶ Arh. st. Timișoara, fond. nr. 563, dos. nr. 42/1940, f. 1.

GENEZA FEUDALISMULUI ÎN EUROPA APUSEANĂ

RADU MANOLESCU

În Europa de apus trecerea la feudalism a avut loc pe două căi — calea trecerii de la orînduirea sclavagistă la orînduirea feudală pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus și cea a trecerii directe de la orînduirea comunei primitive la orînduirea feudală, pe teritoriul de la est de Rin și nord de Dunărea superioară și mijlocie al Germaniei.

La baza procesului trecerii de la sclavagism sau comuna primitivă la feudalism a stat acțiunea legii concordanței relațiilor de producție cu nivelul de dezvoltare a forțelor de producție. Cauza acestui proces constă în apariția și agravarea lipsei de concordanță între nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, în creștere neconținută, și relațiile de producție, sclavagiste într-un caz, ale comunei primitive în celălalt caz, a căror existență ajunsese să frîneze, într-o anumită etapă, progresul economic și social. Esența acestui proces constă în criza relațiilor de producție sclavagiste într-un caz, în destrămarea celor ale comunei primitive în celălalt caz și în înlocuirea lor cu relații feudale.

Geneza feudalismului constă în formarea proprietății funciare feudale — baza feudalismului — și a celor două clase sociale principale ale orînduirii feudale — feudații și țărani dependenti. Formarea proprietății funciare feudale este indisolubil legată de formarea celor două clase sociale principale ale orînduirii feudale, deoarece proprietatea feudală asupra pămîntului poate fi considerată ca formată atunci cînd fie domeniul exploatat cu mîna de lucru sclavagistă se transformă în domeniu exploatat prin munca țărănilor dependenți, fie obștea sătească liberă se transformă în obște de țărani aserviți și deci cînd majoritatea producătorilor direcți de pe domenii o formează țărani dependenti, iar principala sursă a veniturilor clasei dominante o constituie renta feudală, obținută de către proprietarul domeniului de la țărani dependenti.

În fostele provincii ale Imperiului roman de apus relațiile feudale nu s-au format exclusiv ca urmare a descompunerii relațiilor sclavagiste, ci și ca urmare a destrămării rînduieiilor comunei primitive, aduse sau reînsufle-

țite de către popoarele migratoare așezate pe teritoriul său. Geneza feudalismului a avut deci loc aici prin contopirea elementelor sclavagismului în descompunere cu cele ale comunei primitive în destrămare, petrecută în condițiile adâncirii economiei naturale.

La triburile germane, în perioada trecerii lor la societatea cu clase, nivelul dezvoltării forțelor lor de producție era mai înalt decât cel pe care îl atinseseră popoarele europene și asiatică în perioada trecerii de la comuna primitivă la sclavagism. Drept urmare, trecerea triburilor germane la societatea cu clase a avut loc pe calea trecerii de la comuna primitivă nu la sclavagism, ci la feudalism, deoarece cu nivelul de dezvoltare atins de forțele de producție nu mai puteau concorda relații sclavagiste, ci alte relații, feudale. Totodată trebuie să se țină seama și de faptul că perioadei de trecere a triburilor germane la societatea cu clase îi corespundea pe plan istoric mondial etapa declinului și prăbușirii orînduirii sclavagiste și a începutului formării feudalismului, proces istoric care nu mai crea condiții favorabile transformării sclavajului lor patriarhal în orînduire sclavagistă.

Procesul complex de apariție și formare a relațiilor feudale a durat în Europa de apus mai multe secole. În prima perioadă, cuprinsă între secolul al III-lea și sfârșitul secolului al V-lea, a avut loc criza sclavagismului și a rînduieilor comunei primitive și apariția germeilor relațiilor feudale. În a doua perioadă, cuprinsă între sfârșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului al XI-lea, care face obiectul acestui studiu, au avut loc, în condițiile adâncirii economiei naturale, încheierea procesului de descompunere a relațiilor sclavagiste și de destrămare a relațiilor comunei primitive, realizat în primele secole ale acestei perioade, și formarea relațiilor feudale. În ultimele secole ale acestei perioade, de la mijlocul secolului al IX-lea la mijlocul secolului al XI-lea, formarea relațiilor feudale a intrat în faza desăvîrșirii ei, avînd loc cristalizarea feudalismului.

Adîncirea economiei naturale.

În condițiile crizei sclavagismului din ultimele secole de existență ale Imperiului roman de apus, declinul economic al orașelor și autarhia marilor domenii au avut ca urmare slăbirea legăturilor economice dintre oraș și sat, scăderea producției de mărfuri și a circulației monetare și creșterea ponderii economiei naturale. Pustiirea și depopularea multor orașe romane în timpul mării migrații a popoarelor și așezarea în imperiu a unor mari mase de „barbari“, ale căror principale ocupații erau agricultura și creșterea vitelor, au contribuit și mai mult la ruralizarea imperiului.

Adîncirea economiei naturale a continuat în primele secole ale evului mediu. Orașele și-au pierdut aproape complet caracterul de centre meșteșugărești și comerciale, funcționînd numai ca reședințe episcopale și regale sau centre militare. Centrul activității economice îl constituiau domeniul și satul liber. În cadrul unei economii naturale net precumpănitoare, caracterizată prin îmbinarea agriculturii cu meșteșugurile domeniiale sau casnice, domeniul sau satul liber își satisfăceau necesitățile materiale principale prin re-

surse proprii, recurgînd sporadic la schimb în natură sau pe bani. Oglindind economia naturală a domeniului feudal carolingian, „capitularul cu privire la domenii” (*capitulare de villis*), datînd de pe la sfîrșitul secolului al VIII-lea, prevedea, în articolul 63, că „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniile sale, administratorii noștri trebuie să le aibă pe domeeniile noastre”¹.

Reducerea sau chiar încetarea activității meșteșugărești și comerciale a orașelor și autarhia economică a domeniilor și satelor libere au avut ca urmare scăderea considerabilă a schimbului de mărfuri intern. Firavul negoțului intern era limitat la circulația produselor de strictă necesitate: cereale, vin, vite, sare, metale, articole meșteșugărești, redus ca volum și ca valoare, cu caracter local sau, mai rar, interprovincial. Scăderea considerabilă a negoțului intern a stat la baza reducerii corespunzătoare a comerțului extern, a cărui desfășurare a fost, în același timp, împiedicată și de alți factori, ca destrămarea și prăbușirea Imperiului roman de apus, constituirea unor regate „barbare” de sine stătătoare, adesea în conflict, și dominarea Mării Mediterane de către arabi.

Circulația monetară restrînsă oglindește și ea schimbul de mărfuri redus și local și lipsa de metal prețios, îndeosebi de aur.

În societatea ruralizată și trăind în cadrul economiei naturale din secolele VI—X, bogăția esențială o constituiau nu banii, ci pămîntul. Referindu-se la această epocă, Friedrich Engels sublinia că „proprietatea funciară și produsele ei constituiau pe atunci cea mai mare parte a averii”². Izvor de subzistență și de remunerare a muncii productive și a slujbelor, pămîntul, sub forma proprietății funciare feudale, a devenit baza raporturilor sociale dintre oameni, atît dintre proprietarii funciari feudali și țărani dependenti, cît și dintre senior și vasal. Cine avea pămînt mult era bogat și puternic și ajungea să subordoneze pe cei care aveau pămînt puțin, nu și-l puteau păstra sau nu aveau de loc. De aceea, proprietatea funciară feudală reprezintă baza feudalismului.

Încheierea procesului de descompunere a relațiilor sclavagiste.

În epoca mării migrații a popoarelor criza orînduirii sclavagiste din Imperiul roman de apus a intrat în etapa sa finală. Triburile germanice, la care de altfel exista un sclavaj patriarhal, nu au venit cu un program prestabilit și sistematic de înlocuire a orînduirii sclavagiste cu alta nouă, dar au adus, în schimb, în chip obiectiv, o contribuție de seamă la slăbirea și descompunerea relațiilor sclavagiste și la crearea premiselor trecerii la feudalism. Rolul antisclavagist al popoarelor migratoare s-a manifestat cu prilejul alianței dintre masele populare răscolite din imperiu și „barbari” și al loviturilor date de „barbari” marilor proprietari romani, în esență prin

¹ *Capitularia regum francorum*, tom. I, 1883, în *Monumenta Germaniae Historica* (prescurtat M.G.H.). Leges, secția a II-a, p. 89.

² Friedrich Engels, *Perioada francă*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, București, Ed. politică, 1964, p. 516.

exproprierea unei părți din domeniile lor, și statului sclavagist. Relațiile sclavagiste nu au dispărut însă o dată cu prăbușirea orînduirii sclavagiste, ci s-au descompus treptat, în cursul secolelor VI—VIII, pe măsură ce progresul lent al forțelor de producție și al metodelor de muncă ducea la înlocuirea muncii servile, de o productivitate scăzută, cu cea a producătorului aflat într-o stare de dependență mai puțin apăsătoare, menită să-i stimuleze interesul de a lucra. Astfel, răspîndirea sau adoptarea unor utilaje cu randament mai mare, ca moara de apă sau atelajul modern, aplicat nu pe gîtul, ci pe pieptul cailor, au sporit eficiența măcinatului și a transportului pe uscat, contribuind la eliberarea treptată a forței de muncă servile întrebuițată mai înainte în mișcare de oameni sau animale, rîșnitul manual, instalații de măcinat puse în mișcare de oameni sau animale, purtarea poverilor pe spinarea oamenilor sau animalelor. În consecință, sclavajul în declin s-a păstrat, cu o pondere variabilă, în toate regatele „barbare” din Europa apuseană, izvoarele juridice, constînd din legi inspirate din dreptul roman sau reprezentînd codificări ale dreptului nescris germanic, documentare și narative menționînd frecvent felurite categorii de sclavi.

Accelerarea destrămării rînduieilor comunei primitive.

După statornicirea lor în Imperiul roman de apus, triburile germane au luat în stăpînire însemnate întinderi de pămînt nelocuite sau care aparțineau unor proprietari funciari mici sau îndeosebi mari. Regii, aristocrația sau cetele lor armate au intrat în stăpînirea individuală a unor domenii sau părți de domenii împreună cu colonii și sclavii agricoli respectivi. Marea masă a migratorilor și-a împărțit însă terenurile atribuite „potrivit rînduieilor gentilice”, adică sub forma obștii sătești libere, care a căpătat o largă răspîndire³. Ei „au introdus... pretutindenii organizarea lor germană de marcă, cu posesiunea în comun a pădurilor și pășunilor și cu suveranitatea mărcii și asupra pămînturilor distribuite. Așa au procedat nu numai francii în Franța de nord și anglo-saxonii în Anglia, ci și burgunzii în Franța de est, vizigoții în sudul Franței și în Spania și ostrogoții și longobarzii în Italia”⁴.

Legiuirile vizigote, burgunde, france sau longobarde din secolele V—VII atestă existența obștilor sătești (*marca, fara*) și a practicilor agrare comunitare. Legea ripuarică prevede sancțiuni pentru cel care ar veni „din afara mărcii” (*extra marca*) și ar încălca lotul (*sors*) al vreunui membru al obștii⁵. Edictul din 643 al regelui longobard Rothari specifică dreptul omului liber de a merge oriunde „cu obștea sa” (*cum fara sua*)⁶. Legea burgundă menționează pe „oamenii obștii” (*faramanni*)⁷, iar legea salică pe „vecini” (*vi-*

³ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. politică, 1965, p. 145.

⁴ Idem, *Marca*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 19, p. 345—346.

⁵ *Lex ribuaria*, 58 b., 78, în M.G.H., *Leges nationum germanicarum*, tom. III, partea a 2-a, 1954, p. 107, 128.

⁶ *Edictus Rothari*, 177, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, 1868, p. 41.

⁷ *Leges burgundionum*, LIV, 2, în M.G.H., *Leges nationum germanicarum*, tom. II, partea 1, 1892, p. 89.

cini)⁸. Legea ripuarică atestă folosirea „pădurii obștești (*silva communis*)⁹, iar legea salică menționează că statornicirea unui străin într-un sat poate avea loc numai dacă nici un membru al obștii nu s-ar împotrivi în răstimp de 12 luni de la venirea lui¹⁰.

Ulterior, în cursul secolelor VI—VII, progresul forțelor de producție și statornicirea migratorilor pe teritoriul Imperiului roman de apus, „unde pământul era de veacuri proprietate privată... și unde cuceritorii, puțin numeroși, nu puteau în nici un caz să înlăture complet o formă de posesiune atât de adânc înrădăcinată“¹¹, au dus la destrămarea obștii satești. În această etapă a dezvoltării ei s-au păstrat proprietatea și folosința comună asupra pădurilor, pășunilor, pământului nelucrat și a apelor, dar a avut loc transformarea lotului de pământ al membrilor obștii din posesiune, numită *sors*, ca o amintire a atribuirii ei anterioare prin tragere la sorți, în proprietate, numită *alodium*. Această transformare se oglindește în numeroase prevederi ale legiurilor germanice ale vremii.

În Italia, sub puternica influență a dreptului roman, obștea satească, adusă de ostrogoți în părțile sale nordice, a început să se destrame în anii imediat următori așezării aici a ostrogoților. Astfel, edictul lui Teodoric acorda „barbarilor“ așezați „în gospodării“ și „în cetăți“ „îngăduința testamentului“, adică dreptul de a dispune liber de averea lor¹², implicit deci și de proprietatea funciară. La longobarzi, așezați în număr mai mare de asemenea în Italia nordică, în Lombardia, deși obștea satească sau *fara* s-a păstrat mai multă vreme, totuși ieșirea din devălmășie se constată documentar încă din prima jumătate a secolului al VII-lea. Astfel, edictul regelui Rothari, oglindind transformarea loturilor posedate în cadrul obștii în proprietăți private, prevede dreptul de danie, vindere sau zălogire nestinjenită a pământului sau a altor bunuri ale longobarzilor¹³.

Apariția alodiului în cadrul obștii satești france este de asemenea atestată de izvoarele vremii, legea salică și legea ripuarică având capitole speciale privitoare la alodii (*de alodis, de alodibus*)¹⁴. Legea ripuarică stabilește, de asemenea, procedura potrivit căreia se cumpăra și se lua în stăpînire „un domeniu, o vie sau oricare altă bucată de pământ“¹⁵. Astfel, „din momentul instituirii sale pe teritoriul care înainte fusese roman, alodiul german a devenit ceea ce proprietatea funciară romană, existentă paralel cu el, era încă de mult — marfă“¹⁶.

În afară de obștile satești ale migratorilor, în unele provincii, îndeosebi periferice, din vremea Imperiului roman târziu sau de după prăbușirea sa,

⁸ *Lex salica*, LXXX, 4, Weimar, 1953, p. 82.

⁹ *Lex ribuaria*, 79, p. 128.

¹⁰ *Lex salica*, LXXX, 1—4, p. 80—82.

¹¹ F. Engels, *Marca*, în *op. cit.*, p. 345.

¹² *Edictum Theoderici*, 32, în M.G.H., *Leges*, tom. V, 1875, p. 155.

¹³ *Edictus Rothari*, 173, p. 40.

¹⁴ *Lex salica* LXLIII, 1—6, p. 98; *Lex ribuaria*, 57, 1—4, p. 105.

¹⁵ *Lex ribuaria*, 63, p. 116.

¹⁶ Friedrich Engels, *Perioada francă*, p. 516.

se mai păstraseră și obști sătești localnice, care se aflau într-un stadiu și mai înaintat de destrămare.

Statornicirea migratorilor pe teritoriul imperiului sau fostului Imperiu roman a avut însă loc nu numai în cadrul obștii, ci și în calitate de mici proprietari funciari individuali, similari celor, sensibil mai numeroși, din rîndurile localnicilor.

Satele libere, formate din obști sătești, din mici proprietari sau cu regim de proprietate mixt, devălmaș și individual și locuite fie de populație romanică, fie germanică, se aflau în epoca merovingiană pe întreg cuprinsul Galiei. Spre deosebire de domenii, formate din sate aservite și numite în izvoare *villae*, satele libere sînt de obicei menționate cu numele de *vici*. Cronicarul Grigore de Tours amintea, la sfîrșitul secolului al VI-lea, 70 de *vici* numai în Auvergne și Touraine, iar o cronică a episcopilor de Mans pomenea, referindu-se la o epocă anterioară începutului secolului al VIII-lea, 90 de *vici* în această dioceză¹⁷.

Formarea țărănimii dependente.

Țărănimea dependentă feudal s-a format în Europa apuseană în secolele VI—IX din elemente rezultate din descompunerea relațiilor sclavagiste ale societății romane și

din destrămarea rînduieilor comunei primitive ale societății germanice.

În ultimele secole de existență ale Imperiului roman, slaba rentabilitate a muncii servile determinase pe marii proprietari funciari să încerce să iasă din impas luînd o serie de măsuri menite să sporească interesul producătorului direct în procesul de producție. Ei înzestrau pe sclavi cu o gospodărie, un lot de pămînt, vite și inventar, urmînd ca acești *servi casati* să le dea o parte din recoltă. De asemenea, tot mai frecvent recurgeau la munca unor arendași juridic liberi, proveniți din țărăni fără pămînt sau cu pămînt puțin, numiți *coloni*, care, pe baza unui contract, luau în arendă de la proprietarul funciar un lot de pămînt și primeau o parte din inventarul agricol și din vite și uneori chiar 1-2 sclavi. În schimb, colonii plăteau o arendă în bani care, în condițiile extinderii economiei naturale, tindea să fie convertită într-o dijmă din recoltă și uneori făceau prestații în muncă de cîteva zile pe an. La expirarea contractului de arendă colonii puteau să părăsească lotul dacă își achitaseră față de proprietar obligațiile stabilite. Tot mai frecvent însă se observă practica transmiterii ereditare a lotului arendat, colonii transformîndu-se în arendași ereditari. În același timp, marii proprietari funciari, avînd nevoie de brațe de muncă și profitînd de datoriile pe care colonii le contractaseră față de ei, au căutat să-i rețină pe coloni pe latifundii. Pentru a satisface nevoia de mînă de lucru a marilor proprietari funciari și totodată pentru a asigura strîngerea impozitelor față de stat, autoritățile au legiferat legarea colonilor de pămîntul pe care-l lucrau, edictul din 332 al împăratului Constantin cel Mare prevăzînd readucerea silită pe domenii a colonilor care le părăsiseră. Toate aceste măsuri menite să sporească interesul în muncă al

¹⁷ R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale*, Paris, 1956, p. 76, 78.

producătorilor direcți dovedeau că încă din ultimele secole ale existenței Imperiului roman, în cadrul mării proprietăți funciare, mica gospodărie, sub forma posesiunii deținute de *servi casati* sau de coloni, se prezenta ca forma de exploatare cea mai avantajoasă. De aceea, referindu-se la aceste transformări, Friedrich Engels constata că „mica gospodărie agricolă a devenit iarăși singura formă de agricultură rentabilă”¹⁸. Dintre deținătorii acestor mici gospodării, colonii erau aceia care, prin situația lor în raport cu proprietarul funciar, reprezentau, în cadrul orînduirii sclavagiste, germeii relațiilor feudale, ei fiind „predecesorii iobagilor din evul mediu”¹⁹.

În primele secole ale evului mediu, ponderea categoriilor constitutive ale țărănimii dependente feudal a fost variabilă de la țară la țară sau chiar înăuntrul fiecărei țări, în raport cu condițiile lor specifice de dezvoltare. În Spania vizigotă, ponderea cea mai mare în constituirea șerbiei au avut-o sclavii agricoli înzestrați cu un lot de pământ, urmași de coloni și apoi de micii proprietari funciari și membrii aserviți ai obștilor sătești. În Italia și în Galia, în părțile lor centrale și sudice, elementul constitutiv de bază l-au format colonii, urmași de sclavii înzestrați cu lot, iar apoi micii proprietari liberi și membrii aserviți ai obștilor. În schimb, în Italia de nord, în Galia de nord și est și în Britania, unde migratorii s-au așezat mai masiv, elementul constitutiv esențial al șerbiei l-a jucat țărănimea liberă aservită din obști și micii proprietari, urmași de coloni și de sclavii înzestrați cu gospodărie. În cursul secolelor VI—IX, aceste categorii sociale, provenite atît din societatea romană, cît și din cea germană, s-au contopit treptat într-o clasă a țărănimii dependente feudal, cuprinzînd însă în cadrul ei felurite pături, al căror grad de dependență feudală oglindea adesea condiția juridică a antecesorilor — sclavi, liți, coloni, țărani liberi — din care proveniseră.

Sclavii agricoli, cunoscuți în continuare sub numele antice de *servi*, *ancillae*, *mancipia*, dar, mai ales, după lotul de pământ și gospodăria (*mansus servilis*) atribuite, de *servi casati*, *servi massarii*, *servi manentes*, *mansuarii* etc., datorau stăpînului redevențe în recoltă și uneori chiar în bani și prestații în muncă în general grele. Astfel, în 572, Domnolus, episcop de Mans, dăruia mănăstirii Sfîntul Victor domenii „împreună cu sclavii (*mancipiis*) care se știe că lucrează acolo”²⁰. Edictul regelui Rothari autoriza de asemenea să se poată vinde „pămîntul cu sclavi sau fără sclavi” (*terra cum mancipia aut sine mancipia*)²¹. Oglindind situația lor juridică de oameni neliberi și socială inferioară, sclavii agricoli aveau, de exemplu, în legiuirile longobarde, un *wergeld* variînd între 16 și 20 *solidi*²². Sclavii eliberați, cunoscuți și ei, în continuare, sub numele antic de liberi sau germanic de liți sau *lidi*, erau adesea înzestrați cu o gospodărie proprie (*mansus lidilis*) și aveau obligații în natură sau muncă în genere mai reduse decît sclavii posesori de lot.

¹⁸ Friedrich Engels, *Originea familiei...*, în *op. cit.*, p. 144.

¹⁹ *Ibidem*, p. 144.

²⁰ R. Latouche, *op. cit.*, p. 82.

²¹ *Edictus Rothari*, 173, p. 40.

²² *Edictus Rothari*, 132, 134, p. 30—31.

Colonii sînt cunoscuți sub numele generic de *coloni*, *tributarii*, sau specifice ca acela de *aldii*, *haldiones*, folosit în izvoarele longobarde. Bertrand, episcop de Mans, referindu-se în testamentul său din anul 616 la domeniul Jublains, arată că el constă din rezervă seniorială și loturi: „cu curte și grajduri și grădină și gospodăriile colonilor (*colonicas*)”²³. Juridic liberi ca persoană (*ingenui*), ei continuau a fi legați, ca și în secolele IV—V, de lotul de pămînt pe care-l dețineau de la proprietar, fiind astfel, de fapt, semiliberi. Potrivit prevederilor edictului lui Teodoric, în caz de fugă ei puteau fi urmăriți și readuși în decurs de 20 de ani pe lotul de unde fugiseră²⁴. Pentru lotul pe care-l dețineau (*colonica*, *mansus ingenuilis*), ei datorau proprietarului redevențe din recolte și uneori în bani și prestații în muncă, tot mai grele. Deținînd pămîntul numai ca posesori, ei nu aveau voie să-l înstrăineze fără voia stăpînului²⁵, iar fiind dependenți de el, îi datorau „supunere”²⁶. Oglindind situația de oameni semiliberi a colonilor, *wergeldul* lor în legiuirile longobarde este de 60 solidi²⁷.

Țăranii liberi, mici proprietari individuali sau membri ai obștilor sătești, de origine romană sau germanică, reprezentau în secolele VI—VIII o însemnată parte a populației Europei apusene. Obștile sătești, îndeosebi de tip germanic, aveau o însemnată pondere în sistemul relațiilor agrare în Italia de nord, în nordul și estul Galiei, în Britania anglo-saxonă și pe tot teritoriul Germaniei de la est de Rin și nord de Dunărea superioară și mijlocie.

Apariția proprietății alodiale alienabile a avut ca urmare accelerarea destrămării obștii și accentuarea diferențierii între membrii săi, scăderea coeziunii obștii și a solidarității membrilor ei, ceea ce a ușurat procesul de acaparare a pămîntului obștii și de aservire a membrilor ei îndeosebi de către marii proprietari laici sau ecleziastici. Sărăcirea unor membri ai obștii sătești se oglindește în izvoarele vremii. Legea ripuarică prevede, în legătură cu plata *wergeldului*, și cazul cînd „un om ar fi atît de sărac”, încît nu l-ar putea achita²⁸. Cum francii erau o populație aproape exclusiv rurală, „săracul” era desigur un membru ruinat al obștii sătești. O lege a regelui longobard Liutprand se ocupă, în legătură cu obligațiile militare, și de „oamenii mărunți (*de minimis hominibus*), care nu au nici case, nici pămînturi proprii”²⁹. Faptul că legiuirile france și cele longobarde stabilesc obligații aparte pentru cei „săraci” și „mărunți” arată că ei erau îndeajuns de numeroși în rîndul francilor și longobarzilor pentru a constitui obiectul unor prevederi juridice speciale.

Într-o epocă în care bogăția și vaza în societate erau determinate de întinderea pămînturilor stăpînite și de numărul producătorilor aserviți care le lucrau, nobilimea romană și aristocrația germanică, dregătorii și biserica

²³ R. Latouche, *op. cit.*, p. 83—84.

²⁴ *Edictum Theoderici*, 68, 84, p. 159, 161.

²⁵ *Edictus Rothari*, 235, p. 58—59.

²⁶ *Grimoaldi leges*, anul 668, 1, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, p. 92.

²⁷ *Edictus Rothari*, 129, 376, p. 30, 87.

²⁸ *Lex ribuaria*, 12, 2, p. 78.

²⁹ *Liutprandi leges*, anul 726, 83, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, p. 140.

și-au intensificat eforturile în vederea măririi domeniilor și a numărului țăranilor dependenți. Cotropirea pământurilor obștilor sătești și a pământurilor micilor proprietari romani sau ale alodiștilor germani și aservirea lor au avut loc în împrejurări și pe căi variate.

Cei lipsiți de mijloace erau adesea siliți, mai ales în anii de foamete, să intre în dependență față de cei bogați. Cronicarul Grigore de Tours relatează că în anul 585, în timpul foametei care a bîntuit în aproape întreaga Galie, pentru a obține hrană, „sărăcii intrau în dependență” (*subdebant pauperes servitio*)³⁰.

Datoriile, amenzile judiciare grele sau impozitele mari sileau adesea pe cei care nu aveau posibilitatea de a le plăti să-și închine pământul și persoana celor bogați și puternici, devenindu-le astfel șerbi.

Serviciul militar datorat de micii proprietari liberi, care, mai ales în timpul neîncetatei campanii ale carolingienilor, rupea pe țăranii de la munca productivă în gospodărie și totodată le impunea să se echipeze și să se aprovizioneze pe socoteala lor, a contribuit într-o mare măsură la sărăcirea și ruina țăranilor, creînd astfel condiții pentru aservirea lor. Referindu-se la rolul său, Friedrich Engels arată că: „povara serviciului militar devenise atît de insuportabilă, încît, pentru a scăpa de ea, oamenii liberi, micii proprietari de pământ preferau să cedeze magnaților, și mai ales bisericii, nu numai bruma de pământ ce o mai aveau, dar și propria lor persoană și pe aceea a urmașilor lor. Carol cel Mare i-a adus pe războincii franci liberi într-o asemenea situație, încît preferau să devină semiliberi și șerbi numai să nu meargă la război”³¹.

Abuzurile dregătorilor mari și mici, războaiele interne sau invaziile străine sileau de asemenea pe micii proprietari lipsiți de apărare să-și cedeze pământul și să-și închine persoana pentru a intra sub „ocrotirea” unui mare proprietar laic sau ecleziastic. Profitînd de lipsurile și greutățile prin care treceau micii proprietari, cei bogați, puternici și influenți căutau prin toate mijloacele să le cotopească pământurile și să-i aservească. Biserica, uzînd de influența sa asupra maselor, îndemna pe proprietarii mari și mici să renunțe la bunurile pămîntești pentru a se mîntui. Pentru a intra în stăpînirea proprietăților rîvnite, clericii recurgeau adesea la falsificarea documentelor și chiar la violențe fățișe. Grigore de Tours relatează că un înaintaș al său, episcopul Cautinus, rîvnind mica proprietate a unui preot de țară, Anastasie, a încercat felurite mijloace pentru a-l determina să i-o cedeze: rugăminți, amenințări, închiderea într-o criptă părăsită pentru a muri acolo de foame. Anastasie a scăpat de acolo cu mare greutate și a izbutit să-și păstreze pământul numai în urma unui proces ținut la curtea regală³². „De aceea — remarcă Friedrich Engels — nu e de mirare că proprietatea funciară a bisericii, făcută cu japca, prin dani, șantaj, viclesug, jaf, fals și alte mijloace condamnabile, a luat în

³⁰ Grigore de Tours, *Historia francorum*, VII, 45, in M.G.H., *Scriptores rerum merovingiarum*, tom. I, 1885, p. 322.

³¹ Friedrich Engels, *Perioada francă*, in *op. cit.*, p. 534—535.

³² Grigore de Tours, *Historia francorum*, IV, 12, p. 148—149.

decurs de câteva secole proporții de-a dreptul colosale”³³. Un capitular al lui Carol cel Mare din 811, căutînd să stăvilească procesul de aservire a oamenilor liberi, care formau principala masă de ostași și contribuabili a statului franc carolingian, înfățișează procedeele folosite de cei bogați și puternici, atît laici cît și clerici: „săracii se plîng că sînt deposedați de proprietatea lor... Se plîng că dacă vreunul dintre ei se împotrivește să-și închine proprietatea sa episcopului, abatelui, contelui, judecătorului sau sutașului, aceștia găsesc mijloace împotriva aceluia sărac, prin care să poată să-l osîndească sau să-i poruncească să meargă neconținut la oaste, pînă ce săracul ajunge ca, vrînd-nevrînd, să-și închine sau să-și vîndă bunurile sale”³⁴.

Formele de intrare în dependență a oamenilor liberi erau variate, în ceea ce privește situația lor juridică, natura deținerii pămîntului și obligațiile datorate. Lotul de pămînt deținut de țaran se numea îndeobște *precaria*, adică lucru obținut prin rugăminte, considerîndu-se, ca o oglindire în practicile judiciare și în acte a intereselor marilor proprietari funciari, că aceștia luau sub „ocrotirea” lor pe micul proprietar la „rugămîntea” acestuia, fie primindu-i pămîntul, fie dîndu-i un lot pentru a-l munci. Cînd țaranul își închina pămîntul și persoana marelui proprietar laic sau ecleziastic, lotul său, devenit din proprietate posesiune, era numit *precaria oblata*³⁵. Cînd țaranul cu pămînt puțin sau fără pămînt primea de la marele proprietar un lot în posesiune spre a-l munci, acesta era numit *precaria data*. O formă combinată o reprezenta *precaria remuneratoria*, practică în deosebi de biserică, care, pentru a-l stimula pe micul proprietar liber să-și cedeze pămîntul sub formă de *precaria oblata*, îi adăuga un lot suplimentar, sub formă de *precaria data*. Țaranul liber care își ceda pămîntul marelui proprietar sau îl primea de la acesta putea să-și păstreze libertatea sau să intre în dependență. O lege a regelui longobard Liutprand, spre exemplu, pomenește de „omul liber care se așază pe un pămînt străin în situație de deținător cu contract” (*liber homo in terra aliena resedens livellario nomine*)³⁶. Proprietarii pe ale căror domenii se stabileau atari *libellarii* juridic liberi, deținători de *precaria data*, tindeau însă, după trecerea anilor, să-i aservească. O lege longobardă a regelui Aistolf, arătînd atari practici ale proprietarilor, interzice ca un om născut din părinți liberi „să fie deținut în șerbie numai din pricina posesiunii” (*in servitio deteneatur pro sola possessione*)³⁷. Marii proprietari funciari laici și ecleziastici au putut ocoli sistematic atari legiuiri, care, din considerente fiscale și militare, încercau să mențină pătura țaranilor liberi. Mulți țarani care ajungeau în situația de deținători de precarii erau nevoiți să renunțe chiar de la început la libertatea personală și să devină șerbi. Adesea intrau și rămîneau în șerbie obști satești întregi. Astfel, printr-o diplomă regală merovingiană din anul 675 este confirmată mănăstirii Weissenburg dania

³³ Friedrich Engels, *Perioada francă*, p. 520.

³⁴ *Capitularia regum francorum*, tom. 1, p. 165.

³⁵ De la verbul *offero-ere-obtuli-oblatum* = a dăruii.

³⁶ *Liutprandi leges*, anul 727, 92, p. 145; *libellus, livellus* = act, contract.

³⁷ *Ahistulfi leges*, anul 755, 22, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, p. 204.

unor băi aflate pe malurile Rinului „împreună cu marca aparținând acestor băi”³⁸, așadar, o obște sătească deja aservită, care intrase în stăpînirea mănăstirii.

În esență, țărani care ajungeau precariști „au fost nevoiți să cedeze protectorului dreptul de proprietate asupra pămîntului, iar acesta li-l înapoia sub formă dearendă, în condiții care difereau și se schimbau de la caz la caz, dar întotdeauna numai în schimbul prestării de servicii și achitării unor dijme; odată ajunși în această stare de dependență, ei și-au pierdut încetul cu încetul și libertatea personală; după cîteva generații erau în majoritatea lor iobagi”³⁹.

Țărănimea liberă a constituit deci, prin aservirea ei, un însemnat izvor al șerbiei. De aceea, considerînd-o ca o verigă intermediară între producătorul aservit din antichitate și cel din evul mediu, Engels remarca, cu referire la țărănimea francă, dar valabil desigur și pentru țărănimea germană în genere așezată în provinciile fostului Imperiu roman de apus sau localnică, că „între colonul roman și noul iobag se afla țăranul franc liber”⁴⁰.

În secolele VI—IX categoriile constitutive ale țărănimii dependente feudal din fostele provincii ale Imperiului roman de apus — sclavii înzestrați cu gospodărie, liții, colonii, țărani liberi ajunși în stare de aservire — treceau printr-un proces de contopire. Deosebiri în ceea ce privește originea, condiția juridică și obligațiile lor tindeau treptat să se atenueze și să se șteargă, ca urmare a faptului că raporturile lor de producție cu stăpînii funciari aveau, în linii mari, o bază comună: proprietatea stăpînilor funciari asupra pămîntului și posesiunea producătorilor asupra lotului pe care-l lucrau și pentru care dădeau redevențe în natură și bani și prestații în muncă. Astfel, la începutul secolului al IX-lea, în polipticul sau inventarul funciar al abatelui Irminon al mănăstirii Saint Germain des Près de lângă Paris, alcătuit între 806 și 829, deși sînt menționate condițiile juridice originare ale oamenilor dependenți ai mănăstirii — sclavi, liți, coloni, liberi —, totuși ei sînt indicați, independent de aceste deosebiri juridice, cu termenul generic de „oameni ai sfîntului Germanus” (*homines sancti Germani*)⁴¹, care oglindește suficient de limpede procesul de contopire a lor în clasa, în curs de închegare, a țăranilor dependenți feudal.

În etapa de cristalizare a relațiilor feudale, cuprinsă între mijlocul secolului al IX-lea — mijlocul secolului al XI-lea, a avut loc desăvîrșirea procesului de formare ca clasă a țărănimii dependente feudal. Ea s-a realizat, pe de o parte, prin terminarea, în linii mari, a aservirii țăranilor liberi, pe de altă parte, prin desăvîrșirea contopirii într-o clasă a celor trei categorii constitutive menționate ale țărănimii dependente feudal.

³⁸ *Diplomata regum francorum e stirpe merovingica*, în M.G.H., *Diplomata*, tom. I. 1872, p. 41.

³⁹ Friedrich Engels, *Originea familiei...*, p. 148.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 149.

⁴¹ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, Paris, 1959, p. 315—319 (documente)..

Aservirea țărănimii libere s-a accelerat în timpul urmașilor lui Carol cel Mare, îndeosebi de la mijlocul secolului al IX-lea, în condițiile sporirii obligațiilor ei militare și fiscale, ale presiunii marilor proprietari funciari și ale abuzurilor dregătorilor, ale insecurității generale provocate de războaiele interne și de incursiunile sarazine, normande și ungare. Constatându-i amploarea și căutând zadarnic s-o stăvilească, pentru a-și mai păstra contribuabili și ostași, Carol cel Pleșuv prevedea în edictul de la Pîtres din 864 că „acei franci care datorează impozitul personal sau pentru averi regalității să nu intre în șerbie (*servitium se non tradant*), fie față de biserica Domnului, fie față de oricare altul, fără învoirea noastră”⁴². Conciliul bisericesc de la Trosly din 909 constata și el că „astăzi fiecare om face ce vrea. Peste tot cei puternici asupresc pe cei slabi. Lumea este plină de violențe față de cei săraci. Oamenii se mănincă între ei ca peștii mării”⁴³. În aceste condiții, pentru a-și menține existența, țărani liberi erau nevoiți să-și închine în masă persoana și pământul marilor proprietari funciari, care, în schimbul „ocrotirii” acordate sau mai cu seamă impuse, îi deposedau de proprietate și îi aserveau. „În felul acesta — remarcă Friedrich Engels —, în Galia, încă de la sfârșitul secolului al IX-lea, cea mai mare parte a proprietății libere trecuse în mâinile bisericii, conților și altor magnați..., iar ceva mai târziu în unele provincii nu mai exista proprietate funciară liberă în posesiunea micilor proprietari de pământ”⁴⁴.

În secolele IX—XI s-a desăvârșit totodată și procesul de contopire a categoriilor sus-amintite într-o clasă a țărănimii dependente feudal, în cadrul căreia s-au păstrat totuși diverse categorii, fiecare amintind, dar într-o formă și mai atenuată decât în epoca carolingiană, originea sa îndepărtată. În ansamblu, dacă situația sclavilor înzestrați cu lot s-a îmbunătățit, ei nemaifiind considerați ca sclavi în accepția strictă a antichității, în schimb, cea a imensei majorități a colonilor și îndeosebi a țăranilor odinioară liberi și ajunși aserviți s-a înrăutățit, ei pierzându-și libertatea personală și apropiindu-se astfel treptat de condiția îmbunătățită a sclavilor cu gospodărie. De aceea, oglindind acest proces, țăranii dependenți feudal și lipsiți de libertate personală au fost indicați prin numele generic de șerbi (*servi*), termenul antic de *servus*, inițial propriu numai sclavilor, fiind extins asupra tuturor celor care, pe diferite căi și în diferite grade, își pierduseră libertatea personală, nu mai erau oameni liberi. Numai o parte relativ restrânsă de coloni, de țărani colonizați (*hospites*) sau de țărani liberi care își închinaseră pământul și-au păstrat libertatea personală, alcătuind categoria țăranilor „liberi în dependență”, adică liberi personal, dar obligați să dea redevențe în natură sau bani și prestații în muncă pentru lotul pe care-l dețineau și, în consecință, dependenți feudal.

Paralel cu cele două categorii ale țărănimii dependente feudal — șerbii și cei „liberi în dependență” — s-a păstrat și categoria redusă numerică a „alodiștilor”, țărani liberi personal și totodată mici proprietari de pământ.

⁴² *Capitularia regum francorum*, tom II, 1890, în M.G.H., Leges, secția a II-a, p. 322.

⁴³ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, p. 213.

⁴⁴ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 534.

Spre deosebire de fostele provincii ale Imperiului roman (Italia, Spania, Galia) în care formarea țărănimii dependente a avut loc pe calea sintezei elementelor sclavagismului în descompunere și ale comunei primitive în destrămare, în Britania anglo-saxonă⁴⁵, unde elementele sclavagiste s-au descompus rapid după părăsirea ei de către romani, și pe teritoriul Germaniei⁴⁶ de la est de Rin și de la nord de Dunărea superioară și mijlocie — la alamani, saxoni, frizi, thuringi, bavarezi —, formarea țărănimii dependente a avut loc, în esență, pe baza destrămării obștii sătești.

În Britania anglo-saxonă, unde în secolele VI—VIII relațiile gentilice erau mai viabile decât în apusul continentului, o formă de tranziție spre proprietatea de tip alodial o constituia lotul arabil numit *hide*, *hid* sau *hirwisc*. Un hide reprezenta un lot de pământ împrejmuț de întindere relativ mare, 15—50 ha, menit să asigure, în condițiile climatice mai aspre ale Angliei și ale tehnicii agricole înapoiate a vremii, întreținerea unei familii, care, totodată, grupa frecvent 2—3 generații. Membrul obștii, numit *ceorl*, care deținea un hide, nu avea voie să-l înstrăineze în dauna moștenitorilor, fii sau fiice, care îl moșteneau și îl puteau fie împărți, fie lucra împreună. Treptat, hide a devenit un alodiu complet alienabil și totodată, prin constituirea fiecărei din cele 2—3 generații care îl deținea în gospodării separate, s-a scindat, fiecărei gospodării revenindu-i în medie 1/3 sau chiar 1/4 din hide-ul inițial. Destrămarea solidarității de obște și apariția alodiului au dus, ca și pe continent, la diferențierea țărănimii anglo-saxone și totodată la crearea unor premise menite să ușureze aservirea țăranilor liberi de către regalitate, aristocrație și biserică. Adesea regalitatea, pentru a răsplăti aristocrația și a înzestra biserica, le transfera veniturile și obligațiile datorate de obști regalității — daruri, prestații la drumuri și întărituri, podvezi, drept de judecată și încasarea amenzilor judiciare etc. —, a căror preluare era frecvent doar o etapă pregătitoare pentru uzurparea pământurilor obștești și aservirea membrilor ei de către noii beneficiari, a căror putere le permitea să-și extindă neconținut sfera de imixtiune în treburile obștii și să înfăptuiască abuzuri și presiuni.

Invaziile normande care s-au abătut asupra Angliei în secolele IX—XI au avut un dublu rol în procesul de feudalizare. În regiunile răsăritene ocupate statornic de normanzii din Danemarca, unde se aplica „legea daneză” (*Danelaw*), a avut loc, ca urmare a așezării acestora, o menținere sau chiar înviore a regimului agrar al obștilor sătești. În regiunile apusene, numai atacate, dar nu și ocupate de normanzi, s-a creat, ca și pe continent, o stare de insecuritate generală, care silea țărănimea ruinată și amenințată de invazii să ceară „ocrotirea” marilor proprietari funciari, închinându-și în schimb pământul și persoana.

Spre sfârșitul epocii anglo-saxone, țărănimea din Anglia — cu excepția Irlandei, Scoției și Țării Galilor — era în majoritate aservită, deși, comparativ

⁴⁵ Cf. F. M. Stenton, *Anglo-saxon England*, Oxford, 1947 (reimprimare 1950), p. 274—314, 463—495.

⁴⁶ Cf. *Deutsche Geschichte in drei Bänden*, vol. I, Berlin, 1965, p. 109—124, 132—143.

cu situația de pe continent, țărănimea liberă era încă relativ numeroasă. Țărănimea aservită era în curs de închegare într-o clasă a țăranilor dependenți feudal, care însă, ca și pe continent, păstra o serie de pături amintind categoriile de proveniență și căile aservirii. Pătura de *geneatas*, proveniți din *ceorls*, aveau un lot mai mare și sarcini relativ mai puține, îndeosebi în produse. Sarcini mai grele, mai ales în muncă, avea pătura de *geburas*, proveniți din *ceorls* intrați, datorită anumitor împrejurări, într-o dependență mai grea, sau chiar din sclavi înzestrați cu o gospodărie, de origine localnică celtă sau anglo-saxonă. O situație și mai grea avea pătura de *cotsetlas*, proveniți de obicei din argați, care posedau un pic de pământ de cițiva acri și o colibă și erau supuși unor obligații grele în muncă. Desăvârșirea procesului de aservire a țăranilor liberi și totodată de contopire a categoriilor țăranimii dependente s-a realizat ulterior, în urma cuceririi normande din anul 1066.

Pe teritoriul Germaniei, apariția alodiului în cadrul obștii sătești în cursul secolelor VI—VIII a avut ca urmare destrămarea ei și formarea, alături de marea masă a membrilor proprietari ai unui alodiu de întindere obișnuită, pe care și-l lucrau cu ajutorul familiei, a unor membri înstăriți, stăpînind mai multe alodii și apelînd la muncă străină și a altora sărăciți sau chiar ruinați, cu pământ puțin sau fără pământ, nevoiți să lucreze la cei bogați. Oglîndînd această diferențiere de avere și socială din rîndul alamanilor liberi, cele mai vechi legiuri alamane păstrate, de la începutul secolului al VII-lea, pomenesc pe „cei mărunți” (*minoflidi*), pe „cei de mijloc” (*mediani*) și pe „frunțași” (*primi*), al căror wergeld este, respectiv, de 170, 200 și 240 solidi⁴⁷. Din rîndurile membrilor înstăriți ai obștilor sătești și din aristocrația de origine gentilică s-a format aristocrația în curs de feudalizare, care stăpînea întinderi mai mari de pământ, turme de vite și alte averi și exploata munca membrilor sărăciți sau ruinați ai obștilor și a sclavilor patriarhali. Totodată, din rîndurile membrilor sărăciți sau ruinați ai obștilor s-a format pătura de oameni semiliberi-semidependenți (liți), care, împreună cu sclavii patriarhali, au constituit baza țăranimii dependente feudal din secolele următoare. Și această diferențiere din cadrul populației germanice se oglindește în izvoarele din secolele VIII—IX. Astfel, cronicarul franc Nithard, referindu-se, cu prilejul narării răscoalei Stellinga din anul 842, la saxonii din vremea lui Carol cel Mare și a urmașilor săi, arată că „întreg poporul este împărțit în trei stări (*ordinibus*), adică sînt acei care, în limba lor, sînt numiți edhilingi, frilingi, lazzi, iar în limba latină: nobili, liberi și dependenți (*nobiles, ingenuiles atque serviles*)”⁴⁸. Oglîndindu-le poziția socială, legiuirile saxone din primul deceniu al secolului al IX-lea stabileau wergeldul nobilului la 1 440 solidi, al omului liber de rînd la 240 solidi, iar al litului la 120 solidi⁴⁹.

⁴⁷ *Pactus Alamannorum*, II, 36—38, în M.G.H., *Leges*, secția a II-a, *Leges nationum germanicarum*, tom. V, partea 1, 1888, p. 23.

⁴⁸ *Nithardi Historiarum*, IV, 2, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* (prescurtat: Q.k.R.), vol. I, Berlin, 1955, p. 448.

⁴⁹ *Deutsche Geschichte in drei Bänden*. vol. I, p. 143.

Aservirea membrilor sărăciți sau ruinați ai obștilor sătești germane a căpătat un nou impuls în secolele VI—IX, datorită creștinării și cuceririi france. Organizarea bisericii a fost însoțită de danii bogate făcute de regalitatea francă, de ducii locali, de aristocrație și de membrii înstăriți sau chiar de rînd ai obștilor, care, în raport cu situația fiecăruia, dăruiau pămînturi, uneori cu țărani aflați în diferite grade de dependență, sau își închinau, ca în cazul unor membri ai obștilor, propriul pămînt și persoana. Astfel, începînd cu secolul al VIII-lea s-au păstrat tot mai numeroase documente de atare danii funciare pentru o serie de mănăstiri de pe teritoriul Germaniei, ca St. Gallen, Fulda, Freising, Lorsch, Hersfeld.

Supunerea de către franci, în cursul secolelor VI—VIII, a alamanilor, thuringilor, bavarezilor și saxonilor a grăbit procesul intern de feudalizare a triburilor respective. Îndeosebi supunerea de către franci a saxonilor în urma războaielor din anii 772—804 a fost urmată de deposedări și aserviri masive ale obștilor libere saxone sau de confiscări ale pămînturilor aristocrației saxone, făcute în profitul regalității, aristocrației și bisericii catolice france, ceea ce a determinat o îndîrjită rezistență și neîncetate răscoale ale saxonilor împotriva cuceririi france și a creștinării. De aceea, în raport cu extinderea dominației sau influenței france, care au constituit un accelerator al procesului de feudalizare în Germania, se constată că relațiile feudale s-au format mai devreme, în cursul secolelor VII—VIII, în regiunile apusene și sudice ale țării și mai tîrziu, în cursul secolelor VIII—IX, în cele răsăritene și nordice. Fazei de formare a relațiilor feudale, din secolele VII—IX, i-a urmat și în Germania faza de cristalizare a feudalismului, cuprinsă între sfîrșitul secolului al IX-lea și mijlocul secolului al XI-lea. În această fază a avut loc uniformizarea, în linii mari pe întregul teritoriu al țării, a nivelului de dezvoltare a feudalismului, care s-a oglindit în principal în definitivarea aservirii țărănimii și în contopirea diferitelor ei categorii într-o clasă a țărănimii dependentă feudal. Contopirea n-a exclus însă păstrarea a două forme de dependență feudală, șerbia propriu-zisă (*Leibeigenschaft*) și o dependență mai atenuată (*Hörigkeit*).

Formarea clasei feudale și a vasalității.

Ca și țărănimea dependentă, și clasa feudalilor s-a format printr-un proces îndelungat și complex, din elemente felurite ca origine socială și etnică.

Nobilimea romană, în timpul și după marile migrații, deși a fost supusă la exproprierea funciare pașnice sau violente și a trebuit să împartă, în mai mare sau mai mică măsură, funcțiile în stat cu aristocrația barbară cuceritoare, totuși, în ansamblu, a continuat să dețină un însemnat rol social-economic și politic. Ea a rămas încă în stăpînirea unor însemnate posesiuni funciare și a continuat, mai ales în Italia ostrogotă, Galia francă și Spania vizigotă, să ocupe însemnate funcții în stat și înalte posturi în biserica catolică. În același timp, ca urmare a statornicirii migratorilor în provinciile Imperiului roman de apus, a început să dețină un însemnat rol social-economic și politic și aristocrația barbară. Ea a beneficiat din plin de exproprierea făcută pe seama proprietăților funciare romane și de daniile regale ulterioare, intrînd

astfel în stăpînirea a numeroase domenii lucrate cu sclavi și coloni. Totodată, ei i-au revenit principalele funcții în stat și cu precădere în armată.

Izvoarele epocii oglindesc coexistența și rolul preponderent pe care îl aveau în viața societății atât nobilimea romană, cât și aristocrația barbară. În Italia ostrogotă edictul lui Teodoric pune pe același plan pe „puternicul roman sau barbar (*potens romanus aut barbarus*)”⁵⁰, iar în Spania vizigotă sînt amintiți acei „goți nobili și foarte bogați în averi”⁵¹.

Un rol crescînd au început să dețină dregătorii mai mari sau mai mărunți ai „palatului” regilor barbari și cei locali, precum și membrii gărzilor regale recrutați dintre migratori (*gardingi* la vizigoți, *gassindi* la longobarzi, *leudes* sau *antrustiones* la franci, *gesiths* la anglo-saxoni). În afară de regi, marii proprietari funciari romani sau „barbari”, dregătorii, șefii militari sau biserica își recrutau, la rîndul lor, pentru slujbe îndeosebi militare, oameni liberi în căutare de un mijloc de trai sau de un ocrotitor.

Intrarea unui om liber în slujba regelui sau a unui om de vază se făcea pe baza unei înțelegeri bilaterale. La baza acestei înțelegeri se găseau elemente derivate atât din practica romană a patronatului din vremea imperiului tîrziu, cât și din cea germanică, din primele secole ale erei noastre, a cetelor armate, formate din războinici legați de șeful lor prin jurămint de credință (*comitatus, globus, trustis*). Regele sau omul de vază îl asigura pe cel pe care îl lua în slujbă de „ocrotire” (*patrocinium, tuitio, commendatio, mundium, mundeburdum*), iar acesta îi făgăduia protectorului, la rîndul său, „slujbă și supunere” (*servitium et obsequium*). O culegere de formulare de acte din Tours din al doilea sfert al secolului al VIII-lea cuprinde și schema unui act de intrare a unui om liber lipsit de mijloace în slujba unui om de vază. El solicită să intre „sub ocrotirea voastră” (*in vestrum mundoburdum*), făgăduind, în schimb, „să vă datorez slujbă și supunere în calitate de om liber”⁵². Cel care intra în ceata regală (*trustis*) presta regelui jurămint de credință și devenea credincios al acestuia (*fidelis*)⁵³. Cei aflați în slujba și sub protecția regală erau considerați ca avînd o poziție socială superioară, oglindită într-un wergeld multiplu în comparație cu cel al „barbarului” liber de rînd sau al romanului obișnuit. Astfel, față de wergeldul de 200 solidi al francului liber de rînd salic⁵⁴ sau ripuaric⁵⁵, cel al francului salic care era antrustion regal (*antrustio dominicus*)⁵⁶ sau al francului ripuaric care slujea în garda regelui (*in trustee regia*)⁵⁷ era întreit, adică de 600 de solidi. Pentru un comite (*grafio*) sau agent executiv regal (*sagsbaro*), wergeldul era de asemenea de 600 de solidi⁵⁸. La longobarzi,

⁵⁰ *Edictum Theoderici*, 43, 44, p. 156.

⁵¹ Paulus Emeritanus, *De vita patrum Emeritensium*, cap. XVII, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, series latina, tom. LXXX, 1863, col. 152.

⁵² *Formulae merovingici et karolini aevi*, partea 1, în M.G.H., 1882, p. 158.

⁵³ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁴ *Lex salica*, LXIX, 1, p. 72.

⁵⁵ *Lex ribuarua*, 11, 1, p. 78.

⁵⁶ *Lex salica*, LXIX, 4, p. 74.

⁵⁷ *Lex ribuarua*, 11, 1, p. 78.

⁵⁸ *Lex salica*, LXL, 1, 3, p. 94.

omul liber de rînd din oaste avea un wergeld de 150 de solidi, față de „cetașul de rînd“ (*gassindus ... minimissimus*), cotaț cu 200 de solidi și de „cetașul mai mare“ (*gassindus ... maior*) sau de „frunțaș“ (*primus*), cotați cu cîte 300 de solidi⁵⁹. În Britania anglo-saxonă, potrivit legilor regelui Ine din Wessex de pe la 694 sau unor legiuri din secolul al VIII-lea din regatele Mercia și Northumbria, cetașii regilor purtau numele de *gesiths* și aveau un wergeld de 1 200 solidi, așadar, înșesit față de cel al unui *ceorl*, membru de rînd al obștii libere anglo-saxone, taxat cu 200 solidi⁶⁰.

Din secolul al VIII-lea în Galia merovingiană cel căruia îi era prestată slujba era numit *dominus*, iar apoi și *senior*, termeni avînd accepția lărgită de stăpîn, protector, om de vază, iar cel care o presta de vasal. Cuvîntul „vasal“ este de origine celtică, cuvintele *gwas*, *gwassawl* însemnînd slujitor, cel care slujește; prin latinizare, ele s-au transformat în *vassus*, *vassalus*. Frecvent, vasalul este indicat prin termenul generic de „om“ (*homo*), de unde și denumirea de omagiu (*hommagium*), cu care era indicată mai tîrziu ceremonia intrării în vasalitate.

Pînă în primele decenii ale secolului al VIII-lea cea mai mare parte a vasalilor mărunți era întreținută la curtea seniorului lor, avînd, prin aceasta, o situație socială inferioară, de „vasali mai săraci“ (*pauperiores vassi*), față de cea a vasalilor înzestrați cu pămînt, care ajunseseră să-și încropească propriile lor curți. Accelerarea procesului de cotropire a pămînturilor țăranilor liberi și de aservire a acestora și, drept urmare, de creștere a mării proprietăți funciare laice și bisericești a creat seniorilor posibilități sporite de a-și înzestra vasalii cu domenii sau părți de domenii. Totodată, creșterea importanței cavaleriei greu înarmate cerea ca vasalul care presta slujba militară călare să dispună de resurse funciare suficiente pentru a face față unei echipări costisitoare. Pe la sfîrșitul secolului al VII-lea — începutul secolului al VIII-lea echiparea unui călăreț greu înarmat, potrivit echivalenței în bani a unor produse stabilită în legea ripuarică⁶¹, costa: un cal — 7 solidi, o spadă cu teacă — 7 solidi, o platoșă — 12 solidi, un coif — 6 solidi, un scut și o lance — 2 solidi; cum prețul unui bou era de 2 solidi, echiparea sa echivala cu costul a 17 boi. Care era numărul minim de manse sau gospodării de țărani dependenți care, prin venitul rezultat din exploatarea lor, să impună posesorului acestora să se prezinte la oaste călare și greu înarmat? O lege a regelui longobard Aistolf stabilea că acela care posedă 7 manse trebuia să se prezinte la oaste cu platoșă și cai⁶². Un capitular al lui Carol cel Mare din 805 stabilea la 12 numărul minim de manse necesare pentru echiparea unui ostaș cu platoșă⁶³, așadar, a unui călăreț greu înarmat.

În secolul al VIII-lea, vasalii înzestrați cu pămînt puteau să-l dețină sub forma unor danii fie necondiționate, fie condiționate de îndeplinirea unor

⁵⁹ *Liutprandi leges*, anul 724, 62, p. 132.

⁶⁰ F. M. Stenton, *op. cit.*, p. 275, 300.

⁶¹ *Lex ribuaria*, 40, 11, p. 94.

⁶² *Ahistulfi leges*, anul 750, 2, p. 196.

⁶³ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 123.

slujbe față de cel care li-l atribuisese. Cum vasalii înzestrați cu daniile necondiționate tindeau adesea să se sustragă îndeplinirii obligațiilor față de regalitate sau de seniorii lor, aceștia au început să acorde pământurile tot mai mult sub formă de danie condiționată de îndeplinirea slujbelor sau chiar să încerce să transforme daniile necondiționate anterior în daniile condiționate.

În Spania vizigotă dania funciară condiționată apare din secolul al VII-lea, pământul fiind considerat acordat „ca răsplată” (*in stipendio, sub stipendio*). Biserica din Spania folosea și ea sistemul stipendiului, cunoscut sub forma specifică de „răsplată din averile bisericii” (*stipendium de rebus ecclesiae*).

Dania funciară condiționată a devenit clasică — sub forma beneficiului (*beneficium*) — în Galia francă în secolele VIII—IX. Inițial, în secolele VI—VII, prin beneficiu, cu sensul comun de binefacere, răsplată, era indicată o danie funciară făcută necondiționat, ca recompensă pentru slujbe anterioare. De la sfârșitul secolului al VII-lea — începutul secolului al VIII-lea, prin beneficiu a început să fie indicată și dania funciară viageră și condiționată de îndeplinirea unor slujbe. Acest al doilea tip de beneficiu, îndeosebi când provenea din pământuri ale bisericii, mai purta și numele de *precariu*, fiind socotit ca acordat la „rugămîntea” beneficiarului.

Sistemul beneficiilor a luat amploare în perioada cuprinsă între majordomatul lui Carol Martel și destrămarea imperiului carolingian, adică între deceniile 3—4 ale secolului al VIII-lea și mijlocul secolului al IX-lea. Pentru a aduce la supunere marea aristocrație răzvrătită și a stăvili primejdiile externe, îndeosebi repetatele incursiuni arabe în sudul Galiei, majordomul Carol Martel (715—741) și-a alcătuit o oaste numeroasă, al cărei nucleu îl constituia călărimea grea. Cum echiparea și devotamentul lor se bazau, în primul rînd, pe concesiuni de pământ, Carol Martel a suplinit epuizarea domeniului regal și insuficiența proprietăților sale prin confiscarea domeniilor aristocrației răzvrătite și temerara acțiune de secularizare parțială a averilor funciare ale bisericii, care reprezentau aproximativ o treime din fondul funciar al Galiei. Secularizarea, efectuată în deceniile 3 și 4, a pus la dispoziția lui Carol Martel un imens fond funciar, pe care el l-a distribuit, sub formă de beneficii viagere și condiționate de îndeplinirea slujbei militare, vasalilor săi mai vechi sau instituți atunci. Fiii săi, majordomii Carloman și Pepin cel Scund, ultimul ridicat apoi ca rege al Galiei (751—768), au continuat reforma și totodată au realizat, pe baza unui compromis, o împăcare cu biserica. În urma unor concilii ținute între 742—744, biserica a fost recunoscută ca proprietară de drept a bunurilor funciare secularizate, care însă au rămas, în fapt, în stăpînirea beneficiarilor. Potrivit normelor concesiunilor funciare practicate de biserică, ele erau considerate drept precarii, dar de o categorie aparte, adică distribuite din pământurile bisericii, în numele regelui, de către majordom, unor vasali. Aceștia plăteau bisericii, în calitate de proprietară, un cens anual de un solid de fiecare gospodărie dependentă din cuprinsul beneficiului, iar statului îi prestau slujbă militară⁶⁴. Necesitatea înzestrării cu pământ a vasalilor i-a impus lui Pepin

⁶⁴ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 24—30, îndeosebi capitularul din martie 743, p. 28.

cel Scund să facă o nouă secularizare a averilor bisericii. Analele epocii relatează laconic că în anul 751 „Pepin a fost înălțat rege. Bunurile bisericii au fost înscrise și împărțite”⁶⁵ Ca și mai înainte, secularizarea s-a făcut respectându-se condițiile prevăzute de conciliile ținute în anii 742—744. Totodată, drept compensație, bisericii i s-a mai acordat dreptul de a percepe decima ecleziastică în produse de pe toate pământurile din regat. Despre această percepere a decimei ecleziastice și despre noile obligații ale celor care dețineau beneficii din pământurile bisericii relatează ceva mai amănunțit articolele 7 și 13 ale capitularului de la Herstal, dat de Carol cel Mare în 779. Capitularul definește aceste concesi cu caracter mixt, de beneficiu militar și precariu bisericesc, drept „precarii din poruncă regească” (*precariae de verbo dominico*). Pentru deținătorul „precariului din poruncă regească” se prevede acum plata unui cens mult mai redus, de un solid pentru 50 de gospodării, de jumătate de solid pentru 30 de gospodării și de o treime de solid pentru 20 de gospodării și, ca o compensație în natură pentru această reducere, „spre folosul bisericii, decima și nona”⁶⁶ cens, decimă mai veche, și nonă pe care beneficiarul, pentru a le achita bisericii, le percepea de la țărani dependenți de pe beneficiul său.

La rîndul lor, marii proprietari funciari, comandanții militari și dregătorii, pentru a-și putea îndeplini obligațiile față de puterea centrală, acordau celor care le deveneau vasali și le prestau slujbe beneficii din pământurile proprii sau din beneficiile primite de la suveran. Relațiile de vasalitate devenind astfel indispensabile atât în raporturile dintre stat și particulari, cât și între particulari, un capitular al lui Carol cel Pleșuv din 847 prevedea ca fiecare om liber din regatul său să aibă ca senior fie pe rege, fie pe un vasal regal⁶⁷.

În a doua jumătate a secolului al VIII-lea și în prima jumătate a secolului al IX-lea, beneficiul constituia o danie funciară condiționată, revocabilă și viageră. El era condiționat de îndeplinirea slujbei, în caz contrar fiind confiscat și viager, contractul dintre senior și vasal fiind valabil numai cît trăiau ambele părți și fiind reinnoit la moartea fiecăreia dintre ele. Astfel, prin caracterul și funcțiile sale, „beneficiul, această nouă instituție ... nu era încă feudul de mai târziu, dar era embrionul lui”⁶⁸.

Prin înzestrarea vasalului cu un beneficiu lucrat de țărani dependenți, însemnătatea sa socială a sporit, el devenind un proprietar funciar, un membru al clasei feudale. Totodată, s-a realizat un însemnat pas în procesul de unire a beneficiului cu vasalitatea. Cele două noțiuni devin corelative, în principiu intrarea în vasalitate fiind urmată de atribuirea unui beneficiu, iar deținerea unui beneficiu fiind condiționată de intrarea în vasalitate. În același timp, deținerea unui beneficiu impunea vasalului credință și prestarea slujbei față de senior. Izvoarele din secolul al VIII-lea și din prima jumătate a secolului al

⁶⁵ *Annales Alamannici, Annales Guelferbytani, Annales Nazariani*, în M.G.H., Scriptorum, tom. I, 1826, p. 26—27.

⁶⁶ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 48, 50.

⁶⁷ *Ibidem* tom. II, p. 71.

⁶⁸ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 524.

IX-lea atestă clar corelația dintre beneficiu, vasalitate și fidelitate. Astfel, într-un act databil 735—737, Eberhard, fiul lui Adalbert, ducele Alsaciei, enumerează bunurile pe care „le-am concedat ca beneficii vasalilor noștri”⁶⁹. Iar cu prilejul recunoașterii lui Pepin cel Scund ca senior de către Tassillo, ducele Bavariei, în 757, se relatează că acesta „intrînd în vasalitate... a făgăduit credință... după cum este dator a fi vasalul față de seniorii săi”⁷⁰. În 837 Carol Pleșuvul primind de la tatăl său, împăratul Ludovic cel Pios, spre cîrmuire întinse regiuni cuprinse între Frizia și Loara, cei ce posedau beneficii aici i-au prestat omagiu vasalic: „episcopii, abații, comiții și vasalii împărătești care dețineau beneficii în amintitele ținuturi s-au închinat lui Carol și au confirmat credința față de el prin jurămintă”⁷¹.

Contractul vasalic crea, pe baza acordării beneficiului, o legătură personală strînsă între senior și vasal, care nu putea fi desfăcută decît în caz de moarte sau în anumite condiții. Astfel, potrivit unui capitular al lui Carol cel Mare, databil 801—813, se prevedea că vasalul își putea părăsi seniorul numai dacă acesta ar fi încercat să-l aservească, să atenteze la viața sa sau la onoarea soției sale sau dacă, avînd posibilitatea de a-l apăra, nu l-ar fi apărut⁷².

Generalizarea în epoca carolingiană a relațiilor de vasalitate pe bază de beneficiu în raporturile atît dintre șeful statului — majordom, rege sau împărat — și membrii clasei dominante, cît și între aceștia, a fost folosită de carolingieni cu scopul de a subordona mai strîns pe funcționari și pe supuși față de puterea de stat.

Îndeosebi campaniile aproape permanente ale lui Carol cel Mare și cîrmuirea imensului său stat au mărit considerabil nevoia de cadre militare și de funcționari care, într-o epocă de predominare a economiei naturale, erau retribuiți în principal prin concesiuni funciare sub formă de beneficii. În același timp distribuirea beneficiilor a fost asigurată de includerea în stăpînirea statului și a bisericii a unor imense fonduri funciare din țările și ținuturile cucerite de Carol cel Mare. Ca și în epoca merovingiană, principalul reprezentant local al puterii centrale era contele, care cumula funcții militare, judiciare, fiscale, administrative. Drept retribuție, el primea, în afară de cote-părți din veniturile care reveneau statului din comitat, și o concesiune funciară sub formă de beneficiu comital, un capitular din 806 menționînd pe „comiții și alți oameni despre care se știe că dețin beneficii ale noastre”⁷³. Ca deținător de funcție și beneficiu, contele era, în același timp, slujbaș și vasal direct al suveranului-senior. Astfel subordonarea, din punct de vedere al organizării statale, a dregătorului față de suveran era dublată de dependența personală, cu caracter vasalic, a vasalului față de senior. Vasali direcți ai suveranilor carolingieni mai erau și acei care, pentru felurite slujbe militare sau de altă natură, mai mari sau mici, primeau beneficii din fondul funciar regal sau

⁶⁹ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, p. 349.

⁷⁰ *Annales regni francorum*, în Q.k.R., vol. I, p. 16—18.

⁷¹ *Annales Bertiniani*, în Q.k.R., vol. II, Berlin, f.a., p. 34.

⁷² *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 215.

⁷³ *Ibidem* tom. I, p. 131.

imperial. Biserica deținea și ea un însemnat rol în statul carolingian nu numai prin consacrarea, pe cale spirituală, a ordinii feudale, ci și prin atribuțiile de natură politică internă și externă, administrativă, judiciară și chiar militară, care reveneau îndeosebi înalților prelați — arhiepiscopi, episcopi, abăți — atît ca urmare a funcțiilor pe care le dețineau, cît și a posesiunilor funciare pe care le aveau. Înaltele posturi ecleziastice erau considerate ca funcții de stat de natură spirituală, suveranul intervenind în alegerea titularilor. În calitate de deținători de funcții în stat și de domenii funciare, înalții prelați erau datori să fie fideli și să presteze felurite slujbe suveranului-senior. În actul citat din 837, episcopii și abății se închinau și făgăduiau credință lui Carol cel Pleșuv ca și conții sau vasalii împărătești.

La rîndul lor, aceia care, prin funcțiile și beneficiile deținute, erau datori să presteze slujbe complexe, dar îndeosebi militare, suveranului-senior acordau, din domeniile proprii sau din beneficiile aferente funcției, danii condiționate sub formă tot de beneficii acelor oameni de arme și slujbași feluriți mai mărunți, care le deveneau astfel vasali și le asigurau îndeplinirea tuturor acestor obligații. Acești vasali datorau credință și slujbe seniorului lor direct, dar totodată credință și, prin mijlocirea lui, slujbe seniorului acestuia, adică suveranului-senior carolingian. Astfel, într-un capitular din anul 808, Carol cel Mare hotăra ca acela care are 4 manse, din averea sa sau ca beneficiu de la altcineva, să plece la oaste „fie cu seniorul său, dacă seniorul său ar merge, sau cu contele său”⁷⁴. Suveranii carolingieni, și îndeosebi Carol cel Mare, au ținut, așadar, să întărească credința față de suveran a funcționarilor și a supușilor oameni liberi și să urmărească îndeplinirea obligațiilor lor, mai ales militare, față de stat pe baza vasalității, prin mijlocirea seniorului acestora, care, ca vasal direct al suveranului, reprezenta o verigă de legătură între șeful statului și ei. Exprimîndu-și această concepție de guvernare, Carol cel Mare porunca într-un capitular din 810 ca „fiecare să ceară supunere celor de sub ascultarea sa, pentru ca să se supună și să asculte și mai bine de hotărîrile și poruncile imperiale”⁷⁵.

Pentru cîrmuirea și consolidarea statului, carolingienii au încercat să folosească, paralel cu vasalitatea, și imunitatea. Autarhia și izolarea economică a domeniului, dependența producătorilor direcți de aici față de proprietarul funciar, ca și incapacitatea crescîndă a statului de a-și exercita, în condițiile unui număr insuficient de slujbași, totalitatea atribuțiilor sale pe plan local, au condiționat apariția imunității la sfîrșitul Imperiului roman tîrziu și extinderea ei în primele secole ale evului mediu. În secolele VII—VIII imunitatea, acordată pe bază de privilegiu regal personal, unor mari proprietari, îndeosebi ecleziastici, scotea domeniile acestora de sub autoritatea slujbașilor judecătorești, fiscali și administrativi regali, imunistul avînd dreptul de a judeca, de a strînge dări și de a administra pe domeniile sale prin mijloace proprii și obligația de a vărsa statului dările și amenzile percepute, oprindu-și o cotă-parte. Carolingienii, și îndeosebi Carol cel Mare, au extins practica

⁷⁴ *Capitularia regum francorum*, tom. I, p. 137.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 153.

imunității și au lărgit atribuțiile imunistului, încercînd să folosească imunitatea ca un mijloc de cîrmuire și să transforme pe proprietarul imunist într-un reprezentant local al puterii centrale.

Încercarea carolingienilor de a întări statul prin folosirea și ridicarea vasalității și imunității la rangul de instituții publice, de mijloace de cîrmuire locală și de a consolida autoritatea șefului statului prin îmbinarea puterii monarhice cu cea seniorială nu a dat însă rezultatele scontate. Considerînd practica beneficiului și vasalității carolingiene drept „transformarea radicală a relațiilor de proprietate agrară”, Engels sublinia totodată ineficiența ei în încercarea de a întări statul: „fiind folosită ca mijloc pentru a uni statul fărîmițat, pentru a lega pe veci pe magnați de coroană și a consolida astfel puterea regală, a dus, în cele din urmă, pe de o parte, la slăbirea totală a puterii coroanei, pe de altă parte la independența magnaților și la destrămarea statului franc”⁷⁶. Într-adevăr, marii beneficiari, profitînd de forța materială și autoritatea pe care le-o conferea stăpînirea unor întinse fonduri funciare imuniste și avînd numeroși vasali proprii, manifestau tendințe tot mai pronunțate de insubordonare și autonomie față de puterea centrală. Seniorul, menit a fi o verigă între suveran și supuși, a transformat legătura directă cu vasalul său într-o legătură principală, împingînd pe plan secundar legătura, mijlocită prin el, dintre suveran și supuși. Vasalul devenea astfel mai legat de seniorul său direct și imediat decît de seniorul acestuia, adică de seniorul său indirect și mediat și totodată suveran al țării. Chiar Carol cel Mare constata în „capitularul despre oaste” din 811 că unii supuși nu se prezintă la oastea imperială, motivînd că „seniorii lor rămîn acasă și ei trebuie să urmeze pe seniorii lor”⁷⁷. În același timp, imunitatea, transferînd asupra imunistului o parte din atribuțiile puterii centrale, a făcut ca autoritatea delegată, dar directă, a imunistului asupra oamenilor de pe domeniu să devină mai puternică decît autoritatea golită de conținut a puterii centrale asupra supușilor, ducînd la slăbirea treptată a statului.

Acest proces s-a accentuat după moartea lui Carol cel Mare, în condițiile creșterii puterii marilor vasali și proprietari funciari imuniști, ale luptelor dintre urmașii săi, ale slăbirii corespunzătoare și ale destrămării statului carolingian, ale incursiunilor normande, arabe și ungare. În timpul conflictelor lui Ludovic cel Pios cu fiii săi și ale luptelor dintre aceștia, din deceniile 4 și 5 ale secolului al IX-lea, vasalii imperiali sau marii proprietari funciari au profitat pentru a-și mări posesiunile și a-și lărgi și consolida privilegiile. Ludovic cel Pios sau fiii săi se străduiau, fiecare în parte, să-și mențină vasalii sau să atragă pe vasalii părții adverse. Profitînd de solicitările tot mai insistente, aceștia își comercializau credința față de senior, fie cerînd noi beneficii și privilegii, fie trecînd dintr-o tabără în alta împreună cu vasalii lor. Referindu-se la atare procedee, Nithard, cronicarul contemporan al acestor războaie, constata că „fiecare își urmărea propriul interes și lăsa cu totul la o parte

⁷⁶ Friedrich Engels, *Perioada francă*, în *op. cit.*, p. 518.

⁷⁷ *Capitularea regum francorum*, tom. I, p. 165.

binele obștesc”⁷⁸. În aceste condiții, vasalii imperiali și înalții funcționari, îndeosebi conții și ducii, tindeau să-și transforme beneficiile și funcțiile deținute din viager, condiționate și revocabile în ereditare și tot mai imprecis condiționate și revocabile. Vasalii acestora, temându-se că deposedarea seniorilor lor de beneficiu sau de funcție ar putea fi urmată și de propria lor înlocuire prin vasalii noilor beneficiari sau conți, au sprijinit această tendință. La rândul lor, vasalii imperiali și conții, pentru a-și menține vasalii, au fost siliți să accepte ereditatea beneficiilor propriilor lor vasali. Tot mai frecvent, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, vasalii regali impuneau suveranilor, ca în 858 lui Carol cel Pleșuv, regele Franței, să le făgăduiască solemn că le va asigura funcțiile, privilegiile și ocrotirea⁷⁹. Beneficiul devenea astfel ereditar, iar vasalul nu mai putea fi deposedat de el fără un motiv bine întemeiat. Astfel, Carol cel Pleșuv arăta într-un act din 867 că nu a putut dăruia abației Sf. Lucian din Beauvais o parte din domeniul de la Luchy deoarece „un vasal al nostru pe nume Siegfried îl deținea pe atunci în beneficiu”⁸⁰. Dregătoria de conte, ca funcție publică (*honor*), începea să se confunde cu dotația funciară aferentă, sub formă de beneficiu comital. Totodată, funcția și beneficiul tindeau să devină ereditare, contele neputînd fi înlăturat și deposedat decît cu un motiv temeinic și numai atunci cînd forța reală a suveranului îi permitea să procedeze astfel. În 867, de pildă, Carol cel Pleșuv încerca zadarnic să scoată pe Gerard din funcția de conte de Bourges, pentru a atribui acest comitat altcuiva⁸¹. Iar în 877, prin capitularul de la Quierzy-sur-Oise, Carol cel Pleșuv stabilea regulile de numire în fruntea unui comitat, asigurînd, printr-o serie de prevederi favorabile, succesiunea fiului contelui⁸². Fără a stabili expres principiul eredității funcției comitale, capitularul de la Quierzy îl considera totuși aproape ca de la sine înțeles și legaliza un procedeu devenit curent. Pe măsură ce beneficiile și funcțiile împreună cu beneficiile aferente lor deveneau ereditare și tot mai imprecis condiționate, a început să se folosească pentru beneficiul astfel modificat, pentru a-i marca mai nuanțat evoluția, termenul de feud. Inițial, cuvîntul vechi franc *fehū-ôd*“ avea sensul de vite, avere, răsplată. Ulterior, sensul său a evoluat, indicînd, sub haina latinizată de *feodum*, *feudum*, modalitatea generalizată a răsplătirii serviciilor vasalice printr-o concesiune funciară condiționată. Cu acest sens, de beneficiu devenit ereditar, termenul de feud a intrat în circulație la sfîrșitul secolului al IX-lea în Franța, s-a răspîndit în cursul secolelor X—XI, a ajuns să precumpănească asupra termenului de beneficiu în cursul secolului al XII-lea, iar apoi să-l înlătore complet. Oglindind echivalența beneficiu-feud, un act din Hainaut din 1087 indica expres „beneficiu care în graiul zilnic este numit feud” (*beneficium quod vulgo dicitur feodum*)⁸³. În Imperiul german, paralel cu termenii de beneficiu și feud, se folosea și termenul sinonim de *Lehn*.

⁷⁸ *Nithardi Historiarum*, I, 4, p. 392.

⁷⁹ *Capitularia regum francorum*, tom. II, p. 296.

⁸⁰ F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 66.

⁸¹ *Annales Bertiniani*, p. 172.

⁸² *Capitularia regum francorum*, tom. II, p. 358.

⁸³ F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 145.

Fărîmițarea
feudală.

De la mijlocul secolului al IX-lea, creșterea autorității locale a marilor proprietari funciari, vasali și dregători, petrecută în condițiile lipsei de unitate economică, ale generalizării imunității, ale luptelor interne și ale incursiunilor normande, sarazine și ungare, a avut ca urmare slăbirea autorității centrale și dezmembrarea politică a statelor carolingiene. Marii vasali, ducii și conții și-au transformat beneficiile, ducatele și comitatele în domenii feudale ereditare, pe care le cărmuiau ca șefi locali aproape de sine stătători. Uzurpînd pe scară largă atribuțiile statului, ei clădeau castele, comandau oști, purtau războaie particulare, strîngeau impozite și vămi, băteau monedă, judecau în tribunale particulare, administrau prin funcționari proprii și recunoșteau doar formal sau uneori de loc autoritatea monarhului. Puterea regală a încercat zadarnic să stăvilească acest proces. Astfel, edictul de la Pitres, dat de Carol cel Pleșuv în 864, prin care se prevedea dărîmarea castelurilor ridicate fără încuviințarea regală și se interzicea construirea altora noi⁸⁴, nu a putut fi pus în aplicare.

Ca urmare a uzurpării atribuțiilor puterii centrale, îndeosebi de către marii dregători și vasali ai coroanei, între mijlocul secolului al IX-lea — mijlocul secolului al X-lea, s-au constituit, în cuprinsul statelor rezultate din destrămarea imperiului carolingian, numeroase principate feudale. Ele s-au format, în marea lor majoritate, din mărci, ducate sau comitate carolingiene, ai căror comandanți militari sau înalți funcționari s-au transformat în șefi locali ereditari și aproape de sine stătători, care, păstrîndu-și calitatea de mari vasali direcți ai coroanei, considerau pe șeful statului nu ca un suveran, ci ca un suzeran. Ca urmare a acestei uzurpări, s-au format în Franța ducatele Aquitaniei, Gasconiei, Bretaniei, Normandiei, Burgundiei, comitatele Flandrei, de Champagne, Toulouse, Anjou, marchizatul de Provence, în Germania — ducatele Friziei, Lotharingiei, Saxoniei, Thuringiei, Franconiei, Suabiei, Bavariei, în Italia — marchizatele de Ivreea, Saluzzo, Monferrato, Toscanei, ale Veronei și Aquileei, alături de ducatele mai vechi, de origine longobardă, de Spoleto și Benevent și de statul papal.

★

Către mijlocul secolului al XI-lea, în Europa apuseană s-au cristalizat principalele trăsături social-economice și politice ale feudalismului: economia naturală era net precumpănitoare, se încheiase procesul de aservire a țărănimii și de contopire a categoriilor producătorilor rurali în clasa țărănimii dependentă feudal, ca și de formare a relațiilor feudo-vasalice, iar fărîmițarea feudală atinsese apogeul. Feudalismul era pe deplin format.

⁸⁴ *Capitularia regum francorum*, to.n. II, p. 328.

BIBLIOGRAFIE

1. Indicații ale clasicilor marxismului

- Friedrich Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în Karl Marx
 Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 25—173.
 Idem, *Contribuții la studiul istoriei vechilor germani, ibidem*, vol. 19, București, Editura poli-
 tică, 1964, p. 461—513.
 Idem, *Perioada francă, ibidem*, p. 514—567.
 Idem, *Marca, ibidem*, p. 339—357.

2. Izvoare narative, juridice, diplomatice

- Gregorii Turonensis, *Historia francorum*, în M.G.H., *Scriptores rerum merovingica-*
rum, tom. I₁₋₂, 1885.
 Grégoire de Tours, *Histoire des francs*. Traducere franceză de Robert Latouche,
 Paris, 1963—1965.
Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, vol. I—III, Berlin, 1955—1960. Cuprinde principa-
 lele izvoare narative — anale, cronici, biografii — cu text latin și traducere ger-
 mană.
Edictum Theoderici, în M.G.H., *Leges*, tom. V, 1875.
Edictus Rothari; Grimoaldi, Liutprandi, Ratchis, Ahistulfi leges, în M.G.H., *Leges*, tom. IV, 1868.
Lex salica, Recensio Pippina, Weimar, 1953.
Lex ribuarua, în M.G.H., *Leges nationum germanicarum*, tom. III, partea a 2-a, 1954.
Lex alamannorum, Ibidem, tom. V, partea 1, 1888.
Capitularia regum francorum, tom. I—II, în M.G.H., *Leges*, secția a II-a, 1883—1890.
Diplomata regum francorum e stirpe merovingica, în M.G.H., *Diplomata*, 1872.
 Ph. Lauer, Ch. Samaran, *Les diplômes originaux des Mérovingiens*, Paris, 1908.

3. Trecerea de la sclavagism și de la comuna primitivă la feudalism

- F. Altheim, *Le déclin du monde antique*, Paris, 1953.
 E m. Condurachi, *Unele probleme ale sfârșitului orînduirii sclavagiste în istoriografia*
contemporană, în „Studii și cercetări de istorie veche”, anul XII (1961), nr. 1,
 p. 35—53.
 F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, Paris, 1951.
 R. Manolescu, *Urmările mării migrațiuni a popoarelor pentru Europa apuseană*, în „Studii
 și articole de istorie”, vol. IX (1967), p. 273—291.
 M. N. Meiman, *Razvitie rabouladeliceskoi formații i vzniknovenie elementov feodalizma v*
zapadnoi rimskoi imperii, în „Srednie veka”, nr. XVII (1960), p. 73—95.
 M. N. Meiman, S. D. Skazkin, *Problema trecerii directe la feudalism pe baza descompu-*
nerii modului de producție al comunei primitive, în „Analele româno-sovietice”,
 1960, nr. 2, p. 67—95.
Il passaggio dall'antichità al medioevo in Occidente. Spoleto, 1962.
Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo, IX.

- E. M. Schtajer man, *Die Krise der Sklavenhalterordnung*, Berlin, 1964.
 Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, tomul I, *Péninsule ibérique, France*, Bruges, 1955.

4. Situația economică în primele secole ale evului mediu

- La città nell'alto medioevo*, Spoleto, 1959.
Settimane di studio..., VI.
 R. Grand, *L'agriculture au Moyen Âge de la fin de l'empire romain au XVIe siècle*, Paris, 1950.
 R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale*, Paris, 1956.
Moneta e scambi nell'alto medioevo, Spoleto, 1961.
Settimane di studio..., VIII.

5. Formarea relațiilor și a instituțiilor feudale

- În afara lucrărilor speciale, în sintezele și studiile consacrate societății și instituțiilor feudale în apusul Europei în genere se găsesc și capitole sau referințe privitoare la geneza feudalismului.
- M. Bloch, *La société féodale*, Paris, 1949, vol. I, *La formation des liens des dépendance*; vol. II, *Les classes et le gouvernements des hommes*. Bibliografie, I, p. 429—456; II, p. 261—274.
- Idem, *La société du haut Moyen Âge et ses origines*, în „Journal des Savants”, 1926, p. 403—420.
- R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, *Le premier âge des liens d'homme à homme*, Paris, 1959. Documente, p. 299—379; bibliografie, p. 381—407.
- J. Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927.
- N. D. Fustel de Coulanges, *L'invasion germanique et la fin de l'empire; La monarchie franque; L'alleu et le domaine rural pendant l'époque mérovingienne; Les origines du système féodal; Les transformations de la royauté pendant l'époque carolingienne*. Ediție revăzută de Camille Julian, Paris, 1922—1924.
Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, vol. II—VI.
- J. Dhondt, *Etudes sur la naissance des principautés territoriales en France, IXe—Xe siècle*, Bruges, 1948.
- Le domaine*, Wetteren, 1949.
- Recueils de la Société Jean Bodin*, tom. IV.
- G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962. Bibliografie, p. 13—52; documente, p. 275—362, 637—801.
- J. Ellul, *Histoire des institutions de l'époque franque à la Révolution*, Paris, 1962.
- J. Flach, *Les origines de l'ancienne France*, vol. I—IV, Paris, 1886—1917.
- F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957. Bibliografie, p. 219—228.
- Idem, *L'origine des rapports féodo-vassaliques. Les rapports féodo-vassaliques dans la monarchie franque au Nord des Alpes à l'époque carolingienne*, în *I problemi della civiltà carolingia*, Spoleto, 1954, p. 27—69.
Settimane di studio..., I.
- Idem, *Les relations féodo-vassaliques au temps postcarolingiens*, în *I problemi comuni dell'Europa postcarolingia*, Spoleto, 1955, p. 67—114.
Settimane di studio..., II.

- A. R. Korsunskii, *O razvitii feodalnih otnošenii v gotskoi Ispanii V—VII vv.* în „Srednie veka“, nr. X (1957), p. 27—57, nr. XV (1959), p. 3—30, nr. XIX (1961), p. 32—52.
- P. S. Leicht, *Il feudo in Italia nell'età carolingia*, în *I problemi della civiltà carolingia*, p. 71—107.
- Les liens de vassalité et les immunités*, Bruxelles, 1936.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. I.
- F. Lot, R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, tom. I *Institutions seigneuriales*, Paris, 1957.
- E. Müller-Mertens, *Die Genesis der Feudalgesellschaft im Lichte schriftlicher Quellen*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, anul XII (1964), p. 1384—1402.
- Idem, *Zur Feudalentwicklung im Okzident und zur Definition des Feudalverhältnisses*, ibidem, anul XIV (1966), nr. 1, p. 52—73.
- A. I. Neusîhin, *Cu privire la prima etapă a procesului de formare ca clasă a țăranimii dependente în epoca feudală*, în „Analele româno-sovietice“, 1956, nr. 1, p. 31—62.
- A. I. Njeussychin, *Die Entstehung der abhängigen Bauernschaft als Klasse der frühfeudalen Gesellschaft in Westeuropa vom 6. bis 8. Jahrhundert*. Berlin, 1961.
- C. Sanchez-Albornoz, *España y el feudalismo carolingio*, în *I problemi della civiltà carolingia*, p. 109—145.
- H. Séc, *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Âge*, Paris, 1901.
Le servage. Bruxelles, 1937.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. II.
- M. N. Sokolova, *Vozniknovenie feodalnogo zemlevladieniia i klassa feodalov v Anglii VII—X vv.*, în „Srednie veka“, nr. XII (1958), p. 5—30.
- La tenure*, Bruxelles, 1938.
Recueils de la Société Jean Bodin, tom. III.
- L. Verriest, *Institutions médiévales*, Mons et Frameries, 1946.

EDUCAȚIA ESTETICĂ PRIN STUDIUL ISTORIEI ÎN ȘCOALĂ

MAJA PHILIPPI

Transformările revoluționare din ultimele decenii și construirea societății socialiste în țara noastră impun școlii sarcini mereu crescînde în vederea ridicării pe o treaptă mai înaltă a pregătirii și a formării tineretului nostru. În această privință, predării istoriei în școala de cultură generală îi revine un rol deosebit. Este îndeobște cunoscut și mult tratat în literatura noastră pedagogică faptul că istoria exercită o puternică influență educativă asupra tineretului nostru, mai ales în ceea ce privește educația patriotică. Marile realizări ale geniului omenesc, luptele glorioase și jertfele tuturor popoarelor și ale poporului nostru, avîntul revoluționar cu care se construiește astăzi viața nouă în patria noastră au o puternică rezonanță în sufletul tinerilor, duc la dezvoltarea sentimentelor și a atitudinilor patriotice și contribuie astfel la formarea profilului moral-politic al omului nou, constructor al societății socialiste.

În studiul de față mă voi ocupa de un aspect al laturii educative în predarea istoriei, aspect important, dar mai puțin dezbătut în literatura pedagogică, și anume de contribuția studiului acestei discipline la educația estetică a tineretului. Înțelegînd educația estetică ca o parte a educației comuniste, profesorul de istorie, atît prin lecție, cît și prin activitățile în afară de clasă, va găsi posibilități multiple de a deschide ochii elevilor asupra frumosului din trecutul istoriei, dar și asupra frumosului societății socialiste care se construiește sub ochii noștri.

*

Înainte de a arăta cum poate contribui la educația estetică studiul istoriei, trebuie să reamintim ce înțelegem prin această latură a educației.

În timp ce în concepția burgheză educația estetică înseamnă educarea gustului pentru înțelegerea operelor de artă, pedagogia marxistă concepe educația estetică într-un sens cu mult mai larg. Pentru noi educația estetică înseamnă *educarea capacității de a percepe, de a înțelege și de a ne bucura de*

frumosul din întreaga realitate care ne înconjură, din natură și din viața socială, prin viață socială înțelegînd relațiile dintre oameni, faptele lor, manifestările lor, munca lor creatoare, deci și arta. În același timp, educația estetică înseamnă și *formarea capacității* la copii de a crea *frumosul*, a necesității de a-și construi viața — cum spunea Marx — după principiile frumosului.

Pentru a înțelege importanța educației estetice pentru construirea societății noi comuniste, profesorul trebuie să cunoască concepția esteticii marxiste asupra frumosului.

Frumosul este o categorie a conștiinței estetice care implică perfecțiunea unui obiect sau a unui fenomen, perfecțiune care rezultă din armonia sa interioară și din corelația armonioasă față de celelalte obiecte și fenomene. „Frumusețea... nu este nimic altceva decît echilibrul părților într-un ansamblu — în condițiile varietății”¹. Ea există în natură în relațiile armonioase dintre întreg și diferitele lui părți componente, există în viața socială ca armonie exprimată în relațiile și faptele oamenilor, există în artă ca o transfigurare a acestei armonii reale, întregită de perfecțiunea formei de exprimare.

Deja grecii antici vedeau frumosul în armonia raporturilor, a îmbinărilor; sub noțiunea de *cosmos* — cuvînt care înseamnă în grecește tocmai frumusețe, împodobire —, ei înțelegeau o entitate armonioasă, căreia îi opuneau noțiunea de haos, ceea ce însemna dezordine, dezechilibru, deci ceva monstruos, urît. La romani, cuvîntul armonia însemna legătura, coerența întregului, proporționalitatea părților lui constitutive.

Frumosul definit în felul acesta nu există însă în afara conștiinței umane; el ia naștere numai prin senzații, care sînt elementul de legătură între lumea înconjurătoare și conștiința omului. Semnificativ este că în limba germană cuvîntul „frumos” = „schön” derivă din verbul „schauen” = a vedea, a privi. Numai intervenția omului dezvăluie potențele estetice ale fenomenelor. „O înțelegere materialistă a frumosului nu presupune cîtuși de puțin tratarea acestei categorii ca independentă de conștiința umană, frumosul fiind, dimpotrivă, o formă de manifestare a omului în lumea oarbă a naturii... Fără umanitate n-ar putea exista ideea de frumos”². De aceea noțiunea de frumos, dezvoltîndu-se în strînsă legătură cu conștiința umană, se formează în procesul practicii sociale. „Frumosul nu este...o categorie statică imobilă, cu un conținut dat odată pentru totdeauna. Trebuie să vedem în el o categorie în continuă îmbogățire și susceptibilă de permanentă înnoire. Acest proces capătă o deosebită acuitate cînd apariția unei noi concepții despre frumos este determinată de intrarea pe scena istoriei a unui nou ideal social”³.

Din cele arătate reiese că noțiunea de frumos se schimbă în decursul istoriei. Fiecare epocă își are ideea sa specifică despre frumos, concepută în funcție de idealul ei social. Societatea socialistă, care se bazează pe principiile de egalitate, de armonie în relațiile dintre membrii ei, care concepe progresul

¹ N. A. Dimitrieva, *Despre frumos*, Ed. Meridiane, București, 1962, p. 5.

² George Bălan, *Însemnări despre frumos*, în „Revista de filozofie,” nr. 6/1964 p. 748.

³ Ibidem, p. 750.

social ca scopul suprem al existenței umane, leagă noțiunea de frumos nu numai de principiul armoniei, dar și de acela al înfloririi și dezvoltării vieții.

„În natură, frumusețea este legată de dezvoltarea de la inferior la superior, de înflorirea vieții organice pe pământ“⁴. Tot ce slujește vieții e frumos; urît — ce o împiedică sau chiar o distruge. Tot așa și în viața socială: frumosul este legat de dezvoltarea progresivă a societății, frumos este tot ce întruchipează năzuința către perfecțiune în viața oamenilor.

Spre deosebire de estetica idealistă, care înțelege prin frumos o perfecțiune armonioasă, dar statică, care exclude lupta și conflictele vieții adevărate, estetica marxistă, bazându-se pe principiile dialecticii, include în noțiunea de frumos și lupta care duce viața înainte.

Frumosul astfel conceput poate deveni un mijloc important pentru educație. Având o înrîurire afectivă puternică asupra conștiinței, frumosul are darul de a ne înălța, de a ne trezi emoții, de a ne înnobila, de a ne insufla bucuria vieții, optimism și putere creatoare. În același timp, frumosul poate să aibă însă și o înrîurire puternică asupra caracterului, formînd și călînd voința dîrză de perfecționare.

Din cele expuse mai sus, rezultă importanța majoră a problemei educației estetice pentru școala nouă, care educă viitorii constructori ai socialismului și comunismului.

Educația estetică, ca și celelalte laturi ale educației comuniste, nu este însă un act spontan, ci un proces conștient. Elevii trebuie ajutați prin îndrumarea profesorului să descopere și să înțeleagă frumosul; trebuie să le deschidem calea spre valorile estetice din natură, societate și artă și să-i învățăm să distingă singuri, pe baza conștiinței estetice educate, ce este frumos și ce este urît, să subordoneze în mod conștient întreaga lor viață și activitate legilor frumosului.

Educația estetică, bineînțeles, nu se face numai în cadrul școlii; ea se realizează în cadrul familiei, în cadrul tuturor manifestărilor social-culturale la care copiii participă, se realizează în cadrul întregii vieți care-i înconjură: blocurile noi, parcurile frumos amenajate, vitrinele aranjate cu gust, comportarea frumoasă a cetățenilor, toate îi influențează pe tineri. Școala însă are sarcina de a conduce această educație, procesul instructiv-educativ oferind posibilități multiple și forme gradate de realizare a educației estetice și de valorificare a ei. La această importantă sarcină a școlii, toate obiectele sînt chemate să contribuie: literatura și muzica, desenul și educația fizică, științele sociale și științele naturii. În studiul de față ne-am propus să arătăm cum poate contribui predarea istoriei la realizarea educației estetice⁵.

*

Studiul de istorie, transmițînd elevilor cunoștințe despre dezvoltarea societății omenești, urmărește să formeze, pe baza afectivității, voința de a

⁴ N. A. Dimitrieva, *op. cit.*, p. 129.

⁵ Menționez că de mai mulți ani predau istoria la clasele V—VII, cele arătate în articol rezultînd deci din experiența la catedră.

continua lupta trecutului pentru dreptate și progres și de a contribui astfel în mod activ la construirea vieții noi. Un mijloc prețios de valorificare a cunoștințelor istorice este reliefaarea laturii estetice a acestei discipline.

În ce constă frumosul în istorie? Dacă mai sus am susținut că frumosul constă în armonia interioară a unui fenomen, cât și în corelația armonioasă a acestuia față de celelalte fenomene; mai departe, dacă am constatat că cunoștința de frumos este legată de dezvoltarea vieții de la inferior la superior, în istorie, frumosul constă în armonia relațiilor dintre oameni și în lupta pentru restabilirea ei în lupta pentru libertate, pentru progresul social și cultural al omenirii. Astfel, aproape fiecare lecție de istorie poate să devină o lecție a frumosului, care determină la elevi, prin sesizarea aspectelor frumoase și a celor urâte din evenimentele expuse, o atitudine estetică.

Să exemplificăm cele spuse cu ajutorul unor lecții din Grecia antică. Elevii trebuie să înțeleagă ca frumoasă superioritatea regimului democratic din Atena față de regimul aristocratic din Sparta, deoarece în acest regim este restabilită armonia în raporturile dintre cetățenii ateni, în care fiecare își poate manifesta liber și din plin aptitudinile sale în folosul societății. În lecția despre războaiele medice, elevii trebuie să trăiască frumusețea luptelor poporului grec împotriva perșilor cotropitori: eroismul ateniilor pus în slujba patriei la Maraton, sacrificiul vieții spartanilor la Termopile determinat de simțul datoriei față de lege; abnegația și perseverența ateniilor în continuarea războiului pentru propria lor cauză, dar și pentru eliberarea grecilor din Asia Mică. Cauza pentru care au luptat grecii — necunoscînd nimic mai presus decît jertfa adusă patriei — a fost dreaptă și frumoasă, pe cînd regii Persiei au luptat pentru subjugarea și exploatarea altor popoare, ceea ce elevii vor considera ca urît și josnic. Victoria grecilor în aceste războaie a deschis calea pentru înflorirea culturii grecești, care pînă în zilele noastre a determinat strădania omenirii întregi pentru dezvoltarea adevărului, a frumosului.

Asemenea exemple de frumos în viața socială sînt multe în istorie. Să enumerăm doar cîteva de-a lungul drumului parcurs de omenire:

Frumoasă este lupta pentru apărarea patriei a lui Decebal împotriva romanilor; frumoasă lupta pentru dreptate a iobagilor în evul mediu; frumoasă este lupta poporului francez condusă de Ioana d'Arc împotriva cotropitorilor englezi; frumoasă este de asemenea lupta pentru independență a poporului român de-a lungul veacurilor împotriva jugului otoman. Elevilor trebuie să li se imprime convingerea că patriotismul este sentimentul cel mai frumos, cel mai nobil din viața popoarelor.

Dar frumoasă este și dîrzenia și perseverența oamenilor de știință din toate epocile pentru dezvoltarea adevărului, frumos este curajul și abnegația unui Magellan și a altor descoperitori pentru cunoașterea lumii, frumoasă este lupta pentru restabilirea echității în relațiile sociale începută de proletariatul din secolul al XIX-lea sub îndrumarea lui Marx și Engels, continuată de Lenin și desăvîrșită prin lupta clasei muncitoare în revoluțiile socialiste. Frumoasă este construirea vieții noi libere socialiste pe care o realizăm în zilele noastre, perspectivele mărețe ale vieții în comunism, lupta pentru eli-

berarea popoarelor coloniale, lupta pentru pace, pentru promovarea științei celei mai moderne, pentru cucerirea de către om a spațiului cosmic. Toate acestea contribuie la orientarea elevului spre idealuri înalte, la formarea unei atitudini estetice față de viață și societate. După astfel de lecții elevul nu poate să rămână indiferent; este împins de dorința de a săvârși și el ceva deosebit, folositor omenirii. A înțelege frumosul în istorie înseamnă deci „a iubi și apăra cele mai valoroase realizări ale omenirii” și de a contribui la desăvârșirea lor. Atitudinea estetică „devine astfel creatoare, îmbinând sentimentul cu acțiunea, prețuirea frumosului cu participarea și crearea lui”⁶.

Un loc deosebit în educația estetică în cadrul orelor de istorie îl ocupă *lecțiile rezervate temelor de cultură*.

În orele de istorie, elevii noștri cunosc tot ce a creat mai bun geniul omenesc în istoria lui multimilenară. Valoarea educativă a acestor lecții este deosebit de mare. În primul rând, contactul cu arta înnobilează pe elevi și le înalță conștiința. Perceperea unei opere de artă le generează puternice trăiri emoționale, îi impresionează și le îmbogățește viața sufletească, le educă imaginația creatoare, dând o orientare superioară sentimentelor, gândurilor și acțiunilor lor. Opera de artă căleşte în același timp și voința, stimulând astfel năzuința de a contribui la făurirea frumosului.

Pentru ca opera de artă să influențeze formarea personalității, trebuie să intervină educația. Elevul nu este încă în stare să înțeleagă singur sensurile opereii de artă, să-i dezvăluie frumusețea. Nefiind îndrumat, el poate trece cu vederea unele trăsături frumoase esențiale, înțelegând în mod greșit conținutul opereii de artă respective.

Valoarea educativă a operelor de artă, prezentate în cadrul lecțiilor de istorie, constă și în faptul că contactul cu arta lărgeste orizontul intelectual al elevilor, ajutându-i la însușirea și consolidarea cunoștințelor istorice. Mai ales dacă e vorba de epoci de mult trecute, pe care elevul cu greu și le poate reprezenta în imagini vii, cum ar fi, de exemplu, viața popoarelor din Orientul antic, ilustrarea lor cu ajutorul unor opere de artă din acele epoci le ușurează înțelegerea și le trezește interesul pentru însușirea temeinică a materialului predat.

În alegerea operelor de artă pe care le vom prezenta și analiza în cadrul lecției, trebuie să fim foarte atenți: trebuie să înfățișăm elevilor opere autentice și reprezentative, care, în același timp, oglindesc veridic viața epocilor respective. Parte integrantă a suprastructurii, arta oglindește realitatea fenomenelor social-economice ale unei anumite epoci; schimbându-se conținutul epocii, se schimbă și conținutul opereii de artă și mijloacele sale de exprimare. Artistul, prin sensibilitatea și capacitatea sa de intuiție mai dezvoltată, simte mai adânc și mai puternic decât ceilalți aspirațiile și idealurile timpului în care trăiește; de aceea opera sa este un ecou a tot ceea ce este mai uman și mai caracteristic epocii sale. Adevărata operă de artă dezvăluie deci esența unei epoci și ne ajută la cunoașterea mai profundă a ei.

⁶ Șt. Bîrsănescu, G. Văideanu, *Educația estetică*, Ed. de stat didactică și pedagogică, București, 1961. p. 30.

Să demonstrăm cele spuse mai sus prin exemplul câtorva opere de artă care pot fi folosite în lecția de istorie.

Orientul antic, care se caracterizează prin sclavagism și statul despotice, alăturându-și și religia ca un mijloc de asigurare a maselor, își găsește expresia artistică în marile piramide, ridicate de mii de sclavi și țărani săraci, cât și în celebra statuie a Sfinxului, chipul divinității înspăimântătoare.

În contrast cu această concepție, în care omul este desființat în fața atotputerniciei zeilor și a statului, grecii puneau omul în centrul existenței. Ideea omului liber, stăpîn pe capacitățile sale creatoare, este întruchipată în fiecare dintre minunatele sculpturi ale artei clasice grecești; pînă și zeii erau înfățișați ca oameni; construcțiile arhitecturale se supuneau prin dimensiunile lor noului ideal. Și literatura greacă de la Homer pînă la marii trașionieni ne oferă exemple edificatoare pentru această concepție. Cîtă importanță dă autorul *Iliadei* unei scene, în aparență neînsemnată pentru marea idee a epopeii, anume scenei în care Hector își ia rămas bun de la Andromaca, emoționîndu-ne profund prin simpla, dar adîncă omenie a acestor personaje.

În Roma antică, acest ideal al omului liber este copleșit din nou de atotputernicia statului sclavagist, a cărei expresie o găsim în impunătoarele construcții ale Imperiului roman: Coliseul, arcurile de triumf, columna lui Traian etc.

Evul mediu, în care biserica stăpînește atît viața politică, cît și viața de toate zilele, în care cultura este pusă exclusiv în slujba ei, își găsește expresia artistică în maiestuoasele catedrale ridicate atît în stilul bizantin, cît și în stilul gotic. Interiorul catedralei Sf. Sofia din Constantinopol sau al catedralei gotice din Amiens îi face pe elevi să înțeleagă cum ființa omenească este înăbușită de impresia acestor spații mărețe și somptuoase care reprezintă puterea de neclintit a bisericii.

Renașterea, înțeleasă ca reacție împotriva obscurantismului medieval, se caracterizează printr-un ideal nou, idealul omului liber, al personalității multilateral dezvoltate, care își manifestă încrederea în forțele sale. Pentru a demonstra elevilor acest nou conținut al epocii ne vom folosi îndeosebi de operele lui Michelangelo sau de celebrele portrete ale Renașterii.

Absolutismul feudal, care se caracterizează prin risipa și luxul nemăipomenit în construcția palatelor, se poate înfățișa prin analiza palatului de la Versailles, care s-a putut ridica numai prin exploatarea crîncenă a maselor, exploatare care mai tîrziu va duce la marile revoluții burgheze și burghezodemocratice.

Secolul al XIX-lea, secolul revoluțiilor, s-a manifestat în modul cel mai strălucit în muzica revoluționară a lui Beethoven. Spiritul acestei epoci îl putem demonstra și prin tabloul *România revoluționară* al lui Rosenthal, pictorul care a luat el însuși parte la revoluția din Țara Românească.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea apare pe scena istoriei proletariatul, care are menirea să desăvîrșească revoluțiile începute și să construiască societatea nouă, socialistă. Concomitent cu apariția proletariatului ca o clasă

în sine, în literatură și în artă își face loc o atitudine revoluționară, o distanțare conștientă de la idealizarea vieții. Operele de artă franceză din acel timp — picturile lui Millet și Courbet, sculpturile lui Meunier — introduc în artă muncitorul, prezentat fie în mizeria sa de toate zilele ca o acuzare a societății, fie reprezentat în plină muncă, descoperindu-se pentru prima dată frumusețea muncii și demnitatea omului muncitor.

Epoca noastră, a construirii socialiste, se poate demonstra prin multiple aspecte ale arhitecturii noastre: construcțiile industriale, gările noi, cartierele muncitorești, complexele de pe litoralul Mării Negre, care toate sînt o expresie a descătușării puterii creatoare a maselor, oglindesc bucuria și frumusețea vieții.

Parcurgînd astfel epocile cele mai însemnate ale istoriei în lumina operelor de artă, este absolut necesar să folosim numai opere autentice, cele mai valoroase ale epocii și în reproduceri cît se poate de reușite. Să nu cădem în greșeala de a arăta reproduceri mediocre, cu scuza că copiii sînt încă mici și nu înțeleg o operă de artă. Să nu uităm că noi avem sarcina de a forma gustul estetic al elevilor.

Din păcate, materialul didactic existent nu corespunde în mare parte cerințelor educației estetice. În școlile noastre există încă unele planșe sau portrete simpliste și mediocre, lipsite de simț estetic. Mai bine să nu le folosim decît să stricăm elevilor gustul estetic. În schimbul lor, trebuie căutat și selecționat pentru prezentarea în lecție alt material vizual, care se găsește destul de mult în publicații mai recente din țara noastră sau din țările socialiste ⁷.

În caz că nu găsim materialul vizual potrivit, trebuie să recurgem la o altă metodă pentru a demonstra esența unei epoci, pentru a sublinia importanța unui eveniment sau pentru a caracteriza o personalitate: folosirea *materialului documentar sau beletristic*. De multe ori un text bine ales și citit frumos impresionează mai mult pe elevi și contribuie mai mult la educația estetică decît un material vizual. Astfel, de exemplu, nici un portret dintre cele existente nu poate să evoce atît de bine figura lui Ștefan cel Mare decît citirea aceluși text din cronică lui Grigore Ureche prin care ne-a lăsat chipul de neuitat al domnitorului Moldovei.

Foarte impresionante și din punctul de vedere al educației estetice sînt lecțiile în care putem să îmbinăm intuiția vizuală cu cea verbală. Dăm ca exemplu trei lecții din istoria patriei, în care materialul existent ne oferă această posibilitate.

În lecția „Lupta pentru independență în timpul lui Mihai Viteazul“, vorbind despre lupta de la Călugăreni și arătînd elevilor soarta schimbătoare a acestei bătălii, care a fost cîștigată prin intervenția personală a domnitorului român, profesorul poate să illustreze tocmai acel moment hotărîtor al

⁷ Din publicațiile noastre bogate în material ilustrativ enumerăm unele: colecția *Monumentele patriei noastre*; *Istoria României*; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale, Stilul românesc*; A. Oțetea, *Renașterea*; albume: *Maestrii picturii românești*; *Grafica militantă română* etc.

ei arătînd tabloul lui Theodor Aman *Lupta de la Călugăreni* și citind în același timp fragmentul din Bălcescu care se referă exact la ceea ce se vede pe acest tablou: „Mihai cugetă întru inima sa că împregiurarea cere neapărat vreo faptă eroică spre a descuragia pe turci și a îmbărbăta pe ai săi. El hotărîrește atunci a se jertfi ca altădată și a cumpăra biruința cu primejdia vieții sale...smulge o secure ostășească de la un soldat, se aruncă în coloana vrăjmașă ce-l amenință mai de aproape, ajunge pe Caraiman-pașa, îi zboară capul, izbește și pe alte capete din vrăjmași și, făcînd minuni de vitejie, se întoarce la ai săi plin de trofee și fără de a fi rănit“.

În lecția „Răscoala iobagilor din Transilvania condusă de Horia, Cloșca și Crișan“, pe lângă înfățișarea acelei cunoscute stampe contemporane a executării lui Horia și Cloșca, putem cita frumoasa poezie a lui M. Beniuc *Vulturul răzbunării*, care, luînd ca punct de plecare tocmai cele văzute pe stampă — tăierea în bucăți a unuia dintre conducători —, trezește ura și indignarea elevilor față de exploatare, dar în același timp și speranța și încrederea că continuarea luptei lui Horia va duce la un viitor mai luminos.

În lecția „Războiul pentru independență“ putem folosi operele cele mai renumite ale literaturii și picturii românești. *Peneș Curcanul* de V. Alecsandri și tabloul lui N. Grigorescu *Atacul de la Smîrdan* ilustrează amîndouă același sentiment, elanul patriotic cu care poporul român, soldatul simplu, s-a jertfit pentru cauza dreaptă a patriei.

Analiza operelor de artă se face mai ușor la liceu, întrucît elevii mai mari înțeleg mai ușor semnificația și valoarea artistică a acestora. Însă și profesorul care predă în școala generală are sarcina și răspunderea față de elevi în ceea ce privește educația estetică. Mulți dintre elevii noștri părăsesc școala cu absolvirea clasei a VIII-a și intră în viața profesională fără să continue studiile generale. Nu trebuie să-i lăsăm pe acești copii să intre în viață fără un bagaj minim de cultură generală, fără cunoașterea operelor celor mai valoroase din arta poporului român. În ceea ce privește literatura română, ei primesc aceste cunoștințe în orele de limba română. În ceea ce privește însă artele plastice, lecția de istorie are sarcina de a compensa aceste goluri. Nici un copil să nu părăsească școala fără să cunoască operele minunate de arhitectură din trecutul nostru medieval, mănăstirea de la Cozia, Curtea de Argeș, Biserica Neagră, castelul Huniazilor sau acele adevărate comori ale artei românești, care sînt mănăstirile din Moldova. Trebuie să cunoască capodoperele picturii românești de Theodor Aman și Nicolae Grigorescu, portretele marilor personalități din istoria noastră, acel al lui Tudor Vladimirescu de Th. Aman, al lui N. Bălcescu de Gh. Tattarescu și al lui Avram Iancu de Barbu Iscoveșcu. Din secolul nostru să cunoască cel puțin unele opere ale lui Șt. Luchian, de exemplu, *Împărțirea porumbului* și tabloul 1907 de O. Băncilă. Cunoșcînd aceste capodopere ale artei românești, elevii vor fi dornici în viața lor de mai tîrziu să-și lărgească orizontul cultural, să pătrundă și mai adînc în creația artistică a poporului român. Astfel le deschidem drumul către frumosul care și mai tîrziu va exercita asupra lor influența sa înălțătoare și creatoare.

În afara selecționării juste a operelor de artă, este de o mare importanță pentru educația estetică și felul cum le prezentăm la lecție. Din *punct de vedere metodic*, trebuie să se găsească procedeul cel mai eficace de introducere a impresiilor estetice în lecția de istorie.

Pedagogia nouă recomandă pentru modernizarea învățămîntului *folosirea mijloacelor tehnice moderne audio-vizuale*, aparatul de proiecție, diafilmul, radioul, picupul, magnetofonul. Într-adevăr, acestea sînt mijloace minunate pentru realizarea educației estetice și de aceea fiecare școală ar trebui să fie înzestrată cu aceste aparate. Opera de artă prezentată elevilor în lecția de istorie prin *aparatură de proiecție* — mărindu-i-se proporțiile pe ecran — nu numai că poate fi explicată mai bine în toate detaliile, dar și impresia este cu totul alta decît dacă se analizează opera respectivă pe o ilustrație relativ mică. În același timp, prezentînd această operă de artă tuturor elevilor dintr-o dată, profesorul are posibilitatea de a o analiza, de a îndruma elevii s-o înțeleagă, să-i vadă frumusețea, care, fără îndrumarea necesară, pentru mulți ar putea să rămînă nedescoperită.

La fel *diafilmul* este un mijloc prețios pentru analizarea operelor de artă. Studiourile noastre de diafilme ne pun la dispoziție diafilme foarte valoroase. Există diafilme, în parte colorate, despre arta Orientului antic, a Greciei și Romei antice, despre Leonardo da Vinci, Renașterea în afara Italiei, aspecte din cultura evului mediu în țările române, N. Grigorescu, pictura românească contemporană etc.

Toate aceste diafilme nu numai că reprezintă opere celebre într-o reproducere destul de reușită din punct de vedere tehnic, dar textele alăturate imaginilor ajută pe elevi să înțeleagă și să pătrundă în taina frumosului.

Picupul și magnetofonul sînt folosite mai des la lecțiile de literatură, întrucît pentru lecțiile de istorie lipsește încă materialul necesar. Totuși se pot folosi unele discuri cu înregistrări de poezii, de exemplu, *Scrisoarea III* a lui Eminescu. Ar fi foarte util să avem înregistrate și alte materiale, de exemplu, cuvîntările unor personalități mari, interpretate de mari artiști ai cuvîntului (de exemplu, cuvîntarea lui Pericle către atenieni, apologia lui Socrate etc.), care pot contribui în mod eficient la educația estetică a tineretului nostru.

*

Munca de educație a tineretului nostru prin predarea istoriei nu se rezumă doar la lecția de istorie; trebuie lărgită și aprofundată prin *activitatea în afară de clasă și extrașcolară*; în orele de curs, timpul limitat ajungînd abia pentru predarea materiei, mai ales pentru realizarea educației estetice trebuie căutate alte forme. Una din aceste forme ale activității în afară de clasă este *cercul de istorie*, în care se pot adînci pentru elevii interesați anumite probleme care depășesc cadrul lecției de istorie; mai ales pentru educația estetică aceste cercuri pot deveni un ajutor prețios. Prin citirea unor texte literare sau prin analiza unor opere de artă, elevilor li se oferă posibilitatea de a pătrunde mai adînc în dezvoltarea culturii omenirii și a poporului român. Mai mult, prin efectuarea unor planșe sau prin alcătuirea unor

albume istorice se stimulează și munca creatoare a elevilor, bucuria lor de a făuri ei înșiși ceva frumos.

În ceea ce privește școala generală, unde în general nu se țin cercuri de istorie, organizația de pionieri, solicitând adeseori contribuția tocmai a profesorilor la desfășurarea activității lor, oferă posibilități variate și atractive pentru educația estetică. Astfel sînt *concursurile* „Cine știe, câștigă” cu teme de istorie. Aceste concursuri, prin tematica lor, pot să contribuie la educația estetică.

Dăm două exemple din experiența școlii noastre. Cu elevii claselor a VII-a și VIII-a s-a organizat un concurs cu tema „Luptele poporului român împotriva turcilor și oglindirea lor în literatura română”. Pentru pregătirea acestui concurs, elevii au trebuit să citească mai multe texte literare, ba au trebuit să și recite poeziile cele mai frumoase de acest gen din literatura română. La punctaj nu s-a ținut cont numai de cunoștințele elevilor, dar și de felul frumos cum s-au exprimat la răspunsuri și de grija cu care au declamat poeziile respective.

Cu cei mici din clasele a V-a s-a organizat un concurs cu tema „Marile epopei ale lui Homer”, pe care, în vacanța de iarnă, au avut posibilitatea să le citească. Și la acest concurs nu s-a insistat numai asupra conținutului acestor epopei, asupra faptelor eroilor; în întrebările puse s-a insistat și asupra unor amănunte în descrierea armelor, a îmbrăcămintei etc., pentru a-i stimula pe elevi să citească cu multă atenție și să descopere astfel valorile artistice ale acestor opere antice. La fel, nu s-au apreciat numai cunoștințele elevilor, ci și expunerea frumoasă și aleasă; nu ne-am mulțumit cu răspunsuri sumare, ci am cerut elevilor să povestească unele pasaje, de exemplu acea scenă frumoasă și zguduitoare cînd Priam se duce la Ahile să-i ceară trupul lui Hector, sau unele aventuri ale lui Ulisse, descoperind și antrenînd astfel aptitudinile unor elevi pînă atunci necunoscute.

În ceea ce privește activitatea *extrașcolară*, posibilitățile de a contribui la educația estetică sînt mai variate. Îndrumările Ministerului Învățămîntului din ianuarie 1966 accentuează din nou importanța acestor forme de activitate: „Adîncind conținutul educativ al lecțiilor, organizînd vizite la locurile și monumentele istorice, la expoziții, muzee, vizionînd cu elevii spectacole de teatru și cinema cu teme din istoria patriei, cadrele didactice vor contribui la formarea unui tineret devotat cu trup și suflet Partidului, demn, cinstit și curajos, cu o conduită ireproșabilă în toate împrejurările vieții, optimist și încrezător în viitor, însuflețit de profunde sentimente patriotice și internaționaliste, un tineret al cărui ideal de viață să fie slujirea cu abnegație a intereselor poporului, a cauzei socialismului și păcii⁸”. Scopul educativ urmărit prin aceste forme de activitate se realizează, în cea mai mare parte, tocmai printr-o profundă înrîurire estetică asupra conștiinței elevilor.

Teatrul zilelor noastre este asemănător ca în timpul grecilor, dar în mult mai mare măsură, un factor important în educarea maselor. Vizionarea

⁸ „Gazeta învățămîntului” nr. 855, din 28 ianuarie 1966.

unui spectacol de teatru nu este doar o plăcere sau destindere pentru moment, de ordin pur estetic, ci lasă prin înfrurirea sufletească urme adânc creionate în conștiința spectatorului, urme care ajută la formarea idealului etic și politic superior al maselor. Drama istorică, la care ne referim îndeosebi, aduce în fața ochilor noștri conflicte ancorate în lupta epocilor trecute sau a contemporaneității pentru libertate, adevăr, frumos, în lupta dintre bine și rău, dintre vechi și nou, la care noi, spectatorii, sîntem chemați să luăm parte pentru a continua și în zilele noastre această luptă pentru marile idealuri ale omenirii.

Din păcate, repertoriul teatrelor noastre, mai ales în provincie, nu cuprinde multe piese istorice. Golurile provenite din această lipsă le putem compensa prin *vizionarea filmelor istorice*. Prin posibilitățile sale specifice, cinematograful dă spectatorului iluzia că participă el însuși la acțiune, că se află în miezul faptelor evocate; de aici rezultă intensitatea mare a emoției estetice, posibilitatea de a pune stăpînire pe conștiința spectatorului mai ușor și mai mult decît în toate celelalte arte. De aceea, un film de o adevărată valoare artistică este un mijloc important în educarea estetică a elevilor.

Dar nu toate filmele istorice prezentate la noi corespund acestor cerințe. Multe dintre filmele istorice din apus, ca *Wikingii*, *Mongolii*, *Romulus și Remus*, *Elena din Troia*, *Cleopatra*, pun accent pe efecte prea ieftine, folosesc aspectele senzaționale ale istoriei pentru a atrage spectatorul. Aducînd pe ecran numai „scene tari“ cu un mare număr de figurați, lupte sîngeroase, asalturi ale cetăților, torturi, toate prezentate cu prea mare lux de detalii, costume strălucitoare, frumusețea actorilor, aceste filme urmăresc mai mult scopuri comerciale decît educația estetică a spectatorilor. Există însă și destule filme istorice de reală valoare artistică, cum au fost filmele *Alexandr Nevski*, *Crucișătorul Potemkin*, *Hamlet*, *Război și pace* sau filmele *Beethoven*, *Austerlitz*, *Cavalerii teutoni*, *Electra* etc., care prin vizionarea lor contribuie în mod esențial la educația estetică a elevilor.

Cinematografia tinăra română, prin crearea genului filmului istoric-revoluționar, are o importantă contribuție la formarea idealului estetic socialist. Filme ca *Lupeni 29*, *Tudor*, *Pădurea spînzuraților*, *Rășcoala* înfățișează elevilor portretele emoționante ale luptătorilor revoluționari din trecutul poporului nostru. Filmul *Lupeni 29*, prin prezentarea emoționantă a luptelor eroice ale minerilor, a tragediei celor loviți de accident, prin scena tragică a înmormîntării, trezește printr-o profundă impresie estetică sentimente nobile în conștiința tinerilor, făcîndu-i să trăiască în mod activ marile lupte pentru instaurarea orînduirii noi. Profesorul de istorie nu trebuie să se lipsească de această posibilitate de a forma gustul estetic și în același timp și profilul moral-politic al elevilor săi ⁹.

Vizitarea muzeelor și expozițiilor istorice în cadrul predării istoriei urmărește de obicei un scop instructiv. Prin aceste vizite, elevul, luînd contact

⁹ Despre cinematografie ca mijloc educativ vezi Ana Maria Narti, *Contribuția cinematografiei la educația estetică*, în *Educația estetică prin artă și literatură*, București, 1964.

direct cu un variat și bogat material concret istoric, cu izvoarele de bază ale istoriei, aprofundează cunoștințele asimilate în lecție. În același timp, vizitarea muzeelor exercită și o influență educativă asupra elevilor, creîndu-se prin contactul cu cele văzute trăiri puternice, care contribuie la formarea unei atitudini emoționale față de trecut.

Aceste impresii profunde provocate la vizitarea muzeelor sînt deci și impresii de ordin estetic. Există în fiecare muzeu istoric obiecte de mare valoare artistică (ceramică, manuscrise caligrafiate, obiecte sculptate în lemn, broderii, capodopere ale meșterilor aurari și alte obiecte de artă din evul mediu), care oglindesc talentul, puterea de creație și aspirațiile poporului nostru spre frumos. Ele trebuie să devină pentru elevi un izvor de inspirație și un imbold de a crea, de a realiza și ei ceva frumos, inspirîndu-se din tezaurul neseat al imaginației poporului.

Acest rol educativ este și mai accentuat la vizitarea cu elevii a galeriilor de artă. Cu toate că această activitate intră mai mult în competența profesorului de desen, profesorul de istorie poate să se folosească și el de această metodă pentru a aprofunda — cu ajutorul unor impresii estetice — cele învățate în lecția despre cultură. Tablourile lui Th. Aman, N. Grigorescu, Șt. Luchian, O. Băncilă, graficele lui N. Tonitza etc., pe lângă deosebita lor valoare artistică, reflectă și conținutul social-politic al epocii în care au fost create. Subliniem că la aceste vizite explicațiile din partea profesorului sau a unei alte persoane indicate sînt absolut necesare. Elevii trebuie îndrumați să vadă nu numai scena prezentată, ci și mijloacele artistice cu ajutorul cărora artistul reușește să prezinte pe pînză momentul respectiv.

Dăm ca exemplu de analiză a unei opere de artă plastică renumitul tablou al lui N. Grigorescu *Atacul de la Smîrdan*. Pornind de la compoziția tabloului, trebuie să se arate elevilor că aceasta este axată pe figura monumentală a ostașului român în plin avînt pe primul plan, avînt de care sînt cuprinși și cei doi ostași din spatele său, cit și mulțimea soldaților în stînga care se pierde în vârtejul de luptă. Încordarea acestui avînt este subliniată prin repetarea liniei oblice, care simbolizează pornirea năvalnică ce sparge orice stavilă din cale. Cele două figuri ale ostașilor căzuți în primul plan accentuează prin nemișcarea lor și mai mult avîntul figurii centrale. Ostașul turc din stînga, stînd cu brațele desfăcute, cu arma aruncată, simbolizează războiul nedrept, pe cînd ostașul român din dreapta moare cu mina încheștată pe armă, pentru cauza dreaptă a patriei. Dinamica acestui aspect este subliniată și prin întrebuițarea culorilor, o gamă de culori sumbre, în care nu există culoare deschisă, senină, totul fiind învăluit pînă în primul plan în cenușiu-albastru al cerului de plumb care apasă asupra cîmpului de luptă. Se va arăta elevilor că aici nu este vorba de o „plimbare glorioasă” spre victorie, cum s-a prezentat adesea ulterior campania din 1877, ci de o luptă pe viață și pe moarte pe care pictorul a cunoscut-o și în care a văzut pe ostașii români jertfindu-se pentru independența patriei. Tocmai acest tablou, care exprimă o armonie perfectă între conținut și formă, ne arată cum impresia estetică poate să

influențe puternic sentimentele, voința spectatorului, îmbinând astfel educația estetică cu educația morală și patriotică a elevilor noștri.

Excursiile făcute la monumentele istorice, fie de durată mai scurtă, ca vizitarea unor monumente în raza localității școlii, fie de durată mai lungă, cu un itinerar care cuprinde diferite obiective, pe lângă scopul instructiv, au și o deosebită valoare educativă.

Făcînd cunoștință în excursie cu frumusețile patriei noastre, se lărgesc nu numai orizontul elevilor și spiritul lor de observație; prin cunoașterea și admirarea urmelor din trecutul istoric, în care patria noastră este atît de bogată, se creează acele situații psihologice care contribuie prin emoții și trăiri puternice la întărirea sentimentului patriotic, la o atitudine optimistă și activă față de viață și față de munca productivă.

Influența educativă, formarea unei atitudini estetice la elevi prin excursii școlare nu se rezumă numai la vizitarea monumentelor din trecut. Tocmai excursia ne dă posibilitatea să facem educația estetică în sensul cel mai larg, cel mai complex, așa cum am arătat la început, frumosul existînd în natură, în societate și în artă. Educația estetică are rolul de a îndruma pe elevi să perceapă și să înțeleagă frumusețea în toate formele ei existente. Unde s-ar putea efectua această educație mai bine decît în excursie? Unde găsim o mai perfectă îmbinare între frumusețea naturii și frumusețea muncii creatoare a omului? Aflîndu-ne de exemplu în depresiunea Hunedoarei, în mijlocul unui peisaj dintre cele mai frumoase ale țării, în fața noastră se ridică, impozant prin mărime și frumos în proporții, castelul Huniazilor; pe stînga privirea noastră cuprinde majestuoasele construcții ale industriei moderne, furnalele și cuptoarele, care se ridică ca o epopă a constructorilor socialismului, cetatea de oțel modernă față în față cu cetatea feudală. În Moldova de nord, în mijlocul unei naturi minunate, meșteri escușiți din epoci trecute au ridicat acele lăcașuri de artă care parcă fac parte din natura înconjurătoare, iar la lacul de baraj al hidrocentralei de la Bicz natura și omul parcă se întrec în făurirea unei opere grandioase. În Dobrogea, la Adamclisi sau la Istria, admirînd urmele civilizației romane, ne îndreptăm spre coasta Mării Negre, unde frumusețea naturii se îmbină cu construcțiile noi ridicate pentru oamenii muncii, care sînt expresia frumuseții și bucuriei societății noastre de azi. S-ar mai putea da multe exemple din patria noastră frumoasă unde se întregesc aspectele trecutului cu realizările prezentului și cu mărețele perspective ale vieții în viitor. Bucuria trăită sub imperiul acestor impresii ale frumosului ne va fi un imbold în munca noastră pentru întregirea frumosului în patria noastră.

În *concluzie*, din cele arătate rezultă cît de ample și multilaterale sînt posibilitățile predării istoriei de a contribui la educația estetică a elevilor. Procedeele folosite în acest scop pot fi diferite. Principalul este ca, prin transmiterea *impresiei* estetice, fie la lecție, fie în cadrul variatelor activități extrașcolare, să se formeze o *atitudine estetică* la elevi, care să se raporteze la faptele din trecut, la operele de artă studiate, la viața nouă care se dezvoltă în jurul nostru, prin munca noastră. Să contribuim prin această educație la formarea moral-politică a tineretului nostru. Acest scop însă îl vom atinge

numai dacă această atitudine estetică, devenită o componentă a structurii psihice, se va integra în *normele de conduită* ale elevilor noștri, în atitudinea lor față de muncă, față de colectiv. Să nu uităm că scopul educației estetice nu este numai extinderea listei de cărți citite sau de monumente și opere de artă văzute, ci în primul rînd formarea caracterului, a conduitei morale și a voinței tînărului de a participa la construirea unei vieți noi și frumoase.

Noi, educatorii, avem răspunderea pentru formarea oamenilor de mîine. Să dăm societății — prin toate mijloacele care ne sînt oferite — oameni cu o putere creatoare multilateral dezvoltată, oameni demni de epoca în care trăim.

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE, vol. I,

îngrijit de Maria Holban,
Editura științifică, București 1968, 590 p.

În cadrul Institutului de istorie „N. Iorga“, timp de un deceniu și jumătate a lucrat un colectiv, compus din specialiști de înaltă calificare, la întocmirea unei noi colecții de izvoare privitoare la istoria patriei: *Călători străini despre țările române*. Colecția, cuprinzând 10 volume, conține mărturii ale unor străini care au trecut sau au poposit în Moldova, Țara Românească și Transilvania, în secolele XIV—XVIII. Nu este necesar să insistăm asupra valorii mărturiilor reproduse în traducere românească. Ele adaugă elemente noi, privind viața economică, social-politică și culturală de la noi, precum și obiceiurile țării, bogățiile pământului și viața cotidiană a diferitelor clase sociale. În acest context, nu o dată întâlnim în aceste izvoare aspecte unice. Desigur, observațiile călătorilor pot fi în unele cazuri superficiale, informațiile eronate, dar confruntarea cu alte izvoare, verificarea în lumina lor pot servi la reconstituirea frământatului trecut al poporului român și al naționalităților conlocuitoare. Observațiile unui străin despre țară, despre natura și clima ei, despre diferite personalități, despre sate și orașe, folosite cu grijă și intercalate frumos în expunerea lecțiilor, fac predarea istoriei în școli mult mai colorată, mai interesantă. Acesta este și motivul pentru care recomandăm cu multă căldură tuturor profesorilor de istorie colecția.

Primul volum cuprinde texte privind începutul secolului al XIV-lea și pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Sînt reproduse în total 37 de mărturii mai scurte sau mai ample.

Volumul este însoțit de un *Cuvînt înainte*, semnat de profesorul Mihail Berza, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Profesorul M. Berza subliniază că în istoriografia română preocuparea pentru mărturiile călătorilor străini nu este nouă. Încă N. Bălcescu, în vestitul *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, publicat în primul număr al „Magazinului istoric pentru Dacia“, releva necesitatea și utilitatea acestui izvor. Acțiunea începută de N. Bălcescu și A. Treboniu-Laurian a fost continuată de Al. Papiu-Ilarian, Th. Codrescu, B. P. Hasdeu și alții. O contribuție

remarcabilă în strângerea și publicarea mărturiilor lăsate de călătorii și ambasadorii străini privitoare la țara noastră a adus marele istoric N. Iorga. *Istoria românilor prin călători*, publicată de N. Iorga, rămîne și azi o valoroasă publicație de izvoare cu o vastă interpretare. Colectivul format la Institutul de istorie „N. Iorga”, atunci cînd și-a asumat obligația de a pregăti și publica o colecție nouă, corespunzătoare cerințelor actuale, își dădea bine seama de efortul necesar și de munca migăloasă care-i stătea în față avînd în vedere tradiția înaintașilor și exigențele impuse de necesitățile actuale.

Noua colecție trebuie să fie mai bună, mai amplă și mai completă decît vechile publicații de acest gen. Ce aduce nou colecția de față? Din capul locului trebuie să subliniem că, față de vechile colecții, ea conține relatări privitoare și la Transilvania, omisă în publicațiile anterioare. Apoi, dacă în vechile colecții erau doar fragmente din relatări, în noua colecție sînt reproduse integral toate știrile referitoare la țara noastră. În plus, în volumul la care ne referim sînt cuprinse și traduse mărturii necunoscute vechilor colecții sau omise de autorii lor. Prin urmare ea este mai completă, mai cuprinzătoare. În noua colecție se dau informații biobibliografice complete despre autorii mărturiilor identificate, se realizează un studiu critic și exigent al mărturiilor, ceea ce ușurează extrem de mult folosirea cărții. La aceasta mai contribuie și indicele, întocmit cu multă competență. Notele la textele traduse sînt adevărate investigații erudite. Prin faptul că s-a recurs la cercetarea amănunțită a textelor autentice s-a realizat o ediție de înaltă ținută științifică.

Introducerea generală, semnată de cercetătoarea Maria Holban, care a îngrijit întreaga colecție, ne oferă o competență informare despre întreaga problematică pe care o ridică noua colecție. Ni se oferă un tablou complet în privința metodelor de lucru, despre noțiunea pe care a adoptat-o colectivul în conceptul de călător, despre criteriile de selecție și împărțire pe volume, despre valoarea ca izvor a mărturiilor reproduse, influențele reciproce, ficțiunile, despre stabilirea textelor, aparatul critic, note, felul în care au fost folosite lucrările anterioare și o competență analiză de ceea ce aduce nou colecția la care ne referim. În încheiere se analizează felul în care se reflectă realitățile din țările române în relațiile călătorilor.

Introducerea la primul volum este semnată tot de Maria Holban. Într-un cadru mai larg al istoriei Europei centrale și de sud-est, sînt expuse în această introducere evenimentele de la noi consemnate în mărturii. Expunerea ușurează înțelegerea justă a textelor din volum.

Și, pentru că prezentarea noastră nu poate realiza o analiză multilaterală a volumului, a unor deficiențe, care — după părerea noastră — au totuși un aspect minor față de valoarea excepțională a volumului, am dori să subliniem utilitatea textelor pentru învățămîntul de cultură generală prin cîteva exemple.

Iată cum vedea medicul venețian Matteo Muriano Moldova din perioada lui Ștefan cel Mare: „Moldova — scria el în 1502 — este o țară mănoasă și foarte frumoasă și bine așezată, plină de animale și de toate bucatele.. Pășuni sînt foarte bunc. În această țară s-ar putea ține peste 100 000 de cai”.

Despre moldoveni, Matteo Muriano nota că „sînt bărbați viteji, ageri și nu făcuți să stea pe perne, ci la război pe cîmpul de luptă”. Ștefan cel Mare „este un om foarte înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, pentru că este îndurător și drept, veșnic treaz și darnic... Acest domn prea vestit poate să ridice 60 000 de oameni de ispravă, adică 40 000 de călăreți și 20 000 de pedestri”. Călătorul italian arată că în întîlnirea pe care a avut-o cu domnul Moldovei acesta-i spunea cu demnitate: „Am purtat 36 de lupte de cînd sînt domnul acestei țări dintre care am fost învingător în 34 și am pierdut 2”.

Multe amănunte de genul celor citate mai sus găsim și cu privire la Țara Românească din perioada lui Mircea cel Bătrîn și Vlad Țepeș, la Transilvania și mai cu seamă despre acțiunile antiotomane conduse de Iancu de Hunedoara. Deosebit de prețioase sînt informațiile despre viața economică a Transilvaniei, despre diferitele orașe și mineritul de aici, despre bogățiile subsolului.

Sînt interesante și observațiile călătorilor cu privire la obiceiurile țării, la portul popular, descrierile de armament și organizare militară. Toți călătorii care vorbesc de limba română menționează originea ei romană. Vorbind de moldoveni, ideea aceasta este subliniată cu deosebită pregnanță de Nicolaus Olahus. „Graiul lor și al celorlalți români — scria el — a fost odinioară cel roman ca fiind colonii ale romanilor. În vremea noastră se deosebește foarte mult de el, măcar că multe cuvinte de ale lor pot fi înțelese de latini”.

Mulți dintre călători observau că prin eforturi comune Moldova, Țara Românească și Transilvania puteau desfășura cu succes acțiuni antiotomane. „Dar s-a temut Soliman — scrie Anton Verancsics — ca nu cumva, cînd ar încerca el să ocupe Transilvania, sau Țara Românească sau Moldova, toate aceste țări să se unească și să se apere prin curse... în parte prin forță... cu o cavalerie uimitor de numeroasă, și o armată țărănească atît de pricepută și atît de dirză în atacarea dușmanului...”

Aceste cîteva exemple ne îndreptățesc, credem, să recomandăm cu deosebită stăruință profesorilor de istorie să recurgă la această colecție pentru a face mai colorate lecțiile și expunerile despre trecutul patriei.

L. DEMÉNY

ACAD. D. PRODAN, SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

Editura științifică, București, 1967, 536 p.

Ediția nouă, refăcută, a lucrării *Supplex Libellus Valachorum*, de acad. D. Prodan, apărută recent în Editura științifică, reprezintă una din cele mai interesante și mai necesare lucrări de istorie din ultima vreme.

Pornind de la memoriul românilor transilvăneni, alcătuit în 1791, autorul face, de fapt, o istorie a tuturor marilor evenimente sociale, politice și culturale din Transilvania, din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XIX-lea. Apreciind *Supplex Libellus Valachorum* ca pe „un act sintetic”, care formula „în intențiile sale revendicările unui popor”, act care nu constituie „nici un început și nici un sfârșit”, ci „doar un important moment dintr-o organică și istorică luptă politică”, autorul îi analizează rădăcinile, geneza, condițiile elaborării și consecințele. „Născut într-un timp cînd gînduri mari de înnoire se înfruntau în întreaga Europă”, cînd „valorile înnoitoare ale luminismului răzbătuseră pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale ei”, *Supplex* a prilejuit istoricului D. Prodan o tratare amplă, dar foarte bine încheată și obiectiv analizată a luptei duse de poporul român din Transilvania pentru drepturi sociale, politice, economice, spirituale, pentru apărarea și recunoașterea ființei naționale.

Alcătuit în timpul cînd, în Franța, Adunarea Națională lansa Constituția din 1791, cînd „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului” începea să fie cunoscută pretutindeni, memoriul numit *Supplex* argumenta conducerea Austriei cîteva mari adevăruri specifice vieții și istoriei poporului nostru: a) că națiunea română este cea mai veche dintre toate națiunile Transilvaniei; b) că se trage din coloniștii lui Traian; c) că năvălirile barbare nu i-au putut disloca; d) că atunci cînd au năvălit în Transilvania, sub ducele Tuhutum, ungurii i-au găsit pe români aici, conduși de voievodul lor Gelu; e) că au luptat cu nobilimea, în 1437, la Bobîlna, alături de unguri; f) că românii au dat oameni de seamă în istoria Ungariei: Ioan Huniade Corvinul, Mathias Corvinul, Ioan Getzi, Nicolaus Olahus, Ștefan Josika și mulți alții; g) că situația de „națiune tolerată” acordată românilor este nedreaptă și absurdă:

pitol de istorie românească transilvană este cel intitulat „Deschizătorul luptei politice naționale a românilor din Transilvania: Inochentie Micu“. Lupta pentru recunoașterea națiunii a fost, în tot veacul al XVIII-lea, țelul principal al politicii românilor transilvăneni, în această problemă amestecându-se problemele vieții sociale: economice, administrative, sociale, culturale. Poziția manifestată în dieta din 1744, exilul lui și avântul mișcării revoluționare în Transilvania în urma agitației întreprinse cu mari riscuri fac din Inochentie Micu figura centrală românească din Transilvania, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Lupta lui „se concentrează într-un precis program politic: ridicarea poporului român la națiune politică“.

Urmărind formele de luptă duse de români după Inochentie Micu, înființarea regimentelor românești de graniță, regimentul despotismului luminat al lui Iosif al II-lea și momentul Horea, autorul trece la raporturile dintre intelectualitatea și poporul român în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. În apelul „către români“, Samuil Micu nu încetează a reaminti neamului său mândria de a fi român, stăruie asupra importanței studiului trecutului căci „istoria iaste dascălul tuturor lucrurilor“. Cercetînd istoria, oricărui român „i să va face jele de micșorarea cea de acum, și căutînd la bun neamul și mărirea părintească cea de mult, să va nevoi prin învățătură și prin meșteșuguri și prin alte mărite fapte cu carii părinții aceia ai noștri au strălucit a dobîndi dintru aceiași, ca dintr-o moșie părintească, cîtuși de cît, că mult este a fi născut roman“.

Cu o deosebită atenție și subtilitate este analizată și atitudinea intelectualilor români față de „Tumulul Horii“. Aici se citează mărturiile cutremurătoare ale preotului Ioan Monorai, care descrie represiunea nobiliară în Arad și Deva: „însă aceea de tot ne scîrbi că în Deva dintr-o pivniță atîta om mort scosesă afară, cît făcuse căpiță din ei, carii prea îmboldiți fiind acolo, se nădușiră unii peste alții.“

De o deosebită valoare analitică este subcapitolul privitor la atitudinile străinilor față de evenimentele din 1784 din Transilvania. Observațiile naturalistului austriac Hacquet formează adevărate pagini de antologie privind adevărul despre viața românilor transilvăneni la sfîrșitul secolului luminilor. De asemenea, capitolul „Ideile noi social-politice la origini“, în care autorul tratează pe larg ideologia revoluției franceze și căile de difuzare a acestei ideologii, precum și receptarea noilor idei la noi, ajută pe cititor să vadă istoria Transilvaniei în complexul istoriei moderne europene, cu toată originalitatea propriilor ei probleme sociale, politice, naționale. Astfel este lămurită geneza ideologiei revoluționarilor de la 1848. *Supplex Libellus* se simte și în acțiunile tineretului revoluționar. Se simte și în discursul lui Bărnuțiu din catedrala Blajului și în programul revoluționar al mării Adunări naționale de pe Cîmpia Libertății. Se simte chiar în primul din cele 16 puncte proclamate aici, cel în care națiunea română „pretinde independența sa națională“ sub raport politic și reprezentarea ei „în proporțiune cu numărul său“ în viața publică a țării.

Autorul justifică lunga incursiune în istoria luptei politice naționale a românilor prilejuită de studiul lui *Supplex Libellus* prin faptul că acest memoriu „nu e nici o apariție subită, nici un produs al unor influențe venite din afară... El e rezultatul firesc, logic, al unui lung proces de dezvoltare a poporului român din Transilvania, a poporului român însuși. El constituie doar un moment esențial într-o lungă și surprinzător de consecventă luptă națională“. De aceea, în concluzie, acad. D. Prodan apreciază *Supplex Libellus* ca pe un moment proeminent în lupta de ridicare social-politică a românilor, în programul de luptă politică națională, „unul din semnele capitale marcînd drumul evoluției istorice a poporului român însuși, al formării națiunii române și a statului său național“.

DUMITRU ALMAȘ

I. D. SUCIU, REVOLUȚIA DE LA 1848—1849 ÎN BANAT

Editura Academiei Republicii Socialiste România,
București, 1968, 274 p.

Sărbătorirea a 120 de ani de la revoluția de la 1848 din țările române a prilejuit apariția unor importante lucrări dedicate evenimentului sărbătorit. Printre aceste lucrări se numără și monografia intitulată *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, elaborată de I. D. Suci, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga” din București.

Fundamentându-și lucrarea pe un bogat material bibliografic și documentar, cules din diferite studii, articole și lucrări, care abordează problema respectivă în general sau în special, precum și din diverse fonduri arhivistice și din presă, autorul a adus o contribuție valoroasă la cunoașterea amplă a evenimentelor revoluționare care au avut loc în Banat, în anii 1848—1849.

În partea introductivă a lucrării este făcută o analiză succintă a istoriografiei române cu privire la revoluția din Banat, începînd cu Alexandru Papiu-Ilarian, primul istoric român care s-a ocupat de această problemă, și sfîrșind cu lucrările apărute după 23 August 1944. Autorul arată un interes mai mare pentru revoluția românilor bănățeni după unirea din 1918, cînd s-a desăvîrșit unitatea politică a statului român, și relevă aprecierea justă dată acestei revoluții în literatura marxistă. În același timp sînt prezentate sintetic fondurile arhivistice din care au fost utilizate numeroase documente editate și inedite, cuprinzînd memoriile unor participanți direcți la revoluția din Banat, ca, de exemplu, Vukovics Sebó, precum și diverse jurnale cu însemnări zilnice din timpul acestei revoluții.

După cîteva considerații asupra istoriei Banatului, în cadrul cărora sînt reliefate principalele aspecte de ordin social-politic și cultural, începînd de la transformarea acestui teritoriu în pașalic turcesc în 1552, și pînă în ajunul anului revoluționar 1848, autorul se ocupă de manifestările revoluționare care au început în Banat în urma izbucnirii revoluției la Viena și Pesta în martie 1848, un loc important acordînd evenimentelor de la Lugoj, capitala comitatului Caraș.

Referindu-se la orientarea burgheziei române din Banat, autorul subliniază că, deși aceasta nu avea un reprezentant care să-i dea directive orien-

tative din punct de vedere social-național, pînă la eliberarea lui Eftimie Murgu, totuși pe măsură ce evenimentele de la Pesta au început să se precipite s-a cristalizat și un program de revendicări pentru românii din Banat și Ungaria. În acest program se cerea: 1) Înființarea unei unități administrative separate — Banatul Timișoarei, pusă sub conducerea unui ban român; 2) Despărțirea celor trei episcopii de mitropolia de la Carloviț și unirea lor cu episcopia ardeleană sub conducerea unui mitropolit român; 3) Alegerea mitropolitului și a episcopilor de către popor, prin deputați din rîndul preoților și al mirenilor; 4) Înființarea unui fond al clerului și seminariilor române de rit ortodox; 5) Limba de predare română în toate școlile românești etc.

O atenție deosebită acordă autorul celor două adunări ale românilor din Banat ținute la Lugoj la 4/16—5/17 mai și 15/27 iunie 1848, cererilor formulate în aceste adunări și care în linii generale se aseamănă cu cele din programul amintit mai înainte. Ocupîndu-se de adunarea de la Pesta din 3/15—9/21 mai 1848, a scos în evidență cele trei curente ale revoluționarilor bănățeni: a) burghezo-democrat, în frunte cu Emanoil Gojdu; b) democrat-revoluționar, grupat în jurul lui Eftimie Murgu, care se situa pe pozițiile cele mai avansate, reprezentînd interesele maselor țărănești și ale micii burghezii; și c) al celor cu o atitudine de rezervă totală pînă în octombrie 1848, condus de frații Andrei, Eugen și Petru Mocioni.

Figura democratului revoluționar Eftimie Murgu este bine conturată în monografia pe care o prezentăm, autorul urmărind activitatea acestuia atît înainte, cît și în timpul revoluției de la 1848—1849 din Banat. El este conducătorul principal al revoluției bănățene și autorul cererilor formulate de români în adunarea populară de la Lugoj, din 15/27 iunie 1848: 1) Înființarea unei armate populare române prin înarmarea poporului; 2) Numirea lui Eftimie Murgu căpitan al acestei armate; 3) Recunoașterea limbii române ca limbă oficială a tot Banatul; și 4) Independența bisericii române din Banat.

Un capitol special este rezervat revendicărilor țărănimii bănățene în primele trei luni ale revoluției, evidențiindu-se: a) Nemulțumirile împotriva nemeșilor și a autorităților comitatense și b) Rezerva românilor față de garda națională maghiară.

Un loc important în monografia elaborată de I. D. Suciu îl ocupă lupta revoluționarilor bănățeni pentru unitate politică și activitatea desfășurată de deputații românilor din Banat în parlamentul de la Pesta în aceeași direcție, remarcîndu-se aportul lui Eftimie Murgu și Aloisiu Vlad. În acest capitol sînt relevate și legăturile dintre revoluționarii bănățeni cu cei din Țara Românească și în special cu Nicolae Bălcescu și A. G. Golescu. Nu este neglijată nici lupta dusă pe cale parlamentară pentru realizarea programului de la Lugoj.

Un spațiu destul de larg este rezervat și altor probleme legate de revoluția din Banat, cum ar fi: opoziția țaranilor față de legea recrutării; ascuțirea contradicțiilor între intelectualii bănățeni și guvernul maghiar; ridicarea gloatelor și ocuparea centrelor mai importante din Banat (Timișoara, Lugoj, Reșița etc.) de către imperiali; acțiunea comună a românilor din

Banat cu românii din Transilvania ; reocuparea Banatului de trupele maghiare și ultima încercare de unire a forțelor revoluționare ; reprimarea revoluției și represaliile dezlănțuite de habsburgi împotriva românilor bănățeni în frunte cu Eftimie Murgu.

Monografia *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, însoțită de o bogată listă bibliografică, de un indice, de o listă cu ilustrații, cuprinzând portretele celor mai de seamă revoluționari, diferite aspecte din timpul revoluției, fotocopii ale documentelor mai importante, precum și o hartă a Banatului (urmărind desfășurarea revoluției din anii 1848—1849) constituie pentru profesorii din învățământul de cultură generală un valoros instrument de muncă. Pe de o parte, îi ajută să-și lărgescă orizontul profesional cu date noi privind revoluția bănățeană și, pe de alta, le oferă un bogat și valoros material didactic pe care-l pot utiliza în clasă.

I. GH. ȘENDRULESCU

N. ADĂNILOAIE, DAN BERINDEI, REFORMA AGRARĂ DIN 1864

Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 364 p.

Reforma agrară din 1864 se înscrie în istoria României ca unul dintre cele mai importante evenimente care au stat la temelia consolidării statului nostru național. Acestui remarcabil eveniment îi este consacrată o amplă lucrare monografică, elaborată de N. Adăniloaie și Dan Berindei și apărută, nu de mult, în Editura Academiei. Specialiști în istoria modernă, autorii — după o documentare aproape exhaustivă — tratează multilateral reforma agrară din 1864, înfățișând rînd pe rînd diferitele ei aspecte și elucidînd, printr-o argumentare convingătoare, principalele probleme abordate.

Monografia cuprinde două părți — fiecare avînd cîte șase capitole — o introducere și o încheiere (denumită „concluzii generale“). Introducerea se ocupă cu istoriografia problemei, partea I cu elaborarea legii rurale, iar partea a II-a cu aplicarea acesteia; concluziile generale reliefează însemnătatea și urmările reformei agrare.

Este de subliniat faptul că autorii examinează în prima parte a lucrării nu numai lupta politică pentru înfăptuirea reformei, ci și condițiile social-economice, implicit contextul internațional la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd în țările din centrul și răsăritul Europei — urmînd exemplul Occidentului — rezolvarea problemei agrare era pretutindeni la ordinea zilei. După ce sînt trecute în revistă reformele agrare din Europa, se precizează că mai ales cele din Imperiul habsburgic și țarist au avut un răsunset apreciabil și în sînul țărănimii din Principatele Române, dornică de a scăpa de clacă și de a primi pămînt. Pornind de la această stare de lucruri, se constată că reforma agrară din 1864 nu este un eveniment izolat de istorie generală, ci un episod caracteristic al unui proces firesc, îndelungat și comun țărilor Europei centrale și răsăritene; ea se încadrează în lanțul transformărilor social-economice din această parte a Europei. Autorii țin însă să sublinieze că reforma la care s-a ajuns în 1864 în Principate a fost un rezultat în primul rînd al dezvoltării interne, al necesităților obiective și al situațiilor specifice din țara noastră.

Cu toate înrîuririle externe — care au creat oarecum anumite condiții favorabile sau au sugerat indirect unele modalități de legiferare —, reforma înfăptuită în august 1864 de tînărul nostru stat național va avea particularitățile ei, izvorîte din realitățile românești. Ea „a fost impusă — după cum de precizează în monografie — de stadiul de dezvoltare a societății românești, care, o dată cu revoluția burghezo-democratică din 1848, pășise în orînduirea capitalistă. Menținerea relațiilor feudale în agricultură nu mai era compatibilă... cu dezvoltarea economico-socială în ansamblu și, în aceste condiții, contradicțiile sociale s-au ascuțit la maximum, în așa fel încît înlăturarea vechilor relații agrare devenise o necesitate inexorabilă“ (p. 39).

După o tratare amplă a stadiului dezvoltării agriculturii în Principate în perioada premergătoare anului 1864 și a raporturilor dintre moșieri și clăcași, se evidențiază faptul semnificativ că lupta continuă a țărănimii, care depășea desfători cadrul strict local, a obligat guvernul să accelereze înfăptuirea reformei.

Un loc important se acordă în lucrare dezbaterilor furtunoase prilejuite de problema agrară în Adunarea ad-hoc de la Iași, în Comisia centrală de la Focșani și mai ales în Adunarea deputaților în anii 1862 și 1864. Poziția progresistă a lui M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza și a colaboratorilor acestora care — combătînd concepțiile reacționare ale deputaților conservatori — militau pentru împrumietărirea clăcașilor este bine conturată. Legea rurală din august 1864, care, abolind claca și celelalte privilegii feudale, aducea țărănimii reforma mult așteptată, este de asemenea analizată în mod obiectiv, reliefindu-se atît însemnătatea, cît și anumite limite ale ei.

Partea a II-a a lucrării — bazată aproape în întregime pe documente inedite — se ocupă pe larg de aplicarea pe teren a reformei agrare. Rînd pe rînd, sînt analizate în diferite capitole: explicarea și ecoul legii rurale la sate, desfășurarea lucrărilor tehnice de aplicare a reformei (formarea comisiilor de împrumietărire, delimitarea și împărțirea pămînturilor la clăcași), mijloacele folosite de moșieri și arendași pentru a eluda reforma, contestațiile și revoltele țărănești cauzate de nedreapta aplicare a legii rurale și de abuzurile claselor dominante, împrumietărirea însurășeilor și vînzarea moșiilor statului în loturi mici la săteni.

Reține atenția faptul că țărănimea a primit cu mare entuziasm legea rurală, iar moșierimea cu ostilitate vădită; de aceea reforma s-a aplicat în condițiile unei ascuțite lupte de clasă. Majoritatea moșierilor și arendașilor s-a împotrivit aplicării corecte a reformei și, bucurîndu-se de complicitatea autorităților județene, a căutat să-i dea un caracter mai restrîns decît cel prevăzut de lege. Sînt demonstrate convingător în lucrare diferitele procedee de tergiversare a aplicării reformei de către moșieri și arendași, abuzurile acestora — cu complicitatea aparatului de stat — în excluderea de pe tablele de împrumietărire a unui mare număr de săteni, în trecerea multor clăcași dintr-o categorie superioară într-alta inferioară (spre a primi loturi mai mici de pămînt), în înșelarea țaranilor la măsurătoare, în delimitarea

de terenuri neproductive etc. Față de aplicarea abuzivă a legii rurale, țărănimea nu putea rămâne indiferentă. În numeroase sate locuitorii s-au răscolat, opunându-se delimitărilor arbitrare, făcute de proprietari și arendași. Ei au fost însă constrânși prin forța armată să accepte aceste delimitări nedrepte și să lase moșierilor pământurile mai productive ce le avuseseră pînă atunci în folosință.

Urmărindu-se procesul de împrăștiere în fiecare județ, în monografie se reliefează un fapt cu totul nou, anume că aplicarea pe teren a reformei nu s-a terminat în anii 1864—1865 — cum prevedea legea —, ci s-a prelungit mereu, timp de mai bine de un deceniu, din cauza abuzurilor menționate.

Un merit incontestabil al autorilor lucrării prezentate constă în corectarea datelor statistice furnizate la începutul acestui secol de economiștii vremii — G. D. Creangă, Leonida Colescu ș.a. — referitoare la numărul împrăștiștilor și la suprafețele de pământ ce li s-au atribuit. Pe baza studierii matricolelor nominale județene a împrăștiștilor, a confruntării cu cele din plăși, cu procesele-verbale ale comisiilor de împrăștiere și cu statisticele Ministerului de Finanțe (după care se făcea încasarea anuală a despăgubirii clăcii de la țărani), autorii au ajuns să stabilească alte cifre, mai apropiate de realitate, în privința beneficiarilor reformei din 1864. Din această minuoasă cercetare rezultă că pe baza legii rurale din 1864 au fost împrăștiți 406 429 de țărani, iar alți 60 651 au primit numai locuri de casă și grădină (cite 10 prăjini fiecare). Din cei 406 429 de clăcași: 72 751 au primit pământ la categoria frunțașilor (cu 4 boi), 200 132 ca mijlocași (cu 2 boi) și 133 546 ca pălmași. Un număr de 38 590 de clăcași au fost excluși arbitrar de la împrăștiere. În total cei 406 429 de clăcași împrăștiți au primit 1 654 969 de hectare din moșiile particulare și din cele ale statului; conform legii rurale trebuia să li se dea o suprafață totală de 1 770 831 ha; prin urmare, suprafața de pământ — stabilită de autori — cu care au fost frustrați țăranii prin diferite practici, cu ocazia reformei din 1864, se ridică la 115 862 ha. Peste 100 000 de familii de clăcași au rămas atunci fără pământ de hrană (aici intră cei excluși, însurății, plus cei trecuți la 1864 în categoria „cu casă și grădină”). Tot pe baza legii rurale au mai fost împrăștiți, între anii 1878—1880, 48 342 de însurăți cu 228 328 ha, iar unui număr de 106 714 săteni, prin legea din 1889, li s-a dat posibilitatea să-și cumpere loturi mici pe moșiile statului, atingînd o suprafață totală de 546 593 ha.

Evidențiindu-se, în încheierea monografiei, că prin legea rurală decretată de Cuza în 1864 și prin cea de vînzare a moșiilor statului din 1889 — bazată, de altfel, tot pe prima — un număr de 622 136 de familii de săteni au devenit proprietari pe aproximativ două milioane și jumătate de hectare, se atrage totodată atenția că reforma din 1864 n-a rezolvat decît parțial problema agrară în România, în stăpînirea moșierilor rămînînd circa 70% din suprafața cultivabilă a țării. Deși n-a rezolvat complet problema țărănească, reforma agrară din 1864 — conchid autorii —, desființînd claca și dependența de moșie și împrăștiînd majoritatea clăcașilor, „a dat un puternic impuls dez-

voltării producției de mărfuri și în general progresului societății românești“ (p. 347).

Autorii, avînd o bogată experiență în munca de cercetare științifică, valorifică cu competență atît izvoarele publicate, cît și imensul material inedit cules din arhivele centrale și locale; după o analiză critică și o interpretare marxistă a fenomenelor istorice studiate, ei reușesc să redea un tablou veridic și complet al reformei agrare din 1864 și al urmărilor ei pentru dezvoltarea ulterioară a României.

Monografia reprezintă o lucrare temeinică în problema agrară, o contribuție valoroasă la istoria modernă a României.

L. DUMITRESCU

ACAD. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, LUPTA PENTRU FORMAREA FRONTULUI POPULAR ÎN ROMÂNIA

Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, 157 p.

Lucrarea acad. P. Constantinescu-Iași *Lupta pentru formarea Frontului popular în România* — apărută recent în colecția Bibliotheca Historica Romaniae — prezintă un deosebit interes pentru cei ce studiază istoria contemporană a țării noastre.

Se remarcă vastul material de arhivă, prezentat și interpretat în lumina învățaturii marxist-leniniste, precum și bogăția faptelor relatate, la care autorul a participat direct, ca una din personalitățile remarcabile ale mișcării revoluționare din România. Aceste două coordonate principale ale lucrării îi conferă un caracter de puternică autenticitate și de temeinică documentare.

Încadrînd lupta pentru formarea Frontului popular în contextul situației internaționale a anilor 30, autorul reușește să definească în mod convingător fenomenul de front popular, ca fenomen internațional născut din necesitatea de a da o ripostă viguroasă fascismului aflat în ascensiune. „Frontul popular a apărut și s-a dezvoltat în cea de a patra decadă a secolului nostru, în mai multe țări din Europa, ca o mare acțiune de masă, îndreptată spre concentrarea partidelor muncitorești, a unor partide burgheze democratice, a personalităților cu vederi antifasciste, în scopul de a bara drumul fascismului, a cărui ascensiune, după instaurarea la putere a lui Hitler în Germania (30 ianuarie 1933), amenința pacea și existența independentă a popoarelor din întreaga lume“ (p. 5).

Trebuie subliniat însă meritul lucrării de a defini în același timp Frontul popular ca fenomen cu o puternică bază națională, corespunzînd specificului fiecărei țări. Ideea este demonstrată cu prisosință de la început, Partidul Comunist Român fiind înfățișat drept pivotul luptei pentru organizarea Frontului popular în țara noastră, pornindu-se de la situația social-politică existentă în România. Se subliniază în primul rînd faptul că — pe baza experienței luptelor din 1933 — P.C.R. milita cu perseverență pentru permanentizarea frontului unic între comuniști și socialiști, front care trebuia

să constituie nucleul de bază al unui front mai larg popular. Pe această linie sînt menționate diferitele organisme și organizații create din inițiativa P.C.R. sau sprijinite de acesta, în scopul antrenării forțelor democratice la acțiuni antifasciste. Astfel se arată rolul și activitatea Comitetului național antifascist, a Blocului muncitoresc-țărănesc, activitatea depusă de Liga muncii, Blocul democratic, Frontul plugarilor, Madosz și altele.

Se scoate în evidență caracterul creator al politicii P.C.R., care, încă înainte ca Internaționala comunistă prin Congresul al VII-lea să fi dat precizări în legătură cu atitudinea de urmat cu privire la problema fronturilor populare, a luat inițiativa să-l organizeze, acest front apărînd ca o necesitate istorică, obiectivă, legată de evoluția social-politică a realităților din țara noastră (p. 26). Constatînd amenințarea unei dictaturi fasciste de tip hitlerist, partidul și-a stabilit drept principală sarcină crearea unui larg front popular antifascist ce trebuia să se deosebească prin amploarea și concretizarea țărilor sale, cît și prin metodele de acțiune, de mișcarea antifascistă organizată în anii anteriori. În acțiunea antifascistă urmau să fie antrenate toate păturile micii burghezii și mai ales toată populația muncitoare de la sate, veriga de bază trebuind să fie lupta pentru cerințele economice ale maselor de toate categoriile.

Lupta contra fascizării urma să fie îmbinată cu lupta contra pregătirilor de război. Sînt interesante relatările cu privire la acțiunile directe întreprinse de partidul comunist, care s-a adresat conducerii partidelor muncitorești și democrat-burgheze în vederea realizării Frontului popular antifascist sau cel puțin a unui front democratic.

După ce ideea Frontului popular găsește ecou în toate colțurile țării, fiind susținută printr-o intensă campanie publicistică, se trece la organizarea unor acțiuni de masă, folosindu-se și întrunirile publice ale partidelor democrat-burgheze și urmărindu-se transformarea lor pe cît posibil în tribune de apărare a intereselor poporului.

Primul act care marchează înjghebera Frontului popular este acordul dintre Frontul plugarilor și Madosz, organizații de masă constituite și activînd legal. Acordul încheiat la Băcia în județul Hunedoara la 24 septembrie 1935 a avut semnificația unirii maselor muncitoare de la orașe și sate — în special din Transilvania. Acest acord, care s-a bucurat de un larg răsunset, a fost considerat că reprezintă o platformă a unui larg front popular, așa cum fusese conceput de forțele înaintate ale maselor muncitoare în frunte cu P.C.R.

Un alt pas spre unirea forțelor democratice a fost făcut prin acțiunea Blocului democratic, care determină Partidul Socialist (C. Popovici) să se pronunțe pentru colaborarea cu acesta și cu P.C.R. în cadrul Frontului popular. Acordul încheiat în acest sens în noiembrie 1935 avea semnificația generalizării Frontului popular în întreaga țară.

La începutul lunii decembrie 1935 se pun bazele unei înțelegeri mai largi, prin pactul de la Țebea, care a constituit un puternic embrion al Fron-

tului popular în România. Reține atenția precizarea făcută de autor că, deși pactul de la Țebea a fost încheiat între reprezentanții a numai trei organizații (Frontul plugarilor, Blocul democratic și Partidul Socialist), de fapt participau la această înțelegere atît Madosz-ul — reprezentat de Frontul plugarilor —, cît și Partidul Comunist Român, care fiind în ilegalitate avea reprezentanți în cadrul Blocului democratic. Cu prilejul analizării evenimentelor din această perioadă este evocată figura remarcabilă a dr. Petru Groza, reprezentant de seamă al forțelor democratice din Transilvania.

Lucrarea prezintă în continuare acțiunile ulterioare ale P.C.R. pentru făurirea Frontului popular, oprindu-se îndeosebi la perioada alegerilor parțiale din 1936, care se remarcă prin apropierea unor organizații național-tărăniste de ideea Frontului popular. Datorită tacticii folosite de Partidul Comunist Român și de celelalte forțe politice democratice, rezultatele alegerilor din județele Hunedoara și Mehedinți au constituit un succes, fiind aleși candidații susținuți de Frontul popular. Se citează articolul publicat în „Adevărul” de P. Constantinescu-Iași, care scria între altele: „Rezultatele alegerilor dovedesc un succes evident al stîngii, deoarece programul candidaților aleși era acel stabilit pe înțelegerea încheiată cu organizațiile pactului de la Țebea al Frontului popular. Totuși numărul destul de important de voturi înregistrat de candidatul fascist la Mehedinți și de cel al liberalilor, susținători indirecti ai dreptei, arată că primejdia fascistă persistă” (p. 114).

Trăgînd concluzii din experiența cîștigată, se desprindea necesitatea ca elementele Frontului popular să fie permanent mobilizate într-o luptă zilnică și susținută, astfel încît de la înțelegerile locale ale forțelor democratice să se treacă la o înțelegere pe întreaga țară. În acest scop, Blocul democratic preconiza intensificarea mobilizării maselor în jurul revendicărilor lor vitale imediate, conlucrarea cea mai strînsă cu organizațiile aderente ale Frontului popular, participarea la toate manifestările politice și alegerile comunale.

O importanță deosebită se acorda continuării tratativelor cu conducerea Partidelor Național-Țărănesc și Radical-Țărănesc, cît și reînnoirii propunerii de colaborare cu Partidul Social-Democrat.

Este meritul lucrării că, abordînd problema tratativelor duse cu partidele burgheze și cu P.S.D., înfățișează în mod complex și analitic pozițiile refractare sau cel puțin șovăielnice, limitate, ale fruntașilor acestor partide, demonstrînd în mod convingător că acordurile parțiale și efemere încheiate cu aceștia s-au datorat numai presiunii exercitate de masa membrilor organizațiilor politice respective.

Sînt deosebit de valoroase referirile făcute pe parcursul întregii lucrări la documentele adoptate de P.C.R. în această perioadă și care conțin analize profunde și amănunțite asupra evenimentelor din această perioadă, a succeselor obținute și greșelilor înfăptuite, a sarcinilor ce se desprind pentru etapa următoare.

Reproducînd pasajele cele mai semnificative din aceste documente, se demonstrează fără putință de tăgadă rolul de conducător pe care l-a avut P.C.R. în lupta forțelor democratice pentru stăvilirea procesului de fascizare a țării. Deși Frontul popular nu s-a realizat, activitatea pentru făurirea lui a constituit un moment semnificativ pentru mobilizarea și activizarea tuturor forțelor democratice din România, adăugînd tradiții glorioase la lupta de eliberare națională și socială, ale cărei idealuri aveau să fie îndeplinite după 23 August 1944, în opera de făurire a orînduirii socialiste, condusă de Partidul Comunist Român.

VENERA TEODORESCU

NICOLAE TITULESCU, DOCUMENTE DIPLOMATICE

București, 1967, 894 p.

Una din personalitățile proeminente ale istoriei moderne și contemporane a României și a diplomației europene între cele două războaie mondiale, căreia P.C.R. și generațiile de azi îi aduc toată cinstea și prețuirea, este Nicolae Titulescu.

Asupra acestei mari personalități din istoria poporului român și a diplomației mondiale au fost întocmite în ultimii ani numeroase lucrări, printre care și prezentul volum intitulat: Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, apărut în Editura politică.

La elaborarea acestui volum a participat un grup de istorici și juriști, sub conducerea profesorului universitar George Macovescu.

Volumul reprezintă o culegere de 491 documente, în cea mai mare parte inedite, culese din arhive și biblioteci din țară, din publicațiile oficiale ale Societății Națiunilor, din presa vremii română și străină, din dezbaterile parlamentare și din alte lucrări tipărite.

Documentele diplomatice din culegere se referă la o perioadă de aproximativ 20 de ani, de la primele negocieri purtate la Paris, în calitate de ministru de finanțe al României (28 iulie 1920) și pînă în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial¹.

Volumul e prefațat de un studiu introductiv, intitulat *Opera diplomatică a lui N. Titulescu*, care, pe baza documentelor din culegere, punctează principalele acțiuni diplomatice la care a participat Nicolae Titulescu, evidențiază obiectivele politicii externe a României între cele două războaie mondiale și orientează pe cititor asupra principalelor probleme și evenimente ale situației internaționale.

Dintre documentele din perioada 1920—1932, un interes deosebit prezintă pentru profesorii de istorie acelea care ilustrează activitatea diplo-

¹ În această perioadă, N. Titulescu a fost reprezentant al României la Conferința de Pace, ambasador la Londra (1922—1924), reprezentant al țării noastre la Societatea Națiunilor, al cărei președinte a fost la cea de-a XI-a și a XII-a sesiune ordinară în anii 1930—1932, și ministru al afacerilor străine (1927—1928 și 1932—1936).

matului român pentru apărarea drepturilor și intereselor României la conferințele internaționale pentru reparații și datorii, la procesul optanților unguri, în problema Dunării, în problema minorităților, la tratativele pentru rezolvarea unor greutăți financiare ale țării etc.

Un număr însemnat de documente din această perioadă înfățișează activitatea diplomatică a lui N. Titulescu în cadrul Societății Națiunilor pentru promovarea ideilor păcii, pentru rezolvarea unor probleme internaționale litigioase în interesul popoarelor, cum au fost conflictele greco-turc, chino-japonez și altele.

Principiile asupra organizării păcii și luptei împotriva războiului au fost dezvoltate de N. Titulescu în conferințele „Dinamica păcii” (doc. nr. 169), expusă la Berlin, în fața Reichstagului, la 6 mai 1929, și în „Progresul ideii de pace” (doc. nr. 198), ținută la Universitatea din Cambridge, la 30 noiembrie 1930, precum și în numeroase declarații și interviuri.

O atenție deosebită a acordat N. Titulescu lucrărilor *Conferinței dezarmării de la Geneva din anii 1931—1933, unde a susținut în general propunerile franco-britanice* și a apărut interesele naționale ale țării. „Conferința dezarmării — arăta el la 29 septembrie 1931 — va fi piatra de încercare a înțelegerii dintre națiuni” (p. 385).

Un număr însemnat de documente din aceeași perioadă informează pe conducătorii României asupra acțiunilor întreprinse de N. Titulescu pentru apărarea independenței naționale și a integrității teritoriale a țării, în care se încadrează și activitatea pentru organizarea Micii Înțelegeri.

Cele mai interesante documente din culegere, care pot fi folosite de profesorii de istorie în predarea politicii externe a României în anii 1933—1937, sînt cele ce ilustrează intensificarea eforturilor marelui diplomat român pentru organizarea forțelor păcii și a unui sistem de securitate europeană după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania și a creării unor focare de război în Europa, Asia și Africa.

Un succes al acestei activități l-a constituit încheierea la Londra la 3 și 4 iulie 1933 a Convenției de *definire a agresiunii*, care definea pentru prima dată în viața internațională noțiunea de agresor și reglementa cazurile de agresiune. În același timp, se stipula că nici un considerent de ordin politic, militar, economic sau de altă natură nu va putea servi drept justificare sau scuză a agresiunii.

Prin adoptarea definiției agresiunii, N. Titulescu avea convingerea că aceasta va contribui la menținerea statu-quoului teritorial, rezultat din sistemul tratatelor de pace de la Versailles, și va crea condițiile necesare instaurării păcii și securității internaționale.

Sprijinul deplin acordat de Nicolae Titulescu propunerii U.R.S.S. pentru încheierea Convenției de definire a agresiunii a marcat — după cum sublinia el însuși — „o primă și importantă etapă pe calea care duce la normalizarea raporturilor noastre”. În continuare, el arăta: „Nu am nici o îndoială că, în munca ei neobosită pentru menținerea păcii generale, România

va face tot ce depinde de ea și am toate rațiunile să cred că guvernul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste va face la fel pentru ca cele două națiuni să realizeze pentru cel mai mare bine al lumii poruncile geografiei și istoriei" (p. 512).

Reluarea raporturilor diplomatice ale României cu Uniunea Sovietică a ocupat un loc de prim ordin în activitatea diplomatică a lui N. Titulescu. În discursul ținut la 16 martie 1933, în fața Camerei deputaților, el sublinia că România „este decisă să ducă cea mai pacifică politică față de Rusia Sovietică, în așteptarea momentului când împrejurările vor permite să stabilim cu ea relațiuni politice normale, cu respectul intereselor vitale ale țării" (p. 482).

La 9 iunie 1934, un schimb de note diplomatice cu conținut identic efectuat la Geneva între Titulescu și Litvinov, în care ambele guverne își garantau reciproc deplina și întreaga respectare a suveranității, încorona cu succes eforturile îndelungate ale celor doi remarcabili diplomați.

În stabilirea relațiilor diplomatice româno-sovietice, Titulescu a văzut o manifestare a politicii externe românești ce corespundea unor înalte comanda-mente geografice, istorice și politice și avea rolul de a consolida legăturile dintre statele care urmăreau stabilitatea și pacea în Europa. În interviul acordat la Geneva la 19 ianuarie 1935 ziarului „Isvestia", el a declarat că consideră „reluarea raporturilor diplomatice între România și U.R.S.S. ca unul din cele mai importante acte" din viața sa politică (p. 601).

Pentru apărarea independenței și a integrității teritoriale a României și a statelor vecine ce și-au format sau desăvârșit unitatea politică în condițiile create de primul război mondial, Titulescu a conceput un sistem de alianțe regionale și pacte de asistență mutuală care, interconectate, să facă imposibil războiul. Convingerea că aceasta era calea pentru înfăptuirea securității l-a determinat să afirme: „... în ceasul în care Europa ar fi acoperită de o rețea de acorduri similare, neîndreptate împotriva nimănui, dar avînd ca scop respectarea legii internaționale, pacea va exista cu adevărat" (p. 767).

În cadrul acestei activități, prezintă un interes deosebit documentele referitoare la acțiunile întreprinse de N. Titulescu pentru consolidarea Micii Înțelegeri și asigurarea securității țărilor din centrul și sud-estul Europei. Astfel, la 16 februarie 1933, la Geneva s-a semnat pactul de reorganizare a Micii Înțelegeri, în baza căruia ea s-a transformat într-o unitate internațională care echivala, prin importanța ei politică, economică și militară, cu o mare putere europeană. Noul pact avea însemnătatea și valoarea unui tratat de alianță complet, care se suprapunea vechilor pacte bilaterale încheiate între cele trei state în anii 1920—1921. Datorită acestor măsuri, Mica Înțelegere s-a manifestat ulterior pe plan internațional ca un front diplomatic indivizibil, apărînd în mod solidar una și aceeași cauză.

În urma eforturilor depuse de către ministrul de externe al României, timp de mai mulți ani, s-a constituit Înțelegerea Balcanică la 9 februarie 1934. Pactul balcanic semnat de România, Turcia, Grecia și Iugoslavia era „un instrument defensiv", îndreptat spre „menținerea ordinii teritoriale" și garan-

tarea securității statelor balcanice împotriva unei agresiuni venind din partea unui stat balcanic.

O valoare inedită prezintă pentru profesorii de istorie, juriști și masele largi de cititori documentele din culegere în legătură cu activitatea asiduă desfășurată de N. Titulescu în anii 1935—1936, în vederea încheierii unui pact de asistență mutuală româno-sovietic, pentru a cărui negociere și semnare primise împuterniciri depline din partea lui Carol al II-lea și guvernul Tătărescu. Titulescu voia ca, în cadrul ajutorului reciproc pe care părțile semnatare urmau să și-l acorde atunci când una din ele ar deveni victima agresiunii, Uniunea Sovietică să garanteze independența națională și integritatea teritorială a României și a aliaților săi. Protocolul pactului de asistență mutuală româno-sovietic, redactat de N. Titulescu și Litvinov, la 21 iulie 1936 la Montreux, nu era îndreptat împotriva nimănui, ci numai împotriva agresorului, oricare ar fi el.

Surprinzătoare în această problemă e poziția primului ministru Gh. Tătărescu, care, deși în ședința de consiliu de la 14—15 iulie 1936 a aprobat politica externă a lui N. Titulescu și activitatea sa pentru semnarea Pactului de asistență mutuală cu U.R.S.S. (doc. 470), cu numai trei zile mai înainte, la 11 iulie, înaintase regelui Carol al II-lea un referat (doc. 471), în care propunea înlocuirea lui Titulescu de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine pe motivul unor „exagerări ale domniei-sale în chestiunea raporturilor cu U.R.S.S.” (p. 797). De altfel, nu după mult timp, la 29 august 1936, în urma remanierii guvernului, Nicolae Titulescu va fi îndepărtat de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine. Înălăturarea lui Titulescu din guvern a fost interpretată de către Litvinov ca un act echivalent cu o schimbare a politicii externe românești, fapt ce a făcut ca U.R.S.S. să nu mai fie interesată în semnarea pactului, deși guvernul Tătărescu ar fi dorit încheierea lui.

Alte documente din culegere scot în evidență atitudinea fermă a lui N. Titulescu în anii 1935—1936 de la tribuna Societății Națiunilor de condamnare a agresiunii Italiei fasciste în Abisinia și sprijinire a luptei juste a poporului etiopian. Marele luptător român antifascist N. Titulescu a condamnat intervenția Italiei fasciste și a Germaniei hitleriste în Spania împotriva forțelor republicane și a sprijinit lupta justă a poporului spaniol împotriva fascismului.

Ultimele documente din culegere înfățișează activitatea lui Titulescu după înălăturarea sa de la Ministerul Afacerilor Străine pînă la 30 mai 1939, activitate pusă în slujba aceluiași țeluri nobile: apărarea păcii și intereselor României.

Din documentele culegerii reiese că, în întreaga sa activitate diplomatică, Nicolae Titulescu a militat pentru dreptul inalienabil al României de a acționa de sine stătător în interior și exterior, în conformitate cu interesele naționale. „Românii — declara el — vor să toarne ei tiparul propriilor vieți naționale și sînt foarte sensibili la gîndul că, făcînd ceea ce fac, s-ar putea crede că imită pe cineva” (p. 774).

Nicolae Titulescu s-a pronunțat pentru dezvoltarea relațiilor de colaborare și prietenie ale României cu toate statele lumii și a avut un rol important în fundamentarea normelor și principiilor relațiilor dintre state. Astfel, în discursul ținut la deschiderea Conferinței presei Înțelegerii Balcanice din 11 iunie 1936, el a declarat: „Vrem prietenia tuturor marilor puteri fără deosebire: a Franței, a Marii Britanii, a Italiei, a Germaniei și U.R.S.S.

Sîntem gata să dăm tuturor acestor puteri dovezile concrete ale sincerei noastre dorințe de a trăi cu ele în pace și prietenie. Dar în schimb nu vom renunța niciodată în favoarea nici uneia și nici chiar în favoarea tuturor marilor puteri împreună la principiul egalității statelor, adică la dreptul suveran de a dispune fiecare de soarta noastră și de a nu primi niciodată o hotărîre care să ne privească la care noi nu am fi consimțit“ (p. 772).

Culegerea reprezintă o reală valoare documentară și științifică. Ea poate contribui la o bună informare a cadrelor didactice. Profesorii de istorie din învățămîntul de cultură generală pot găsi în această culegere un valoros material documentar ce poate fi utilizat la orele de istorie a patriei și de istorie contemporană universală, mai ales în predarea politicii externe a României între cele două războaie mondiale, pentru cunoașterea activității diplomatice a lui Nicolae Titulescu și educarea tinerei generații în spiritul patriotismului, umanismului, ideilor păcii și înțelegerii între popoare.

V. BOBOCESCU

BIBLIOGRAFIE UZUALĂ DIDACTICĂ-ȘTIINȚIFICĂ**(publicații din 1967)**

CONSTANTIN ȘERBAN și VICTORIA ȘERBAN

Permanentă și cât mai largă informare a cadrelor didactice care predau la catedră istoria sau care, dovedind un deosebit interes pentru problemele cercetării istorice, fac investigații în acest sens a impus ca necesară continuarea rubricii de față a culegerii noastre.

Prezenta bibliografie — selectivă — cuprinde rezultatele cele mai semnificative ale cercetărilor întreprinse de istoricii din țara noastră și de peste hotare și publicate în cadrul unor lucrări independente (sinteze, monografii, culegeri de izvoare, studii, articole, note etc.) sau în culegeri și în periodice de specialitate, în 1967. Pentru întocmirea ei au fost parcurse următoarele periodice și culegeri:

I. PERIODICE

A.I.I.A. = Anuarul Institutul de istorie și arheologie (Iași).

A.I.I.C. = Anuarul Institutului de istorie din Cluj.

A.I.I.P. = Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

A.S.U.I. = Analele științifice ale Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași (seria nouă), Secția III — Istorie.

A.U.B.I. = Analele Universității București, Seria Științe Sociale. Istorie.

Dc = Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, XI, 1967.

F.V.L. = Forschungen zur Volks- und Landeskunde (Sibiu).

L.C. = Lupta de clasă.

P.E. = Probleme economice.

A.S.U.J. = Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași — Științe filozofice, economice și juridice, 1967.

R.A. = Revista arhivelor.

R.E.S.E.E. = Revue des études sud-est européennes.

R.M. = Revista muzeelor.

R.P. = Revista pedagogică.

R.R.H. = Revue Roumaine d'Histoire.

R.R.S.E. = Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série des sciences économiques.

R.R.S.I. = Revista română de studii internaționale 1–2/1967.

R.R.S.J. = Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série des sciences juridiques.

S = Studii. Revistă de istorie.

S.C.I.A. = Studii și cercetări de istoria artei.

S.C.I.V. = Studii și cercetări de istorie veche.

S.U.B.B.H. = Studia Universitatis Babeș-Bolyai — Historica, Cluj.

II. CULEGERI

A. = Apulum VI, Buc., 1967, 722 p.

A.M. = Arheologia Moldovei, V, Buc., 1967.

A.M.N. = Acta Musei Napocensis, IV, Cluj, 1967, 595 p.

B.M.I.M. = București, Materiale de istorie și muzeografie, V, Buc., 1967, 374 p.

Dn = Danubius, Galați, 1967, 285 p.

S.A.I. = Studii și articole de istorie, Buc., 1967; IX, 368 p.; X, 290 p.

Materialul bibliografic a fost împărțit în următoarele mari capitole: I. Documente de partid și de stat; II. Istoriografie; III. Istoria României; IV. Istoria universală; V. Metodică. Acolo unde a fost necesar, unele din aceste capitole au fost subîmpărțite fie în: izvoare, lucrări generale, lucrări speciale, fie în epoci și perioade potrivit actualei periodizării. Pentru unele din lucrările cuprinse în această bibliografie s-au dat indicații cu privire la importanța lor și la problemele pe care le abordează și asupra cărora considerăm că este necesar să atragem atenția. Multe din aceste lucrări pot fi recomandate și unor elevi de la școlile generale și din licee care dovedesc o deosebită atracție pentru obiectul istoriei, ca lectură suplimentară facultativă.

I. DOCUMENTE DE PARTID ȘI DE STAT

N. Ceaușescu — *Expunere cu privire la politica externă a partidului și guvernului, prezentată la sesiunea Marii Adunări Naționale din 24–26 iulie 1967*, Buc., Ed. politică, 1967, 63 p.

Idem — *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărdăștilor. Cuvîntare la adunarea populară consacrată aniversării bătăliilor de la Mărdăști, Mărdășești și Oituz, 12 august 1967*, Buc., Ed. politică, 1967, 16 p.

Idem — *Rolul conducător al partidului în etapa desăvîrșirii construcției socialismului*, Buc., Ed. politică, 1967, 64 p.

Idem — *Victoriile hotărîtoare ale socialismului — triumf al marxism-leninismului*, Buc., Ed. politică, 1967, 23 p.

Ion Gheorghe Maurer — *90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României. Cuvîntare rostită la Adunarea solemnă din 8 mai 1967*, Buc., Ed. politică, 1967, 23 p.

II. ISTORIOGRAFIE

- V. Brătulescu — *Aminiri despre Nicolae Iorga*, în A.VI, p. 699—710.
- Gh. Buzatu — *Nicolae Iorga — apărător al drepturilor și intereselor popoarelor amenințate de cotopirea hilleristă*, în S.A.I. X, p. 183—194.
- N. Constantinescu — *Satul medieval dispărut și cercetarea europeană actuală*, în S.C.I.V., 2/1967, p. 361—373.
- P. Constantinescu-Iași — *Războiul de independență în istoriografia românească*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 12—24.
- V. Cristian — *Critica monarhiei absolute în opera istoricilor romantici francezi din perioada Restaurației (1815—1830)*, în A.S.U.I., 1967, p. 103—118.
- V. Georgescu — *Probleme ale gândirii social-politice în epoca luminilor în discuția istoriografiei contemporane*, în S., 5/1967, p. 989—995.
- V. Maciu — *Compromisul Austro-Ungariei din 1867 în discuția Congresului internațional de la Bratislava (28 aug.—1 sept. 1967)*, în S., 6/1967, p. 1199—1208.
- C. Nicolescu — *Alexandru Odobescu — cel dintâi istoric al artei românești*, în R.M., 2/1967, p. 137—140.
- Z. Ornea, N. Gogonea ță — *Contribuții la cunoașterea și caracterizarea operei istoriografice a lui A.D. Xenopol*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 85—97.
- A. Oțetea — *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în A.I.I.P., 1/1967, p. 3—18.
- D. Simonescu — *La publication des sources historiques nationales dans les préoccupations de l'Académie Roumaine*, în R.R.H., 1/1967, p. 3—14.
- Șt. Ștefănescu — *Istorie și demografie*, în S., 5/1967, p. 933—946.
- A.I. Tănase — *Cultură și civilizație*, în L. C., 12/1967, p. 100—108.
- Autorul prezintă controversile seculare în problema raportului cultură-civilizație, arată conținutul specific al civilizației în raport cu societatea și cultura și definește civilizația drept o unitate între societate și cultură.

III. ISTORIA ROMÂNIEI

IZVOARE

Istorie medie

- * * * — *Antologia gândirii românești — sec. XV—XIX*, partea I—II, Buc., 1967, 467 p; p. 468—868.
- N. Camariano — *O prețioasă proclamație a eteriștilor adresată popoarelor balcanice*, în R.A., 1/1967, p. 97—102.
- D. Cantemir — *Descrierea Moldovei*, Ed. tineretului, 1967, 328 p.
- * * * — *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele statului Sibiu*, vol. II, Buc., 1967, 523 p. În volum sînt cuprinse 2 334 de documente provenite din arhivele negustorilor Companiei grecești din Sibiu.
- * * * — *Cronicile medievale ale României. VI. Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, Ed. Academiei, Buc., 1967, 349 p.

Lucrarea cuprinde o introducere și un număr de 22 de cronici și povestiri românești versificate, începind cu versurile lui Miron Costin despre originea latină a românilor și încheind cu mazilirea lui Alexandru Moruzi din domnia Moldovei (august 1806).

A. I. Culcea — *Mărturii inedite despre răscoala lui Horea*, în A. VI, p. 651—656.

Se publică o ordonanță de urmărire și prindere a conducătorilor răscoalei, în care se dau semnalmentele acestora.

A. Decei — *Memoriul (Supplex libellus) lui I. Inochentie Micu-Klein către regina Maria Tereza din anul 1744*, în A.I.I.C., 1967, p. 7—42.

Idem — *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595*, în R. A., 1/1967, p. 199—238. Autorul publică 88 de documente în limba italiană privind cele trei țări românești: Transilvania, Țara Românească și Moldova în timpul luptelor duse de Mihai Viteazul împotriva turcilor.

* * * — *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi* (serie nouă), vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu, Documente culese și publicate de acad. A. Oțetea*, Ed. Academiei, 1967, 664 p.

Volumul cuprinde 525 de documente în limbile latină, germană, franceză, română, maghiară, care arată puternicul sentiment de solidaritate al țărânimii din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu; se referă în același timp și la caracterul, organizarea, desfășurarea și sfârșitul mișcării eteriste în Țara Românească și Moldova. Documentele provin din Arhivele de stat din Budapesta.

Corneliu Dima Drăgan — *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Buc., 1967, XV+406 p.

Lucrarea, publicată sub auspiciile Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, Comisia Așezămintelor culturale cuprinde o listă a tuturor cărților care au aparținut Cantacuzinilor din Țara Românească în sec. XVII—XIX pe baza catalogului bibliotecii de la Mărgineni alcătuit în 1839.

V. Pop — *Un document despre regimentele românești de graniță*, în A., VI, p. 419—424.

Autorul se ocupă de o ordonanță din 1763, publicată la Orăștie de autoritățile austriece, referitoare la statutul de organizare al celor două regimente grănicerești din Transilvania.

F. Sontag — *Informații despre ecoul în Transilvania a mișcării revoluționare conduse de Tudor Vladimirescu*, în R.A., 2/1967, p. 324—332.

Cele 5 documente în limba germană de la Arhivele statului Sibiu se referă la caracterul, la desfășurarea răscoalei și la măsurile luate la granița de autoritățile austriece.

G. h. Șincai — *Opere, I. Hronica românilor*, tom. I, Ed. pentru literatură, 1967, CCXXIX+604 p. +42 pl.

Volumul cuprinde evenimentele istorice pînă la 1439 inclusiv.

D. Todericiu — *The Sibiu manuscript*, în R.R.H., 3/1967 p. 333—356.

Autorul de referă la un manuscris german aflat la Arhivele statului din Sibiu din prima jumătate a sec. XVI, care cuprinde date tehnice relativ la construirea de rachete în Transilvania.

Istorie modernă

Alex. Bălintescu — *Problema țărănească în Oltenia în sec. al XIX-lea. Documente*, Buc., 1967, 600 p.

Autorul publică 394 de documente integral și 406 în rezumat, provenite din fondurile arhivistice de stat din Craiova, Caracal, R.-Vilcea, Tg.-Jiu, Tr.-Severin, pentru perioada cuprinsă între 1803 și 1900.

I. Burlacu — *File din istoria glorioasă a campaniei armatei române din anul 1917*, în R.A., 1/1967, p. 275—282.

Se publică un raport relativ la acțiunile Regimentului 2 vânători din vara anului 1917 pe frontul de la Mărășești.

Șt. S. Gorovei — *Scrisori din timpul războiului pentru independență*, în R.A., 1/1967, p. 283—300.

Autorul publică 25 de scrisori provenind din arhiva lui Arthur Gorovei din vremea războiului pentru independență (6 nov. 1876—17 martie 1877).

Mihail Kogălniceanu — *Texte social-politice alese*, Buc., Ed. politică, 1967, 423 p.

Lucrarea, alcătuită de un colectiv de autori, cuprinde o antologie din studiile, discursurile și corespondența marelui om politic și istoric din anii 1834—iunie 1891, precum și o cronologie a vieții și activității acestuia.

* * * — *Noi documente privind răscoala țăranilor din anul 1907*, în R.A., 1/1967, p. 239—262.

Sînt publicate 20 de documente provenind din diferite fonduri și colecții arhivistice din Huși, R.-Sărat, Tr.-Măgurele, Giurgiu, R.-Vilcea, Craiova, Iași, care se referă la cauzele răscoalei.

* * * — *Pagini din lupta poporului român pentru independența națională (documente și texte politice), 1877—1878*, Buc., Ed., politică, 1967, 421 p.

Lucrarea cuprinde 323 de materiale selecționate: cuvîntări, scrisori, note diplomatice, rapoarte, extrase din presă și cărți, memorii etc. din anii 1821—1902, care oglindesc în trei etape: ideea de autonomie și independență (1821—1876); lupta cu arma în mîină a poporului român pentru independență (1877—1878) și consolidarea poziției internaționale a României după cucerirea independenței naționale (1879—1902).

H. Slivăț, M. Tudorică — *Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883*, în R.A., 2/1967, p. 337—342.

Autorii publică textul original al acestui tratat aflat în fondul Casa regală de la Arhivele statului București.

Gh. Ungureanu — — *Documente inedite privitoare la răscoalele țărănești din 1907 aflate în arhivele de la Paris și Bruxelles*, în R. A., 1/1967, p. 263—274.

Cele trei documente publicate în anexă provin din arhivele consulare ale Franței și Belgiei din Iași și București și descriu amănunțit răscoalele țărănești din acea vreme.

I d e m — *Documente inedite privitoare la războiul pentru independența României aflate în arhivele din Bruxelles și Paris*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 62—68.

Istoria contemporană

- G. Irimescu, Fl. Popovici — *Documente privind acțiuni greviste ale muncitorilor forestieri din Bucovina în anii 1929—1933*, în R.A., 2/1967, p. 317—324.
 Cele 11 documente provin din arhivele din Cîmpulung și Rădăuți.
- N. Titulescu — *Discursuri*, Buc., Ed. științifică, 1967, 622 p.
 Lucrarea cuprinde 76 de discursuri din anii 1904—1939, privind probleme politice, administrative și culturale ale României.
- Idem — *Documente diplomatice*, Buc., Ed. politică, 1967, 894 p.

LUCRĂRI GENERALE

- C. C. Giurescu — *Istoria Bucureștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., Ed. pentru literatură, 1967, 468 p.
- Idem — *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., Ed. științifică, 1967, 163 p.
- Idem — *Lupta poporului român pentru independență politică înainte de 1877*, în A.U.B.I., 1967, p. 55—63.
- D. M. Pippidi — *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II, Buc., Ed. științifică, 1967, 507 p.
 Lucrarea este o culegere de studii, articole și note; din cele 23 de studii, 12 sînt inedite.

LUCRĂRI SPECIALE

Epoca străveche și veche

Orînduirea comunei primitive

- D. Berciu — *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, Buc., Ed. științifică, 1967, 301 p.
 Lucrarea cuprinde următoarele părți: I. Arheologia — știință istorică (Arheologia — știință a trecutului străvechi și vechi al omenirii; — Izvoarele și metodele arheologiei); II. Arheologia preistorică. (Paleoliticul sau epoca veche a pietrei; Mezoliticul sau epoca de mijloc a pietrei, (10 000—5 000 î. e.n.); — Arheologia epocii neolitice; — Arheologia epocii bronzului; — Arheologia epocii fierului; — Perspective ale perioadei post-Latène) precum și o bibliografie.
- Expectatus Bujor — *Așezarea de la Celei din perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în R. M., 3/1967, p. 211—216.
- Gh. Cantacuzino — *Necropola preistorică de la Cernica și locul ei în neoliticul românesc și european (în lumina ultimelor descoperiri arheologice)*, în S.C.I.V., 3/1967, p. 379—400.
- M. Petrescu-Dîmbovița — *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VI au X-e siècles*, în R.R.H., 2/1967, p. 181—200.

*Orînduirea sclavagistă**Statul dac de la Burebista la Decebal*

- D. Berciu — *Sur l'art thraco-gète*, în Dc., XI, 1967, p. 331—338.
- C. Daicoviciu — *Politica „externă” a regilor daci*, în R.R.S.I., 1—2/1967, p. 139—154.
- Vasile Pârvan — *Dacia, Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, trad., Buc., Ed. științifică, 1967, 272 p.
- I. I. Russu — *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, Buc., Ed. științifică, 1967, 255 p.
- Idem — *Zoltes și Rhemaxos*, în A. VI., p. 123—144.

Autorul susține că Rhemaxos era de origine scitică, și nu traco-getică, cum s-a afirmat pînă acum.

Dacia în timpul stăpînirii romane

- M. Macrea — *L'organisation de la province de Dacia*, în Dc., XI, 1967, p. 121—142.
- I. I. Russu — *Tracii în Dacia romană*, în A. M.N., IV, p. 85—106.

Epoca de trecere la feudalism

- Maria Comșa — *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, în S.C.I.V., 3/1967, p. 431—442.
- Autoarea arată că la sfîrșitul sec. III se generalizase obștea sătească; în sec. VI—VII începe perioada de trecere la feudalism, iar în sec. VIII—IX se poate vorbi de un feudalism incipient. De asemenea consideră că în sec. IX feudalismul timpuriu se generalizase în Transilvania, cuprinzînd în sec. X întregul teritoriu al țării.
- C. Daicoviciu — *Der Ursprung des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Ausgrabungen*, în F.V.L., 2/1967, p. 5—20.
- Ecaterina Dunăreanu-Vulpe — *Tezaurul de la Pietroasa*, Buc., Ed. Meridiane, 1967, 53 p.

Epoca medie*Feudalismul timpuriu*

- P. Binder — *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, în S.A.I., X, p. 27—62.
- Lucian Chițescu — *Cu privire la localizarea Cetății Crăciuna*, în S.C.I.V., 2/1967, p. 351—360.
- P. Diaconu — *Les petchenèges du Bas Danube au X-e siècle*, Dc., XI, 1967, p. 259—270; vezi și S.C.I.V., 3/1967, p. 463—476.
- Th. Nägler — *Die mittelalterliche Burg Tilișca nach ihren archäologischen Erforschungen*, în F.V.L., 1/1967, p. 77—85.
- Panait I. Panait — *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în B.M.I.M., 5/1967, p. 7—24.

Autorul deplasează începutul orașului în a doua jumătate a sec. XIV, fixînd în sec. XV maturizarea trăsăturilor sale citadiene, după ce aici se stabilește reședința domnească.

Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa — *Dinogetia*, vol. I. *Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, Buc., Ed. Academiei. 1967, 411 p.

Feudalismul dezvoltat

- A.I. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu — *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în A.M.V., p. 169—286; vezi și R. M., 6/1967, p. 552—554.
- A. Armbruster — *Der Schwarze Tod in Siebenbürgen*, în F.V.L., 2/1967, p. 85—93.
- A. Balotă — „*Radu voivoda*“ dans l'*épique sud-slave*, în R.E.S.E.E., 1—2/1967, p. 207—228.
- Idem — *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, în S.A.I., IX, p. 43—64.
- Șt. Birsănescu — *Școala de grămătică din țările române de la finele secolului al XIV-lea și din veacul al XV-lea*, în A.S.U.I., p. 61—66.
- Bernhard Capesius — *Der Hermannstädter Humanist Georg Reicherstorffer*, în F.V.L., 1/1967, p. 35—62.
- P. Cernovodeanu, N. Vătămanu — *Un medic elvețian de la curtea din Alba-Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563—1602)*, în S.A.I., IX, p. 65—80.
- H. Chircă — *Die nationale Struktur der Bevölkerung des Hermannstädter Stuhls in den Jahren 1721—1722*, în F.V.L., 2/1967, p. 94—102.
- Utilizând statistici aflate la Arhivele statului din Sibiu, autorul dovedește predominarea populației românești în scaunul Sibiului în epoca cercetată.
- S. Columbeanu, Radu Valentin — *Constantin Brîncoveanu și epoca sa*, Buc., Ed. științifică, 1967, 95 p.
- C. Constantinescu-Mircești, I. Dragomirescu — „*Marginea țării*“. *Aspecte caracteristice în zona hotarului dintre Moldova și Țara Românească*, în S.A.I., IX, p. 81—122.
- Mihail Dan, S. Goldenberg — *Der Warenaustausch zwischen Bistritz und den Moldauer Städten und Marktflecken im 16. Jahrhundert*, în F.V.L., 1/1967, p. 5—34.
- I. Donat — *Le domaine princier rural en Valachie (XIV—XVI-e siècles)*, în R.R.H., 2/1967, p. 201—232.
- A.I. Duțu — *Les lumières en Moldavie et le contexte sud-est européen*, în R.R.H., 2/1967, p. 275—288.
- N. Edroiu, P. Gyulai — *Tricesima la Brașov în a doua jumătate a sec. XVI*, în S.U.B.B.H. 1/1967, p. 7—23.
- A. Eichhorn — *Die Burzenländer Ware*, în F.V.L., 1/1967, p. 66—76.
- V. Georgescu — *La place de la coutume dans le droit des Etats féodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVII siècle*, în R.R.H., 4/1967, p. 553—586.
- Dinu C. Giurescu — *Moldova în relațiile economice europene la începutul sec. XV*, în R.R.S.I., 1—2/1967, p. 171—184.
- S. Goldenberg, S. Belu — *Postăvărul din Brașov în sec. XVI*, în R.A., 2/1967, p. 165—180.
- N. Grigoraș — *Robia în Moldova (de la întemeierea statului pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea)*, I, în A.I.I.A., p. 31—80.
- E. Hulea — *Un capitol din luptele antif feudale ale țărănimii din județul Alba*, în A. VI, p. 425—440.

Autorul se referă la mișcările populare ale iobagilor din vara anului 1784 din comitatul Alba.

- Șt. Imreh, I. Pataki — *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, în A.M.N., IV, p. 153—186.
- A. Magyari — *Date privitoare la istoria comerțului cu sare în Transilvania la sfârșitul sec. XVII*, în S.U.B.B.H., 1/1967, p. 27—35.
- I. D. Marin — *Contribuții la cunoașterea curților domnești din Moldova*, în S.A.I., IX, p. 25—42.
- M. D. Matei — *Considerații pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei orașelor medievale românești*, în S.C.I.V., 1/1967, p. 47—62.
- Autorul subliniază unele particularități ale dezvoltării vieții urbane în evul mediu în Țara Românească și Moldova.
- M. D. Matei, L. Chițescu — *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în Dc., XI, 1967, p. 321—330.
- D. Mioc — *Les vignobles au Moyen Âge en Valachie. I. Les formes de la propriété viticole*, în R.R.H., 6/1967, p. 865—880.
- D. Mioc, N. Stoicescu — *Mesures et instruments médiévaux de mesure en Valachie et en Moldavie*, în R.R.H., 3/1967, p. 357—378.
- N. I. Mocioiu — *Brăila la 600 de ani — aspecte din trecutul istoric al orașului*, în R.A., 2/1967, p. 147—164.
- I. P. Munteanu — *Măsurile administrative luate de autoritățile habsburgice din Banat în timpul răscoalei lui Horia, Cloșca și Crișan*, în A.VI., p. 441—450.
- V. Neamțu — *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au Moyen Âge en Moldavie*, în R.R.H., 4/1967, p. 533—552.
- Șt. Olteanu — *Probleme ale metalurgiei medievale din țările române în lumina cercetărilor recente*, în R. M., 2/1967, p. 117—125.
- Alex. Pal-Antal — *Scaunul Mureș, istoricul instituțiilor scaunale (sec. XIV—1849)*, în R.A., 2/1967, p. 129—146.
- P. P. Panaitescu — *Contribution à l'histoire de la littérature de chancellerie dans le sud-est de l'Europe*, în R.E.S.E.E., 1—2/1967, p. 21—39.
- I. Pataki — *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zapolya în ajunul luptei de la Mohacs (1526)*, în S.U.B.B.H., 21/1967, p. 13—28.
- D. Prodan — *Bojaren und „vecini“ des Landes Fogarasch im 16. und 17. Jahrhundert*, Buc., Ed. Academiei, 1967, 179 p.
- Idem — *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Buc., Ed. Academiei, 1967, 595 p.
- V. Radu — *Considerații asupra ideilor politice și sociale ale lui D. Cantemir*, în A. VI, p. 379—392.
- A. Răduțiu — *Nona în Transilvania între 1437—1540*, în A.I.I.C., 1967, p. 297—306.
- Autorul arată că nona nu era generalizată în Transilvania, fiind percepută în particular numai în vestul acestei țări.
- A. Sacerdoțeanu — *Sfatul domnesc al Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, în R. A., 2/1967, p. 41—92.

În anexă se dau: lista anuală a sfaturilor (1384—1456); lista dregătorilor pe funcții.

- N. Stoicescu — *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen Âge (XV-e siècle — première moitié du XVIII-e siècle)*, în R.R.H., 5/1967, p. 731—764.
- Th.N. Trîpcea — *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a sec. al XVII-lea pînă în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, în S.A.I., IX, p. 235—244.

Destrămarea feudalismului

- Stan Apostol — *Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848). Aspecte social-economice*, în S., 6/1967, p. 1177—1197.
- L. Boicu — *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848 (I)*, în A.I.I.A., p. 81—116.
- L. Botezan, M. Roșca-Rosen — *Contribuții la studiul organizării intravilanilor iobăgești din Transilvania în perioada 1785—1820*, în S.U.B.B.H., 2/1967, p. 45—72.
- N. Camariano — *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea cu Tudor Vladimirescu*, în S., 6/1967, p. 1163—1175.
- I. Cojocaru — *Începutul învățămîntului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, Buc., Ed. didactică și pedagogică, 1967, 304 p.
- Lucrarea cuprinde materiale pentru perioada 1838—1848.
- Ilie Corfus — *Dreptul de strămutare al sâtenilor din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în S., 5/1967, p. 971—988.
- Vl. Diculescu, — *Patentarii din Țara Românească (1831—1848), obligații, drepturi, organizare*, în S.U.B.B.H., 2/1967, p. 79—98.
- C. Feneșan, — *Date privind exploatarea aurului în Banat la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX*, în S.U.B.B.H., 1/1967, p. 55—64.
- V. Georgescu — *Idées sociales et politiques dans la littérature historique des Principautés Roumaines pendant la seconde moitié du XVIII-e siècle*, în R.E.S.E.E., 1—2/1967, p. 167—191.
- I. Ionașcu — *Academia domnească de la Sf. Sava în perioada 1716—1775*, în B.M.I.M., 5, p. 25—37.
- V. Mihordea — *Les agents politiques des princes de Moldavie du XVIII-e siècle: Jean Locman et ses fils*, în R.R.H., 5/1967, p. 765—788.
- P. Păltănea — *Povestirea rimată „Istoria de patima Galaților” și războiul ruso-turc din 1768—1774*, în Dn. I, p. 213—222.
- D. Prodan — *Gheorghe Șincai*, în R.R.H., 2/1967, p. 165—180.

Epoca modernă

Revoluția din 1848

- Cornelia Bodea — *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, Buc., Ed. Academiei, 1967, XVI + 390 p.

Lucrarea cuprinde în prima parte următoarele capitole: I. Mișcarea națională în jurul anilor 1834—1840; II. Țeluri revoluționare comune între 1840 și 1846; III. Bilanțul mișcării naționale în 1848; IV. Societatea studenților români de la Paris. V. Unirea tuturor românilor în programul prerevoluționar din 1848; VI.

Starea revoluționară din țările române în lunile martie—aprilie 1848; VII. Perioada mai—iunie 1848; VIII. Ideea națională și propaganda revoluționară „pentru toate părțile românilor”; IX. După prăbușirea revoluției din Țara Românească și de la Viena. În a doua parte sînt redată integral 89 de documente din anii 1838—1849, provenite din diferite fonduri de arhivă din București și din Viena.

- A. Oțetea — *Nicolae Bălcescu*, Buc., Ed. didactică și pedagogică, 1967, 62 p.
 Gh. Platon — *Situația maselor populare din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848 (II)*, în A.I.U.I., 1967, p. 49—79.
 D. Vitcu — *Mihail Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, în A.I.I.A., p. 161—170.

Unirea Principatelor

- Dan Berindei — *L'union des Principautés Roumaines*, Buc., Ed. Academiei, 1967, 228 p.
 N. Corivan — *Cîteva pagini cu privire la alegerea lui Alexandru Cuza ca domn al Moldovei*, în A.I.I.A., p. 181—186.
 A. Oțetea — *Un făuritor al României moderne: Mihail Kogălniceanu*, în S., 5/1967, p. 905—914.
 S. Tudor — *Din frământările țărânilor buzoieni în vremea Divanului ad-hoc (1857)*, în S.A.I. X, p. 195—202.

Domnia lui Al. Ioan Cuza

- N. Adăniloiaie, Dan Bîrindei — *Reforma agrară din 1864*, Buc., Ed. Academiei, 1967, 364 p.
 Radu C. Demetrescu, Aneta Spiridon — *Mihail Kogălniceanu și industria națională*, în P.E., 10/1967, p. 111—118.
 Matei Ionescu — *La fin des corporations et les débuts des chambres de commerce et d'industrie*, în R.R.H., 6/1967, p. 881—906.
 V. Ionescu — *Relațiile agrare din Principatele Române în analiza lui Karl Marx*, în P.E., 7/1967, p. 19—30.
 Marin Mihalache — *Cuza Vodă*, Buc., Ed. tineretului, 1967, 256 p.
 Șt. Pascu — *Mihail Kogălniceanu și problemele epocii sale*, în A.I.I.P., 5/1967, p. 63—77.

România între 1866—1877

- Paraschiva Cîncea — *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României*, în S.A.I., X., p. 173—182.
 Gh. Cristea — *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie-mai 1866)*, în S., 6/1967, p. 1073—1091.
 V. Maciu — *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois de 1867*, în R.R.H., 6/1967, p. 907—940.
 Emeric și Sara Mihaly — *Dezvoltarea industriei orașului Galați în perioada 1859—1878* în S.A.I., IX, p. 123—138.

V. R u s u — *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghez-moșieresc (martie—iunie 1866)*, în A.S.U.I., 1967, p. 119—130.

A. V a s i l i u — *Ion Ionescu de la Brad*, Buc., Ed. Agrosilvică, 1967, 239 p.

Războiul de independență din 1877—1878

N. A d ă n i l o a i e — *90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*, în L.C. 4/1967, p. 18—32.

N. A d ă n i l o a i e, I. C u p ș a — *Războiul pentru independența națională a României, 1877—1878*, Buc., Ed. politică, 1967, 109 p.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Lupta seculară a poporului român pentru independență; Premisele interne imediate ale obținerii independenței naționale; Cadrul extern în care s-a desfășurat lupta poporului român pentru independență; Proclamarea independenței de stat a României — 9 mai 1877; Armata română la începutul războiului; Primele lupte; Luptele de la Plevna; Luptele de la Rahova; Luptele de la Vidin; Independența națională — cauza scumpă a întregului popor român; Pe drumul consolidării neîntrerupte a independenței naționale.

N. C e a c h i r — *Aprecieri ale comandamentului militar rus privind armata română în războiul din 1877—1878*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 57—61.

I l i e C e a u ș e s c u — *Maiorul Constantin Ene*, Buc., Ed. militară, 1967, 88 p.

M. F ă t u — *Importanța cuceririi independenței de stat pentru dezvoltarea economică a României*, în P.E., 4/1967, p. 76—88.

M. M a l i ț a — *Independența României și acțiunea pentru desființarea jurisdicției consulare*, în A.I. I.P., 2/1967, p. 25—33.

I d e m — *Independența României și exercitarea dreptului de legație*, în A.I.I.P., 5/1967, p. 78—89.

V. M o c a n u — *Eroi ai neamului în războiul de independență*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 34—45.

I d e m — *Căpitanul Grigore Ignat*, Buc., Ed. militară, 1967, 112 p.

I d e m — *Maiorul Dimitrie Giurescu*, Buc., Ed. militară, 1967, 88 p.

N. Z. M u n t e a n u — *Mărturii ale unor corespondenți de presă și observatori militari străini despre eroismul armatei române în războiul de independență*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 46—56.

V. N e t e a — *La guerre d'indépendance de 1877 — expression de la solidarité du peuple roumain*, în R.R.H., 4/1967, p. 605—628.

E. I. P o p e s c u — *Mărturii muzeistice din războiul pentru independență*, în R.M., 3/1967, p. 217—221.

I. Ș e n d r u l e s c u — *Atitudinea studenților Universității din București față de războiul de independență din 1877—1878*, în A.U.B.I., 1967, p. 75—83.

D. S o r e s c u — *Independența națională — năzuință de veacuri a poporului român*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 3—11.

C. N. V e l i c h i — *Spicuri din presa străină asupra luptelor de la Rahova și Plevna*, în A.U.B.I., 1967, p. 65—73.

România între 1878 și 1900

- E. Georgescu — *Revendicări general-democratice în programul mișcării socialiste din România, 1880—1914*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 119—129.
- S. Ghiță — *Mișcări socialiste din România, promotor al gândirii științifice (1880—1900)*, în A.I.I.P., 3/1967, p. 120—132.
- N. Gogoneață, Z. Ornea — *A.D. Xenopol*, Buc. Ed. Meridiane, 1967, 100 p.
- D. Hurezeanu — *Răspîndirea ideilor „Capitalului” în România și influența lor asupra mișcării muncitorești la sfîrșitul sec. XIX*, în A.I.I.P., 3/1967, p. 96—101.
- I. Iacoș, V. Petrișor — *Ideile „Capitalului” lui K. Marx în teoria și practica mișcării socialiste din România*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 3—9.
- V. Ioța — *Alexandru Xenopol — militant de seamă pentru dezvoltarea industrială a României*, în P.E., 3/1967, p. 91—106.
- M. Malița — *A Century of political and diplomatic action for the abolition of the consular jurisdiction in Rumania*, în R.R.H., 4/1967, p. 587—604.
- Apostol Mihai, Florica Dumitrică — *Despre începutul prelucrării petrolului în Muntenia*, în R.A. 2/1967, p. 233—240.
- Articolul se referă la activitatea unor rafinării din Ploiești și împrejurimi mai ales în anii 1862—1900.
- C. Mocanu — *Răspîndirea „Capitalului” în România (1867—1944)*, în P.E., 7/1967, p. 3—18
- C. Murgescu — *Elemente progresiste în gândirea economică a lui P.S. Aurelian*, în P.E., 3/1967, p. 78—90.
- * * * — *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, 1859—1917, Buc., Ed. politică, 1967, 419 p.
- Lucrarea, alcătuită de un colectiv de autori, cuprinde o prefață, un capitol intitulat „Recunoașterea internațională a independenței de stat a României. Stabilirea relațiilor diplomatice cu țările europene 1878—1880” și expuneri separate privind înființarea reprezentanțelor diplomatice ale României la: Constantinopol, Paris, Belgrad, Viena, Petersburg, Berlin, Roma, Sofia, Bruxelles și Haga, Londra, Atena, Cairo, Washington. În anexe se dau: lista miniștrilor de externe ai României din anii 1859—1900 și lista reprezentanților diplomați străini în România în aceeași perioadă.
- I. Veverca — *Bogdan Petriceicu Hasdeu și rolul industriei naționale*, în P.E., 9/1967, p. 69—78.

România în anii 1900—1906

- D. Hurezeanu — *Intensificarea exploatării țăranilor din România la începutul sec. XX*, în A.I.I.P., 1/1967, p. 41—55.
- D. Hurezeanu, M. Iosa — *Problema agrară și situația țăranimii înaintea răscoalei din anul 1907*, în P.E., 2/1967, p. 68—81.
- În lucrare sînt studiate: 1. Relațiile dintre clase în agricultură în preajma anului 1907; 2. Abuzurile generate de sistemul muncii în dijmă, fiscalitatea, capitalul cămătăresc și consecințele lor.
- I. Popescu-Pușuri — *Problema agrară în viața ideologică și social-politică a României la începutul sec. XX în A.I.I.P.*, 1/1967, p. 19—40.

- C. Marinescu — *Luptele muncitorilor din portul Galați în anii 1900—1903*, în Dn I, p. 245—256.
- C. Marinescu, I. Brezeanu — *Luptele muncitorilor din portul Brăila între anii 1900 și 1905*, în S.A.I., X, p. 83—102.

Răscoalele țărănești din 1907

- M. Badea, I. Ilincioiu — *Răscoalele țăranilor din România. 1907*, Buc., Ed. politică, 1967, 152 p.
- Gh. Buzatu — *N. Iorga și răscoala țăranilor din 1907*, în A.I.I.A., p. 5—30.
- E. Cernea — *Urmăările juridice ale răscoalei din 1907*, în A.I.I.P., 1/1967, p. 96—109.
- A. Deac — *Ecoul mării răscoale țărănești din România peste hotare*, în A.I.I.P., 1/1967, p. 72—95.
- A. Deac, L. Vaida — *1907 și Transilvania*, în A.M.N., IV, p. 1—18.
- Gh. T. Dumitrescu, Gh. Părnuză — *Participarea oamenilor școlii la epopeea luptei sociale din 1907*, în R.P., 2/1967, p. 53—63.
- D. Hurezeanu, Tr. Lungu — *1907*, în L.C., 2/1967, p. 26—39.
- Matei Ionescu — *Bucureștii în timpul răscoalei țărănești din 1907*, în B.M.I.M., 5, p. 133—144.
- Tr. Lungu — *Marea răscoală a țăranilor din 1907, Etape și forme de luptă*, în A.I.I.P., 1/1967, p. 56—71.
- V. Nicolae — *Mișcarea muncitorească din România și răscoala țăranilor din 1907*, în A.I.I.P., 1/1967, p. 110—121.
- * * * — *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, sub redacția acad. A. Oțetea și I. Popescu-Puțuri, Buc., Ed. politică, 1967, 911 p.
- Realizată de un grup de istorici, lucrarea cuprinde următoarele capitole: I. Istoriografia problemei; II. Situația social-economică și politică a țărânimii la începutul sec. XX; III. Desfășurarea răscoalei în A. Moldova B. Muntenia C. Oltenia D. Reprimarea răscoalei E. Concluzii privind desfășurarea răscoalei; IV. Influența răscoalei țărănești din 1907 în Transilvania și Bucovina; V. Clasa muncitoare din România în 1907; VI. Intelectualitatea și răscoalele țărănești; VII. Ecoul mării răscoale țărănești din România peste hotare; VIII. 1907 în literatură și artă; IX. Consecințele răscoalei pe plan economic și social-politic; lupta țărânimii după răscoală.
- P. Păltânea — *Presa gălățeană și răscoalele țărănești din 1907*, în S.A.I., IX, p. 139—154.
- Georgeta Tudoran — *Date privind atitudinea studenților din Iași față de răscoalele țărănești din anul 1907*, în A.S.U.I., 1967, p. 131—140.

România în anii 1916—1918

- C. Căzănișteanu — *Lupta maselor populare împotriva ocupanților în 1916—1918*, în A.I.I.P., 3/1967, p. 50—65.
- I. Cupșa — *Armata română în campaniile din anii 1916—1917*, Buc., Ed. militară, 1967, 342 p.
- Idem — *Mărăști, Mărășești și Oituz*, Buc., Ed. militară, 1967, 160 p.
- Idem — *Mărăști, Mărășești și Oituz — expresie a erotismului poporului român*, în L.C., 8/1967, p. 14—22.

- I. Focșăneanu — *Une mission militaire française en Roumanie (1916—1918)*, în R.R.H., 3/1967, p. 379—408.
- Elsa Grozea — *Sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu*, Buc., Ed. militară, 1967, 68 p.
- N. Ionescu — *Generalul Eremia Grigorescu*, Buc., Ed. militară, 1967, 112 p.
- V. Iosifescu, Gh. Preda — *Generalul David Praporgescu*, Buc., Ed. militară, 1967, 116 p.
- C. Marinescu, I. Brezeanu — *Orașul Galați în anii primului război mondial*, în A.S.U.I., 1967, p. 141—154.
- O. Maticescu — *Activitatea revoluționară din Iași desfășurată în cursul lunii mai 1917*, în S., 5/1967, p. 863—880.
- Șt. Mușat — *Eroicele bătălii desfășurate de amata română în vara anului 1917*, în A.I.I.P., 3/1967, p. 3—15.
- N. Popescu — *Generalul Ion Dragalina*, Buc., Ed. militară, 1967, 100 p.
- G. A. Protopopescu — *Mărășești 1917*, în A.M.N., IV, p. 281—307.
- Gh. Romanescu, V. Asproiu — *Mărturii străine despre eroismul ostașilor români în luptele de pe frontul din Moldova*, în A.I.I.P., 3/1967 p. 40—49.
- M. Știrban — *Acțiuni țărănești în fostele județe Alba și Hunedoara din noiembrie 1918—1919*, în A.I.I.C., 1967, p. 253—270.

Transilvania 1848—1918

- I. Cicală — *Aspecte ale luptei naționale a românilor din Transilvania în 1900—1914*, în A.I.I.C., 1967, p. 221—252.
- C. Enea, M. Valea — *Frământările țărănești din luna noiembrie 1918 din fostul județ Alba*, în S.U.B.B.H., 1/1967, p. 101—115.
- A. Egyed — *Despre geneza și situația proletariatului agricol din Transilvania la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*, în A.I.I.C., 1967, p. 197—220.
- L. Maior — *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848—1849 în Transilvania*, în A.M.N., IV, p. 563—570.
- V. Netea — *Cauzele și importanța istorică a mișcării memorandiste din Transilvania*, în A.I.I.P., 3/1967, p. 110—119.
- Gelu Neamțu — *M. Kogălniceanu și Transilvania*, în S., 5/1967, p. 915—932.
- Radu Pantazi — *Simion Bărnuțiu. Opera și gândirea*, Buc., Ed. științifică, 1967, 272 p.
- S. Retegan — *Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înființarea unei facultăți juridice românești (1848—1883)*, în A.I.I.C., 1967, p. 307—318.
- L. Vajda — *Începuturile revoluției industriale în mineritul și metalurgia din Transilvania*, în A.I.I.C., 1967, p. 173—196; vezi și A.M.N., IV, p. 237—284.

ISTORIA CONTEMPORANĂ

România între 1918 și 1929

- V. Cheresteșiu, N. Copoiu — *Participarea oamenilor muncii din România la apărarea și sprijinirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 71—84.
- I. Chiper, O. Maticescu — *Acțiuni ale muncitorilor metalurgiști din București premergătoare grevei generale din octombrie 1920 (dec. 1918 — sept. 1920)*, în S.A.I., IX, p. 155—172.

- E. Cimponeriu — *Contribuții la cunoașterea acțiunilor de solidaritate ale oamenilor muncii din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1918—1920)*, în S., 5/1967, p. 881—890.
- N. Copoiu — *Revoluția din Octombrie și opinia publică progresistă din România*, în A.I.I.P., 5/1967, p. 20—34.
- Gh. Gica — *Procesul de descompunere a partidului conservator-progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, în A.U.B.I., 1967, p. 85—95.
Autorul se referă la perioada din anii 1914—1922.
- V. Liveanu — *„Pravda” despre mișcarea revoluționară din România. 1917—1921*, în S., 5/1967, p. 891—904.
- I. Popescu-Puțuri, I. Rădulescu — *România și Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 33—70.
- Tr. Rus — *Aplicarea reformei agrare din 1921 în comuna Nadăș, județul Arad*, în R.A., 1/1967, p. 111—120.
- Gh. Unc — *Participarea unităților militare revoluționare române la lupta pentru apărarea Revoluției din Octombrie*, în S., 5/1967, p. 845—862.

România între 1929 și 1933

- Ilie Ceaușescu — *Lupta clasei muncitoare din România pentru adaptarea și aplicarea legii asupra contractelor de muncă în perioada crizei economice*, în A.I.I.P., 6/1967, p. 102—115.
- A. Deac, Gh. Matei — *Februarie 1933. Ecoul internațional al eroicelor lupte ale ceferiștilor și petroliștilor*, Buc., Ed. politică, 1967, 304 p.
- T. Georgescu — *Organizații de masă legale conduse de P.C.R. 1932—1934*, Buc., Ed. politică, 1967, 248 p.
- T. Georgescu, Gh. I. Ioniță — *Organizații legale de masă promoatoare ale relațiilor de prietenie între România și U.R.S.S., create și îndrumate de partidul comunist în anii ilegalității*, în A.I.I.P., 5/1967, p. 46—62.
- N. Z. Lupu — *Experții financiari străini din România și legile de conversiune a datoriilor din anii 1932—1933*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 98—110.
- A. Oprea — *Petrolul românesc obiect de confruntare între monopolurile internaționale (1929—1933)*, în L.C., 7/1967, p. 97—106.

România între 1934 și 1939

- C. Botescu, C. Bidez — *Din luptele sindicatelor și breslelor țesene în perioada dictaturii regale*, în A.S.U.I., 1967, p. 155—168.
- P. Bunta — *Structura socială și situația materială a maselor din România (deceniile 4—5 ale sec. XX)*, în A.M.N., IV, p. 335—365.
- E. Campus — *Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în S.A.I., X, p. 119—154.
- I. Chișu — *Poziția P.C.R. față de pericolul pe care-l prezenta politica agresivă a Germaniei hitleriste pentru țara noastră oglindită în unele manifestări din anii 1938—1940*, în S.U.B.B.H., 2/1967, p. 119—138.

- P. Constantinescu-Iași — *Acțiuni pentru sindicalizarea corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în S.A.I., X, p.7—26.
- T. Georgescu — *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Buc., Ed. științifică, 1967, 431 p.
- Gh. I. Ioniță — *Solidaritatea forțelor democratice din România cu Congresul mondial pentru pace (Bruxelles 1936)*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 69—81.
- V. Moisiuc — *Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939 și semnificația sa*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 130—146.
- S. Pop — *Cu privire la cauzele crizelor agrare din România (1918—1940)*, în A.I.I.P., 2/1967, p. 98—114.
- D. Popescu — *Aspecte privind situația și lupta metalurgiștilor din Valea Bistrei în anii 1937—1939*, în S.A.I., X, p. 103—118.
- I. Spălățelu — *Presa revoluționară și democratică din anii 1933—1937 despre sprijinul acordat organizațiilor fasciste de cercurile reacționare interne și externe*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 111—118.

România între 1940 și 1944

- Gh. I. Ioniță — *Mărturii documentare cu privire la activitatea Frontului plugarilor (6 sept. 1940—23 aug. 1944)*, în R.A., 2/1967, p. 251—260.
- D. Sandru, I. Saizu — *Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România. 1940—1944*, în A.I.I.A., p. 117—146
- Gh. Ungureanu, D. Sandru, I. Saizu — *Contribuții la cunoașterea stării de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militare-fasciste (6 sept. 1940—23 August 1944)*, în S.A.I., IX, p. 173—206.

Insurecția națională antifascistă din august 1944

- * * * — *August 1944. Memorii*, în A.I.I.P., 4/1967, p. 85—97.
- În lucrare sînt redade memoriile generalului col. în rezervă Dumitru Dămăceanu, lt. col. în rezervă Anton Dumitrescu, Ilie Dinuț, N. Prosan.
- T. Hațegan — *Luptele din defileul Vameșului (august—septembrie 1944)*, în A.I.I.C., 1967, p. 319—332.
- A. Eoghin, A. Cauțchi, M. Gh. Morărescu — *— Rolul comitetului de fabrică în organizarea clasei muncitoare și în adîncirea procesului revoluționar din țara noastră (1944—1945)*, în A.S.U.J., 1967, p. 81—102.

România între anii 1945 și 1947

- P. Bunta — *Lupta Partidului Comunist Român pentru consolidarea clasei muncitoare în primele luni ale revoluției populare (23 August 1944—6 martie 1945)*, în A.I.I.C., 1967, p. 271—284.
- Gr. Comartin — *Pregătirea premiselor economice pentru trecerea la construirea socialismului (1944—1947)*, în P.E., 12/1967, p. 62—73.
- T. Hagan — *Contribuția minerilor din Valea Jiului la refacerea economiei naționale (1945—1947)*, în A.M.N., IV, p. 389—402

- A. Loghin, A. Cauțchi — *Comitetele țărănești — forme noi de exercitare a puterii maselor, în lupta pentru instaurarea primului guvern democrat (23 August 1944—6 Martie 1945)*, în A.I.I.A., p. 147—160.
- Gh. Niculescu — *Industrializarea României și creșterea participării ei la circuitul economic mondial*, în P.E., 6/1967, p. 37—51.
- I. Șerbănescu — *Perspectivile economice românești în lupta de idei din anii 1945—1947*, în P.E., 12/1967, p. 74—88.
- Fl. Tucă — *Florile recunoștinței*, Buc. Ed. militară, 1967, 296 p.
 Lucrarea este o evocare a jertfei poporului român în lupta pentru eliberarea țării și pentru zdrobirea fascismului în anii 1944—1945; sint prezentate monumentele, obeliscurile și plăcile comemorative înălțate pe cuprinsul patriei, în Ungaria și Cehoslovacia.
- Gh. Țuțui — *Înfrângerea de către forțele revoluționare a acțiunilor antidemocratice și antiguvernamentale întreprinse de partidele politice reacționare și monarhie (aug. 1945—ian. 1946)*, în S., 6/1967, p. 1093—1114.

România în anii 1948—1967

- I. Ceterchi — *Republica Socialistă România — încununare a victoriei depline și definitive a socialismului în țara noastră*, în A.I.I.P., 6/1967, p. 26—39.
- E. Glaser — *La politique extérieure de la République Socialiste de Roumanie et le développement du droit et des relations internationales contemporaines*, în R.R.S.J., 2/1967, p. 183—196.
- * * * — *O glorioasă epocă istorică de progres și prosperitate a României socialiste*, în A.I. I.P., 6/1967, p. 3—13.
- Gh. Ghimeș — *Republica — deziderat al gândirii democratice și progresiste din România*, în A.I.I.P., 6/1967 p. 14—25.
- A. Petric, — *Le XX-e anniversaire de la proclamation de la République Populaire Roumaine*, în R.R.H., 6/1967, p. 855—864.
- A. Petric, Gh. Țuțui — *L'unification du mouvement ouvrier de Roumanie*, Buc. Ed. Academiei, 1967, 188 p.
 Autorii se referă la perioada cuprinsă între anii 1921 și 1948.

IV. ISTORIA UNIVERSALĂ

IZVOARE

- N. Bănescu — *Archives d'Etat de Gênes, Officium Provisionis Romaniae*, în R.E.S.E.E. 1—2/1967, p. 235—263; 3—4/1967, p. 575—591.
 Materialele publicate se referă la regiunile de la Dunărea de jos la începutul evului mediu.
- Caius Julius Caesar — *Fragmentele, Opera apocrifă*, Buc., Ed. științifică, 1967, 287 p.
- Dino Compagni — *Cronica întâmplărilor din vremea lui — trad.*, Buc., Ed. pentru literatura universală, 1967, 222 p.
 Lucrarea se referă la istoria Florenței între anii 1215—1312.

- M. A. Mehmet — *Un document turc concernant le Kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XV—XVI siècles*, în R.E.S.E.E., 1—2/1967, p. 265—274.
- L. Annaeus Seneca — *Scrisori către Luciliu*, Buc., Ed. științifică, 1967, 567 p.
 Lucrarea cuprinde 124 de scrisori care ilustrează evenimentele din perioada împăraților iulieni, note, anexe și lista operelor lui Seneca.
- B. Surdu — *Desfășurarea războiului austro-turc din 1788—1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan*, în A.I.I.C., 1967, p. 43—128.
 Autorul comentează și reproduce integral în anexă cronică lui Nicolau Stoica din Hațeg, protopresbiter din Hațeg. Originalul se află la Biblioteca Academiei.
- Xenofon — *Viața lui Cyrus cel Bătrîn întemeietorul statului persan*, Buc., Ed. științifică, 1967, 456 p.
- E. D. Tappe — *John Sibthorp in the Danubian Lands 1794*, în R.E.S.E.E., 3—4/1967, p. 461—474.

LUCRĂRI GENERALE

- Camil Mureșan — *Imperiul britanic . Scurtă istorie*, Buc., Ed. științifică, 1967, 502 p.

LUCRĂRI SPECIALE

Istoria veche

- André Bonnard — *Civilizația greacă*, vol I—II, Buc., Ed. științifică, 1967, 228 + 278 p.
 Lucrarea face parte din colecția „Popoare, culturi, civilizații” și cuprinde un valoros material ilustrativ.
- V. Gordon Childe — *De la preistorie la istorie*, Buc., Ed. științifică, 1967, 256 p.
 * * * — *Figuri ilustre ale antichității*. Buc., Ed. tineretului, 1967, 382 p.
 Lucrarea este o culegere de articole despre: Pitagora, Herodot, Hipocrate, Democrit, Aristotel, Teofrast, Euclid, Archimede, Hiparch, Heron, Vitruviu, Strabon.
- V. Hanga — *Caius Iulius Caesar*, Buc., Ed. tineretului, 1967, 264 p.
- M. Riemschneider — *Lumea hitiților*, Buc., Ed. științifică, 1967, 183 p.
 În lucrare sînt tratate probleme ca: rolul hitiților în istorie, structura lor socială, legislația, viața zilnică, lumea zeilor și religia, arta, arhitectura și literatura.

Istoria medie

- Mihail Dan — *Ian Hus și învățătura sa*, în S.A.I., X, p. 203—216.
- M. Dan, S. Goldenberg — *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle et au début du XVII-e siècle*, în R.E.S.E.E., 1—2/1967, p. 87—117.
- V. Georgescu — *Le XIV-e centenaire de la mort de Justinien I-er (565—1965)*, în R.E.S.E.E., 3—4/1967, p. 551—560.
- C. Göllner — *Betrachtungen zur öffentlichen Meinung über die Schlacht von Mohacs (1526)*, în R.R.H., 1/1967, p. 67—76.

- C. I. Gulian — *Originile umanismului și ale culturii*, Buc., Ed. Academiei, 1967, 332 p.
- Maria Holban — *Du caractère de l'ambassade de Guillebert de Lannoy dans le nord et le sud-est de l'Europe en 1421 et de quelques incidents de son voyage*, in R.E.S.E.E., 3-4/1967, p. 419-434.
- R. Manolescu — *Urmările marii migrații a popoarelor pentru Europa apuseană*, in S.A.I., IX, p. 273-292.

Istoria modernă

Perioada 1648-1789

- P. Cernavodeanu — *England and the question of Free Trade in the Black Sea in the 17-th Century*, in R.R.H., 1/1967, p. 15-22.
- Idem — *The general conditions of English trade in the Levant in the second half of the 17-th Century and at the beginning of the 18-th Century*, in R.E.S.E.E., 3-4/1967, p. 447-460.
- I. Ionașcu — *Academia domnească de la Sf. Sava din București factor de propagare a culturii în Peninsula Balcanică pînă la 1821*, in A.U.B.I., 1967, p. 39-53.

Perioada 1789-1870

- L. Boicu — *Les Principautés Roumaines dans les projets de Karl von Bruck et Lorenz von Stein pour la constitution de la „Mitteleuropa“ à l'époque de la guerre de Crimée*, in R.R.H., 2/1967, p. 233-256.
- N. Ceachir, G. Maksutovici — *Orașul București — centru de sprijin al mișcării de eliberare din Balcani (1848-1912)*, in B.M.I.M., 5, p. 271-283.
- Basil Davidson — *Mama neagră. Africa. Anii încercărilor*, Buc., Ed. politică, 1967, 352 p.
- Autorul tratează istoria precolonială a Africii și a relațiilor africano-europene, comerțul cu sclavi și consecințele lui pentru Africa.
- V. Jeglinski — *L'insurrection polonaise des années 1863-1864 dans la presse roumaine*, in R.R.H., 3/1967, p. 433-450.
- A. Oțetea — *Sf. Alianță și insurecția eteristă din 1821*, in R.R.S.I., 1-2/1967, p. 155-170.
- Constantin Șerban — *Aspecte privind ecoul războaielor napoleoniene în Țările române*, in S.A.I., IX, p. 293-306.

Perioada 1871-1917

- P. Constantinescu-Iași, Al. Vianu, N. Copoiu, Gh. Cazan — *Marea, Revoluție Socialistă din Octombrie. Schiță istorică*, Buc., Ed. politică, 1967, 359 p.
- P. Constantinescu-Iași, V. Liveanu — *Însemnătatea istorică a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, in A.I.I.P., 5/1967, p. 3-19.
- P. Constantinescu-Iași, V. Cheresteșiu, L. Iordaky — *Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. 1917-1944*, Buc., Ed. Academiei, 1967, 187 p.

- N. Copoiu, G. H. Surpaț — *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în țara noastră*, în P.E., 10/1967, p. 16—29.
- D. Hurezeanu, E. Bâldescu — *On socialist international relations in south-eastern Europe at the end of the 19-th and the start of the 20-th Century*, în R.R.H., 6/1967, p. 941—960.
- Roger Garaudy — *Karl Marx*, (trad.), Buc., Ed. politică, 1967, 262 p.
 Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Marx înainte de elaborarea marxismului; Marxismul, o revoluție în filozofie; Marx și economia politică; Karl Marx și luptele politice. În anexă se dă o cronologie a vieții și operei lui K. Marx.
- * * * — *Marea Revoluție din Octombrie. Culegere de studii*, Buc., Ed. politică, 1967, 310 p.
- I. Scurtu — *N. Iorga despre cauzele izbucnirii primului război mondial*, în A.U.B.I., 1967, p. 97—107.
- I. Mamina — *Marx și Engels în amintirile contemporanilor*, în A.I.I.P., 3/1967, p. 102—109.
- G. H. Unc — *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu Revoluția din Octombrie*, în L.C., 10/1967, p. 30—40; vezi și A.M.N., IV, p. 307—320.
- * * * — *Vladimir Ilici Lenin, Scurtă schiță biografică*, Buc., Ed. politică, 1967, 192 p.

Istoria contemporană

Perioada 1918—1939

- I. Babici — *Actions de solidarité du peuple roumain avec la lutte héroïque du peuple d'Ethiopie contre l'agression fasciste (1935—1936)*, în R.R.H., 2/1967, p. 257—274.
- R. Deutsch — *La Roumanie et le problème des Détroits à Montreux en 1936*, în R.R.H., 1/1967, p. 39—56.
- Ion M. Oprea — *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice (1928—1936)*, Buc., Ed. politică, 1967, 104 p.
- V. Moisiuc — *Actions diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchécoslovaquie à la veille du pacte de Munich*, în R.R.H., 3/1967, p. 409—432.

Perioada 1939—1945

- I. M. Maiski — *Amintirile unui ambasador sovietic. Războiul (1939—1943)*, trad., Buc., Ed. politică, 1967, 448 p.

Perioada 1946—1967

- N. Belli — *Cu privire la locul României socialiste în economia mondială*, în P.E., 5/1967, p. 57—72.
- T. Florian — *Retrospectivă asupra luptei greviste din țările capitaliste în 1966*, în L.C., 2/1967, p. 98—109.
- Mark Lane — *O judecată pripită. O critică la adresa anchetei efectuate de Comisia Warren în legătură cu asasinarea președintelui John Kennedy*, trad. Buc., Ed. politică, 1967, 464. p.

- E. Popescu, M. Rusenescu — *Ecoul internațional al proclamării Republicii Populare Române*, în S., 6/1967, p. 1115—1126.
- I. Vianu, N. Popov — *Conjunctura economiei țărilor capitaliste în anul 1966*, în P.E., 3/1967, p. 141—150.

V. METODICĂ

- Eliza Bichman, Lucia Georgian, C. Dinu — *Unele aspecte ale modernizării predării istoriei*, în S.A.I., IX, p. 323—340.
- Al. Fazali, V. Bota — *Contribuții la formarea deprinderilor de muncă independentă în lecțiile de istoria patriei (clasa VIII)*, în S.U.B.B.H., 1/1967, p. 77—99.
- T. Gal, I. Retegan — *Valorificarea instructiv-educativă a elementelor de istorie locală*, Buc., Ed. didactică și pedagogică, 1967, 154 p.
- St. Mihăilescu — *Folosirea proiecțiilor la predarea lecțiilor de istorie*, în S.A.I., X, p. 243—256.
- Anca Miroiu — *Înțelegerea raportului dintre fenomenele economice, politice și culturale de către elevii clasei a V-a în cadrul lecțiilor de istorie*, în R.P., 1/1967, p. 55—63.
- A. Petric, El. Ionescu-Miciora, Cornelia Grunberg, Eugenia Florescu — *Conceptul de modernizare a învățământului la disciplinele cu caracter umanist*, în S.A.I., IX, p. 307—322.
- L. Roman — *Cîteva probleme ale istoriei locale*, în S.A.I., X, p. 217—242.

Coli tipo 20,75

Tiparul executat sub comanda
nr. 2548
la Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
București,
Republica Socialistă România

